

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Szabó T. Anna

SHAKESPEARE SZONETTJEI SZABÓ LŐRINC FORDÍTÁSÁBAN

Reneszánsz és Barokk Angol Irodalom Doktori Program

Témavezető: Dr. Géher István egyetemi tanár

Budapest, 2004

Tartalom

1	Bevezető.....
2	Shakespeare szonettjei: elméletek.....
2.1	A magyar szonettfordítások szemlélete.....
3	Szabó Lőrinc első fordításának előzményei.....
3.1	A költő-fordító mint kritikus.....
4	Az első fordítás.....
4.1	Az első fordítás fogadtatása.....
4.2	Korlát és keret: Shakespeare XX. szonettje Babits Mihály és Szabó Lőrinc fordításában.....
5	„Babramunka”: a „fontos imponderábilák”.....
6	Az első fordítás jellemzői.....
6.1	A Stefan George-féle német fordítás hatása az első fordításra.....
6.2	A Szász Károly-Győry Vilmos-féle szonettfordítások hatása.....
6.3	Különbségek a Nyugat-beli szonettek, az 1921-es és az 1923-as kiadás szövegében.....
7	Az újrafordítás előzményei.....
8	A második fordítás.....
8.1	A fordítás menete és fogadtatása.....
8.2	A második fordítás jellemzői.....
9	A „harmadik változat”: az utolsó szerzői javítás.....
10	A két fordítás egymásra hatása.....
11	Az asszociációk szabadsága: verselemzések.....
11.1	Bevezetés.....
11.2	A szavak termékeny csatája.....
11.3	A szavak öröksége.....

11.4	A szonettek lakomája.....
11.5	A szavak kémiája.....
11.6	A szonettek erotikája.....
12	Zárszó.....
	Bibliográfia.....

1 Bevezető

A Szabó Lőrinc fordította *Shakespeare-szonettek* vizsgálata azért tarthat számot a műfordítás-kritikus különleges érdeklődésére, mert egészen ritka a fordítástörténetben, hogy ugyanaz a fordító egy általa már lefordított, ilyen sűrűségű és hosszúságú költői szöveget teljes egészében újrafordítson. Még ritkább azonban, hogy a fordítás alakításának folyamata tisztán nyomon követhető legyen, mégpedig a publikált kiadásokban: Szabó Lőrinc nemcsak újrafordította a teljes anyagot, hanem folyamatosan korrigálta a már megjelent szövegeket. Az, amit ma úgy ismerünk, hogy *Shakespeare Szonettjei, Szabó Lőrinc fordításában*, nem mindenben azonos a második, 1948-as fordításváltozattal, hanem egy harmadik, a másodiktól igen sok helyen eltérő szövegváltozat, amit, levelei tanúsága szerint, 1955 nyarán fejezett be, és a második fordításhoz képest összesen *száztizenöt* helyen változtatott meg. Dolgozatom ezért a publikált szövegváltozatok részletes egybevetése, a változtatások pontos regisztrálása előtt javaslatot tesz egy genetikus szövegkiadásra, amely mindegyik változatot közölhetné.

A genetikus szövegvizsgálat arra adna lehetőséget, hogy a műfordítás-szövegek változatainak hozzáférhetővé tételével és az eredeti szöveggel párhuzamos részletes elemzésével valamivel objektívebb képet kapjunk egy szubjektív folyamatról: voltaképpen arról, hogyan él tovább egy klasszikus szöveg, hogyan mozog egy másik nyelvi közegben és mennyire működtet és befolyásol egy másik költői pályát, sőt egy másik kultúrát. A keletkező fordításszöveg mozgásban, folyamatos változásban van, és mivel tökéletes, végleges fordítás nem létezik, a dinamika fontosabb, mint a struktúra: a sok változat – és egyáltalán, a változtatás igénye és ténye – azt mutatja, hogy a fordításszöveg nem zárt, kanonizált egység.

Ennek értelmében a dolgozat Shakespeare *Szonettjeinek* újabb értelmezései alapján született. Mióta az irodalomtudomány kimondta, hogy a költészet nyelve a paradoxon nyelve, Shakespeare *Szonettjeinek* olvasata is megváltozott: immár nem az egyetlen feltételezett jelentés megtalálása a cél, hanem az összes lehetséges jelentés feltérképezése, hiszen a versek nem

egyértelműek: egyetlen szóhoz több, egymást kiegészítő jelentés társul. A szöveg asszociációs struktúráját és a versek nyelvi és retorikai működését feltérképező szonettkiadások közül különösen a Stephen Booth-féle 1977-es kiadás, a New Penguin Shakespeare sorozatban 1995-ben megjelent John Kerrigan-féle jegyzetek, és Helen Vendler 1997-ben megjelent könyve (*The Art of Shakespeare's Sonnets*) volt segítségemre.

A magyar Shakespeare-fordítás- és értelmezés kezdeteinek vázlatos áttekintése után a dolgozat rátér voltaképpeni tárgyára: Szabó Lőrinc fordításaira. Szabó Lőrinc Shakespeare *Szonettjeinek* két teljes fordítását életének két meghatározó periódusában végezte el, és a dolgozat kimutatja Shakespeare Szabó Lőrinc-re tett hatását, és azt, hogy mindkét fordítást erősen befolyásolta az adott élethelyzet és pályaszakasz. Az első, 1921-ben megjelent fordítást nagyon fiatal korában készítette, pályája legelején; a dolgozat végigköveti Szabó Lőrinc útját a korai Whitman és Baudelaire-fordításoktól első nagy fordításáig, Omar Khajjám *Rubaiát*-jáig, amelyet jobbára még közvetítő nyelvekből készített, majd kimutatja, hogy ennek a munkának a következtében kapta meg Shakespeare *Szonettjeinek* fordítását, még mielőtt kellően otthonos lehetett volna az angol nyelvben.

A fordítás kapcsán a dolgozat kitér Tóth Árpád és Babits Mihály Szabó Lőrinc-re tett hatására, amely alapvetően befolyásolta az első fordítás hangvételt. A fordítás keletkezési körülményeinek és fogadtatásának ismertetése után kitér a szöveg jellemzőire, majd az egész szonett-cikluson átívelő példák hosszú sorával bizonyítja be, hogy az első fordítás készítésekor a nyelvtudásában még erősen bizonytalan Szabó Lőrinc milyen nagy mértékben támaszkodott Stefan George német szonett-fordításaira és magyar fordítóelődeire.

A második, 1948-ban megjelent fordítás előzményeinek, az újrafordítás indokainak bemutatása után a szöveg jellemzőinek elemzése következik, majd a két fordítás összevetése, és végül az összes lehetséges jelentés feltérképezésének segítségével a legújabb elemzésekre támaszkodó verselemzésekben demonstrálja a dolgozat, hogy a fordító nem mindig tartotta meg a Szonettek szavainak asszociációs mezejét, képeinek logikáját.

2 Shakespeare szonettjei: elméletek

„*Incertainties now crown themselves assured*”
(107. szonett)

William Shakespeare életművének fogadtatástörténetében a *Szonettek* kiemelt helyet foglalnak el – talán csak a *Hamletről* írtak többet a kritikusok. A *Szonettek* témája (szerelmi háromszög, szókimondó szexualitás, homoszexuálisnak is értelmezhető utalások) miatt hosszú időn át csak a pozitivisták kritika merete megközelíteni Shakespeare lírai életművét, kimerítő fejtegetésekbe bocsátkozva a versek sorrendjéről, időrendjéről, a dedikációról, a Szép Ifjú/Patrónus és a Fekete Hölgy kilétéről (Sidney Lee: *The Life of William Shakespeare*, 1904 és Knox Pooler 1918-as *Arden*-szonettkiadása talán a két leghíresebb példája ennek az irányynak).

Dolgozatom szempontjából azonban jóval izgalmasabbnak látszanak az 1930-as éveket – az Új Kritika kezdeteit – követő megközelítések, elsősorban azért, mert máig hatóan befolyásolták a *Szonettek* olvasatát. I. A Richards emlékezik meg arról a modern irodalomelmélet kialakulása szempontjából igen fontos pillanatról, amikor tanítványa, William Empson "úgy vette a kezébe a szonettet, mint bűvész a kalapját, és eleven nyulak egész tömegét varázsolta elő belőle; végül pedig megkérdezte: 'Ezt akármelyik verssel megteheti az ember, nem igaz?'"¹

Empson felfogása szerint az irodalmi, legfőképpen pedig a lírai művekben használt szavak nagyon ritkán egyértelműek: egyetlen szóhoz több, egymást kiegészítő jelentés társul. A *Seven Types of Ambiguity* című híres könyvében így ír erről: "Egy szónak tehát több különböző jelentése lehet; több összefüggő jelentése; több olyan jelentése, amely egymásra van utalva; vagy több olyan jelentése, amelynek egyesítésével jön létre az, hogy egy szó egyetlen dolgot vagy folyamatot jelöl. ... Maga a 'sokértelműség' ("*ambiguity*") jelentheti a szándékolt jelentés bizonytalanságát, a többértelműség szándékát, annak a lehetőségét, hogy vagy az egyik, vagy a

---

¹ "taking the sonnet as a conjurer takes his hat", William Empson "produced an endless swarm of lively rabbits and ended by 'You could do that with any poem, couldn't you?'" Lodge: *20th Century Literary Criticism*, 146.

másik, esetleg mindkét jelentés szándékolt, valamint utalhat arra a tényre, hogy egy kijelentésnek több értelme lehet."²

Hasonlóan vélekedik Cleanth Brooks is: "a költészet nyelve a paradoxon nyelve"³ - a költői szöveg tehát több olvasatot is megenged, sőt, provokál. A szöveget egységként értelmezve az interpretáció "close reading" technikája kimutatja a szöveg asszociációs struktúráját, és levezeti azt, hogy a paradoxonokból, ellentmondásokból és többértelműségekből hogyan lesz harmonikus szövegegész.

Aligha kerülheti el a figyelmünket, hogy a modern anglo-amerikai irodalomtudomány kialakulása során az elemzők mennyire erősen támaszkodtak Shakespeare műveire (példa erre Cleanth Brooks és John Crowe Ransom *Macbeth*-elemzése, Caroline Spurgeon és G. Wilson Knight munkái Shakespeare képrendszeréről, William Empson szonett-elemzései, vagy Robert Graves és Laura Riding kísérlete a központozatlan CXXIX.. szonett értelmezésével). Ennek okát talán T. S. Eliot kitételében kell keresnünk, miszerint John Donne után "széttagolódott" az olvasói "érzékenység" ("dissotiation of sensibility"), és amit a költők addig egységes élménynek éltek meg, az több széttagolt élménnyé esett szét. Elioti értelemben Shakespeare érzékenysége még egységes volt, és ennek köszönhető szövegeinek rendkívüli sűrűsége, egységes sokértelműsége is.

Az Új Kritika és vele együtt a strukturalizmus elveit újabb kritikusok is sikerrel alkalmazták. Azt még a konzervatívabb szemléletű szerkesztő, John Dower Wilson is elismerte, hogy "Shakespeare rendszerint szójátékokban ("*quibble*") gondolkodott, bár lehet, hogy nem ez a legmegfelelőbb terminus költői gondolkodásának alapelemére. Amikor egy bizonyos szót használt, akkor általában gondolt annak minden lehetséges jelentésére. ... Ha tehát figyelmen kívül hagyjuk a szójátékot, akkor azt a gondolati fonalat sem vesszük észre, amely összeköti a

---

²"Thus a word may have several distinct meanings; several meanings connected with one another; several meanings which need one another to complete their meaning; or several meanings which unite together so that the word means one relation or one process. ... 'Ambiguity' itself can mean an indecision as to what you mean, an intention to mean several things, a probability that one or other or both of two things has been meant, and the fact that a statement has several meanings." *Empson: Seven Types of Ambiguity*, 24.

³"Few of us are prepared to accept the statement that the language of poetry is the language of paradox." Cleanth Brooks: *The Well Wrought Urn*, 3

képeket és metaforákat: ezek ugyanis általában elválaszthatatlanok a kettős értelemről."⁴

A Shakespeare-i szójáték természetével foglalkozó könyvek közül érdemes kiemelni Molly Mahood *Shakespeare's Wordplay* című művét⁵, és Eric Partridge: *Shakespeare's Bawdy* című tanulmányát és szójegyzékét. Mindmáig a legfontosabb könyv azonban Stephen Booth *An Essay on Shakespeare* (1969) című tanulmánya és az ehhez kapcsolódó, bőséges jegyzetekkel ellátott szonettkiadás (1977).

Booth '69-es könyve kimutatja a 154 szonett szoros összefüggését, az egymást átfedő, kiegészítő és aláásó retorikai, szintaktikai, logikai, ritmikai és fonetikai szerkezeteket, és azt állítja, hogy pontosan ez a folyamatos mozgás és nyughatatlanul vibráló ellentét adja a szonettek nagyságát – nem lehet tehát leragadni az egysíkú, rögzített értelmezésnél. "A szonettek anyaga a paradoxon, így tehát a stílusuk is paradox"⁶ - jelenti ki.

A Booth-féle, 600 oldalas szonettkiadás (*Shakespeare's Sonnets*, Edited with analytic commentary by Stephen Booth, 1977) még ennél is tovább megy: szonetről szonettre végigelemzi a versszövegeket, és szinte minden szóra és szókapcsolatra többféle értelmezést kínál. Kimutatja, hogy hiba volt a szonetteket egymástól elkülönítve olvasni, abban a meggyőződésben, hogy a szintaxis statikus, a szavaknak pedig mindenhol és minden esetben rögzített jelentése van. "Kiadásom jegyzetei nemcsak azt szeretnék megmutatni, hogy mit jelentenek a szavak, hanem azt is, hogy hol jelentik azt."⁷ Mintegy az elioti felszólítás értelmében, Booth újra egyesíteni akarja az olvasó érzékenységét, hogy a paradoxonokban és ellentétekben ne a megoldásra váró rejtélyt, hanem az ellentéteket egyesítő és megtartó költői kifejezés sikerét lássa meg. Meggyőződése szerint a reneszánsz olvasó a modern olvasóhoz

---

4Idézi: Philip Martin: *Shakespeare's Sonnets: Self, Love and Art*, 8. "Shakespeare habitually thought in quibbles, if indeed 'quibble' be the right term for what was one of the main roots of his poetic expression. When he used a word, all possible meanings of it were commonly present to his mind. (...) To miss a quibble, then, is often to miss the interwoven thread which connects together a whole train of images; for imagery and double meaning are generally inseparable."

5 "The nature of the wordplay in the Sonnets varies according to whether Shakespeare is too remote or too near the experience behind the poem or whether he is at a satisfying dramatic distance from it. When he is detached, the wordplay is a consciously used, hard-worked rhetorical device. When his complexity of feeling upon the occasion of a sonnet is not fully realised by him, the wordplay often reveals an emotional undercurrent which was perhaps hidden from the poet himself." Molly Mahood: *Shakespeare's Wordplay*, 91

6Booth: *An Essay...*, 104. "the substance of the sonnets is paradox, so the style is paradoxical"

7Booth: *Shakespeare's Sonnets*, X. "to indicate not only what words mean but when they mean it".

képeket sokkal nyitottabban olvasta-hallgatta a szonetteket, és semmiképpen nem zárkózott el a többféle értelmezés elől.⁸

A New Penguin Shakespeare sorozatban 1995-ben megjelent, bőséges jegyzetanyaggal ellátott és remekül használható John Kerrigan-féle kiadás, amely példateremtő módon (hasonló például az Everyman-féle szintén 1995-ös, Martin Dodsworth szerkesztette kötet) az *A Lover's Complaint* teljes szövegével adja ki a *Szonetteket*, ezzel is hangsúlyozva a két szöveg párhuzamát⁹. Kerrigan „javíthatatlanul poszt-romantikusnak” nevezi a formalista és az életrajzi szemléletet egyaránt; kommentárjaiban nem egymásnak alárendelt, hanem egymást kiegészítő jelentéseket vizsgál, bőségesen megtámogatva az elemzést a korszak egyéb híres irodalmi szövegeiből és közmondásaiból, valamint Shakespeare drámai műveiből vett idézetekkel.

Az 1996-os The New Cambridge Shakespeare: *The Sonnets* (bevezető: Anthony Hecht, jegyzetek: G. Blakemore Evans) ezzel szemben nem közli a *Lover's Complaint*-et, és az alapos jegyzetanyag is kevésbé koncentrálna a többértelműségekre. A The Arden Shakespeare sorozat *Shakespeare's Sonnets* című kötete szintén csak a szonetteket közli; a szerkesztő, Katherine Duncan-Jones, nem túlságosan bőséges jegyzeteiben inkább a Kerrigan-féle kiadásra alapoz, bevezető tanulmányában azonban hatalmas filológiai apparátust mozgat meg az intertextuális párhuzamok, valamint elsősorban az általa ismét előtérbe került Pembroke-teória, és az első szonettkiadás szerzői jóváhagyásának bizonyítása érdekében.

Helen Vendler 1997-ben megjelent könyve (*The Art of Shakespeare's Sonnets*) a Booth-féle kiadáshoz hasonlóan minden szonett mellett közöl egy hosszú elemzést is, a versszöveg mikroszkopikus vizsgálatát; Vendler "evidencia-kritikának" nevezi megközelítését, mert minden meglátását és állítását magával a versszöveggel támasztja alá. A kutatónő szerint mind Empson, mind pedig Booth túlzásba vitte a "többértelműségek" hajszolását; neki, ezzel szemben, az a

---

⁸ "A modern reader faced with the Quarto text sees something that is effectively very different from what a seventeenth-century reader saw." Szerkesztőként tehát a célja: "to provide a text that will give a modern reader as much as I can resurrect of a Renaissance reader's experience of the 1609 Quarto." Booth (1977) IX.

⁹ Ugyanígy kimutatható számos képi és mentalitásbeli párhuzam a többi költeménnyel is – nagyon jó, hogy a *Versek* együtt jelentek meg magyarul, csak talán az a kár, hogy több fordító munkájaként, és így nem minden párhuzam észlelhető.

meggyőződése, hogy számos sokat vitatott helyen az egyik jelentés igenis hangsúlyosabb, mint az összes többi. Vendler ezen kívül felhívja a figyelmet a versek fonetikai érdekességeire: a reneszánsz emberének igen jó füle volt a szójátékokra, a szavak egymásra visszhangoztatására, sőt, olvasva is könnyedén észrevette az anagrammákat és a grafikus átfedéseket.

Elemzésének legfigyelemreméltóbb pontja azonban a versforma elemzése: "Shakespeare gondosan megteremtette a verstest és a záró-couplet közötti verbális kapcsolatokat: a szavak, amelyeket a zárósorokban visszahoz, majdnem mindig a tematikusan legfontosabbak"¹⁰ – ezek azok a szavak, amelyekre a *Szonettek* mindenkori fordítójának is oda kell figyelni – és lehetőség szerint meg kell tartania őket, akárcsak a képek és metaforák szonettekben átívelő rendszerét.

A legújabb kutatások tehát a *Szonetteket* egészen új megvilágításba helyezték. A szerző személye és a szonettciklus szereplőinek találgatása helyett áttevődött a hangsúly a versek működésére (Helen Vendler a költészet architektúrájának nevezi a pontosan megtervezett versszerkezetet¹¹). A mikroelemzések eddig nem is sejtett, de immáron figyelmen kívül nem hagyható finom részletekre hívták fel a figyelmet, arra, hogy a ciklus nem pusztán gyorsan odavetett formai gyakorlat vagy megrendelt imitáció – de nem is a költő saját érzelmeinek gáttalan kivetítése: inkább megtervezett és átgondolt szerkezet, játék a jelentésekkel és a szavakkal, amelyben a versek beszélője egyszerre vesz részt szenvedő alanyként és ironikus kommentátorként.

2.1 A magyar szonettfordítások szemlélete

„...nem értetni meg egészen...”
(Szász Károly a *Szonettek*ről)

A magyar szonettfordítások nem ennek a szemléletnek a jegyében készültek. Ennek részben természetesen az az oka, hogy az újabb jelentéstani felfedezések a korai fordítások idején még

---

10 “for each sonnet, the significant words from the body of the poem ... are repeated in the couplet ... These words are usually thematically central, and to see Shakespeare’s careful reiteration of them us to be directed in one’s interpretation by them.” Vendler: *The Art of Shakespeare’s Sonnets* 28

11Érdekes, hogy maga Szabó Lőrinc is ezt a kifejezést használja a 21-es kiadás jegyzeteiben (CXXXV. jegyzet).

nem voltak ismertek – a másik oka azonban az, hogy a mind az angol reneszánsz és barokk költészet szelleme, mind pedig az Új Kritika által propagált folyékony jelentés és irizáló többértelműség meglehetősen távol áll a klasszikus magyar költészettől és költészetfogalomtól¹². Dóczy Jenő a Nyugatban úgy foglalja össze ezt az Arany nevével fémjelezhető irányt, hogy az „elfoszló általánosságok, a felhőkben járó álidealizmussal szemben mutatott rá a realista Arany a földre, az életre, az írónak a világgal való kapcsolatára. A nemzeti nála nem politikai, hanem esztétikai követelmény és azt jelenti, hogy a költő ne vágja el sárkánya zsinórját, ne repüljön a semmibe: emelkedjék fel a földről, de maradjon olyan távolságban, honnan még mindent jól láthat, megfigyelhet. Az általános szép a költészetben nemzeti alakban jelenjék meg, ez elvet Arany nem az Eötvös-féle értelemben, hanem Shakespeare szellemben gondolta el. – 'The poet's pen turns them to shapes, and gives to airy nothing a local habitation and a name', mondja Shakespeare. Ezt tartja Arany Gvadányiról festett arcképében a költői alkotás legfőbb erényének: 'A költő tolla a légi semmit bizonyos alakkal, lakóhellyel és névvel ruházza fel.' – Mi ez más, mint a realizmus műelve? Arany ugyan úgy látja, hogy az idealista művész se lehet el nélküle, szóval ez nemcsak realista műelv, hanem általános, esztétikai princípium. Szerinte az idealizmus és realizmus csupán a kifejezés módjában különbözik. Az egyik az eszmét, az ideát a nemben, a másik az egyénben fejezi ki. Az egyik elvontabb, a másik konkrétabb, de mind a kettő egy abban, hogy eszméjét határozott alakban testesíti meg.”¹³ Ez a realista Shakespeare képe, de jellemzően nem nyelvi-stilisztikai, hanem gondolati értelemben. A kétértelműség fogalma nem merül fel – a légi semmit állandó alakkal kell felruházni, nem pára-képpel, mint a felhők, amelyek kontrollálhatatlan (asszociáció-)gomolygásukban esetleg „olyat mondanak, hogy még la” (hogy éppen Aranyt parafrázáljam nem éppen illendő módon). A sikamlósságtól való

12Jól példázza ezt, hogy az angol "conceit" szónak nincs pontos magyar megfelelője. A magyar vers általában inkább képre, és nem a nyelvre koncentrál ("A két marokkal körbefoghatót,/az állandót, a képeket szerettem"- írja Nemes Nagy Ágnes). Ellenpélda is akad persze, nem is kevés, de leginkább a század második feléből, és inkább francia példára - Kormos István, például, vagy a maiak közül Tóth Krisztina. Margócsy István ("*Névszón ige*", "*Nagyon komoly játékok*") a *szóköltészet* és *mondatköltészet* között tesz hasonló különbséget - szerinte a szó kötött jelentésében való kételkedés miatt az új magyar költők a szó helyett a kontextusra helyezik a hangsúlyt. Ebben az értelemben Shakespeare is mondat-költőnek tekinthető, hiszen a szavai más-más kontextusban más-mást jelentenek.

13 Dóczy Jenő: *Arany János kritikai irányai*, Nyugat, 1917, 9. szám (a Nyugat elektronikus kiadásának használata miatt nem adok meg oldalszámot)

félelem, tehát a szemérem állta útját a többértelmű beszédnek a tizenkilencedik századi magyar irodalomban.

Nagyon röviden érdemes áttekinteni a magyar Shakespeare-sonettfordítás kezdeteit. "Az első két magyarra fordított Shakespeare-sonett, a XLVI. és XLVII. 1859. március 27-én jelent meg a Nővilág című lapban. Ugyanazon év március 29-én a Divatcsarnokban a LXXXVII. és CXXX. számú követte őket [Szász Károly fordításában]" - kezdi könyvét É. Kiss Katalin¹⁴. A megjelenés helyéből és a szonettek kiválasztásából már sejteni lehet, hogy a fordító nem irodalmi szolgálattételre, hanem népszerűsítésre vállalkozott, amikor négy (látszólag mind nőhöz írott) szerelmes verset tett közzé két női lapban. Mindkét újság a nemzeti irodalom gazdagításának "szent kötelességét" tűzte ki célul, "kivált a női lelket is ékesítő tudományok mezejének művelésén" keresztül¹⁵. A Divatcsarnok elindítója, Császár Ferenc, még azt is kikötötte programcikkében, hogy a lapot olyan "csarnokká" teszi, "melyből számúzve maradjon minden, mi az illedelmet, főleg pedig a női szemérmét (...) csak távolról is sérthetné"¹⁶.

Ennek ismeretében érdekes, hogy hat évvel később (igaz, már a lapalapító halála után) két olyan szonett jelent meg itt, amely vagy képei, vagy nyelvezete miatt sikamlós vagy legalábbis illetlenül reális – az angol eredetiben. Szász Károlynak persze nem lehetett célja a megbotránkoztatás: egyszerűen nem értette meg az esetleges célzásokat (nyugodt lélekkel írja le például a LXXXVII. szonettben: "Hisz birtalak csak ingyen kegyelembül", vagy "Becséd nem tudva, adtad át magad te"), és nem talált semmi kivetnivalót a CXXX. szonett képeiben sem¹⁷. A Vajda János *Nővilágjában*¹⁸ megjelent két korábbi szonett hangütése csak alátámaszthatta ezt a

---

14É. Kiss Katalin: *Shakespeare szonettjei Magyarországon*, 11.

15Császár Ferenc bevezetője a *Divatcsarnokhoz*; Kókay-Oltványi-Varga: *Program és hivatás*, 185

16Kókay-Oltványi-Varga 185

17Egy későbbi, 1865-ös dolgozatában – a Kisfaludy Társaságban tartott székfoglaló beszédében – bevallja, hogy a szonettek utolsó ciklusában igenis észrevette azt, hogy "Nagyobb részök (...) buja szerelem s érzékiség nyilatkozata, melyben része sincs a becsülésnek". Fenntartotta azonban azt is, hogy itt is van "egy pár becsesb darab" - például a 130. szonett - "melyek csinos szerelmi dalokul állhatnak". (Szász Károly: *Shakspere kisebb költeményei*, A Kisfaludy Társaság Évlapjai 1865, 73 - 107). Talán nem véletlen az sem, hogy a válogatás során ennek a résznek a javát Győry Vilmos fordítói merészségére bízta.

18A - saját szavaival - "szilaj", túlérzékeny Vajda (aki, egynémely verse tanúsága szerint, túl érzéki is volt), nem ígér illedelmességet programbeszédében, s a "jobb erkölcsöket", amit követel, nem a szabadság, hanem a gátlástalanság ellenszereinek szánja. Az, hogy itt jelent meg először magyarra fordított Shakespeare-sonett, valószínűleg Vajda Shakespeare-csodálatának köszönhető, hiszen 1857-ben megjelent programbeszéde tele van Shakespeare-remineszcenciákkal (Kókay-Oltványi-Vargha 197-201)

jóhiszemű értelmezést: a középkorból örökölt és Petrarcatól áthagyományozott, kissé erőltetett argumentáció valóban csak annyira érzeki, amennyire érzékinek nevezhető a szonett nyelvezete, illetve maga a nyelv – a jelentésmezők erőtere, mágneses vonzása által.

Szonettek első teljes magyar fordítása a Győri Vilmos-Szász Károly féle 1878-as kiadás, amely a *Shakespeare minden munkái* sorozatban jelent meg. A Kisfaludy Társaságban tartott székkfoglaló előadásában Szász Károly az angol reneszánsz szonett műfaját olasz hatásra létrejött mesterséges, természetellenes, "egészségtelen iránynak" tartja; leginkább azért marasztalja el, mert az "életet, távol attól, hogy egész valóságában felölelve másolta volna, még eszményíteni sem igyekezett, hanem képzeletéből egészen mást alkotott helyette; a cselekvényben a regényest keresi, egészen a frivolig, az érzésekben a túlfeszítettet, a végletet, az előadásban a túlterheltet, a képektől borítottat ... Szóval a természetest mindenütt mellőzve, szeszélyei által ragadtatik szélsőségekre."¹⁹

Ha mai szemmel nézzük, akkor a Szász által felháborodottan emlegetett sok paradoxon és hyperbola éppen hogy nem a hátrányára, hanem az előnyére válik a versnek. Szász Károlyt azonban mélységesen zavarta a félreérthetőség ténye: "mennyi hozzövetés s mily kevés bizonyosság! mennyi nehezen érthető és sokszor félreértett sor, eszme, egész költemény! ... Mint veres fonál húzódik az egész gyűjteményen át a törekvés: nem értetni meg egészen; sejtetni csak igen sokat. Ugy látszik, ez a költészet s általában minden írás céljával ellenkezik..."²⁰

A hermeneutikai bizonytalanságot nemcsak Szász Károly tartotta elítélendőnek. Arany János is Shakespeare-ből hoz példát (megint egy „légi semmi”-féle hasonlatot), amikor az értelmezés viszonylagosságának negatívumát akarja bemutatni. Fejes István költeményei kapcsán írja: "A versolvasó ... gyakran érzi magát Polonius helyzetében. Az író-Hamlet csak mutogatja neki felhődarabjait, ő meg jó hiszemmel, fogékony várakozással törli szemét és okulárját, biztatja csökönyös képzeletét, ha valahogy oda tudná sarkalni, hogy *azt* lássa, amit

---

¹⁹Szász, 75-76.

²⁰Szász 104. Érdekes, hogy Szász ugyanúgy fonalat emleget, mint a korábban idézett John Dower Wilson - csakhogy egyikük a metaforákat összekötő vezető-fonalat látta meg, a másikuk azonban a mindent homályban hagyó félrevezetés fonalát. Pedig mindketten ugyanazt a fonalat nézték.

Hamlet látni vél"²¹. Arany szerint az, aki "az eszmét test nélkül akarja érzékeink elé állítani, az felhő után kapdos, de nem költő"²² A jó vers képes arra, hogy "üvegtiszta" szerkezetével pontosan célba juttassa a szándékolt szerzői jelentést – "a correct stílusban első olvasásra is minden mondatnak világosnak kell lenni"²³, tehát a szöveg még átmenetileg sem lehet félreérthető: a grammatikai vagy szemantikai kétértelműségnek nincs helye a versben. Saját Shakespeare-fordításaiban azonban Arany egyáltalán nem "üvegtiszta", inkább tömör és sokrétű: "Mintha a műfordítás nehéz fegyelme fejlesztette volna ki benne a sűrítés, a töményítés ökonómiáját, mely inkább tútelíti értelemmel a szót, semhogy csak egyetlen hangot is fölöslegesen ejtsen."²⁴ A páratlanul sűrű szövegű Hamlet-fordítást – akárcsak Vörösmarty *Learjét* - pontosan ez a rejtett többértelműség, a képek és metaforák pontos végigvezetése teszi maradandóan erőssé.)

Egy nagyon is modern találmányra, az "objective correlative"-ra emlékeztet ez: az eszmének anyag, állandó és látható test kell, hogy koncentrált energiája megjelenhessék, és sugározni kezdjen – láthatatlanul. Arany felhő-hasonlata maga is szemléletes: a pára-kapdosás gesztusának hiábavalósága szembeállítja a látszattal - a létező, de *megfoghatatlan* valósággal.

A tárgyi vagy a fogalmi gondolkodásra való hajlam alkati kérdés – de korkérdés is. Még közelebről: a legtöbb köze a nyelv kérdéséhez van: a nyelvhez, ami fogalmat rendel a testhez és testet rendel a fogalomhoz²⁵. Azokban a korokban, amikor a jelentés (a tárgyhoz rendelt megnevezés) csak kevéssé volt rögzített, nagyobb szabadsága volt a kötetlenebb, inkább nyelvi mint képi gondolkodásnak. A játék és a kísérletezés a világ nyelvi értelmezésének határait feszegette, hogy azután rögzíteni tudja azokat. Shakespeare nyelve többjelentésű, hajlékony,

---

21Dávidházi: *Per passivam resistentiam*, 68

22idézi Dávidházi: *Hunyt mesterünk*, 94

23 idézi Dávidházi (1994) 89

24Horváth János: *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*, idézi Ruttkay Kálmán: *Shakespeare-tanulmányok*, 50
25"And, as imagination bodies forth/ The forms of things unknown, the poet's pen/ Turns them to shapes, and gives the airy nothing/ A local habitation and a name." (Shakespeare: *The Tempest*) A felhő-kapdosás tehát akár eredményes is lehet: a költő a megnevezés erejével párából formát teremt. A magyar fordítás arról árulkodik, hogy Aranynak, mint azt a felhőkergetés kapcsán is kifejtette, mindennél, még a fordítás pontosságánál is fontosabb az *állandóság*: "S míg ismeretlen dolgok vázait/ Megtestesíti képzeletje, tolla/ A légi semmit állandó alakkal./ Lakhellyel és névvel ruházza fel." (Arany képteremtő, tárgyas fantáziája itt is megmutatkozik: alakkal *ruházni fel* a semmit - mintha a fogható a foghatatlan ruhája lenne csak).

izgalmas nyelv volt, még mindig készen állt az idegen hatások befogadására. Arany nyelve már túl volt a nyelvújítás határákísértő, billenékeny, idegen mintákat is magáévá tevő időszakán, meghúzta a határokat, és kész volt megvédeni őket. A normateremtés időszakában nagy veszélyt jelent a homályosság és a kétértelműség.

Shakespeare nyelvét azonban éppen az teszi naggyá és költőivé, amitől Arany annyira szeretné távol tartani magát: a többértelműség, az irizáló jelentésrétegek. És ami már az Erzsébet-kori olvasó (hallgató) előtt sem volt egészen egyértelmű, az annál homályosabbnak tetszik a későbbi olvasóknak. A nagy drámaköltő tekintélyének osztatlan elismerése és a fordítás szükségessége azonban rákényszeríti az olvasót/fordítót valamiféle értelmezésre. Az aranyi elvek értelmében tehát ebben az időben elképzelhető, sőt kötelező ráatalálni a szerző által szándékolt, egyetlen és egyértelmű valódi értelemre; a fordítói hűség újonnan lefektetett normáját sem fordítások fordításával, hanem az eredeti (és jegyzetelt) művek figyelmes és lehetőleg pontos fordításával próbálják követni.

Ám a "valódi értelmet" Shakespeare-nél megtalálni nem olyan egyszerű – és ezt ki tudta volna jobban, mint maga a drámafordító Arany. A fordítások erejét éppen ez a felismerés adja. Arany megtalálta a reneszánsz szöveg fordításának valószínűleg egyetlen járható útját: tömörségre tömörséggel, többértelműségre többértelműséggel válaszolt, hiszen tudta, hogy a jól megválasztott szó megmaradt a szövegjelentés állandó keresztvuzatában²⁶.

Arany a szonetteket is értette nyilván, ám a múlt századi másodvonal munkájaként létrejött "magyar Shakespeare erőltettségai és értelmetlenségei"²⁷ éppen a homályosság kerülésére, a szeméremre, és a szöveg nyilvánvaló vagy rejtett többértelműségével szembeni görcsös ellenállásra vezethetők vissza. Babits Mihály 1916-ban, a Shakespeare-jubileum alkalmával, azért fordított le két szonettet, mert szerinte "minden magyar Shakespeare-

---

²⁶A keresztvuzat, azaz a szövegkohézió -és koherencia leginkább az írott szövegben érhető tetten. Lehetséges, hogy Arany szövege a színpadra túl tömény - de akkor a Shakespeare-szöveg is az. Ruttkay Kálmán is a lepárlás hasonlatát alkalmazza: "Arany magyar Shakespeare-szövege néha úgy hat, mint az eredeti tömény párlata, amelyből a sűrítés folyamán éppen a dráma szesze illant el" (*Shakespeare-tanulmányok*, 51). A felhőjátéktól idegenkedő Arany megpróbálja megkötni, állandósítani a jelentést - ezáltal a szöveg a nyelv drámájának a színpadává lesz, ami a színpadi dráma nyelvével (a mondhatóság kritériumával) szembekerül.

²⁷Babits: *A Shakespeare-ünnephez*, in: *Esszék, tanulmányok*, 432

fordításaink közül a szonetteké a legkevésbé érthető", de beismeri, hogy fordításuk "a forma zártságánál s a tisztázatlan kérdések sokaságánál fogva a legnagyobb nehézségeket adja"²⁸. Babits, aki egyik esszéjében Coleridge és Poe kapcsán éppen a tárgyyszerű pontosságot magasztalja – Arany nyomán – Shakespeare híres szövegrészének idézésével („a logikai szigorúság és matematikai pontosság a leglégiesebb álmok leírásában (...) itt az angol művészetnek régi tendenciájával állunk szemben, mióta Shakespeare megírta, hogy a költő A légi semmit állandó alakkal / Lakhellyel és névvel ruházza fel"²⁹), a szonettíró Shakespeare-t, némileg magához hasonlítva, titokzatos és titkolózó költőnek tartja, aki nem saját élettörténetét írja, hanem sűrített érzelmeit szorítja feszes formákba: „...mit tudunk Shakespeare egyéniségéről: mit lehet beszélni Shakespeare egyéniségéről? Shakespeare nem dalokat írt: nem a saját érzelmeit fejezte ki zengő szavakkal. Fiatal korában, mint mindenki, ő is írt szerelmes verseket, de ezek egyoldalúan és fejletlenül mutatnák egyéniségét még akkor is, ha mind lelkéből fakadtak volna, s nem volna jó részük udvarias szellemeskedés barátai számára, meghatározott alkalmakra készítve.”³⁰ Ugyanebben az esszében Szász Károlyhoz hasonlóan a formalizmust hangsúlyozza: „A kor divatja is megragadta olaszos szonettformájával, rímjátékaival és szellemeskedéseivel, szójátékaival és gáláns bókjaival, mitológiai képeivel, nimfáival, Venusszal, Ámorról.”³¹ Igaz ugyan, hogy 1926-ban azt írja a Nyugatban, amikor saját két szonettfordítását közli, hogy „e ciklus egyetlen műve a költőnek, mely életéről közvetlenebbül árul el egyetmást”³², viszont amikor saját Szonettek című verse megjelent a Nyugatban, egy dupla idézetet helyezett fölé, amely cáfolja és kifordítja ezt az életrajzi elméletet: „With this same key / Shakspere unlocked

---

28 Babits: *Esszék, tanulmányok* 432

29 Babits: *Könyvek angol költészetéről*, Nyugat, 1911, 10. szám

30 Babits: *Shakespeare egyénisége, Esszék, tanulmányok*, 58. A vélemény egybecseng Alexander Bernát Shakespeare című, 1920-as könyvének soraival: „A szonettekben való önvallomások is mint vallomások többnyire kétes értékűek. ... Van-e mód rá, hogy egyéniségéhez valamiképp közelebb férközhessünk?” Bernát 2, 3. Babits másodéves korában hallgatta Bernát Shakespeare-kollégiumát az egyetemen (lásd: Belia György: Babits Mihály tanulóévei, 190)

31 *Shakespeare egyénisége* 67-68 Egy másik írásában megismétli a fiatal Shakespeare modorosságának és szertelenségének vádját; Komját Aladárról írva mondja, hogy „szabad verse az angol blank vershez közeledik hatásában, a Skakespeare verséhez s képzeletének rakoncátlan, de nem plasztikátlan tombolgatásában, a szavak súlyos és dühödtt dobálgatásában van valami, ami az ifjú Shakespeare bizonyos ízléstelelenségeire, modorosságaira és árnyoldalaira emlékeztet.” Babits: *Új verseskönyvek*, Nyugat, 1917 8. szám

32 *A Shakespeare-ünnephez*, Nyugat, 1916, 12. szám

his heart. / Wordsworth.” / „Did Shakspere? The less / Shakspere he. Browning.”

Szép elemzésében Kelevéz Ágnes tér ki arra, hogy Babits „e versformát... a bezárkózás jelképének szánta”³³, hiszen már *Az európai irodalom történetében* így ír a mottóul választott szövegről: „Wordsworth szép miltoni szonetteket írt. Köztük azt a kettőt, amely magát a szonettformát védi (e romantikus időben védelemre szorul). ’Evvel a kulccsal nyitotta ki szívét Shakespeare.’ ’Mennél jobban felnyitotta, annál kevésbé Shakespeare’ – mondta erre később Browning, aki a parnasszistáknak is szívükből beszélt. Wordsworth is egy kicsit közelebb állna Shakespeare-hez, ha jobban elzárta volna szívének s versének zsilipjeit. Ő maga is érezte talán a záruk szükségességét, s azért fordult a szonethez, amely mégiscsak inkább zár, mint nyit.”³⁴

Szabó Lőrinc ezzel szemben szinte már provokatívan helyezi Stefan George szavait saját szonettfordításai fölé (voltaképpen „tompább agy”-nak minősítve ezzel mesterét, Babitsot is); George szerint ugyanis: „a tompább agyak mindenütt feladványként kidolgozott stílusgyakorlatokat fedeztek fel”³⁵ a *Szonettekben*. Igaz, hogy aztán, az első fordítás bevezetőjében, Szabó Lőrinc maga is kijelenti, hogy „Shakespeare fiatal korában tényleg nem volt mentes kora furcsaságaitól, a jufuizmus tekervényes gondolatmenetétől és furcsaságaitól”, és nála „szintén ki lehet mutatni imitatív elemeket”, de azt is hozzáteszi, hogy a konvenciónak „teljesen ellentmond e szonettek különösen szenvedélyes hangja és feszült, drámai ereje.”

A második fordítás idején talán még a korábbiaknál is jobban meg volt győződve a *Szonettek* életrajzi eredetéről – és ezúttal (holott a munkát Babits emlékének ajánlja) éppen a Babits-féle dupla idézet Wordsworthtól való részét teszi meg bevezető tanulmánya kezdőmondatául. Meggyőződéssel vallja, hogy a „komoly olvasó képtelenségnek érzi, hogy egy költő, egy olyan kapacitású költő, amilyen Shakespeare volt, virtuóz ritmikái vagy stílusgyakorlatokként, feladványszerűen, mások nevében írta legyen ezeket a költeményeket. Maga az élet vérzik bennük, a kulcs csakugyan a szívbe, egy óriás szív zakatoló titkaiba nyit

---

33 Kelevéz: *A keletkező szöveg esztétikája* 140

34 idézi Kelevéz, 140

35 Szabó Lőrinc: *Shakespeare szonettjeiből*, Nyugat, 1921 5. szám

ajtót.”³⁶

Babits zár, Szabó Lőrinc nyit: ki-ki a maga alkatához idomítja a szonettíró Shakespeare-t. Az angol szakirodalomban is ősrégi vita ez, két pártra szakítja a kritikusokat; de már az 1640-es Benson-féle kiadás úgy kínálja a Szonetteket, mint az őszinteség példáit³⁷, és számos híve van annak a meggyőződésnek, hogy a Szonettek történetét egyszerűen nem lehetett volna kitalálni.³⁸ John Berryman, a Szabó Lőrinchez hasonlóan önmarcangoló természetű, vallomásos költő, egyenesen rápirít az olvasóra, ha netalán stílusgyakorlatnak akarná olvasni a Szonetteket.³⁹ Az önéletrajzi meggyőződés íratott olyan című esszét a kritikusokkal, mint "Shakespeare the Man" (A. C. Bradley⁴⁰ és A. L. Rowse) vagy "The Sonnet Story" (John Middleton Murry).⁴¹ Szabó Lőrinc az első kiadás bevezetőjében nemcsak azt szögezi le a fiatal költő öntudatával, hogy a *Szonettek* gyűjteménye „teljes megértésre csak azoknál a keveseknél számíthatna, akik maguk is írók”, hanem azt is, hogy ezekben a versekben „átélt, de előttünk ismeretlen eseményekben... van ... a teljes, maradék nélküli értelem”, és a sorozatban megtapasztalható „erős egység... e szonetteket egy egésszé, egy lírai regénnyé, egy életté fogja össze.”⁴² Mintha, évtizedek távolából, a *Tücsökzene* alcíme, a „rajzok egy élet tájairól” személyessége szólítana meg (amelyet, a *Vers és valóság* jegyzete szerint amúgy is „igen angolos összhatásúnak” érez, és ugyanitt felhívja a figyelmet, hogy saját vers-regényében több más nagy angol költő hatása mellett „persze Shakespeare-é” is megmutatkozik.⁴³)

---

36 Szabó Lőrinc: *Shakespeare szonettjei*, (1921), 14

37 "SEREN, clear and elegantly plaine ... no intricate or cloudy stuffe to puzzell intellect (they gain) glory to the deserved Author".

38L. C. Knights idézi Professor Bradley-t: "No capable poet, much less a Shakespeare, intending to produce a merely 'dramatic' series of poems, would dream of inventing a *story like that of the Sonnets*, or, even if he did, treating it as they treat it." Alpers 276.

39 "When Shakespeare wrote 'Two loves I have', reader, he was *not kidding*." idézi Giroux, 51

40"The Sonnets are lyrical poems of friendship and love. In them the poet ostensibly speaks in his own person and expresses his own feeling." Bradley, 312

41 *I believe that the order of the sonnets is roughly chronological ... I believe that this was what Shakespeare really felt at the moment he wrote those sonnets*"Murry, 97, 106

42 Szabó Lőrinc: *Shakespeare szonettjei* (1921) 11

43 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, II kötet, 197

3 Szabó Lőrinc első fordításának előzményei

*ennen bírák: én döntöm el, mit érek:
mindenkinél különb és több vagyok.*

(Shakespeare: LXII. szonett, Szabó Lőrinc első fordításában)

„Törvényszék? Én is az vagyok!”

(Szabó Lőrinc: Csillagok közt)

A műfordítás: szenvedély. Jó fordítás akkor születik, ha a műfordító nem pusztán kötelességből birkózik a szöveggel, de beengedi az életébe: hagyja, hogy a más nyelvű szerző hangja és műve hasson rá, hogy aztán ő is a saját személyes hangjával és hitelével szellemítse át a magyar szöveget. Különösen érvényes ez az oda-vissza hatás Szabó Lőrincre, aki ritka termékeny, kiváló műfordító volt⁴⁴, de még ritkább jelenség az elszántság és a fegyelem, ahogy újra meg újra átirta-javította a fordításait, szervesen beépítve azokat az életművébe. Shakespeare *Szonettjeinek* két teljes fordítását életének két meghatározó periódusában végezte el, és, bár ennek ő maga voltaképpen nem is volt tudatában, mindkét fordítást erősen befolyásolta az adott élethelyzet és pályaszakasz. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy megmutassam, hogyan.⁴⁵

„Te, Böske, isten bizony szégyellem ezt a sok vallomást, ezt az ezerszer-egy ugyanazt.

Shakespeare-ből fordítottam én valaha két sort:

Mint a nap régi s mégis új naponta,
Szerelmem is, mit mondott, újra mondja!

ezt a két sort milliószor kevésbé értettem, mikor lefordítottam, mint most, amikor idézem.

Mindennap újra mondom, hogy szeretlek, s jó volna hallani a te élő szavaidat is.”⁴⁶– írja

szerelmének, Vékesné Korzáti Erzsébetnek Szabó Lőrinc 1928. júliusában. A levélrészlet

44 “Életművének nagy egészétől nem lehet különválasztani a fordított verseket. ... Világirodalmi panteizmusnak nevezném legszívesebben Szabó Lőrinc műfordító-szenvedélyét.” Szegi Pál: *Szabó Lőrinc. Teremtő nyugalanság és klasszicizmus*. Domokos 144

45 Ebben a voltaképpen fordítás-lélektani nyomozásban mintául szolgált számomra Kelevéz Ágnes: *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez*, Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikus öröksége* című könyve és Géher István két tanulmánya: Shakespeare CXXIX. szonettjéről és Arany János Hamlet-fordításának körülményeiről.

46 Kabdebó Lóránt – Lengyel Tóth Krisztina ed.: *Szabó Lőrinc és Vékesné Korzáti Erzsébet levelezése*, 175

nemcsak azt példázza, hogy milyen rejtelmesen függ össze élet és költészet, hanem azt is, hogy a műfordító Szabó Lőrinc, aki Babits *Pávátollak*, Tóth Árpád *Örök virágok* és Kosztolányi *Modern költők* majd *Idegen költők* című fordításgyűjteményei után a sokkal intimebb *Örök barátaink* címmel adta ki műfordításkötetét, mennyire beleépítette a fordításait az életébe és életművébe⁴⁷. Ő maga így vall erről: „A műfordítás háládatlan mesterség, de ha igazán jelentős, odakerül a költő eredeti műve mellé s annak ad és attól kap bizonyos sugárzásokat és magyarázatokat. A költőket érő hatásokat sokszor emlegetjük; de hány eredeti ötlet, kép és jelző jut bele, tudatosan és öntudatlanul, alkalmas helyen a fordított művekbe!”⁴⁸ Monográfusa és legavatottabb ismerője, Kabdebó Lóránt is felhívta rá a figyelmet, hogy „a világlíra eseményei a személyes alkotás optimális megvalósításához segítik a költőt, saját művének elkészülte után pedig begyakorolt módszerével megszólaltatja magyarul a modellként használt idegen műveket”⁴⁹, és példaként hozza, hogy Szabó Lőrinc „a *Különbéke* csalódottságot és kiszolgáltatottságot tudomásul vevő korszakát az *Athéni Timonnal* erősíti meg (1935).”⁵⁰ Shakespeare tematikája, és még inkább dikciója valóban nagy hatást tett fordítójára, és ez nemcsak a Babits-féle *Vihar*-fordítás előadásának kapcsán írott *Kalibán!* című versre és az azonos című kötetre, vagy a *Tücsökzene: Timon* (291) vagy *Cressida* (364) című verseire érvényes, hanem olyan nehezebben észrevehető, apróbb párhuzamok is bizonyítják, mint mondjuk a *Föld, Erdő, Isten* kötet verseinek a *Szonettek*éhez hasonló számozása, a kötet Shakespeare VII. szonettjére emlékeztető XII. versének nyitó sorai és képei⁵¹, vagy éppenséggel *A földvári mólón* című vers indításának és zárlatának a Shakespeare-i drámák dikciójával és a LX.

Shakespeare-szonettel való rokonsága⁵². Bízást állíthatjuk, hogy az eredetileg a *Szonettek*

47 “Szent titok vezet: ami táplál, / ami segít, megtart, növel, / ami mint íz és étel átjár, / ami izgat és ingerel: / barátom, szeretőm, mind-mind, amit csak / testem-lelkem magává alakíthat” (*Házasság*)

48 Szabó Lőrinc: *Tóth Árpád, a versfordító*; Előszó az *Örök virágokhoz*, 11-12

49 Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc pályaképe* (2001) 168

50 Kabdebó (2001) 169

51 A XII. vers indítása: A Nap! a Nap! / - Nézd, emeli már nagyságos homlokát”. Az első szonettfordítás hetedik darabja így indul: „Nézd! a kegyes Fény homloka kelet / horizontján ha lángolva kivillan”, a másodikban pedig, talán éppen saját versének hatására, így hangzik: „Nézd, mikor emeli égő fejét / Keleten a kegyes fény”. A Szabó Lőrinc-vers további részében is a szonett „eye - eyes” párhuzamát vélem felismerni: „Szemedben: szememben: ragyog a reggel”.

52 A vers megírásának idején dolgozta át ugyanis a szonetteket: Igalból írja 1948. július 30.-án: „Shakespeare-ben túljutottam a 100. szonetten” Kabdebó Lóránt szerk.: *Szabó Lőrinc és felesége levelezése, 1945-57*, (1993) 62.

számához hasonlóan 150 versnyire tervezett Tücsökzene⁵³ és a végül 120 szonettnyire terebélyesedő *A huszonhatodik év* is Shakespeare *Szonettjeinek* a példájára nőtt kötetnyi ciklussá, ahogy erre valamivel az irodalomtörténészek előtt ráéreztek Szabó Lőrinc íróbarátai. Szentkuthy Miklós már 1947-ben felhívta a figyelmet az erős Shakespeare-ihletésre: „Igazi Shakespeare-i világ, mikor egy gyerekverset, egy paradoxont és egy mélyen s bölcsen szenvedélyes sóhajt fon egybe”, „Az egész *Tücsökzene*-stílus vegytani fókusza az a néhány Prospero-sor a *Vihar* negyedik felvonásából, ahol Ferdinándhoz beszél a varázsló”, „a Shakespeare-stílussal oly azonos Szabó Lőrinc mindennapi közvetlenségének itt a kulcsa”, „Hát nem a Shakespeare-kor költészete ez a kifejezés, hogy a ’valóság varázstükrei’? Szennyes verizmus és pókhálóbalett egyszerre”⁵⁴. Tíz évvel később – már az életmű ismeretében – Németh László *A huszonhatodik év* kapcsán jelenti ki, hogy „Shakespeare-től azt tanulta, hogy az absztrakciók nem okvetlenül szűkítik, modernebbé is tehetik a verset, s a magyar szerelmi lírának ez a csúcsa aligha készül el Shakespeare szonettjei nélkül”⁵⁵. Illyés Gyula szintén hangsúlyozza nagy tanulmányában, hogy amit Szabó Lőrinc „az idegen művek fordítása során a nagy mesterektől megtanult, azt úgy sajátjává teszi, akár a gyermek anyja beszédét. Legnagyobb mestere, akitől a fogalmak személyekként való kezelését, szinte letegezését s az elvont eszmék megszemélyesítését tanulta: az minden költők örök mestere: Shakespeare.”⁵⁶ Lator László kiemeli, hogy *A huszonhatodik év*nek „leginkább Shakespeare lehetett a mintája, érzelem és értelem állandó magasfeszültségében remegő, a formát (a mértéket, a mondatokat) is ehhez a magasfeszültséghez idomító szonett”, de azt is megmutatja, hogy a modern költő kezén az ünnepi forma „elveszti hagyományos feszességét, mívességét”⁵⁷. Baránszky-Jób László alapos

---

53 “Eddig összesen kilenc Tücskőm van!! Lesz száz is! Szabó Lőrinc: *Birákhoz és barátokhoz* 178. “Megint újraírtam az egyik Tücskőt. Már tizenkilenc darab van. Mikor lesz meg a százötven?” *Birákhoz és barátokhoz* 186.
54 Szentkuthy Miklós: *Szabó Lőrinc: Tücsökzene*; Domokos Mátyás szerk.: *Homlokodtól fölfelé*, (2000) 209, 210, 211

55 Németh László: *Szabó Lőrinc*; Domokos 2000, 335 Korábban azonban ugyanő meglehetősen fenntartással beszélt műfordítás és életmű kapcsolatáról: “Szabó Lőrinc műfordításai és költészete közt nem ilyen áldásos a kapcsolat. Ő azzal kezd, hogy mindent le tud fordítani. A mestersége veszedelmesen a kisujjában van. A költő szinte tehetetlenül kapja ezt a rögtön kész virtuóizást.” Németh László: *Szabó Lőrinc*, Nyugat, 1931. 16. szám

56 Illyés Gyula: *Szabó Lőrinc vagy boncoljuk-e magunkat elevenen?* Domokos 2000, 285

57 Lator László: *Idegességgel*; Domokos 2000, 304

elemzése utal rá, hogy világirodalmi előképnek tekinthető „a Shakespeare-szonettek általa anyanyelvszerű hűséggel magyarul újraköltött világa – benne az elmúlás és örökkévalóság, hűség és hűtlenség, vád és önvád barokk képzuhatagja”⁵⁸; szerinte Szabó Lőrinc „elsősorban mégis a Shakespeare-szonettek fordítója maradt, s lehetetlen ezeknek ihlető hatását egész költői közlésmódjára figyelmen kívül hagyni. Főleg természetesen *A huszonhatodik év* szonettjeinek egész belső struktúrájára.”⁵⁹ Rába György szerint *A huszonhatodik év* „Shakespeare fokozó és nem Petrarca ellentétekre sarkított építkezéséhez áll közelebb”, mégis erős fenntartásai vannak a ciklus bizonyos túlfokozott verseivel szemben: „Ez a hang nem érzelmes, hanem szentimentális, nem patetikus, hanem szenvelgő.”⁶⁰

Hosszan lehetne sorolni a második teljes szonettfordítás elkészülte után íródott versek egyes gondolati-retorikai elemeit, amelyek a Shakespeare-szonettek hatására íródhattak – elsőnek mindjárt a fentebb idézett levélrészletre rímelő sorokra gondolok *A huszonhatodik évből*: „Mondok valamit, kedveském: Szeretlek! / Vagy ezt tudod már? Akkor egyebet, / valami újat, - add a fejedet, / nézz a szemembe, és mondd, hogy Szeretlek!” (*A legrövidebb vezeték*). A második szonettfordítás során megdolgozott angol szöveg sokszor olyan megoldásokra inspirálta Szabó Lőrincet a saját versében, amelyeket magában a fordításban nem tudott megoldani – a ciklus harmadik szonettjének első sorában például –, „Képzelt képzeleteddel képzelem” – a CIV.. Shakespeare-szonett második sorának hangzásbeli megoldására vélek ráismerni: „when first your eye I eyed”⁶¹ – fordításban csupán: „amilyennek először láttalak”. De egész képek, képsorok átkerülnek az ezidőtájt írott szövegekbe: az *Ébredés előtt* című vers például talán épp azért maradt kiadatlan a költő életében, mert annyira süt róla a *Szonettek* hatása, hogy szinte már fordításnak hangzik: „Minden vereségemnél többet érsz, / minden kérélem erőd növeli, / máris annyi váltómmal vagy teli, / hogy adósod lehetnék, amíg élsz ...”.

A huszonhatodik év is tele van átütően shakespeare-i sorokkal. A párhuzamok néha

58 Baránszky-Jób László: *A huszonhatodik év világa*, Domokos 2000, 323

59 Baránszky- Jób László: *A józan költő*, Domokos 2000, 161

60 Rába György: *Szabó Lőrinc*, (1972); 159, 157

61 Mondom ezt annak ellenére, vagy inkább amellett, hogy maga Szabó Lőrinc egy Dante-sorra vezeti vissza ezt a megoldást (*Pokol*, 13. ének, 25. sor): “Azt hiszem, azt hitte, hogy azt hiszem”, *Vers és valóság* 76

egészen világosak, néha inkább csak a hang, a szóhasználat utal a példára:

“Míg élek, élsz: éltetek. S te nekem/ segítesz, ugye, szív a szivemen?” (*Folyton átlengsz...*) – lásd: a XL. Shakespeare-szonettet: „Több szív, amely hű szív volna, szivem, nincs”;

“be koldus-kín ma!... Mert király lehettem” (*Annak neve*), vagy: “az gazdagítja koldus kínomat” (*Csodálatos-rémületes*) – lásd például Shakespeare LXXV. szonettjének zárlatát: „Koldus-szegény királyi gazdagon”;

- “Agyam belseje lett egész világod, / mint rab csillagra, figyelek reád (...) / amit én, öröd, fürkész csillagászod” (*Két halátnékom között*) – a XIV. Shakespeare-szonett ezt mondja: „Nem fejtem a csillagok titkait, / de úgy tetszik, asztrológus vagyok / ... nekem a te két /szemed (ez a két állócsillag) adja tudásomat”

“...’Költemény!’ – / legyint tűnő példára az Idő” (*Maguk láthatnák benned*) – Shakespeare, XVII. szonettje: „Nevetnék sárga papírom: fecseg / a pletykás öreg, sok szó, semmi tény, / s a valóság költői örület / és dagály lenne, ódon költemény” ;

“hogyan ami még te, már az se te? – Vagy, / hogy ami nem te, még az is te vagy?” (*Lelkeknek egyessége*) – vedd össze: a XXXI. Shakespeare-szonett: „és te (ők mind) mindenem ura vagy”;

“s a nem-igazat érzem csak igaznak” (*Naponta!*) – lásd az LVII. Shakespeare-szonettet: „oly bolond ez a szív, hogy bár teszel/ egyet-mást, rólad rosszat nem hisz el”;

“tűz a ‘Ha lenne’, lángpallosú mennybolt / a ‘Lehetett volna’, s pokol a ‘Megvolt!’” (*Szörnyeteg játék*) – Shakespeare CXXIX. szonettje: „észbontó inger, s mihelyt megkapod / észbontó undor .../ a mennyországot, mely e pokol útja”;

“Jaj nekem, /mért hazudtam, hallgatva, kedvesem!... / (De hátha te is így voltál velem?!)” (*A Szörnyeteg*) – lásd a XCII. Shakespeare-szonett azonos logikájú zárlatát : „De mi oly szent-szép, hogy foltot ne félne? / Megcsalhatsz úgy is, hogy nem veszem észre.”;

“Óh, végzet romlékony kalandja!... Tetszik, / nem tetszik, saját férgei kikezdi / az élőt,

még mielőtt sírba fekszik!” (*De hátha te is...?*) – lásd a VI.: „sír kincse légy s férgek diadala” és a LXXXI. Shakespeare-szonettet: „a föld férge rám sereglük”

“Lett volna erőm túrni jogodat, / hogy törvényeid te magad teremtsd meg?” (*Ködök*) – lásd LVIII. Shakespeare-szonett: „Légy, ahol tetszik; pátensed szilárd / joga, hogy te oszd be napjaidat”;

“Jó s rossz most zárja könyvbe a neved. / Te sem halsz meg egészen! Kétezer / évig mindig lesz, aki rád figyel: / férfi sóváran, asszony irigyen – / örök vágy őriz... Ámen. Úgy legyen!” (*Úgy legyen!*) – Shakespeare XVIII. szonettje: „örök dalokban nősz időkön át. / Míg él ember szeme s lélegzete, / mindaddig él versem, s élsz benne te” vagy LV. szonettje: „versem és a szeretők szeme éltet” és LXXXI. szonettje: „Neved mostantól örökéletű ... folyton olvas a jövő szeme... Emberek ajkán élsz majd”.

Maga Szabó Lőrinc is a műfordítás személyességét hangsúlyozza: „Az igazi mozgatóerő a műfordítói alkotás terén is olyasmi, ami lényegében magánügy. Legtöbbször alighanem az, hogy a költő nagyon élvez egy idegen verset, és mutogatni akarja a tetszését, az örömét. A mutogatási, ismertetési, talán önigazolási vágyhoz társul aztán a birtokbavétel és az akadálylegyőzés öröme, amit az illető vers újraköltése közben érez, s ami körülbelül azonos a teremtés örömeivel.”⁶²

A műfordítás, az örömen kívül, erőpróba is, a hagyományba való bekapcsolódás lehetősége. Szabó Lőrincről írva Babits is kiemeli ennek a fontosságát: „A műfordítás szigorú iskolája s a világirodalom nagy remekeinek tanulmánya megismertette őt a művészi hagyomány és példák értékével.”⁶³ De hogyan lett a verselni kezdő debreceni kisdiajból mindössze öt év alatt országos hírnévű műfordító? Vad elszántság, tehetség és szerencse kellett ahhoz, hogy „a költészet Julien Sorelje”, ahogy Babits nevezte⁶⁴, a vidékről egy szál katonaruhában felutazó fiatalember meghódítsa Budapestet. A szinte még kamasz költő becsvágya és elszántsága a Londonba érkező

62 Szabó Lőrinc: *A műfordítás öröme, Könyvek és emberek az életben* 8

63 Babits Mihály: *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, 241

64 “Ez a nagy tanulmányos törekvés és céltudatosság – mely ezt a költőt szinte a költészet Julien Soreljévé teszi – magával hozza azt, hogy Szabó Lőrinc költeményei inkább valami intellektuális szépérzékhez szólnak”. Babits Mihály: *Egy új költő*, Domokos 2000, 21

Shakespeare-ével rokonítható, de míg az ifjú drámaíró az akkoriban meglehetősen lenézett színművek helyett elbeszélő költeményekkel⁶⁵ és (nyilván Sydney hatására csupán, elegánsan, kéziratban terjedő) divatos szonettekkel akart betörni az irodalomba, Szabó Lőrinc műfordítóként kezdte, és így valóban jobban felfigyeltek rá, mintha formailag érett, ám tartalmilag nem egészen kiforrott verseivel jelentkezett volna először. De nemcsak a klasszikus érdeklődés és az ambíció rokonítja őt a fiatal Shakespeare-rel: világszemléletük izzó erotikája is közös. A vers mindkettejük számára intellektuális ajzószer, kutatás, kielégülés, magamutogatás, vizuális és zenei élvezet, termékenyen továbbélő textúra és alaposan megmunkált anyag.

„Irodalmi érdeklődésem felébredésével párhuzamos volt és rögtön teljes intenzitással működött bennem Eros”⁶⁶ – írja visszaemlékezésében Szabó Lőrinc. A fűvészkertben a természeti világ és a gyermeki játék mellett már a szerelemvágy és az idegen nyelvű vers is megjelenik („Botanizálás, rablócsendőr, lányok és Heine”⁶⁷). A debreceni nagyerdőben magányosan bolyongó, álmodozó kiskamasz nem talál kedvére való verseket a tankönyvben, megvásárolja tehát első idegen nyelvű verseskötetét, mert szenvedélyre vágyik. „Heine. – Rajta tanulok meg németül. Kíváncsi lettem a külföldi költőkre, hogy milyen másfelé a világ. (...) Dalokat akarok, lírát! Egy Universal Bibliothek-füzetben megvettem Heine *Buch der Lieder*-ét, a címe miatt. Első eset, hogy idegen könyvet vásárolok. Elragad a könnyedsége, a szemtelensége. Utánozni szeretném. Nem megy: nem értek a formához.”⁶⁸ (Ha történetesen nem németül tanulnak az iskolában, hanem angolul, ugyanígy Shakespeare „daloskönyve” is a kezébe kerülhetett volna eredetiben).

Tizenöt évesen már Heinét fordít, nem is rosszul⁶⁹ – így teszi magáévá a nyelvet és a

---

65 “The two narrative poems have nevertheless a unique distinction: they were the only works Shakespeare published in which he claims the status of a professional poet. (...) Here we can see Shakespeare as a literary artist, a craftsman (...) Despite the presentation of Venus and Adonis and Lucrece as the works of a conscious artist, Shakespeare probably sat down to write them in the hope of some practical reward. (...) Shakespeare’s own description of the poem as the ‘first heir’ of his ‘invention’ offers an apparent difficulty, since he had already begun to make his name as a playwright; but Lort Southampton would not have been flattered, and might even have been annoyed, by a reference to the vulgar dramatic successes of the young writer: such works were not considered to fall into the category of literature.” F. T. Prince, *Introduction*, The Arden Shakespeare: *The Poems XXV-VI*.

66 Szabó Lőrinc: *Bizalmas adatok és megjegyzések*, Bíró Éva szerk. *Az ígélet városa* 76

67 Szabó Lőrinc: *Életrajzom?* Kabdebó Lóránt szerk.: *Napló, levelek, cikkek* (1974) 18

68 Kabdebó (1974) 18

69 Bíró Éva közli *Az ígélet városa* kötetben 157

formát egyszerre. De ahogy pár évvel korábban a nők és férfiak közötti különbséget nem értette („Hogy mi a nem, még mindig annyira / értettem csak, mint a latinban a / főneveket”, írja jellegzetes nyelvtani hasonlattal a *Tücsökzene* 98. versében), úgy kellett egymagában megküzdenie a verstesttel is, hogy tapasztalatból értse meg végül a működését, a hím- és nőrímelek alkati különbségét: „Zsebemben állandóan ott a szótár. A német már egész jól megy. (...) Szeretnék Heinét fordítani, de nem értem a hím- és nőrímelek közti különbséget. Fél évig elkínlódom, mire rájövök.”⁷⁰

A szenvedélyből elkezdett versfordításnak aztán egy új szenvedélyben látja hasznát: diáktársának és ideáljának, Dienes Katónak Schiller- és Heine-fordításokkal udvarol⁷¹, és titokban vágyakozó trubadúr-verseket ír hozzá⁷², közben pedig versekkel ajándékozta meg születés- és névnapján. Közösén tanulnak, és sokat fordítanak görögből, franciából, németből, sőt angolból is. A félszeg, fiatal fiút senki, Kató sem tekinti számba jöhető férjjelöltnek, de még udvarlónak sem; ez még tovább táplálja benne a bizonyítási kényszert. Így olvassa el eredetiben az Antigonét: „görögül is végigolvasom, végigszótározom, igaz, hogy ebbe egy kis szerelem is belejátszik”⁷³. Másik diáktársnőjének, Révész Ágnesnek ajándékba lefordítja Ibsen Ágnes-versét és népdalokat fordít a kedvéért – mindkét lányt lenyűgözi a fiatal költőjelölt szorgalma és tehetsége.

A költészet tehát már korán az udvarlás eszköze lett – és az elkeseredett bizonyításé is. „Miután szerelemre reménytelen voltam, egyéb ambícióim lángolták körül. (Hogy tanuló maradjak, jól értsek a modern irodalomhoz, jó verset tudjak írni ...)”⁷⁴ Voltaképpen Budapestre is

---

70 Kabdebó (1974) 18-19

71 Az érintett így emlékezik erre: “Egyetlen lány voltam negyven fiú között, de már ezt megszoktuk ők is, én is. Ebben az időben Schiller Tell Vilmosa volt a kötelező olvasmány. Ezt fordítgattuk a német órákon, amelyek egyike után egy magas, fekete hajú fiú kis papírlapot tett elém szégyenkezve. A Tell kezdő pásztordalának ... fordítása volt pontos versmértékben. A meglepetéstől egészen odavoltam: - Hát maga ilyen szépen tud fordítani, - kérdeztem ... ezután elém tett egy Heine-fordítást is, ami talán még jobban megkapott.” Bíró (2000) 29

72 Ezeket a korai verseket hiába semmisítette meg szerzőjük, mert a végül mégis odaadott szövegeket ihletőjük megőrizte; Bíró Éva közli őket *Az ígéret városa* című kötetben. A verseken erősen érződik a reális élmény hiánya és a szecesszió hatása: „Omló haja sötétében”; „Az ajka még tán csóktól harmatos”; „Sápadt lelkén opálszín álom”; „fussunk oda, hol álmok kéje vár”; „Érett gyümölcsök édes mámorillata árad”; más szövegeken már a Babits-hatást is látni: „A kedvesem görög királyleány”; „Lelkem antik romoknak mása”.

73 Bíró 69

74 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság* II. 351

Kató nyomában megy fel⁷⁵, de ekkorra még kevesebb az esélye: „Én menyasszony lettem, ő pedig belevetette magát az irodalmi életbe” mondja Czellár Ferencné Dienes Kató visszaemlékezésében⁷⁶. Persze az erotika és a vers egymást kiegészítő szenvedélye továbbra is megmarad: nem sokkal később már Tanner Ilonával ülnek a versek fölött⁷⁷, majd hamarosan eljövendő feleségének udvarol ugyanígy.⁷⁸ „S mindez azért volt, mert a megvetett / érzékiség, a titkolt, rettegett, / amely rajtam már úgy uralkodott, / szépülni akart bennem.” (*Tücsökzene*, 176)

A már gyermekkorában felfokozott érzékelést fokozott érzékiség követte, azt pedig a beleérzés: idegen nyelvű költők hangját próbálgatta, hogy aztán a magáévá hasonítsa őket – de ezáltal egy olyan szerepbe csöppent bele, amihez lassanként fel kellett nőnie: „*Irodalmi szalon*. - ... meghívnak (...) Azért, mert „költő” vagyok? Borzasztó. Szerepet kell játszanom, aminek nem fogok tudni eleget tenni.”⁷⁹ A költői szerep és hírnév kezdete: ötödikes gimnazista korában a versfordításokon edzett kéz egyszer csak saját verset kezd írni, mégpedig szonettet: „Valahogy rájöttem a forma, a verstechnika titkaira. Persze csak a gépies részre. Megadott bravúrrímekekre verseket írok, benyújtják őket az önképzőkörbe, ott dicséretet kapnak. De hisz én viccből írtam őket! Nem hiszik el.”⁸⁰ Ekkortájt írott iskolai dolgozatából derül ki, hogy a formálódó írói-műfordítói hang egyre tudatosabb: „Minden tökéletes művész maga teremt magának nyelvet és formát, amely... egyedül az övé és utánozhatatlan”⁸¹ jelenti ki.

Szabó Lőrinc költői hangjának kialakulásáról és későbbi átértelmezéséről Menyhért

---

75 És a szerkesztő Babits miatt – de itt is összefonódik erotika és irodalmi ambíció – azt reméli, hogy ha ő is költő lesz, még több nőt tud meghódítani: “Hírek jöttek. ‘Adynak minden zsidó szépasszony a szeretője a Lipótvárosban.’ ‘Néhányan úgy gondolják, hogy Babits Adynál is különb!’ Hogyhogy? Minden szépasszony és nála is különb? Szédültem, Pestre vágytam ...” “*Babits műhelyében*”, *A költészet dicsérete* 243

76 Bíró 150

77 “rajongással beszélt magáról, verseiről, az én verseimről, George, Rilke, Liliencron, Hofmannstahl verseiről, mindjárt fel is olvasott belőlük, magyarázott, deklamált, a kávéházban megnéztek minket az emberek” Téglás János szerk: “...most én vagyok hang helyetted...” *Török Sophie Babits Mihályról*, 23

78 „Nemsokára fel is jött. Felolvasta verseit, a *Föld, Erdő, Isten* előttiakat, fordításait, főleg Georgét. Nagyon tetszettek. (...) Aztán olvastunk – és csókolóztunk. Kabdebó Lóránt szerk.: *Szabó Lőrinc és felesége levelezése 1921-1944* (1989) 619

79 Kabdebó (1974) 19

80 Kabdebó (1974) 19. Béber László emlékezése szerint a rímetek maga Szabó Lőrinc találta ki: „egy verse osztatlanul nagy sikert aratott az önképzőkörben, még ellenfeleinknél is. Egy szonett volt ez, formailag olyan tökéletes, hogy nyugodtan vállalhatta volna az érett költő is. Ez nem csodálatos, mert Lőrinc már diákkorában tökéletesen ura volt a technikának, a bravúr-rímekek szinte önmaguktól peregtek az ujjá közül. A verset én bíráltam, s mind a bírálatot, mind a szonettet azzal tüntették ki, hogy emlékkönyvbe írátkák. Béber: “*Szabó Lőrinc érlelő diákévei*”, Bíró 146

81 Bíró 50

Anna írt érdekes tanulmányt, amelyben (sajnos csak utólag és lábjegyzetben) felhívja a figyelmet, hogy a *Föld, Erdő, Isten* kötet „igen sok versében fordul elő a hang mint téma”, és hogy „az átírt szövegekben kevésbé lényeges a hang-tematika”⁸². Ehhez a meglátáshoz tehető még hozzá, hogy a hang és a szerep keresésének jellemző momentuma, hogy „Szabó Lőrinc egyik kedvenc szórakozása volt fordításait és saját verseit összetévesztetni iskolatársaival”⁸³ – mintegy már jóelőre besorolva ezzel magát a nagy klasszikusok közé.

A német versek és dalok fordításánál azonban még sokkal nagyobb hatást tett a kezdő műfordítóra Baudelaire költészete, akiért azért kezdett rajongani (mégpedig annyira, hogy az arcképét belevészte egy fa törzsébe), mert Adynak volt a mestere. A fiatal költő később szinte párhuzamosan aratja sikereit Baudelaire- és Shakespeare-fordításaival – érdekes, fontos párhuzam ez, mert ezeknek a Baudelaire-fordításoknak a hangja határozza meg nemcsak első verseit, de sokáig fordítói hangjának szecessziós-parnasszista átfűtöttségét is.

1923 márciusában adja ki *A romlás virágai*-t a Genius kiadó, és ugyanezen év őszén jelennek meg ugyanennél a kiadónál az 1921-es kiadás után immár másodszor, ezúttal jegyzetek nélkül, népszerű zsebkönyv-alakban a Szabó Lőrinc-fordította *Szonettek*. (A két kötetet nemcsak a versek római számozása, de az elején álló hosszú szerzői ajánlás is rokonítja). Érdekes, hogy Laczkó Géza, aki *A romlás virágai* megjelenése alkalmából „Magyar Shakespeare, magyar Baudelaire” címmel publikált tanulmányt a Nyugatban, nem emelte ki ezt a Szabó Lőrinc kínálta párhuzamot, viszont felhívta a figyelmet arra, hogy amiként „Shakespeare neve a legszorosabb összeköttetésben van a Vörösmarty-Arany korrall”, úgy az ő generációjuk is megérezte, „hogy a modern irányok később eltérélyesedett fái csíráként mind megvannak Baudelaire-ben”, tehát míg „Shakespeare lefordításának eszméje Vörösmaryé, a kezdet vezéréé, Baudelaire lefordításának gondolata meg kezdésünk egyik vezető alakjának, Babitsnak köszönhető”⁸⁴ – annak a Babitsnak, aki nemcsak az új magyar Shakespeare-fordítás irányelveit fektette le, de

---

82 Menyhért Anna: *A „hang” megtalálása Szabó Lőrinc Föld, Erdő, Isten című kötetében; Tanulmányok Szabó Lőrincről*, 246, 252

83 Bíró 51

84 Laczkó Géza: *Magyar Shakespeare, magyar Baudelaire*, Nyugat, 1923, 15-16. szám, 122, 123

valószínűleg Szabó Lőrincet is megismertette Shakespeare szonettjeivel. Szabó Lőrinc korai Shakespeare-élménye nem választható le a Babits-, Baudelaire- és Tóth Árpád-hatásról.

Szabó Lőrinc így emlékszik vissza Baudelaire-élményére: „Melléktárgyként jó ideje franciát is tanulunk az iskolában. (...) Kardos Pál (...) elvitte Oláh Gáborhoz a fordításomban Baudelaire *A dög* című versét, és kölcsönkapja számomra a *Les Fleurs du Mal*-t. Micsoda boldogság! A fél könyvet átmásolom egy irkába, oly áhítattal, ahogy a bibliát se másolták a középkori szerzetesek.”⁸⁵ Béber László emlékezése szerint Szabó Lőrinc nem eredetiből, hanem németből fordította első Baudelaire-versét. Ő ugyanerről az esetről ezt írja: „A dög első fordítása német után készült – háború volt, nehezen lehetett francia könyvhöz jutni. A fordítás elkerült Oláh Gáborhoz, aki kölcsön adta Lőrincnek a maga *Les Fleurs du Mal* kötetét.”⁸⁶ Szabó Lőrinc maga nem emlékezik meg erről, hiszen hamarosan már eredetiből fordít, és nyilván a már eredetiből készült fordítás jut el aztán Babitshoz: „Húsvétkor elviszik Babitshoz egy Baudelaire-fordításomat⁸⁷: egy egész olimposzi társaság kezdi olvasni a vidéki diák művét, de a negyedik sornál vendég jön, s a szívdobogató bemutatkozás mégis elmarad.”⁸⁸

Ahhoz, hogy Szabó Lőrinc fordítói hangjának kialakulását és átalakulását lássuk, érdemes egymás mellé állítani egyik első, tizenhét éves korában készült fordítását – Baudelaire „*Hymne*” című versét – és a későbbi átdolgozásokat. A vers viszonylagos egyszerűsége és a három teljesen különböző változat szépen demonstrálja a költői hang és gyakorlat kialakulásának bonyolult lelki és formai folyamatát:

Az első változat⁸⁹ (még franciául adja meg a címet):

Óh édesem, szép kedvesem,
lelkem merítve fényözönbe:
áldott örök szerelmesem
a halhatatlanság köszöntse!

---

85 Kabdebó (1974) 20. o.)

86 Béber László: „Szabó Lőrinc *Érlelő diákévei*”, Bíró 145

87 Egy másik emlékezés-szöveg szerint ez a tizenhét éves kori fordítás az *Őszi ének* volt. „Az eleje majdnem azonos volt az 1922-es fordításom kezdősoraival”. Szabó Lőrinc: *Babits műhelyében*, *Emlékezések és publicisztikai írások*, szerk. Kemény Aranka 919

88 Bíró 69

89 Bíró 167

Mint száraz lég, hús sótól telten,
megtölti fájó lelkemet
s ha új titkokra vágy a lelke,
örök csudákat rejteget.

Örökkön ifjú illatpárna,
szelid szobák langyos lege,
rejtett füstölő kékes árja,
mely titkon száll az éj fele;

szerelmem kék egébe szállva
egy élő tükör volna tán?
Tömjén szem, melyet rejt bezárva
öröklétem, e bús talány!

Óh, édesem, szép kedvesem,
örömök, üdvök éke, kincse,
áldott örök szerelmem
a halhatatlanság köszöntse!

Az eredeti vers emelkedett, de egyszerű hangját nem tudja még visszaadni: csupa fény és csupa lélek – „fényözön” (az eredetiben: 'clarté'), „fájó lelke”, „örök csuda”, „szerelmem kék egébe szállva stb” („Comment, amour incorruptible, /T’exprimer avec vérité?” azaz szó szerint: „hogyan fejezzek ki pontosan, romolhatatlan szerelem” – látszik, hogy itt ködösít és romantizál - feltéve persze, hogy nem egy német fordításból fordít); „öröklétem, e bús talány” (rímkényszer és invenció: „au fond de mon éternité”), „örömök, üdvök éke, kincse” („qui fait ma joie et ma santé”) – nemcsak bonyolítja, de el is aprózza, ki is cifrázza az eredetit, pl. „száraz lég hús sótól telten” („comme un air imprégné de sel”), és egy helyen nem érti meg az áthajlást, a kép egyszerű lényegét: „Sachet toujours frais qui parfume / L’atmosphère d’un cher réduit”. A fordítás mégis nagyon szép, átélt, dallamos, de nemcsak szintaktikailag kiforratlan: mintha Szabó Lőrinc 1917-es, szentimentális szerelmi naplójából olvasnánk részleteket.⁹⁰

Az 1923-as fordítás⁹¹:

Ki csoda-kedves, csoda-szent-szép,
Ki fény vagy bennem és gyönyör,
Dalom, óh angyal, égi szentség,
Örök imával üdvözöl!

90 Baudelaire ekkoriban valóban része volt az életének; szerelméről írja: “Ma álomban arcomba lebbent egy fűrtje a hajának. (...) Még most is érzem a fűrtöt és hazajövet sírva olvastam újra meg újra ezt a francia verset: ‘Une hemisphaere dans une chevelure’ Baudelairetől.” Bíró 78

91 Charles Baudelaire *Romlás virágai*, Genius, 1923, 121

Varázsát életembe zsongja
S mint sóslelű lég önti szét:
Lelked szomjas lelkembe ontja
A halhatatlanság ízét.

Párna vagy; illat; friss lehellet,
Mely lágy alkoból leng elő;
Az éjben égő, otffejtett
Rejtelmes tömjénfüstölő.

Hogy zengjelek illő szavakban,
Óh ronthatatlan szerelem,
Öröklétemben láthatatlan
Pihenő titkos ámbra-szem?

Ki csupa jóság, csupa szépség,
Csupa öröm vagy és gyönyör:
Dalom, óh angyal, boldog épség,
Örök imával üdvözöl!

A szöveg egészen más, mint az első – nem átdolgozás, hanem újrafordítás (a korábbi változatot valószínűleg akkorra már megsemmisítette). Ha nem is tökéletesen pontos, de talán ez a legszebb – és tökéletesen igazolja a hangkeresés elméletét: „dal”, „ima”, „zsongás”, „lehelet”, „zengés” – egy költő született közben, aki dallamot hall mindenekben, a vers számára még dal, zene, nem pedig szöveg. „Csoda” és „varázs” a világ, és „gyönyör” a szerelem, a fordítás pontosabb, de még mindig átszellemítettebb, mint az eredeti – és ezúttal mintha a Baudelaire-fordításon lehetne érezni („gyönyör”, „dalom”, „óh”, „szentség”) az első Shakespeare-fordítás hatását.⁹² Külön kedvessége a fordításnak a „szépség-épség” rím, ami egyszerre pontos és erőltetett („santé”).

„Fordítottam, Babitscsal és Tóth Árpáddal közösen, Baudelaire *Fleurs du Mal*-ját is, ami azonban már inkább gyermekkori vágyam betöltése volt, mint belső kényszerűség”⁹³ – mondja a költő 1924-ben. Az, hogy két nála jóval idősebb és nevesebb költővel egyenrangúként szerepelhetett, igen fontos volt a számára, még akkor is, ha fordításainak fogadtatása,

---

92 Baudelaire Nyugatos fordításai kapcsán Korompay H. János hívja fel a figyelmet arra, hogy “a közfelfogás hajlamos utolérhetetlennek, meghaladhatatlannak, sőt: tökéletesnek tartani e kanonizált fordításokat, megfelelőkezve arról, hogy esetükben is egyéni olvasatokról és átértelmezésekről van szó, melyek mögött az eredeti költő egyes jellegzetességei részben szükségszerűen, részben más okokból tűnnek el, vagy módosulnak”. Korompay: *Műfordítás és líraszemlélet: Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezése*, 7. A három Szabó Lőríc-féle fordítás is jól példázza a fordítás-kanonizálás képtelenségét.

93 Kabdebó (1974) 25

természetesen csak mestereivel összehasonlítva, nem volt egyértelműen pozitív:

„Szabó Lőrinc váratlan tökéletességű s bántóan lezuhanó soraival leginkább baudelairei, mert Baudelaire tudvalevően éppen oly kínosan versel, mint Vajda János, nagy szépségek montblankjairól esetlenségek, fölösleges szavak, közhelyek szakadékaiba szédülve néha. ... Szabó Lőrincé meg sokszor zavartabb, mint a francia ... versíró egyénisége csak most van kiforróban, fordításai tehát a leginkább fordítások, amit azonban egy zavar, a francia szöveg itt-ott, gyakran való igen önkényes kezelése.⁹⁴

Az önkényesség ezúttal nem, vagy csak nagyon kis mértékben a nyelvtudás hiányosságaiból fakad: inkább arról van szó, hogy (mint a legtöbb jó fülű, de gyakorlatlan kezű kezdőt) elragadta és elsodorta a muzsika. A költő túl van már ekkor a *Föld, Erdő Isten* kötetén, amelynek eleje is, vége is dal: „Dalolva mentem és torkom nem unta még az / országút fáradságos énekét”, a vége pedig „hangom esti / tücskök dalában őrzi bánatom”. Ezután következik majd a *Kalibán*-kötet, az „átmenet ... a klasszicista jóból a modernista rosszba”, a „felszabadulás”⁹⁵, a „gyémánt agyvelők...fénylő zenéjét” tönkretevő „pokoli ritmus” ígérete (ahogy az 1923-as átíratlan változat szövege mondja), majd a *Fény, fény, fény* ideges útkeresése, ahol végképp széttörik a dal, a pásztorcipót felváltja az őrjöngő zenekar („Sivalkodó kürtök zsvivájában /nem hallik már a fuvolás szépség ... / Az vagyok én, - örült zenekar!” mondja a *Zengő, fájdalmas életem* című, utóbb kihagyott vers), a kimért dallamot a kiszámíthatatlan dzsessz („Fejem néger-zene, rőfög, sívít” mondja a címadó vers). Egyedül a hit maradt meg, a kiválasztottság tudata, amelyet már az első kötet Istenhez vagy a mesterhez forduló záróverse megmutatott (és később: „Véd az isten, a tűz, a fény”⁹⁶ mondja a *Fény* című vers is a harmadik kötetben). A *Különbékében* már nyíltan leszámol a dal és a zene műzsájával: „Dalt? Rólad, aki dal vagy s zene? Verset? / Jönnél csak elém, Polyhymnia, / bottal, ököllel vernélek ki a / világból!” (*Polyhymniához*); ösztönös lázadás volt ez az ifjúkori versek és fordítások édessége,

---

94 Lackó Géza: *Magyar Shakespeare – Magyar Baudelaire*, Nyugat, 1923, 15-16 szám

95 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság I.*, 51

96 Vesd össze: *Álarc mögül*. A *Vers és valóságban* azt írja a versről: “Azt a szarvas-szerű villámot mintegy égi jelnek tekintettem, biztatásnak, hogy jó úton vagyok, hogy jelentős költő leszek”. *Vers és valóság I.* 146

parnasszista-klasszicista melódiája ellen.⁹⁷ Aztán mégis a (persze csak viszonylagos) kibékülés következett, a *Mozart* című, áradó-harmonikus zene-verssel induló *Harc az ünnepért* című kötetet 1938-ban már „első mesterének”, Babitsnak ajánlotta.

A harmadik Baudelaire-fordítást a *Hymne*-ből 1943-ban készítette, Összes versei megjelenése idején, amikor régi fordítását és verseit átdolgozta – ezen jól látszik a később a Szonettekben is megnyilvánuló, prózaibb ritmust és szavakat választó tendencia⁹⁸:

Aki legdrágább, aki legszebb,
aki fény bennem, ragyogó,
az örök bálványnak, a szentnek:
üdvözlét, örökkévaló!

Ugy árad szét az életemben,
mint sóval átjárt levegő,
ő az öröklét vágya bennem,
kiolthatatlan szomjam ő.

Örökfriss illatpárna, melytől
édesül egy drága szoba,
felejtett tömjénkupa, melyből
fűszer száll egész éjszaka:⁹⁹

hogy fejezzek ki szavakban,
romolhatatlan szerelem,
öröklétben láthatatlan
pihenő gazdag ámbra-szem?!

Aki legdrágább, aki legszebb,
aki fény bennem, ragyogó,
az örök bálványnak, a szentnek:
üdvözlét, örökkévaló!

A hang sokkal nyugodtabb, a fordítás már-már a túlságig pontos – de ezáltal (a második

---

⁹⁷És némileg Tóth Árpád ellen. Rónay György írja a két költő műfordításkötetének összehasonlítása kapcsán: „Szabó Lőrincnél, hatalmas művét forgatva, nem egyszer érezzük annak hiányát, ami Tóth Árpádban a legerősebb: a muzikalitását. Olykor mintha nem akarná átadni magát az eredeti dallamának: formában úgyszólván mindig hű, de néha fukaron bánik a zenével: nyelve hajlékony, de nem mindig zeng, dalol, árad. Úgy tűnik, nem egyszer gyanakvó, keserűen fegyelmezett: számúzi azt, ami irracionális, megfélekez a zene mámorát, az ihlet dallamba csorduló édes vagy keserű kábulatát. Az álarcok mögül föl villan markáns vonásaival magának Szabó Lőrincnek az arca.” Rónay György: *Örök barátaink, Szabó Lőrinc kisebb műfordításai*, Magyar Csillag, 1942 1-6. szám, 153-98 *Baudelaire versei*, Lyra Mundi, 118; ez nyilván az a szöveg, amin Szabó Lőrinc 1943 nyarán és őszén dolgozott a Révai-féle új kiadás számára.

⁹⁹ Az *Örök Barátaink* 1964-es kiadása a következőképpen adja ezt a strófát: “Örökfriss illatpárna, melytől / édes lesz egy drága szoba, / titkos tömjénkehely, amelyből / fűszer száll egész éjszaka.” I. 273 Külön érdekesség, hogy a vers után rögtön egy Shakespeare-sonett következik, a CV.: “Ne mondd, hogy szerelmem bálványozás” A két kötetben egyébként tíz esetben van egymás mellett vagy egymás közvetlen közelében Shakespeare- és Baudelaire-vers.

strófát leszámítva) kevésbé szép, kevésbé izgatottan érzéki, mint a korábbiak.¹⁰⁰ Nincs benne dal, hanem inkább valami „romolhatatlan” örökkévalóság. Ez a fordítás, amely megelőzte a második teljes Shakespeare-szonettfordítás elkészültét, ugyanazokat a jellegzetességeket mutatja, mint azok.

A Baudelaire-hatás elemzésétől vissza kell kanyarodnunk Szabó Lőrinc egy másik kamaszkori fordításához. A német és francia fordítások mellett ugyanis előkerült egy angol nyelvű vers fordítása is, amely a „*Himnuszok a földhöz*” címet viseli, bár valójában több Whitman-vers részeiből áll össze¹⁰¹. Szabó Lőrinc azonban soha nem tanult angolul az iskolában, és magánórát sem vehetett. Vajon ezt is német közvetítéssel fordította, mint azt a bizonyos Baudelaire-t?

„Ő kezdett angolul tanítani”¹⁰² írja Babitsról Szabó Lőrinc. Ez azt jelentené, hogy csak 1920-ban találkozott először az angol nyelvvel. Czellár Ferencné Dienes Kató azonban azt írja a visszaemlékezéseiben, hogy már 1917-18-ban „Latin és görög költőkön kívül francia, német és angol költőket olvasgattunk. Ő rengeteget fordított belőlük, már akkor is.”¹⁰³ Ezt erősítik meg a másik diáktárs és barátnő, Révész Ágnes szavai: „A 19 éves fiú, akinek soha nem volt alkalma egy magán nyelvórát venni, aki nem utazgathatott külföldön, aki mellett nem volt idegen nyelvű nevelőnő, ez a fiatal fiú már ekkor eredetiben olvasta a legnehezebb német, francia, angol könyveket, verseket.”¹⁰⁴ Mi tehát az igazság? Feltételezésem szerint a tizenhét éves Szabó Lőrinc angolul is Dienes Kató miatt, elsősorban szerelmi ambícióból kezdett olvasni-fordítani,¹⁰⁵ de a

100 A pontosítás nemcsak Szabó Lőrinc igénye: Rába György hívja fel rá a figyelmet, hogy mekkora különbség van Baudelaire *Az óriásnő* című versének két fordítás-variánsa között mind formai, mind pedig értelmi pontosság tekintetében, tehát a „javítások nyomán Tóth Árpád Baudelaire-képe átéltebbnek, a maga módján árnyaltabbnak bizonyul, mint a kritika hirdeti”. *A szép hűtlenek*, 412. Ugyancsak Rába idézi Gáldi Lászlót, aki ugyanezt a pontosítási igényt Tóth Árpád sajátvers-variánsait vizsgálva is kimutatja: „Kétségtelen, hogy Tóth Árpád minden vonatkozásban, tehát jelzőivel kapcsolatban is lankadatlan szomjúsággal kereste a képszerűséget, az érzékletességet; egy-egy jelző fölcserélésével is arra törekedett, hogy az elvontabb s esetleg konvencionálisabb minősítés helyére gondolatsor kerüljön, de színesen, láttatóan.” Rába, 414. Ugyanez Szabó Lőrincre is érvényes.

101 Bíró 171-174

102 Szabó Lőrinc: „*Babits műhelyében*”, *A költészet dicsérete*, 244

103 Bíró 149

104 Bíró 154.

105 Kató valószínűleg tudott valamennyire angolul, és együtt (is) olvashatták a szövegeket, 1918-ban ugyanis azt írja Budapestről: „olvasom az Íliászt meg angol meséket Chaucer-től” (Bíró 92) „Tegnap megismerkedtem egy angol herceggel ... kár, hogy csak angolul tud, keveset tudok vele beszélni” (AIV 94) Ha beszélni nem is nagyon tudott angolul, olvasni bizonyosan. Valószínűleg meséket olvashattak együtt, mert Szabó Lőrinc első angol idézete is ezzel kapcsolatos az 1917-es *Szerelmi naplóban*: „Már oly régen nem láttam, és úgy várom, mint a szabadító

szövegválasztásban már jócskán befolyásolhatta a költői ambíció is – a „mindent úgyszólván egyedül”¹⁰⁶ tanuló fiú magának is, a világnak is be akarta bizonyítani, hogy ér valamit, és nem csak a magas műveltséget képes megszerezni, de képes ahhoz hozzátenni a maga művét is:

Ne csukjatok ajtót előttem, ti büszke könyvtárak,
mert ami jól megtöltött állványaitokon hiányzott, de ami a legszükségesebb volt,
azt hozom én.

– kezdődik a hosszú, számokkal tagolt szöveg. A kamasz fiú le akarja tenni a névjegyét a világ asztalára¹⁰⁷, és már a jövőnek fordít:

Jövendő költők, szónokok, énekesek, új idők zenészei!
Nem igazol engem a ma, arra sem felel, hogy mi vagyok,
de ti, egy új nemzedék, bennszülött, erősizmú, szárazföldi, nagyobb mint az előbb
ismertek,
emelkedjete föl! Mert ti fogtok engem igazolni!¹⁰⁸

A két vers részleteit az angol eredetivel összevetve, a tapadásokat látva, nagyon valószínű, hogy eredeti nyelvből fordított:

Shut not your doors to me proud libraries,
For that which was lacking on all your well-fill'd shelves, yet needed most, I bring, ...

és:

Poets to come! orators, singers, musicians to come!
Not to-day is to justify me and answer what I am for,
But you, a new brood, native, athletic, continental, greater than before known,
Arouse! for you must justify me.

---

királylányt az elvarázsolt pásztorfiú. A poor young shepherd... én, én! (Pedig a mesékben épp ellenkezőleg szokott lenni!)” Bíró 87

106 Kabdebó (1974) 24

107Ugyanakkor szerette volna megnyugtani otthon maradt édesanyját azzal, hogy elismerik – amikor felkérték első önálló fordításkötete, az Omar Khajjám elkészítésére, naplója tanúsága szerint ez az első gondolata: „Anyukáéknak küldök egy példányt, hogy fog örülni!” És a társadalmi elismerést, az irigységet is bezsebeli érte: „Szabó Dezső a szomszéd asztalnál ült és nagyon kedvesen mosolyogva mondta így: 'Hallom, a Táltosnál megjelenik a fordítása...'”. (“*Kisnapló*” 1919, *A költészet dicsérete* 509). Kínálkozó a párhuzam: nagyapám, a fiatal Szabó T. Attila is (akinek az első kiadású Szabó Lőrinc-féle Baudelaire-kötetét és 1923-as kiadású Genius-féle Shakespeare-szonettek zsebkönyvecskéjét használom jelen dolgozathoz) elsősorban azért fordítja le a *Hamletet* és angol-amerikai költők verseit, hogy magának és családjának bebizonyítsa a saját értékeit, bizonyosságot tegyen nyelvtudásáról. Nem véletlen tehát, hogy Szabó T. Attila fordításai is hasonló témájúak: lefordítja Prospero beszédének részletét a könyvtár-királyságról, azután Whitmannel ő is a jövendő költőihez fordul: „Ne ma igazoljatok engem s feleljetek: miért vagyok! / De ti, új vér, új szülöttek, erősek, nagyobbak, mint az előbb ismertek, / emelkedjete! mert tinektek kell igazolnotok engemet!” Szabó T. Attila: *Shakespeare Hamletje és Byron, Milton, Shelley, Rabindranath Tagore, Whitman, Wilde és Wordsworth Verseik*, 1929, Füssy-Torda

108 A vers új fordítása bekerült később az *Örök barátainkba*. Itt így kezdődik: “Jövendő költők! szónokok, jövendő énekesek, muzsikások! / Nem a ma dolga, hogy igazoljon, és hogy megmondja, miért vagyok itt, / ti azonban, új nemzedék, amely már itt születettél, te, / atlétának-való, földünkön-álló, nagyobb, mint bármelyik elődöd, / Ti álljatok mellém! Mert tinektek kell megadnotok a létjogosultságomat!” A második fordítás pontosabb, de némileg mégis körülményesebb, és nyelvtanilag is zötyögősebb (“ti”-“te”-“ti” – a “you” zavarhatta meg a fordítót, aki tévesen hol egyes, hol többes számúnak értelmezte).

A fordítás egy másik részlete (a „*Starting from Paumanok*” című, itt azonban címmel nem jelölt vers kezdete) is mintha erről győzne meg:

Halformájú paumanokból jöttem elő, amelyben születtem,
tökéletes anyától nemzve és felnevelve,

Starting from fish-shape Paumanok where I was born,
Well-begotten, and rais'd by a perfect mother

- a „Paumanok” szót, Manhattan indián nevét valószínűleg valami tárgynak, épületnek vélte; megmosolyogtató, de szintén az angolból fordítás tényét látszik bizonyítani a logikátlan „szűznemzés” is (ugyanannak vélte az alanyt). Kérdés marad azonban, hogy a versben honnan vette a következő sor megoldását, a „csapláros”-t:

figyelve a szabad és friss csaplárost, a hömpölygő Missouriit
Aware of the fresh free giver the flowing Missouri,

és hogy a „*Song of Myself*” itt címmel szintén jelöletlen 52. részében miért „súlyombagoly”-nak fordítja a „spotted hawk”-ot, ami nem bagoly, hanem sólyom (létezik „hawk-owl” is, de az eredetiben nem ez áll):

A sólyombagoly előttem csapong, panaszkodik, neheztel csacsogásomért és
késlekedésemért.

The spotted hawk swoops by and accuses me, he complains of my gab and my loitering.
Ezekre a még megoldatlan kérdésekre vagy egy régi szótár adhat választ, vagy pedig, esetleg, egy korabeli német vagy francia fordítás, amit forrásként, de talán még inkább segédszövegül használhatott.

Szabó Lőrincnek tehát már volt valamennyi tapasztalata az angol nyelvvel, de a nyelvtanáról nem sok fogalma lehetett. Kitűnő nyelvérzéke, latin-, görög-, francia- és némettudása, valamint nem kis részben mérhetetlen elszántsága mégis átsegítette a nehézségeken¹⁰⁹. Ambícióját talán apja elrettentő példája is sarkallhatta, aki „a latin miatt” (*Tücsökzene*, 13.) maradt ki az iskolából és ment el munkásnak, kisiklatva ezzel az életét – a

---

¹⁰⁹ A *Tücsökzene* több verse is (181., 182. például) bizonyítja, hogy eligazodni a “nyelvtan, logika segített” az érthetetlen idegen nyelvű szövegek útvesztőjében.

kisgimnazista Szabó Lőrinc azonban éppen a bátyja kikérdezése közben megtanult latin nyelvtanulásával aratta első sikerét („kedvező helyzetemnek első látható, sőt jelentős megnyilatkozását”¹¹⁰) az iskolában; érdemes volt tehát tanulnia.

Nyelvtudásáról elsősorban kiváló iskolai előmenetele és korai fordításai tanúskodnak, nyelvérzékéről pedig későbbi életéből is meglepő adatok akadnak: bár olaszul soha nem tanult, Babitsnak már 1919 decemberében besegít a Dante-fordításába („Mihálynak csináltam újra 3 sort a Purgatórium-ba, amin ő megakadt. Elfogadta.”¹¹¹), és később nemcsak olasz versfordításokat készít az *Örök Barátaink*ba, de egy egész Goldoni-drámát is lefordít, ugyanúgy téve magáévá a fordítás segítségével a nyelvet, mint annak idején Heine verseivel, és akképpen jön rá apránként a nyelvtan rejtelmére, ahogy Heine kapcsán a nő- és hímrímek különbségére. („Fantasztikusan sokat tanulok olaszul – még nyelvtant is – a szövegből. Hálás vagyok Goldoninak. Jó lett volna már húsz vagy harminc évvel ezelőtt komolyan foglalkozni ezzel a nyelvvel, hiszen majdnem a birtokomban volt!” írja 1952. novemberében egy levélben¹¹² – a húsz vagy harminc év emlegetése valószínűleg a Babitsnál töltött időre utal, ahol, az előbbi idézet tanúsága szerint is, nemcsak „Goethét, francia, görög lírát ... latint” és „angolokat”

---

110 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság* II. 290

111 Szabó Lőrinc: *“Kisnapló” A költészet dicsérete* 508

112 Persze azért használja a régi fordítást is, az eredetivel egybevetve, ellenőrizve, átírva, feljavítva: „A Radó-fordítás nagyrésze jó, az egész mégis élettelen. Remélem, az enyém meggyőzőbb lesz” Kabdebó (1993) 411. A fordítást egyébként, a saját olasztudása alapján nem készíthette volna el ilyen gyorsan, mindössze tíz nap alatt, hiszen október végén még Thomas Hardy regényét korigálja Kabdebó (1993) 400; csak november tizedike táján kezdi fordítani a Goldonit egy nagy kétkötetes olasz szótár segítségével, miután Füredre érkezik Lipták Gáborékhoz. („A nagy olasz szótár II. kötete még mindig késik. Így bizonyos részeket csak „ideiglenesen” készíthetek el.” 410); november 19-én már a vége felé jár, de tart egy kicsit a filológusok haragjától: „Úgyis a torkomnak eshetnek az „olasztudók”. – Pedig az első felvonásban 145 pont csak, amit tanárral meg kell beszélnem; ez a II-ba 40-re esik, a III-ban meg talán 12-re! A munka könnyen megy és igen élő lesz.” 416; Az eredeti szöveget tehát igen alaposan, és nyilván élvezettel, elolvasta és megdolgozta. Huszadikán már arról ad hírt, hogy elkészült a fordítás: „Ugyancsak tegnap befejeztem a Bugiárdó-t – budsardónak kell ejteni, és hazugot jelent. Kilenc nap alatt. Most még átnézem a meg-nem-értett pontokat, amelyek folyton fogytak, ahogy „belejöttem” az olaszba – tegnap alighanem jeleztem már, hogy a III. felvonás végére 1/10-ére csökkent az I. felvonáséihoz képest a megfejtetlen pontok száma. Ezeket kéne most még, a „magnőtt” tudással, újra átvenni; aztán gondosan átsimítani stílus, logika, s görbülékenység tekintetében az egészet. Aztán már diktálhatnám is. (...) Könnyű munka volt; és szép.” 417 Maga is érzi azonban, hogy gyanúsán gyorsan végzett, mert eltitkolja a munka befejezését: „Hogy megvagyok; nem kell sehol sem említeni. Itt se mondtam; s lehetőleg kitolom.” 417. Bár rögtön egy Majakovszkij-fordításon kellett dolgoznia, mégsem hagyta nyugodni a darab és a fordítói lelkiismeret, mert két nap múlva újra elővette a szöveget: „A hazug-ot most nyelvíleg – olasz értés szempontjából – még egyszer teljesen átveszem. Így már alig lesz mit kérdeznem Füsitől vagy Berczeli Anselm Károlytól. 420. Egészen huszonötödikéig elbibelődik a szöveggel, és ez már fordítói gög: minél kevesebb megoldatlan helyet akar benne hagyni, ezzel is növelve olasztudását és olasztudásának látszatát: „A Bugiárdó-t nyelvtanilag húzom, csökkentve folyton azoknak a helyeknek a számát, amelyeket nem értek tökéletesen. Nem sok van ilyen, Füsivel vagy Berczeli Anselm Károlyval két óra alatt végzek vele.” 420.

tárgyalhattak, hanem nyilván Dantéről is beszélgettek).

De még érdekesebb adalék, hogy ha kellett, románul is tudott – 1927-es erdélyi útján (talán épp a Dante-Babits-féle olaszleckéknek köszönhetően) végigolvas egy újságcikket és kihámozza az értelmét („tökéletlen román tudásommal is megértettem benne egy cikket.”¹¹³) Jóval később, 1950 augusztusában aztán a *Román költők antológiája* számára Eminescut is fordít, nyersből; munkakörülményeiből ítélve azonban ezúttal valószínűleg nem használta az eredetit.¹¹⁴ Nyersből vagy közvetítő nyelvből fordít a háború után orosz, majd szovjet költőket is, előbb talán kíváncsiságból, majd kényszerűségből. 1945-ös naplójában, mikor egyszerre tájékozódott az angolok és az oroszok felé, a következőket írja erről: „Még a bunkerben fordítottam az első Puskit (*A felhő* címűt)” „Angol most nem megy. Akarom, akarom érteni az oroszokat!” „Az orosz versekhez a kíváncsiság vitt. Puskit és klasszikusokat fordítani: az én vonalamban feküdt és fekszik. Hogy eddig még nem nyúltam hozzájuk, annak a nyelv-nem-tudás volt az oka, nem szerettem közvetítő nyelvet használni, az *Örök barátaink* négyszáznál több verse közül talán csak 15-20 darab készült tolmácsolás, prózai nyersfordítás útján. ... Persze hogy jobb volna közvetlenül oroszból fordítani! De hát a *Háború és béke*-t nem fordításból ismerem? S nekem oly mindegy volt, hogy francia, német versfordítást olvasok-e, vagy magyart: kihallottam én a magam nagy gyakorlatával az eredeti szíve dobogását az esetleg gyarló közvetítés alól is! Erről még sokat tudnék mondani.”¹¹⁵ Ez a beszédes utolsó mondat valószínűleg nemcsak arra utal, hogy nagyon sok világirodalmi művet német közvetítéssel olvasott (amint erről a *Vers és valóság* önelemzéseiben, főleg a mesék és mítoszok kapcsán, többször beszél), hanem korai Baudelaire- és Shakespeare-élményéről is árulkodik. „Az nyilvánvaló, hogy a

---

113 Szabó Lőrinc: „*Kiirtani: jobb ma, mint holnap*” Kemény Aranka szerk. *Emlékezések és publicisztikai írások*, (2003) 207

114A valóban igen hosszú, tizenhárom, egyenként hatsoros strófából álló verset alig több, mint két óra alatt, egy lendületből fordítja le, kihasználva a véletlenül kapott időt: „A vonat azonban késett, lekéslette velem a hajót, ott kellett tehát rostokolnom a mólón háromnegyed hattól majdnem fél kilencig, amikor az utolsó menet indul. Úgy álltam bosszút a sorson, hogy dolgoztam. Bementem a Földműveleszövetkezet korcsmájába, s előbb az utcai részen szabadban, majd sötétedéskor bent az ivóban folytattam az aznapit: Eminescunak egy szörnyen dörgedelmes és valóban nem lendület nélkül való hosszú verség a romlott, céda és hazafiatlan ifjúság ellen, amely nem akart anno dazumal részt venni a forradalomban. Nagy részét el is készítem, ami nyilván nem lett volna meg, ha rendes időben átkerülök erre a partra s barátaimmal töltöm az estét. Kabdebó (1993) 147. Ugyanaznap írja: „Ma befejeztem a hosszú Eminescut.”

115 Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz*, 24, 25, 38-39, 40.

közvetítő nyelv iránti ellenszenvet a történelmi sors hulláma söpörte ki belőlem, a kényszerhelyzet” teszi hozzá nem sokkal később. (BB 40. o.) Az ötvenes évek elején aztán elképesztő mennyiségű, igencsak vitatható minőségű verset és vers-nyersfordítást kap, ezeken dolgozik a szakma profizmusával, szakmányban ¹¹⁶

Honnan tudott Szabó Lőrinc angolul? Miután mind Arany, mind pedig Babits egyedül, olvasás útján¹¹⁷ és angol fordítások készítése közben tanulta meg a nyelvet, ezen a kérdésen általában minden életrajzíró diszkréten átlép, főleg, hogy maga Szabó Lőrinc többször is hangsúlyozza, hogy Babitstól tanult meg, akiben megkapta végre azt a fegyelmezett és rendszeres „polihisztor apát”¹¹⁸, akire már kisdíák korában is szüksége lett volna: „Sokat köszönhetek e tekintetben Babits Mihálynak is, aki verseimet ugyan másfél évig nem közölte, de hamar barátságába fogadott: megtanított angolul; rendelkezésemre bocsátotta nagyszerű könyvtárát, s később – mint ismeretes – még fedelét és kenyerét is megosztotta velem.”¹¹⁹ A kérdés valójában nem az, hogy *hogyan* tanult meg, hanem hogy *mikor*.

„A Tücsökzene 245. versében az áll ugyan, hogy ’két év vele, két év nála’ (Két év), ez az időmeghatározás azonban legfeljebb első részében fedti a valóságot” hívja fel a figyelmet Buda Attila tanulmánya, ugyanis „a Revicky utcai huzamos tartózkodás ideje nem volt sokkal több tizenkét hónapnál”¹²⁰, és ezalatt aligha tanulhatott meg egy nyelvet tökéletesen, arról nem is beszélve, hogy a babitsi tanítás semmiképpen sem lehetett rendszeres.

---

116 „Tegnap lefordítottam egy Marsak-verset. Neves szovjet költő. Ebben iskoláslányok írás-olvasás órán a békét írják füzetükbe. (SzL 45-57) 329; Megjött az új, nagy Majakovszkij új nyersfordítása: mintha valami teljesen más mű volna! (SzL 45-57) 370. o. Az Eminescu befejezése után írja: „Jött azonban máris a pótlék, amit maga, Nagylára küldött, a szovjetnépek versei. Mind megcsinálhatnám; csak egyiket-másikat nem értem, helyenkint, s némelyek mellől hiányzanak a formai dátumok. Mennyivel rendesebben dolgozik a Révai vagy a Franklin!” Kabdebó (1993) 147.

117 “Letévén az érettségi vizsgálatot ... kivált nyelvismereteimet óhajtottam tökéletesíteni, anyanyelvemen kívül addig úgyszólván csak a franciát ismervén, s németet annyit, amennyi a gimnáziumban okvetlen rám ragadt. Most tehát a német könyvek olvasásának láttam, s ezúton tényleg vittem is annyira, hogy alapvizsgámkor már meglehetősen megértettem bármit. Párhuzamosan, hasonló úton könyvekből, elsajátítottam az angol nyelvet is, s kivált az alapvizsgám után meglehetősen sok könyvet olvastam angolul.” Téglás János szerk.: *Babits Mihály: “itt a halk és komoly beszéd ideje” – Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*, 6

118 „Ha egyetlen tekintettel nézek végig a diákkoromon, akkor, most, utólag, azt kell mondanom, hogy rendkívül gazdag és rendkívül anarchikus volt. Voltak ugyan barátaim, de az iskolával párhuzamos önképzésben úgyszólván magamra voltam utalva. Igen széles fronton indultam neki a világ vélt meghódításának: a kíváncsiság teljes frontján. Legalábbis egy polihisztor apa állandó jelenlétére és segítségére lett volna szükségem, hogy a frontvonal ne legyen sok helyen összefüggéstelen és gyenge.” Szabó Lőrinc: “*Beszéd az ifjúsághoz....*” Biró 65

119 Kabdebó (1974) 25

120 Buda Attila: *Szabó Lőrinc. Életrajzi bevezető*. 30

„Talán ezek a hónapok (1919 ősz – 1920 tavasz) lehettek Szabó Lőrinc Babits általi tanításának legintenzívebb hónapjai is; ősszel az egyetemen ugyanis a görög lírával akart foglalkozni, a tervezett előadásainak anyagát ismertethette meg a vele több időt töltő, korábbi tanítványával. Ha így volt, akkor ez mindenképpen kapcsolatuk megerősödésére utal, amelynek azonban kiváltó oka mindkettejük esetében változatlan maradt. Elgondolkoztató azonban, hogy Szabó Lőrinc 1919 decembere és 1920. június eleje között vezetett Kisnapló-jában nyoma sincs olyan tanulási szituációnak, amelyben tanár és tanítvány egyoldalú ismeretadásban és ugyanolyan számonkérésben kommunikál egymással. ... Május 29-én már arról számolt be Lázár Júliának, hogy megtanult angolul, de nincs szó róla, hogy Babits Mihály tanította volna (meg), pedig mindenről beszámolt, egyéb Babitscsal kapcsolatos ügyekről is. Az *Angol líra* című versben említett eset időbeli elhelyezése tehát nehéz, de annyi mindenesetre megállapítható, hogy rendszeres angoltanításról nem volt szó, az eset nem lépte át a versben említett (két óra) időtartamot. Persze Szabó Lőrinc prózai írásai azt tanúsítják, hogy Babits inkább megnyilatkozott, amikor tanított, s aztán – nem utolsósorban a tanítvány hatására – a rendszeres ismeretátadásnak szánt kétszemélyes előadások hamarosan csapongó témájú társalgásokká váltak.”¹²¹

Az angoltanítás időpontját tovább nehezíti, hogy maga Szabó Lőrinc a *Vers és valóság*ban azt írja az *Angol líra* című vers kapcsán, hogy „olyan időről szól, amikor már nálam laktam. A szoba az ő középső vagyis könyvtárszobája volt, az én díványomat is oda vittük át ideiglenesen. Ami egyúttal azt is jelzi, hogy tél, vagy még hideg lehetett, és spórolni kellett a kevés tüzelővel.”¹²². Szabó Lőrinc 1920 július másodikától lakott Babitsnál, tehát az Omar Khajjám fordítás után költözött be. Nyáron már Coleridge-ot és Shakespeare-t fordított. Tehát vagy az emlékezés téved, és Babits már hamarabb kezdte angolul tanítani Szabó Lőrincet a lakásán (1920 telén-tavaszán, tehát az Omar-fordítás tájékán), vagy mégis nyáron tanította, miután odaköltözött, akkor viszont éppen a Shakespeare-sonettek fordításának kezdetére esett a

---

121 Buda Attila 41- 42

122 Szabó Lőrinc: *Vers és valóság* II., 421

tanulás; ha a versnek és az emlékezésnek is igaza van, akkor viszont 1921 őszére-telére tehető az angoltanulás, amikor már nemcsak túl volt első két nagyobb angol fordításán, de a *Szonettek* harmadával is elkészült. Különös az is, hogy sem Fitzgeraldot, sem Coleridge-ot, sem pedig Shakespeare nevét nem említi a vers. Úgy tűnik, Szabó Lőrinc szándékosan ködösít az angoltanulással kapcsolatban.

Az Angol líra arról is beszámol, hogy egy óra nyelvtan után¹²³ rögtön fordítani kezdték Oscar Wilde-ot, majd Swinburne és Browning következett – „így telt el egy hét, hetven óra –: ő / fordított, magyarázott, szemem át / vagy egyszerűen cé-re cserélve át / a zöngés th-t... Furcsán, egyénien / skandált, és mégis tökéletesen... / S végül: „Most aztán vágj magad neki: / van itt lírikus tíz is, goethei!”

A vers szerint tehát a tanulás ideje rövid volt ugyan, de intenzív: napi tíz óra nyelvtan és fordítás. A vers zárómondata költői sűrítés terméke, de a felszólítás bizonyosan valós: Babits tanítványa ambíciójára és szorgalmára bízhatta a további angoltanulást, de mind anyagválasztásban, mind pedig a szövegek „eladásában” atyailag egyengette az útját¹²⁴. Szabó Lőrinc ekkoriban már inkább fordításból mint tanításból élt; Georgét, Dehmelt, Baudelaire-t, Verlaine-t fordít, besegít az Erato-ba, és a Centrálban Babits mellől némileg könnyebben tudja eljuttatni fordításait a lapokba.

Első angol fordítását, Edward Fitzgerald *Omar Khajám: Rubaiát*-ját is Babits szerezte

---

123 „Mihály először az angol nyelvtant magyarázta végig, ami nem túlságosan nagy dolog; az igazi nehézség ebben a nyelvben a rengeteg sok anglicizmus.” *Vers és valóság*, II. 421. Arról, hogy rövidege ellenére mennyire módszeresen taníthatta őt Babits, képet kaphatunk abból, ahogy ő később hogyan tanította angolul a saját fiát. Ezt írja naplójában 1945 augusztusában: „Az angol nyelvtan rendszeres vázát majd megadom neki én, a gyakorlati részt talán Gaál Alisz.” *Bírákhoz és barátokhoz* 159, és: „Három óra tanulás, angol nyelvtan Lóciával. Diktálok a grammatika rendszeres vázlatát, hogy majd gyorsabban menjen a kiejtéses, rendszeres tanulás.” 166. A Babitscsal való mester-tanítvány viszony angoltanulás tekintetében is megmaradt köztük: amikor a beszélni is alig tudó Babits betegágyánál Szabó Lőrinc beleolvast az ott heverő Eliot-kötetbe, egy pillanatra ismét szótárnak használja egykori mesterét: „Lapoztam a könyvben, elolvastam négy sort az egyik karénekből, pár angol szót kérdezniem kellett tőle.” Kemény, 537 Az angolról fordítás szakmai problémáit is csak vele tudja megbeszélni: „Aztán az angolokról beszélünk. Mondtam, hogy sohasem sikerült lefordítanom a legkedvesebb Shelley- és Browning-verseimet: leküzdhetetlenek a nyelvi akadályok. – Igen – mondta -, csak nagyon nagy szabadságok árán lehetne... – Akkor meg elvész a drámai indoklás, a mű belső mozgása... – és sokáig fejtegettem a nehézségeket. Mindketten ismerjük ezeket a költőket. Csak vele tudok erről beszélgetni. ... Tulajdonképpen csak ekkor éreztem jól magamat nála.” Kemény, 537

124 “Mutattam Király Györgynek egyéb fordításaimat, amiket Táltosnak zsebrevágtam. Saját verseimet Babitscsal történt megbeszélés alapján nem viszek. Mivel szeretném a Verlaine-antológiát megfogni, a már megfelelő Verlaine-ekhez fordítottam még kettőt. Egyiket Mihály is fordította.” “*Kisnapló*”, *A költészet dicsérete* 509

neki. Egy Kabdebó Lóránd által közölt, bizonytalan keltezésű levélben („Budapest 1919-1920”) a következőket írja mesterének: „A *Táltos* mondta, hogy egy Raith Tivadar nevű alak fordítja, és felajánlotta neki az Omar Khajjám-ot. Ezt a Raithot én ismerem, nagyon sekély vizű ember, nem hiszem, hogy szépen fordítana.”¹²⁵ Mivel a levélben szó esik a *Clarté* című Barbusse-regényről („végigolvastam; ma éjjel írok annyit, amennyit lehet, és holnap de. kijavítom”), és a *Kisnapló* 1919 decemberi („nem tudom, hányadika”) bejegyzése szerint egy Barbusse-kéziratot ad le a Franklinnak („Barbusse-t be kell fejezni, különben Schöpflin fejez le”, „Barbusse-t be kellett fejezni... Akkor a Franklinhoz beadtam az utolsó kéziratcsomót”) a Babitshoz írott levél mindenképpen 1919-re datálható, mégpedig néhány nappal a *Kisnapló* bejegyzése előttre. A Barbusse-regény, amelyet Schöpflin Aladár neve alatt részben Szabó Lőrinc fordított, *Világosság* címmel 1919-es dátummal jelent meg a Franklinnál.¹²⁶

Az Omar Khajjám régi terve volt Szabó Lőrincnek és Babitsnak¹²⁷, mert Babits nemsokára már két kötete, a *Pávatollak* és a *Karácsonyi madonna* akkori kiadójával, Farkas Lászlóval, a Táltos vezetőjével tárgyalt, és kiharcolta Szabó Lőrincnek a fordítási megbízatást: „Később a Táltos jött be, Mihály újra üzleti ügyben tárgyalt velük. Úgy ½ 8-kor visszajött hozzánk és azt mondta, hogy Omar Khajjamra vonatkozóan legjobb reményeim lehetnek. Táltos ugyan nem tett kötelező ígéretet, de ő biztosra veszi szerződésemet. Beismerte, hogy Raith fordítása ’gyalázatos’.”¹²⁸

Az egész ügyre így emlékszik vissza Szabó Lőrinc 1930 júniusában a fordításból egy ajándék-nyomtatványt készíteni szándékozó Kner Imrének írott levelében: “A könyv aztán tavasszal jelent meg a Táltosnál, amely abból az apropóból, hogy valaki felajánlott neki egy

---

125 Kabdebó (1974) 103

126 A fordítás elnagyoltsága már ekkor nyugtalanította Szabó Lőrincet. *Kisnapló*‑jában ezt írja: “A Barbusse-regény egy kicsit nyomja a lelkiismeretemet. De nagyon kellett sietni, és egyes helyeken igazán költőiesre csináltam... Tény, hogy magamnak nem egész így csináltam volna.” Idézi: Kabdebó (2001), 283 A népszerű Henri Barbusse-t gyakran és gyorsan fordították közösen és szakmában: Kosztolányi Dezsőné emlékezik meg róla, hogy amikor Kosztolányi és Karinthy együtt fordították *A pokol* című Barbusse-regényt, Kosztolányi “többet vesződött Frici fordításának a kijavításával, mintha az egészet egymaga fordította volna”. Kosztolányi Dezsőné: *Karinthyról*, 28, 212

127 “Szinte hasznos, hogy nem a Singer és Wolfner vette meg. Most kapok egy szép kiadást.” Sza Lőrinc: *Kisnapló, A költészet dicsérete* 509

128 Szabó Lőrinc. *A költészet dicsérete* 507

Omar-fordítást, 1919 telén az enyémet vette meg. Az ügy körül volt valami szerepe közös barátunknak, Király Györgynek is¹²⁹, aki – ha jól emlékszem – a Tanácsköztársaság sok egyéb teendői közé valamilyen hivatalban ezt a fordítási munkát is beiktatta. De akkor én még nem éltem irodalmi életet, s K. Gy. a bukás őszen, amikor a Centrál összehozott bennünket, úgy vette ezt a munkát, mint egyik terve véletlen megvalósulását. Valami rémlik az agyamban, hogy Singer és Wolfner is akart velem valamit Omarral – talán ottani ötlet volt a fordítás, aztán lemondtak róla; igen, így volt, most közben eszembe jutott: Király és Babits ajánlották aztán a Táltosnak kiadásra.¹³⁰

Babits ígéretében megnyugodva másnap, még a kiadóval való tárgyalás előtt, nagy önbizalommal nekilát a fordításnak: „egész jókedvűen mentem a Centrálba. Ott lefordítottam egy Omar-verset.”¹³¹ De miféle „Omar” fordított? Hiszen ekkor, 1919 decemberében még nem lakott Babitsnál, és a nevezetes angolórák még nem kezdődtek el! Már itt is feltűnik, hogy nem emlegeti Fitzgerald nevét, és a következő, már a szerződéskötés utáni bejegyzésből ki is derül, hogy miért: „Egy hónapon belül ígértem meg az Omar Khajjamot, németből, franciából, magamból, összesen vagy 120 darabot. Nagyon jó, hogy sikerült. Újra talajt érzek a lábam alatt.”¹³²

Pestre érkezése óta először érezte magát anyagi és szakmai biztonságban – pedig azt nem is tudhatta, hogy élete első önálló fordításkötete milyen hatalmas, meghatározó hatással lesz a további életére és pályájára. 1930-ban így emlékszik meg erről: „1919 őszen vagy telén

---

129 A *Kisnapló*ban még csak Babitsot emlegeti, de a Nyugat 1920. 3-4. számában megjelent szemelvények (G. Szabó Lőrinc: *Edward Fitzgerald – Omar Kháyyám, Bevezetés*) már azt írja: „– Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy 1919 nyarán a Közoktatásügyi Népbiztosság széleskörű fordítási tervezetében (lásd: Király György ‘Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén’ c. füzetét) szintén mint sürgős lefordítani való szerepelt Fitzgerald Omar Kháyyámja.” Király György, Babits jóbarátja, nyilván szintén szót emelt, ha tehette, a fiatal műfordító érdekében.

130 Kabdebó (1974) 195. Szabó Lőrinc azt írja Királyról a visszaemlékezésében, hogy ő adta neki élete első előlegét, ötszáz koronát a Kétnyelvű Klasszikus Könyvtár szerkesztőjeként. “*Önéletrajz-töredék: Király György*” *A költészet dicsérete* 300 A *Kisnapló*ban viszont azt írja 1919-ben, hogy “A Táltos adott egy kis előlegét: 500 K-t”. *A költészet dicsérete* 510 Az emlékezés tehát valószínűleg téved: vagy arra utal, hogy az ötszáz koronát Király révén kapta a Táltostól, vagy pedig későbbi dologra emlékezik: Király valóban szerkesztette a Knernél a Kétnyelvű Klasszikusokat, de Szabó Lőrinc csak 1921-ben fordított a számára, két ízben is; ekkor viszont már semmiképpen nem ez lehetett az első előlege. Újabb adalék ez a Szabó Lőrinc-féle személyes adatok megbízhatóságának kétséges voltához.

131 *A költészet dicsérete* 508

132 *A költészet dicsérete* 509

csináltam ezt a fordítást, februárban jelent meg belőle egy kis mutató a Nyugat-ban, másnap erről tárcát írt az akkori Világ¹³³, harmadnap a Genius megbízott a Shakespeare-szonettek fordításával. Ezt azért írom meg mind, mert a legkellemesebb irodalmi emlékem ma is. Ha karrierem olyan remekül folytatódott volna, mint indult, ma már láttam volna Párizst.”¹³⁴

Különleges indulás ez egy költőnek, aki később sokan a legpontosabb műfordítónak tartanak, és aki olyan elszántan törekszik majd a véglegességre: egy eredetiben hozzáférhetetlen perzsa költő több variánsban létező angol fordításának lefordítására kap megbízást, amit ő aztán német és francia fordítások alapján fordít le végül, mégpedig csekély egy hónap alatt – hogy aztán később ő maga is két ízben dolgozza át a szöveget. Egy többszörös fordítást fordít tehát, amelynek az eredetije is kétséges. Improvizáció, variáns, ráérezés, „szép hűtlenség”¹³⁵ – ezek a szavak jobban illenek Szabó Lőrinc műfordítói indulására, mint az az „obszcén pontosság”¹³⁶, amivel Szentkuthy Miklós jellemezte költői alkatát később.

Íme a fordítás menete:

január 12.: „Omárral egy hete nem foglalkoztam; holnaptól kezdve nekiülök.”

január 21.: „Fordítottam 5 új Omár-verset és egy variánst is csináltam. Azt hiszem, csak így lehet egy magyar Omart megcsinálni, mint Fitzgerald csinálta a magáét: folytonos és örök csíholással, örök variánsokkal.”

január 22. „Ellenben pénzem tökéletes kifogyása miatt felmentem Osváthoz és elvittem 25 rubai-t. 250 K-t kaptam tőle. A hozzátartozó prózát febr. elejére kell elszállítanom. Összesen már 4040 K-t kerestem az irogatásokból. És van egy csomó kész dolgom!”

február 4.: „Éljen! A Táltos minden vakmerő reményemet felülmúló bőkezűséggel 8000

---

133 Erről így számol be Babitsnak 1920 február 28.-án kelt levelében: “Hanem egy nagyon hasznos reklámra tettem szert: a *Világ*-ban ma megjelent egy tárcá: *Szabó Lőrinc Omar Khajjám fordítója* címen; a *Nyugat*-ban megjelent fordításokról szól és előre beharangozza a kötetet. Nekem egész váratlan volt, mert íróját (Bálint I.) nem ismerem. Igen dicsér. – Főként azért örülök neki, mert a kiadók jobb szemmel néznek rám, és mert reklám, éppen jókor jött reklám.” Kabdebó (1974) 106 A költő időmeghatározása a “harmadnapról” nem egészen pontos, a megbízást már április elején kapta, lásd később.

134 Kabdebó (1974) 195 Ugyanerről a *Vers és valóságban* így ír: “Káldor a Gêniozus igazgatója volt; az Omár Khajjám sikerén felbuzdulva ő rendelte meg nálam Shakespeare szonettjeit angolul”. 425

135 Rába György: *Szép hűtlenek*

136 Szentkuthy Miklós: *Szabó Lőrinc: Tücsökzene*, Domokos 2000, 200

K-t ajánlott fel az elkészült Omar Khajjam fordításért. És 25 tiszteletpéldányt.”

február 5.: „Ma javítottam egy Baudelaire-sonettet, az Ideál-t. Már négy Baudelaire van készen. Tegnap délben megírtam az Omár-előszót a Táltosnak, este meg a Nyugatnak.”

február 8.: Tegnap megkaptam az Omar korrektúráját Földitől. Egy kis kellemes izgatottság.”¹³⁷

február 22: Tegnap megkaptam Farkastól az Omar felének a korrektúráját – szóval ez is megy a maga útján. ... És (fordítottam) Omárhoz is még egynéhányat, hogy a könyv pontosan 8 ív legyen.¹³⁸

március vége: „Az utolsó korrektúra az Omar Khajjamról a kezemben volt két napig, de (...) csak ma, 31-én adtam be az Élet-hez”¹³⁹

Ebben az időszakban láthatólag a karrier foglalkoztatta a legjobban, az „irogatások” eszmei és anyagi értéke, de mialatt angolból fordítás címén gátlástalanul fordított németből és franciából, azalatt becsületből, és nem kevésbé a további munkák érdekében és reményében, elkezdett angolul tanulni: „Szóval tele vagyok hittel és bizalommal. Igen! Erősen tanulok és olvasok angolul. Ez roppant fontos!”¹⁴⁰ És valóban fontos: még meg sem jelent az Omar Khajjam-kötet, március harmincegyedikén, éppen a huszadik születésnapján, levelet kap, amelyben meghívják arra a találkozóra, amelyen felajánlják majd neki a Shakespeare-sonettek fordítását. Erről azonban még nem sejt semmit: „Este kaptam a „Genius” könyvkiadó Rt-től egy levelet, amelyben felkérnek Bálint Lajos nevében egy találkozóra, holnap délután 5 és 7 között fontos irodalmi ügy megbeszélése végett. Vajon mi a manó lehet? Biztosan semmiség.”¹⁴¹ Alig tíz nappal később, április 12.-én már mintha a kiadók kezdenének versengeni a kötetért (a Geniusszal a Táltos): „Ma megkaptam az első Omar kötetet. Szóval kész van. – Farkas Laci érdeklődött a Shakespeare-sonettek iránt.”¹⁴²

---

137 *Kisnapló*, A költészet dicsérete, 516,517,517,520, 520

138 1920 február 22, levél Babitsnak, Kabdebó (1974) 104

139 *Kisnapló*, 525

140 *Kisnapló* 518

141 *Kisnapló* 526

142 *Kisnapló* 526

Nem lehetetlen, hogy ebben az új munkában is benne volt Babits segítő keze, vagy legalábbis hatása. Hiszen éppen ebben az időben, 1919-20-ban tervezte a Nemzeti Színház műsorra tűzni *A vihar*-t, de hosszú ideig nem tudták eldönteni, hogy a régi vagy az új fordításban-e (végül mégis a Szász Károly-féle régi szöveg mellett döntöttek). Babitsot már a Nyugatba írott 1916-os cikkében foglalkoztatták Szász Károly szerinte félresikerült fordításai, olyannyira, hogy *A vihar* szemelvénye mellett két szonettet is újrafordított; 1920 novemberében keserűen nyilatkozott a színház rossz döntéséről: „Szász Károly hasznos és kitűnő szolgálatokat tett a maga idejében. ... Ha feladatát teljesíteni akarta, kényszerült gyorsan és bizony sokszor hevenyészve dolgozni... Ily módon erényei összeesnek hibáival. Az én fordításomat természetesen jobbnak tartom Szász Károlyénál ... De hisz előbb-utóbb úgyis csak a jobb győz.”¹⁴³ Ennek a (valamivel későbbi) nyilatkozatnak a szellemében, ha Szabó Lőrincnek talán ekkor még nem is, de kiadóknak mindenképpen felhívhatta a figyelmét a Shakespeare-szonettek újrafordításának szükségességére is. A Genius, a becsvágyó új vállalat, a Babits-Tóth-Szabó-féle Baudelaire jövő kiadója, ki is adta volna a nagy klasszikust szívesen, és ehhez nemcsak becsvágyó, de gyors és szorgalmas műfordítóra volt szükségük: a húszéves Babits-tanítvány éppen alkalmas volt a feladatra.

Az Omar Khajjam mutatvány-versek a Nyugat 3-4. számában jelentek meg, 1920-ban, még G. Szabó Lőrinc név alatt. Az *Edward Fitzgerald – Omar Kháyyám* címet viselő bevezetés nyíltan kimondja a szerzőség kérdéses voltát, de nem utal a többszörös áttétel tényére. „Az itt következő Omar verseket nem Omar írta, hanem Edward Fitzgerald angol költő. Azok közül az igen érdekes kereszteződések közül valók, amelyeknél lehetetlen megállapítani, hogy hol végződik a fordítás és hol kezdődik az eredeti. Mert élt egy Omar Kháyyám, messze-messze, valahol Perzsiában, réges-régen, a tizenegyedik és tizenkettedik század határán, – és Fitzgerald szerencsés ösztönnel csak újra megalkotta azt, amit nyolc évszázad viszontagságai teljesen eltemettek. ... (Másolói) elvettek belőle, vagy egy rubáiból kettőt-hármat csináltak, felhígították,

---

143 „Mégis előadják ‘A vihar’-t – a régi fordításban”. Magyarország, 1920 november 20.; Téglás János szerk. *Babits Mihály: Itt a halk és komoly beszéd ideje*, 33

utánozták őket úgy, hogy az idők folyamán létrejött 1000 rubái egyáltalán nem tekinthető Omar művének. Ezek kilenc tizedrészét el kell dobni, olyan rosszak; és ki tudja azt megállapítani, hogy a maradék igazán Omáré lesz-e?! ... Fitzgerald érdeme, hogy kiásta a feledésből ezt az elfeledett istent. 1859-től 1879-ig négy variánsban adta közzé a maga fordítását, (*The Rubaiyat of Omar Kháyyám*), amely nem annyira fordításnak, mint eredetinek tekinthető. Eredetinek: olyannak, ahogy azt Omar annak idején megírhatta.”

Magáról a megjelent kötetről 1930 júniusában így ír a szöveget bibliofil ajándékkönyvként újrakiadni szándékozó Kner Imrének: „A fordítás szép, elég szép, keveri a négyféle Fitzgeraldot, itt-ott Rosent,¹⁴⁴ s van rubái, amelyeknek, megvallom, nincs is eredetije: annak, amelyben a Kereszt is említetik; ezt, emlékszem, a kurzus elleni mérgebben csempészttem bele. Rengeteg példányban adták ki, kétezer kötetet famentes papíron, háromezret újságpapíron, ötven díszes, merített példányt. Szépen fogyott, persze ötezer nem fogyhatott el.”¹⁴⁵ Különlegesen fontos ez a levélrészlet, mert csak az angol eredetire és a Rosen-féle, perzsából fordított német szövegre utal mint forrásra¹⁴⁶, tehát visszamenőleg megmásítja a tényeket, viszont bevallja, hogy a költői szabadságot olymértékig kitágította, hogy saját verset is belecsempésztett a szerző neve alatt. A kiadó nyilván ki akarta vétetni a saját imitációt a készülő kötetből, mert Szabó Lőrinc következő levelében ekképpen védekezett és tiltakozott: „A keresztes és félholdas rubáit én meghagynám, minden megjegyzés nélkül: hiszen ha én raktam is össze a szavakat, nem én írtam igazában azt a katrént, hanem az egészet az egész légkör teremtette, mint a többit. Biztosan tudja, hogy Fitzgerald is, a legkitűnőbb Omar-falsifikátor és renovátor, négyféleképpen csinálta meg az átköltést, egyik kiadásban több rubái van, a másokban kevesebb, és sokszor mind a négyféle variánst ki szokták adni ugyanabban a kötetben. Összefolynak a strófák, a motívumok

---

144 Kardos László – Szabó Lőrinc egy levele nyomán – ugyanerről a következőket írja majd a kritikájában: „Fitzgerald munkáját (első kiadása 1859-ből való) csaknem minden művelt nyelvre lefordították, magyarul is többen adtak belőle ízelítőt. Az egész ciklust Szabó Lőrinc publikálta 1919-ben. Ő általában Fitzgeraldot követte, de felhasználta Friedrich Rosennek a perzsa eredetű fordításait is, amellet – Fitzgerald példáján bátorodva – meglehetősen nagy önállósággal formálta verseit.” Kardos László: *Omár Khajjám magyarul*, Nyugat, 1931. 3. szám 145 Kner Imrének, Budapest, 1930. június 17. Kabdebó (1974) 195

146 A következő levelében azonban azt írja Kner Imrének, (Budapest, 1930. június 24.): „Én rengetegféle Omar-kiadást láttam, nálam is van vagy tízféle, de csak kis és miniatűr kiadásokból.” Kabdebó (1974) 196-197 Innen kiderül, hogy több kiadásban, és feltehetően több nyelven is megvolt neki a *Rubáitát*.

önállósodnak, kiszélesülnek, szelídülnek vagy keményednek, elesnek, születnek, nálam pláne, és a lényeg mégiscsak: a bor ünneplése, lelkes materializmus, sötét istenvádoló filozófia és *carpe diem*, és *aaba*, helyesebben *aaxa* rímképlet, ötös jambussal és túlnyomórészt hímrímekkel. A szellem számít, Omar nincs is, csak versek á la Omar...¹⁴⁷

A „motívumok önállósodnak... nálam pláne”: hiszen a *Kisnaplóban* is megmondta, hogy csak „örök variánsokkal” lehet megcsinálni ezeket a verseket magyarul, és ebben igaza is van: saját háromféle fordítása bizonyítja majd. Azért érdekes ez az indulás, mert talán újabb motivációt jelent majd a korai fordítások, így elsősorban a *Szonettek* átdolgozására is. Az ominózus vers mégsem került be végül a bibliofil Omar Khajjam kötetbe, ami kiadói nyomásra utal, de arra is, hogy megkezdődött a korábbi fordítások átértékelése-átírása. Eredetileg az Omáron sem akar sokat változtatni: „ha közeli a terminus, akkor csak úgy kapásból, korrektúra közben végeznék talán némi módosítást itt-ott, a központosításnál mindenesetre, mert fölösleges kettőspontokat látok eleget” írja a kiadónak. ”Mindez annyira csak apróság lesz, hogy a szedést nyugodtan elkezdhetik akármikor. Ellenben ne tessék szedetni az előszót és a jegyzeteket: ezek helyett újat, rövidebbet írnék: talán úgy is lehetne, ha csak utószó volna, s ahhoz járulna a legszükségesebb jegyzetféle. Írja meg, mekkora formátumot gondol, ebből már tudni fogom a többit is nagyrészt.”¹⁴⁸

A régi jegyzeteket tehát már nem tartja szükségesnek (akárcsak a *Szonettek* Genius-féle második kiadása esetében), és végül mégis átírja az egészet, mégpedig úgy, ahogy Vekerdi József írja: „Általában mérsékli a stílus és a forma érzelmi lendületét, nagyobb fontosságot tulajdonít a tartalmi elemeknek, egyben közelebb hozza szövegét az angol eredetihez.”¹⁴⁹ Az első fordításban, ahogy Vekerdi is mondja, még „Nem ismer tekintélyeket, a fordítói hűség tekintélyét sem: saját tetszésének rendeli alá az angol szöveget. Néhol pontos fordítást ad, máshol azonban csupán egy motívumot ragad ki az angol strófából, és ezt bontja négy soros

---

147 Kner Imrének, Budapest, 1930. június 24. Kabdebó (1973) 196-197

148 Kner Imrének, Budapest, 1930. június 24. Kabdebó (1974) 196-197

149 Vekerdi József: *Utószó*, Omar Khajjam: *Rubáját*, XII

verssé.”¹⁵⁰ Ennek, úgy tűnik, az volt az oka, hogy nem az angol szöveg alapján dolgozott (viszont az eredetinek is ott kellett lennie valahol a keze ügyében, mert „megfigyelhető, hogy éppen azokban a versekben veszít könnyedségéből a ritmus, amelyekben a fordító nagyobb hűséggel követi az angol eredetit, például a kötetnyitó versben”¹⁵¹, tehát, főleg eleinte, az angolt is használta, de, nyilván időhiány miatt, később egyre kevesebbet nyúlt hozzá). 1930-ban azonban már túl volt Coleridge- és Shakespeare-fordításain és azok kedvező fogadtatásán, tehát feltételezésem szerint most elővette a Fitzgerald-féle angol eredetit, és abból kezdett dolgozni, saját régi fordításait használva segédszövegnek.

Akárcsak később a Shakespeare-sonettek esetében, az 1943-as harmadik fordításváltozatát jobbnak, sőt véglegesnek tekintette („mint az eredeti angol szöveget leghívebben, önkényesség nélkül visszaadó műfordítást”¹⁵²), de a három variánst 1957-ben mégis ki akarta adni együtt. Ennek kéziratban maradt előszavában, az átírás talán legjelentősebb okát, az erősen hiányos angoltudásból következő variációt, improvizációt némileg elfedezve, a következőket írja: „Érettebb éveimben aztán mindjobban feszélyeztek első Omar-variánsom módszerei és megoldásbeli sajátságai és hibái. Ezért tíz évvel később, az idegen anyag lehető kihagyásával, megpróbáltam közelebb hozni munkámat Fitzgerald negyedik, vagyis végleges változatához ... Amikor azonban, további évtized múltán, versfordításaimat végleg sajtó alá kezdtem rendezni, vállalnom kellett a mű teljes átdolgozását, tehát azt, hogy a tartalmi hűség kedvéért elejtsék nem egy, önmagában véve szép, klasszikus, hibátlan képet, sőt, versszakot.”¹⁵³

A végleges átdolgozást és „az idegen anyag kihagyását” nemcsak az eredetihez való

---

150 Vekerdi, 1965, XI. Kardos László is a korai fordítás lazaságát, dallamosságát, szépségét emeli ki: „Az első magyar Omár-kiadás pompázó, érdekes munka volt. Az akkor tizenkilencéves költő, a kötött forma nagy virtuóza, fiatal gazdagságának minden kincsét beletékozolta első művébe. A perzsa költő keserű hedonizmusa, istenkáromló kajánsága és kemény pesszimizmusa ruganyos ritmusokban, finoman tündöklő színekkel, ragyogó három-négy szótagon átszikkasztó rímekben zendült föl magyarul. Ezek a versek dúsabbak, dekoratívabbak voltak Fitzgerald szövegénél, forma-elemeiknek gazdagsága valóban keletiesnek tűnt föl. A sivár bölcsesség s a csaknem hívalkodóan pompás öltöny ellentéte hatásos volt. A fiatal költő-fordító, aki csak úgy duzzadt az élet vágyától és az optimista akarattól, sugárzó szemmel és boldog cifrázatokban dalolta, hogy a föld a – nyomorúság tanyája, az Isten meghalt s csak a szesz buta mámora segíthet rajtunk.” Kardos László: *Omár Khajjám magyarul*, Nyugat, 1931. 3. szám

151 Vekerdi, 1965, XII.

152 Vekerdi, 1965, XV.

153 idézi Vekerdi, 1956, XVI. A “véglegességről” csak annyit, hogy a negyedik változat nem végleges: 1889-ben,

Edward Fitzgerald halála után, kiadtak egy ötödik változatot is a szerző autográf javításai alapján.

közelítés motiválta – közben történt valami, ami erősen befolyásolta Szabó Lőrinc véleményét az átdolgozásokkal, improvizációkkal, sőt, talán a közvetítő nyelvből való fordítással kapcsolatban is¹⁵⁴: megjelentek és váratlanul hatalmas népszerűsége tettek szert Faludy György Villon-átiratai. Bár a korabeli komoly fórumok erősen elmarasztalták a kötetet¹⁵⁵, Szabó Lőrincet nagyon bántotta, hogy Faludy improvizatív variációi nagyobb sikert arattak, mint az ő fordítása – még 1945-ben is arról panaszkodik, hogy: „A Faludy-féle ál-Villon megint grasszál. ... Valaki megérkezik Moszkvába, ’bemutatom önöknek Petőfi Sándor, a nagy magyar zseni verseit!’ S utána a saját zöngeményeit olvassa fel. Körülbelül ez a helyzet. Én emigrálok megint magamba.”¹⁵⁶

Faludyt elmarasztaló és ugyanakkor Szabó Lőrincet dicsérő 1937-es Nyugat-beli kritikájában Devecseri Gábor éppen ezzel az imitatív-variációs elvvel állítja szembe a Babits-iskola kérlelhetetlen filológiai pontosságát: „A fordítások ma már nem a magyar nyelvet ajándékozzák meg új eszmék új kifejezéseivel, hanem a magyar nyelven olvasó közönséget, nemmagyar mesterek remekeivel. A babitsi elv vezérli a költőket: az «egyetlen lehetséges fordítást» akarják mennél inkább megközelíteni, a művet maradéktalanul átültetni. A feladat

---

154 Emlékezzünk, hogy “nem szeret közvetítő nyelvből fordítani”

155 „Mint ügyes társasjáték rendkívül élvezetes volna, így azonban más nevet, mint «az utánzás másolása» nem adhatunk neki. ... Furcsa és újfajta módja szerénységnek nagy költők álarcát venni fel. Mintha valaki Shakespeare álnéven írna színműveket. S mivel erre semmi nem kényszeríti, érthetetlen is. Ha ötleteit kiadásra érdemesnek véli, adja ki őket, de ne ajándékozza meg velük Villont, aki erre nem szorul rá. ... Kár, hogy Faludy György még e fordításokból is kitűnő képességeit ilyen méltatlan műfaj szolgálatába állítja. S mi szükség volt éppen új Villonra, a Szabó Lőrinc kiváló munkái után? Devecseri Gábor: *Villon „átköltése”*, Nyugat, 1937. 11. szám; „Kilenc évvel ezelőtt Szabó Lőrinc lefordította Villon néhány balladáját. A könyvecske, mint mondani szokás, a nyilvánosság kizárásával jelent meg, Villonra, Villon igazi hangjára alig figyelt fel a magyar közönség. Jó néhány évvel később Faludy György kiadta Villon «átköltéseit». E verseknek a címükön kívül alig van közük Villon balladáihoz. Sem a formát, sem a tartalmat nem őrizték meg. ... Most következik a ballada drámai csúcspontja. A nagy siker csábító hatása alatt Szabó Lőrinc régi fordításai új kiadásban jelentek meg. A kiadó olyan élelmes volt, hogy csaknem teljes pontossággal lemásolta a hamis Villon címlapját. A valódi Villon ügyesen úszott az árral, minden kirakatban megjelent a hamis mellett, a közönség Villon-szükséglete nagy volt, a címlapok hasonlósága szuggesztíven hatott – és így történt, hogy a valódi Villon új, nagy példányszámú kiadása rövid idő alatt mind egy szálig elfogyott. Ajánlás: Költők, kiadók tanuljatok a jobb sorsra érdemes, szegény Villon példájából: a valódi Villon is elkél, ha Faludy-jelmezbe öltöztetik.” Bálint György: *Ballada a jobb sorsra érdemes Villonról*, Nyugat 1940. 5. szám

156 Szabó Lőrinc: *Birákhöz és barátokhoz* 82. Ugyanebben az 1945-ös naplóban olvasható egy másik eset, amely hasonlóan leleplezi Szabó Lőrinc érzékenységét az ál-fordításokról: “A fogasban két fehér ruhás nő ... Tizenöt percig irodalomról beszéltek... Villonról rajongva mind a ketten. Második ujjongott, hogy újra megszerezte! Hogy milyen gyönyörű Hogy benne van a “Kalózok szeretője” is és nem tudom, melyik marhaság! Ezzel persze leleplezte magát előttem... A másik, a kevésbé szép: - “Neked az van? A Faludy-féle? Azt én... az nekem... az” akadozott; nyilván tudta a valóságot, s nem akarta megsérteni a barátnőjét; - az viszont élesen lecsapott s engem néven nevezett: - “A Szabó Lőrinc-félét én nem szeretem!” A másik zavarban volt, félrenézett. ... Mikor leszálltam, lehet, hogy felismertek, erre mutatott a szebbiknek hirtelen odahajlása a másik füléhez s még egy s más.” 182.

nehézsége maga vonzza őket, erejüket próbálgatják rajta.”¹⁵⁷

Szabó Lőrinc 1938-ban már, kibékülésük jeleként, Babitsnak ajánlotta a *Harc az ünnepért* kötetet: visszatért mestere gyémántkemény elveihez és igényeihez.¹⁵⁸ A negyvenes években az elmúlással együtt erősen kezdte foglalkoztatni a véglegesség, a lezárt, kikezdhetetlen mű megteremtése. 1943-ban írja első köteteinek éppen születésnapjára befejezett átjavítása kapcsán: „Most készen van, megvan a végleges szöveg – a ’texte définitif’, az ’endgültige Fassung’ ... ez volt a legfőbb elfoglaltságom, ez a lelkiismereti munka ... De tulajdonképpen tizenöt éve dolgozom, rendszertelenül, a múltnak ezen a jóvátételén.”¹⁵⁹

Szabó Lőrinc vers-átírásainak indokai általában világosak, de fordítás-átírásainak okát általában nem szokás a nyelvtudási hézagok bepótlásából (is) eredtetni. A kritika a kezdetektől fogva elismeréssel szólt a fiatal, kitűnő tehetségű műfordító ragyogó képességeiről, de soha fel sem tételezték, hogy – Babits-tanítványként! – voltaképpen ő maga is majdnem olyan szabadosságokra vetemedett, mint később (a persze még ennél is tovább merészkedő) Faludy, vagyis „Omar-falsifikátor és renovátor” lett volna. Baktay Ervin, aki Szabó Lőrinc legelső publikált „angol” fordítása, a Nyugat-beli szemelvény megjelenésekor felhívta a figyelmet az angol szöveg és a magyar fordítás általános eltéréseire és egy (már-már leleplező) tárgyi tévedésre¹⁶⁰, de azt ő sem feltételezte, hogy nem az angol szöveg alapján fordított, és a második

---

157 Devecseri Gábor: *Villon „átköltése”*, Nyugat, 1937. 11. szám;

158 Ámbátor: Babits is megengedett magának egy ilyen kis csalást, igaz, hogy csak egyszer, és be is vallotta aztán az Új Magyarország 1937. március 28. számában. A *Memento* című “legrégebb” verséről van szó; a szöveg azért is érdekes, mert Babits Heine-hatásáról is beszél: “A vers, amint szemmel látható, tökéletesen Heine-szabású. A századforduló idején, még így verseltek az ifjak. Mikor, jóval később, első versekötetemet megjelent, akkor resteltem ezt. Nem is vettem föl a kis verset a kötetbe. Egy újabb évtized múltán megsajnáltam, s beiktattam egy műfordítás-gyűjteményembe – Heine neve alatt. Isten bocsássa meg nekem ezt a kis hamisítást; más alig vette észre.” Idézi Belia György: *Babits Mihály tanulóévei*, 222 Ennek kapcsán érdemes felidézni, hogy “A műfordító feladata mégiscsak az, hogy költészetet hozzon létre. Se jobbat, se rosszabbat, se mást, mint az eredeti.” - szögezi le Nemes Nagy Ágnes (*Szó és szótlanosság*, 95). A magyar hagyomány a formai és tartalmi hűségén kívül még a nyelvi-hangulati hűséget is előírja. “Nálunk a fordított vers - a legjobb kezén - mindig az eredeti alkotás szintjére emelkedik. De kérdés, nem hasonlít-e egyben túlságosan magához az eredetire?” - teszi fel a kérdést a költő-fordító Somlyó György (*Két szó között (Megjegyzések a fordítás poétikájához, A műfordítás ma*, 108). A kérdés jogos. Egy érzékeny fülű fordító ugyanúgy ráismer fordítótársai hangjára, mint a költő a költőjére. Vajon hol az a határ, ahol egy vers fordításból saját verssé válik? És ekkor - ki a valódi szerző?

159 Szabó Lőrinc: “Születésnap ajándék” *A költészet dicsérete* 527

160 „G. Szabó Lőrincnek Omar Khajjám, azaz jobban mondva, Fitzgerald-fordításából néhány szemelvény jelent meg a Nyugat februári számában, Khajjám rövid jellemzésével. G. Szabó mesterien adta vissza Fitzgerald melankolikus, itt-ott hevesebbre lobbanó zenéjét, tartalom tekintetében is általában szerencsés érzéssel dolgozott, bár néhol elveszti fordításában az angol szöveg lényeges mondanivalóját. Érdemében hozzászólni fordításához még idő előtti lenne, az egész könyv egységesebb képet fog adni. Annyit leszögezhetünk, hogy G. Szabó Lőrinc Omar

fordítás posztumusz kiadását gondozó Vekkerdi József sem sejtet ilyesmit a kötethez írott utószavában. Egyedül a Szabó Lőrincet közelről ismerő Király György kockáztatott meg némi fenntartást az első fordítás megjelenésekor, aki már csak Babitson keresztül is tudhatott valamit Szabó Lőrinc angol nyelvtudásának állapotáról: „Az új magyar fordítás, Szabó Lőrinc tollából, nem a perzsa eredetiből készült; alapul Fitzgerald munkáját vette, de ehhez sem ragaszkodott, sok epigrammát kihagyott, sokat ismét Rosen fordításából betoldott. Ez a fordítását mindenesetre problematikussá teszi, kivált művészi szempontból. ... A kérdés az, hogy ha már valaki nem a perzsa eredetiből fordít, szabad-e az angol átdolgozás művészi konstrukcióját, egy magában szervesen lezárt műalkotást megbolygatni? ... Ez a fordítás a lehető legszabadabb, több annál a művészi átköltésnél is, amelyet például Horváth Henrik fordításai képviselnek¹⁶¹; szinte nem is ragaszkodik máshoz, mint az eredeti költői hangulatához. Az ő fordítása éppolyan distanciában van Fitzgeraldétól, mint az a perzsa eredetitől.”¹⁶² A kritika végén azonban leszögezi, hogy Szabó Lőrinc „méltán sorakozik legtehetségesebb műfordítóink, Babits Mihály és Tóth Árpád mellé.”

A „szabad fordítás” és a „művészi átköltés” ellen ekkoriban az alig húszéves Szabó Lőrincnek sem lehetett sok kifogása, hiszen ekkor a hatásokat nemcsak befogadta, de fel is használta saját fordításaiban és verseiben.¹⁶³ Ez a korai fordítás, amely olyan sok mindent

---

Khajjám-Fitzgerald fordítása feltétlenül «plusz»-t jelent műfordító irodalmunkban. ... Végül még szabadjon Szabó egy tévedését helyreigazítanom: a perzsa száki nem «korcsmáros»-t jelent, ami nagyon prózai és költőietlen, hanem pohárnokot (Fitzgeraldnál: cup-bearer), a szép fiút, kivel a régi perzsa költők gyakorta szókratészi viszonyban állottak s akit a Szabó-féle fordításban közölt XII. rubái aposztrofál.” Baktay Ervin: *Omar Khajjámról*, Nyugat, 1920, 11-12. szám. Joó Tibor is azt írja a *Kisebbségi bírálatok* között egy perzsából fordítóról, hogy „Illusztrációul Omar Khajjám közel száz négysorosát is lefordítja Csillik, s bár fordítása nem vetekszik a Szabó Lőrincével, megvan az az érdeme, hogy nem az angol átültetésből, hanem eredetiből készült s kiegészíti a már eddig is napvilágot látott Magyar Omar Khajjámot.” Nyugat, 1934. 21. szám

161 Érdekes, hogy a *Tücsökzene* 247. *Centrál* című darabjában Horváth Henrik neve (akit Király itt „művészi átköltései” révén emleget) éppen Shakespeare-é mellé kerül: „s hogy túlvoltunk Shakespeare Szonettjein / (s Horváth Henrik új kecskerímein)” Lehet, hogy kissé túlszichologizált magyarázat, hogy esetleg összefüggés van az első szonettfordítás miatt érzett lelkiismeretfurdalás és Horváth Henrik nevének emlegetése között (bár a *Tücsökzenét* éppen a nagy sajátvers-átírások után, a Shakespeare-szonettek átírása idején kezdte írni), ám az efféle névmágiára van példa Szabó Lőrinc írásai közt: egy naplóbejegyzés átomleírása arról tanúskodik, hogy Szabó Lőrinc tart attól, hogy mások esetleg Szabolcska-szerű gyenge költőnek látják: “A tanár lassan, szótagolva szólít: - Sza-ból...- mondja, s én félig fölemeledem a padból, hiszen nyilván az én nevemet fogja kiejteni. De váratlanul másképp folytatja: - ...cska Mihály!” Sz L és felesége, 257

162 Király György: *Szabó Lőrinc: Rubáiyát*, Domokos 2000, 40

163 Vesd össze Babits a *Pávátollakhoz* írott előszavával: “Ezeket a verseket *magamnak* csináltam. ... A magyar vers volt a fontos, nem az angol vagy francia. Az én versem volt fontos, nem az ‘idegen költőé’. Sokszor megváltoztattam a szöveget, egyszerűen azért, mert valami nekem – a magyarban – *máshogy jobban tetszett*.” Idézi Rába 1969, 12. Valamint a huszonegy évesen, épp Szabó Lőrinc ekkori korában írt levélrészlettel: “Minden *grand art* egyik östémája az emberi lélek örök vágya a különbségre, az újra, mely szintén a természet kiapadhatatlan variáció-ösztönének folytatása.” Idézi: Rába 1969, 25

meghatározott a pályáján, és megalapozta költői-fordítói hírnevét – hiszen, mint láttuk, ez jelentette a kaput a mindent eldöntő, őt fordítóként kanonizáló Shakespeare-szonettekhez – alaptermészetét tekintve voltaképpen nem sokban különbözött Faludy későbbi, oly sokat kárhoztatott módszerétől, hiszen, mint arra egy francia kutató nemrégiben rámutatott, Faludy is egy német Villon-átköltést költött át szabadon magyarra.¹⁶⁴ Szabó Lőrinc azonban nem hangsúlyozta az imitáció tényét, és fordításai tökéletes szépsége és hangulati egysége miatt kevésbé volt tettenérhető, hogy mennyire szabadon fordított.

Érdeemes egy pillantást vetnünk a fiatalkori, a férfikori és az idősebb kori változatokra és Fitzgerald eredetijére:

Ah, my Belovéd, fill the Cup that clears
TO-DAY of Past Regrets and future Fears,
To-morrow! – Why, To-morrow I may be
Myself with Yesterday's Sev'n thousand Years.

I.

Tölts és koccints! a bor vad láza sok
gondot megöl: reményt s gyalázatot!
Holnap? – Holnapra elsodornak az
örök homályba hulló századok!

II

Bort, kedvesem! mult bánatot s vele
a rém Jövőt Mánkról ez törli le!
Holnap? – Holnapra elsodorhat az
iszonyú Tegnap hét évezrede!

III.

Ah, tölts, drágám! az Elmúlt Kínt s vele
a rém Jövőt Mánkról ez mossa le!
Holnap? – Ej, holnap nem lesz cimborám
csak tán a tegnap hét évezrede.

Az első fordítás valóban szabad átköltés, de olyan lendületes, hogy még az apró értelmi döccenő (gond-remény) is elfelejtődik dinamikájában: tölts, koccints, vad láz, öl, gyalázat, sodor, örök

---

164 „Nagyon érdekesnek és tanulságosnak bizonyult ez az irodalomtörténeti kutatás ... Egy francia figura mítosszá válik, és ettől fogva egyáltalán nincs köze az eredeti Villonhoz. Faludy átdolgozásainak például semmi közük hozzá, a Faludy-féle Villon (...) főleg egy Paul Zech nevű, a húszas években alkotó német író Villon-átiratainak a fordítása. Voltaképpen az érdekelt a legjobban, hogy mit csináltak Villonból a magyarok annak idején, miért volt fontos Villon, mit jelentett és jelképezett. Szerintem elhanyagolható szempont ilyenkor a filológia, a fordítói hitelesség. Az élő fogadtatás, a mozgékony kultúra, a sajtóságos elsajátítás a lényeg.” „Valóban obszcén” interjú Marc Martin írónal, Magyar Narancs, XVI. évf. 2004.07.01

homályba hulló – csupa hangulatkeltő, emelkedetten lendületes szó. A másodikban megmarad a retorika dinamikája, de feltűnik a megszólított, és felbukkannak az angol eredetiben is használt nagybetűk: Jövő, Mánk, Holnap, Tegnap. Megmarad a „sodrás”, és, csak itt, feltűnik az „iszonyú Tegnap” expresszív, halálfélelmes képe, amely teljes ellentétben áll az előző változat elhalóan szép, szecessziós képével. A harmadik változat már kínosan precízen ragaszkodik az eredetihez, még az indulatszavakat (ah, ej) is megtartja, egyedüli betoldás a „cimbóram”, amely a kép értelmezéséből fakad. A nyelvtant azonban félreértelmezi: a „may” szót „tán”-nak fordítja, de rossz helyen, és ettől a magyar fordítás erőltetett lesz (a nagybetűk is erőltetettek, viktoriánus díszek egy modernnek szánt szövegen).

Now the New Year reviving old Desires,
The thoughtful Soul to Solitude retires,
Where the WHITE HAND OF MOSES on the Bough
Puts out, and Jesus from the Ground Suspires.

I.

Az új év lobbant félve, bágyatag,
csöndes szívünkbe régi vágyakat
e völgy ölén, hol nyíl a hóvirág
s édes borzongás kél a fák alatt.

II.

Az új év lobbant félve, bágyatag,
csöndes szívünkbe régi vágyakat
e völgy ölén, hol nyíl a jázmin és
meleg borzongás kél a fák alatt.

III.

Itt az Uj Év, a Vén Vágy újra forr,
lelkünk magányban tűnődik, ahol
MÓZES HÓKEZE nyit az ágon és
Jézus sóhaja száll a Föld alól.

Ezen a fordítás-sorozaton látszik a legjobban, hogyan jutott el a már említett obszcén pontosságig, a Rába György emlegette „puritán alázatig”¹⁶⁵, a versen pedig a Kabdebó Lóránt

---

165 “Általában következetesebb hűséggel dolgozott, mint elődei, s ezáltal a filológiai szemlélet eszményének tört utat. A mai műfordítás számos egyénisége a képzetek átélésének elsőbbségében, a puritán alázat példájában őt követi.” Persze Rába ugyanitt joggal hívja fel a figyelmet arra, amit az Omár-átírás is demonstrál: “De ahogy a Nyugat nagy nemzedékének műfordításait – talán az egy Babits kivételével – kissé uniformizálta a szecessziós szépségkultusz, az Örök barátaink költői is hasonlítanak egymásra: pörébben és inas-csontos nyelven szólnak, s ha olykor az eredeti szövegbe pillantunk, úgy találjuk, izgatottabban is, mint anyanyelvükön.” Rába, 133

leírta „pontosság, a következetes rendszerezés”¹⁶⁶ hatása érződik – ugyanúgy, ahogy korábban a Baudelaire-átírásaiban. A korai fordítás impresszionista-paraszista képei alig hasonlítanak az angol változat gondolkodóbb, pontosabb képeihez, és a versen a rímkenyszer is nyomot hagyott (bágyatag-vágyakat), de elomló lágyságában is finom, szép. Jellemző (és valószínűleg saját kezdeményezés, vagy az perzsa-német Rosen pontossága), hogy az angollal ellentétben itt nyoma sincs Mózesnek vagy Jézusnak, csak a természetnek (a „the White Hand of Moses” az angol jegyzetek szerint valójában kevéssé romantikus növénynev: „alluding to Moses’ leprous hand in the Bible, here refers to spring blossoms”¹⁶⁷). Az átdolgozáskor nem is volt szíve hozzányúltni, csak kicsit levett az „édességből” („meleg”), de látszik az angol eredeti használata: a „hóvirág” helyett az angol „bough” sugallatára bokor virága, vagyis „jázmin” bújik elő. A harmadik fordításon viszont az látszik, hogy nemcsak az angolt, de a saját második magyar változatát is használta („forr” a „lobbant” sugallatára); az angol fogalmak zavaró nagybetűs megjelenítését is részben megtartotta, és a természettudományokra figyelő költő precizitásával immár kínosan pontosan ragaszkodott a nagybetűs, egzotikus hangzású növénynévhez. A fordítás pontos ugyan, de lényegesen laposabb: az angol eredeti tényszerűségéhez ragaszkodik.

Egy másik példa ugyanerre:

Why, all the Saints and Sages who discuss’d
Of the Two Worlds so wisely – they are thrust
Like foolish Prophets forth; their Words to Scorn
Are scatter’d, and their Mouths are stopt with Dust.

I.

E sok vén bölcs és hószakállu pap
mind-mind az Üdvhöz keresett utat;
megvetés burjánzik ma sírukon
s aszú por tömi be csontszájukat.

II.

Sok-sok vén bölcs és hószakállu pap
mind-mind az Üdvhöz keresett utat;
igéiket megvetés neveti
s aszú por tömi be csontszájukat.

III.

---

166 Kabdebó Lóránd: *Szabó Lőrinc pályaképe*, 33

167 Edward FitzGerald: *The Rubáiyát of Omar Khayyám*, First and Fifth Editions, 51

Hisz mind az a Szent és Bölcs, aki csak
értelmezte a Két Világokat,
sutbadobott próféta; szavaik
Gúny játéka, s Por tömi Szájukat.

A fordítás változatain ezúttal is a túlságig vitt pontosság hátrányait láthatjuk: a harmadik fordításban a nyelvtani egyeztetés esik áldozatul a fordítás angolhoz-idomításának: „két világokat” („Two Worlds”), „szavaik gúny játéka” („Their Words to Scorn”). Szabó Lőrinc szövege egyszerűen tapad. A „sutbadobás” képze zavaró; az első fordítás következetes képe (sír, burjánzás, csont, por) már a másodikban megszűnik a pontosabb, de mekegőbb „igéiket megvetés neveti” sor kedvéért, a harmadikban pedig már az áthajlás is megtöri a sorok lendületét, és az „aki csak – világokat – szájukat” rímhármas is lényegesen gyengébb, mint az első fordításé; a díszesebb, de díszességében is egyszerűbb első változathoz egy szintenyersfordítás lett a harmadik változatban.

„Szabó Lőrinc a Fitzgerald-féle Omár Khájám Rubaijátot háromszor fordította le és jelentette meg (1920 1930, 1943); mindig élt benne a vágy, hogy a három fordítást egy kötetben jelentesse meg; 1957 elején Koczogh Ákos kezdeményezésére Debrecenben úgy tűnt fel, hogy mód nyílik erre a kiadásra; a költő meg is írta Az egyesített kiadás utószavát; a kiadás elmaradt”¹⁶⁸ – írja Kabdebó Lóránt. A „hármassal, egyesített Omár” (ahogy Szabó Lőrinc nevezte) megjelenésének terve azt mutatja, hogy Szabó Lőrinc nem eltörölni akarta a múltját, hanem megjavítani: a filológiai hűség elvét vallva, de a variációkat is felvállalva.

Az Omár Khájám-kötet következtében a fiatal fordító a Shakespeare-sonettekre 1920 április elején kapja a megbízatást, és talán tavasz végén, nyár elején kezd neki a munkának. 1920 januárjában *Kisnaplójában* feljegyezte, hogy „erősen tanul és olvas angolul”; 1923-ra már igen nehéz angol költőket ajánl lefordításra Kner Imrének: Keatset, Elisabeth Browningot („fordítani, azt hiszem, meglehetősen nehéz dolog lenne”), Swinburne verses drámáját („fordítani nehéz”)¹⁶⁹.

1923-ra azonban nemcsak a Shakespeare-sonettekben volt túl, hanem Coleridge: *The*

---

168 Szabó Lőrinc: *Bírákhoz és barátokhoz* 339. Kabdebó Lóránt szíves szóbeli közlése szerint a hármassal Omar Khájám hamarosan mégis megjelenik.

169 Kabdebó (1974) 138

Rime of the Ancient Mariner-jén is, amely szintén átvezető volt a Shakespeare-szonettekhez, és angolság szempontjából valamivel könnyebb, többértelműség szempontjából pedig összehasonlíthatatlanul korlátozottabb, mint Shakespeare. Coleridge versét nyugalmas körülmények között, Móricz Zsigmond leányfalui villájában fordította le. 1920 augusztusában már azt írja Babitsnak: „Látod, vidéken én is megcsináltam a „Vén Tengerész”-ről szóló verset, mióta pedig visszajöttem, egy sort se tudtam összehozni.”¹⁷⁰ Barátnőjének, Lázár Júliának így ír erről szeptemberben: „A nyáron csináltam meg Coleridge angol költő egy nagyobb epikus versének fordítását (*Ének a vén tengerésze*ről), ami igen szép és furcsa dolog. Most, okt. 1-én jön a Nyugat-ban, éppen egy ívet tesz ki.”¹⁷¹

A Nyugatban a vers alatt már magabiztosan ez áll: „Angolból fordította: Szabó Lőrinc”. A vers végül kötetben is megjelent, 1921-ben, Kner Izidor kiadásában, és a kötetben is az szerepel, hogy „Angolból fordította Szabó Lőrinc”. Valószínűleg Coleridge-ot is a vele ezidőben is foglalkozó Babits¹⁷², de még inkább Király György ajánlotta számára, aki annak a Monumenta Literarum sorozatnak a szerkesztője volt, amelyben a Kner-féle Coleridge-kötet megjelent¹⁷³. Bár természetesen Coleridge versének is van német fordítása, ehhez a munkához Szabó Lőrinc, már csak a készülő Shakespeare-szonettek felvezetéseképpen is, feltehetőleg inkább az angol szöveget használta (valószínűleg német segédszöveggel kiegészítve). Coleridge dallamos, izgalmas, nyelvileg nem túlságosan bonyolult verse ideális feladat volt nemcsak írói¹⁷⁴ és műfordítói szempontból, de nyelvtanulásra is (akárcsak annak idején Heine muzsikája). A vers

---

170 Kabdebó (1974) 112

171 Kabdebó (1974) 114

172 Babits Mihály: *Az irodalom elmélete*, 1919,: *Esszék, tanulmányok*, 630

173 “Monumenta Literarum: Kner híres sorozata. Király György szerkesztésében 1921-22 között jelent meg. Kétszer 12 kötetben a magyar és a világirodalom remekműveit tartalmazták, egyenként átlag 2 íves terjedelemben.” Voit Krisztina szerk.: *Tevan Andor levelesládájából*, 402 Király György segítette hozzá aztán Szabó Lőrincet első verseskötetének kiadásához is: “Izidor fia, Imre; vele sikerült Király Györgynek kiadatnia az én első verseskötetemet.” *Vers és valóság*, 425

174 A vers dobogó-lüktető ritmusa és izgalmas rimelése nagy hatást tett a költőre: az ilyen sorokat, mint: „robbant, remegett, bömbölt, recsegett / az őrjöngő zenekar” (“It crackled and growled, and roared and howled, / like noises in a swound!”) érdemes összevetni a *Fény, fény, fény* kötet első változatának olyan soraival, mint: „a Nap gyémántja – Zöld szemek! / Vezess! – Pénzt! – Messzi vészjelek---” (*Óh Nizza! Tenger, arany fővény!*), amelynek a szaggatott dikciója emlékeztet Coleridge zenéjére, vagy éppen a szövegében is a Coleridge-magyarításra hajazó: „Az vagyok én, - örült zenekar! / Hahotáznak az ínség ütegei” (*Zengő, fájdalmas életem*) Ezeket a versrészleteket, verseket az átdolgozásakor mind kiveszi a kötetből, mintegy saját hangját hamisítva meg.

későbbi átdolgozásaikor¹⁷⁵ azonban, akárcsak a korábban vizsgált szövegek esetében, egyre jobban közelítette a fordítást az angol szöveghez. Még a címet is megváltoztatta: az első címe *Ének a vén tengerésztől* volt, a második fordításé: *Rege a vén tengerésztől*. Érdeemes volna az egészét részletesen összevetni (az elsőt esetleg a némettel is), de itt most álljon csak néhány találmásra kiragadott példa a szabadabb és a kötöttebb fordítás szemléltetésére. Íme az eredeti meg az első és a második fordítás:

He holds him with his glittering eye –
The Wedding-Guest stood still,
And listens like a three years' child:
The Mariner hath his will.

Fénylő szemével fogja meg,
bűvölten áll amaz, és
figyel, mint kis gyerek, ahogy
kívánta a Tengerész.

Fénylő szemével fogja meg –
bűvölten áll amaz, és
mint négyéves gyerek, figyel.
Így akarta a Tengerész.

Nemcsak az áthajlás kissé erőltetett (és a második fordításban is megtartott) megoldására érdemes itt figyelni, hanem arra is, hogy a második fordításban az angolhoz alkalmazkodva megadja (igaz, a szótagszám miatt rosszul) a gyerek korát, és a „will”-t is „akarat”-ra cseréli.¹⁷⁶

A pontosításra egy másik példa (ezúttal a második változat jobb, zeneileg is):

And through the drifts the snowy cliffs
did send a dismal sheen

Zajlott a vad ár, zengett a határ,
vérrel lobogott az ég;

Zajlott a vad ár, a havas határ,
s komoran lobogott az ég

Látható, hogy a „snowy” és a „dismal” szavakat az angolhoz idomítva pontosította.

Hasonlóképpen a következő kis részletben az „over the mast” „tetőzte az árbocot” lesz, és az

175 „*Ének a vén tengerésztől*: Coleridge (1772-1834) angol költő elbeszélő költeménye, Kner kiadásában 1921-ben jelent meg Szabó Lőrinc fordítása, átdolgozva 1957-ben újra megjelent.” Kabdebó (1989) 693; Balatonfüred, 1952. október 1.: „Szó lehetne aztán Coleridge *Vén tengerész-éről*; bár annak 7 része közül csak 1-et fordítottam le újra, véglegesen, a 4. részt: ez az *Örök barátaink I.*-ben található. Az egész már külön is megjelent, Knernél.” Kabdebó (1993) 395

176 A „has his/her will” kifejezés a CXXV. szonettben is előfordul, ott elfinomítja.

„every day”-ből „naponta” (de hogy miért „köre” a napnak, és miért „növé”?)

Higher and higher every day,
Till over the mast at noon

Mind feljebb, míg köre délben el
nem érte az árbocot...

Délben, naponta növé köre már
tetőzte az árbocot...

A következő részben a „fiend”-et tartja meg, „ördögi” lesz, de látható, hogy a korábbi fordítást alakította át az angolhoz alkalmazkodva, nem pedig újrafordította az egészet:

God save thee, ancient Mariner!
From the fiends, that plague thee thus!

„Az égre!... Szemed, vén Tengerész,
mily pokoli tűz üli most?...

’Az égre!... Szemed, vén Tengerész,
mily ördögi fényű, riadt...!’

A következő részletből viszont az derül ki, hogy – mint már korábban is láttuk – az angolhoz simítás a magyar nyelvtan, a beszéd természetes folyása ellen dolgozott: a magyar szövegből nem derül ki egyértelműen (sőt, félreérthető), hogy kinek van keresztény lelke: az albatrosznak-e vagy a matrózoknak. Az utóbbi a valószínűbb („akinek”) – ebben az esetben viszont éppen hogy a második fordításban nem veszi észre, hogy a magyar félreérthető:

At length did cross an Albatross,
Through the fog it came;
As if it had been a Christian soul,
We hailed it in God’s name.

Végül egy Albatrosz röpült
felénk, - tisztult a köd; -
köszönténk, mint szentet szokás,
az Úr nevével őt.

Végül, ki, a ködön át, felénk
egy albatrosz suhant;
áldva fogadtuk, mint akinek
keresztény lelke van.

Még néhány apróbb példa a versből a későbbi pontosításra: „tyrannous and strong”:

„gyilkos, kemény vihar” – „zsarnok, kemény vihar”; és egyszerűsítésre: „as who pursued with

yell and billow” – „és mint aki vad hajszán menekül” – „és ahogy az üldözött menekül.”

Coleridge versének lefordításához nemcsak tehetsége és bátorsága, de az az immár sok saját (később önkezűleg elégetett) versen edzett vers-érzék volt segítségére, amelyet Babitstól és Tóth Árpádtól tanult, fordításaikon és verseiken keresztül. Az *Ének a vén tengerésről* soraiban is felfedezhetünk Tóth Árpád-hatásokat, és nemcsak a verselés könnyedségében, hanem például abban a képben is, ami az eredetiben némileg más:

Nodding their heads before her goes
the merry minstrelsy

előtte vígan hintázva fejét
a füstös banda megy.

A „füstös banda” versbeli megoldásában ráismerhetünk Tóth Árpád *Rimes, furcsa játékának* soraira:

Zsongítson furcsa hangja,
mint füstös képű banda

– a Tóth Árpád-vers ritmusa-rímelése is ilyen csengő-bongó, és néhány versszakkal előtte még a hajó is ott van: „vagy vinne halk fedélzet...”

A következőkben a Tóth Árpád hatást Szabó Lőrinc korai korszakának fordításkritikai tevékenységével szándékozom röviden bemutatni. A mesterek és pályatársak elemzése eleven párbeszédet teremt a költő-fordítók között, amely nyilván csak folytatása a szóban folytatott kritizáló-segítő beszélgetéseknek – éppen ezeknek a nyomán mondhat köszönetet az első fordítás utószavában Szabó Lőrinc „Király Györgynek, Mikes Lajosnak, Tóth Árpádnak és különösen Babits Mihálynak azért a sok szíves magyarázatért, tanácsért és biztatásért, mellyel az egész időn át”¹⁷⁷ segítették őt. Nagy kár, hogy ezeknek a beszélgeteknek nem maradt írásos nyoma: ma már szétszálazhatatlan, hogy mi a Szabó Lőrinc-fordításokban pusztán Babits-Tóth Árpád hatás, és mi volt konkrét javaslat, netalán éppen egész sorokat érintő személyes beleírás, beavatkozás.

177Szabó Lőrinc: *Shakespeare szonettjei* (1921) 262

3.1 A költő-fordító mint kritikus

„mostanában írtam két kis cikket...”

Hasznos és igen izgalmas olvasmány lenne a Shakespeare-fordító Szabó Lőrinc műhelynaplójába bepillantani. Levelei, töredékes magánnaplójának bejegyzései keveset árulnak el a munka mikéntjéről, problémás pontjairól; inkább azt lehet belőlük megtudni, hogy kinek a megrendeléséből dolgozik és milyen határidővel; esetleg azt, hogy melyik fordítása hol készült.¹⁷⁸ Annál érdekesebbek és tartalmasabbak műfordításkritikai cikkei, tanulmányai. Az, hogy a gyakorlott szemű fordító hogyan gondolkodik a nyelvi különbségekről, a műfordításról általában, és mit gondol más fordítók konkrét hibáiról és erényeiről, többet elárul magáról Szabó Lőrincről is, mint akár a fordításról általánosságban beszélő, híres *A műfordítás öröme* című cikke.

Érdeemes közelebbről is megvizsgálni, hogyan dolgozik a költő és fordító, mint fordításkritikus. A vizsgálat tárgyául a *Tóth Árpád Wilde fordításai* című írást választottam - egyrészt azért, mert az angolból fordítás lehetőségeivel foglalkozik (Oscar Wilde *A readingi fegyház balladája* című verse kapcsán), másrészt pedig azért, mert ez a korai korszakából való tanulmány 1921-ben íródott, a Shakespeare-fordítás idején, sőt valószínűleg a fordítás befejezése után ("mostanában írtam két kis cikket Babits és Tóth Á. fordításairól" - írja 1921 április huszonnyolcadikán¹⁷⁹), tehát a még friss fordítási élmény tanulságainak felhasználásával.

Külön érdekessége még a cikknek, hogy éppen Babits után a legnagyobb példaképével és riválisával¹⁸⁰ foglalkozik benne: a szintén Debrecenből indult Tóth Árpád, fordítótársa és újságíró

---

¹⁷⁸Első pillantásra szinte alig beszél a munkájáról, ám amikor kicéduláztam és rendszereztem a Szabó Lőrinc naplóiban és leveleiben található, fordításra és írásra vonatkozó, elszórt adatokat, magam is meglepődtem az anyag nagyságán. További izgalmas adakékokra találhatna még az elszánt kutató az Illyés-levelezésben és a sajnos úgy tűnik végképpen elveszett Gráf Ferencnek írott levél-beszámolóiban is (Domokos Mátyás szóbeli közlése).

¹⁷⁹Lázár Júliának, Kabdebó (1974) 126

¹⁸⁰Hogy magát Babitsnál jobb fordítónak tartotta, az kiderül 1945-ös naplójegyzetéből, amelyből megérthetjük, hogy az *Örök Barátaink* versgyűjtemény mennyiségét bizonytalannal az is meghatározta, hogy jócskán túl akarta szárnyalni benne Babits és Tóth Árpád egy-egy kötetét: "azt hiszem, a mai – jó és közepes – műfordítók elsősorban énutánam indulnak. Az *Örök barátaink* elmélete és gyakorlata a példaadó; még a Babitsénál is erősebben." *Birákhöz és barátokhoz* 86

munkatársa, nemcsak életében, de Tóth halála után is versengésre, rajongásra és kritikára készítette Szabó Lőrincet, és meghatározója volt egész pályájának. Először mindjárt a fordítása működött elemi erővel: „Legelső műve, amely elem került, egy Baudelaire-fordítás volt a Nyugatban. S a hatás, melyet az akkor tizenhat éves diákra tett, egészen különleges... Tóth Árpád magyar szavaiból egy vers múmia kapott előttem vért és életet... Azokban a diákévekben kezdtem... megsejteni a költői forma teremtő elvét, és az említett versfordításra most visszagondolva, úgy érzem, hogy Tóth Árpádnak ebből a nem is nagyon fontos munkájából azon a debreceni délutánon többet tanultam, mint az összes stilisztikai és poétikai tankönyvekből. Rendkívüli kíváncsisággal és várakozással vettem meg... a rejtelmes fiatal költő-mester eredeti verseskötetét.”¹⁸¹ Az első érzés a döbrent röstelkedés, a maga egyelőre még korlátozott fordítói erejének felmérése a nála idősebbel szemben: „Megismerkedem Tóth Árpád verseivel és Baudelaire-fordításaival, s elszégyellem a magaméit.”¹⁸² Ugyanezt szinte azonos szavakkal mondja el 1942 tavaszán, már a rivalizálást is beismerve: „Saját akkori, szinte gyermekkori fordítás-kísérleteimet nagyon megszégyenítette – s ezáltal nagyon sarkalt – az ifjú magyar mester munkája. Csak fiatal költők és fiatal szerelmesek tudnak csodálni. Csodáltam Tóth Árpádot. Attól a perctől kezdve olyasmit éreztem, hogy valahogyan ő is egyetemi tanára, akárcsak Babits, a lírai költészetnek.”¹⁸³

Később nemcsak hogy a közelébe kerül, de munkát is kap tőle, sőt az idősebb költőtárs elismeri a tehetségét („Tóth Árpád megvett a Szemle részére négy Verlaine-fordításomat ... neki is mutattam az *Útrahívás*-t; azt mondta, hogy: ’maga igazán erős riválisom’”)¹⁸⁴; végül valóban egyenrangú társként vesz részt a magyar Baudelaire megteremtésében Tóth Árpád és Babits mellett. Tóth Árpád halála után ő rendezi sajtó alá összegyűjtött versfordításait, és az elismerő

---

181 Szabó Lőrinc: *Halálának tizedik évfordulóján*. Idézi Bíró, 26

182 Szabó Lőrinc: *Beszéd az ifjúsághoz...* Bíró 68

183 *Tóth Árpád összes versfordításainak* bevezetője, 13. Jellemző, hogy szinte teljesen azonos szavakkal ír Babitsról is, saját “külön egyetemének” másik nagy tanáráról: “Csak fiatal költők tudnak rajongani a mesterükért” írja Babits műhelyében című tanulmányában (*Könyvek és emberek*, 357), és a *Tücsökzene* 169. darabjában: “Csak ifjú költő tud rajongani: / rajongtam Babitsért.” És persze hozzáteszi: “társuk lesznek, éreztem, az vagyok!” (*Társuk lesznek*)

184 ‘*Kisnapló*’, *A költészet dicsérete* 516

szavak mellett a kritikával sem fukarkodik – mégpedig Babitscsal összehasonlítva: „Versfordításai e tekintetben körülbelül olyanszerű olvasmányokra, ösztönzésekre mutatnak, amilyenek a fiatal Babits Mihálynak is lekötötték az érdeklődését. Tóth Árpád számára azonban tartósabb és vonzóbb költői rokonvilágot tudtak építeni az újabb franciák, a festőiség és zene modern romantikus mesterei. Babits érdeklődése szélesebb és többértű volt.”¹⁸⁵ A tisztelet ellenére sajnos nem lehet nem észrevenni Szabó Lőrinc bevezetőjén a túlélő diadalmas hangját.¹⁸⁶ Ekkor, 1942-ben ismerhette fel, hogy a saját életművében mindenképpen el kell végeznie azt, amit Tóth Árpádnak nem engedett az „időhiány... hogy Tóth Árpád már nem ért rá kiküszöbölni nem egy nagyszerű fordításának zökkenőit, apróbb-nagyobb logikai hibáit, vagy – ami ilyen munkáinak legáltalánosabb tehertétele – a vers pepecselő, mozaikszerű túlzásúfoltságát és bizonyos feszességét”, amelyet „a költői beszéd síma lejtése, a hanghordozás természetessége” válthatna ki.¹⁸⁷ Ez már a saját költői fejlődésének (aggályos ambíciójának) a leírása, nem a fordításait egyébként szintén sokáig csiszoló és több változatban kiadó Tóth Árpád útja.

Szintén ebben az előszóban mond el egy fontos adalékot: „Baráti beszélgetés idézte az emlékezetembe a minap Babits Mihály tréfás nyilatkozatát arra a társaságban feltett kérdésre, hogy melyik a legszebb magyar vers. „Melyik? Hát – Shelley *Nyugati szele*, Tóth Árpád fordításában!”¹⁸⁸ Nem sokkal később említi azt is, hogy Tóth Árpád a Baudelaire után még egyszer megszágyenítette, amikor Babitscsal frissen megismerkedve tizennyolc éves Villon-fordítását mutatja neki, és „A ’Pádié’ volt a jobb.” Féltékenység érződik ki ezekből a sorokból, mintha Babits elismeréséért versengene Szabó Lőrinc – ám az idézett szövegrész csak úgy nyeri el teljes értelmét, ha hozzáolvassuk három évvel későbbi naplójegyzetének kifakadását, amely

---

185 Tóth Árpád összes versfordításainak bevezetése: “Tóth Árpád, a versfordító” 8

186 Erre ő is ráérezhetett akkor, de még magának sem vallotta be: “Tóth Árpádnál az előszóban rámutattam a “Versfordítások”-nál az író tökéletlenségeire, egyre-másra; egyesek rossz néven vették. Nem is illik, hogy a konferáló szidni kezdje azt, akit beajánl. Éreztem ezt, de viszont mit tehettem? Dicsérni is kellett, és lehet, de kifogásolnivaló is akad benne elég. Rövidítve, összevonva felsoroltam tehát a rosszat, s a jót részleteztem ki. Így a helyes, becsületos... No már most: a rajongók rám fogták, hogy ‘irigyeltem’ Pádi dicsőségét stb. Milyen marhák! Ma aztán elolvastam a Shelley *Érzékeny plántá*-ját s hozzá a fordítást. Nekem volt igazam, bár erről nem is szóltam: Pádi sokszor kifejezetten rossz is (!), pl. ez a fordítása formában és hangban és tartalomban igen gyenge... Annyira, hogy ezt szinte szóvá kellett volna tennem az előszóban, külön... Remélem, nem értenek félre: én szörnyen tiszteltem-becsültem őt!” *Birákhöz és barátokhoz* 86

187 “Tóth Árpád, a versfordító”, Bevezetés 10

188 Bevezetés 11

valóban a Shelley-vers lefordításával végződik, egy régi irodalmi kakaskodásra téve pontot: „Meg kéne csinálnom a *Nyugati Szél*-t: a Pádié se jó, nem repül, nem természetes!”¹⁸⁹ Nem kevés érzéketlenséggel, de annál nagyobb büszkeséggel vetíti előre ezt a fordítói győzelmet a halott barát könyvéhez írott előszavának végén, amikor kijelenti, hogy „S ha másnak a tolmácsolásában esetleg már jobban tetszik is egyik-másik külföldi vers, a Tóth Árpád-féle megoldásokat sohase tudom egészen elfelejteni.”¹⁹⁰

Ezzel a háttérrel vizsgáljuk tehát a Tóth Árpádnak való hadüzenet (látszólag elismerő kritika) szavait, a Shakespeare *Szonettjeinek* lefordítása által frissen megizmosodott öntudatú költő elemzését. "Szabó Lőrinc a szigorú, filológiai értekezésnek is beillő formaelemzésben Kosztolányi és Tóth Árpád impresszionista kritikájával szemben Babitshoz áll legközelebb" - írja monográfiusa, Kabdebó Lóránd - "csak a babitsi rutinnal szemben ő még meglátásaira rácsodálkozóbb, magamutogatóbb."¹⁹¹ Érdekes párhuzam, hogy Babits 1923-as cikkében szinte szó szerint ugyanazt írja majd Szabó Lőrincről, amit Szabó Lőrinc tart Tóth Árpád jellemzőjének 1921-ben: "Szabó Lőrinc is mint virtuóz kezdte. A rímek, az alliterációk, a formai nehézségek és különösségek vonzották, rajongani tudott egy enjambement-ért, egy furcsa asszonáncért, egy szokatlan szóért (...)"¹⁹² - írja Babits. "Őt [Tóth Árpádot] elsősorban a nehézségek csalogatják: a formálás gyönyörűségén kívül a megoldhatatlannak látszó kérdések (...)"¹⁹³ - írja Szabó Lőrinc, műfordítás-kritikai tanulmányának bevezető soraiban.

Maga a tanulmány először szinte iskolásan mondja fel az angol és a magyar nyelv közötti különbséget, azt, hogy az angol "sok apró szóból" áll, és ezért különösen nehéz a hosszú magyar szavakat a verssorba idomítani. A friss Shakespeare-élmény hatását mutatja az is, hogy Szabó

---

189 *Birákhöz és barátokhoz* 92

190 Egyelőre nem világos számomra, hogy Tóth Árpád fordította-e le először Shakespeare első szonettjét, vagy éppenséggel Szabó Lőrincel versengett -e. Csak érdekességképpen idézem ide a töredékes szöveget: „A legszebb lénytől várjuk: sokasuljon, / Szépség rózsája így lesz örökös, / Mert bár az ért szírom avarba hulljon, / Emlékét őrzi gyöngéd örökös. / De néked, ön-szemed fényébe zártan, / Magad tűzén, gyúl fényed ellene / A bőség évadján is zord aszályban, / Édes magadnak vagy zord ellene. / Te... ki a földnek friss dísze vagy még, / Táncos tavasz egyetlen hirmőke, / A kéjt önnön bimbódba rejtéd... / S édes... zsugori vagy...” (*Tóth Árpád összes versei, versfordításai és novellái*, 596)

191 Kabdebó Lóránd: *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*, 151-52

192 Babits: *Magyar irodalomtörténet...* 240.

193 Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete*, 346

Lőrinc, aki gyakorlatilag a szonetteken tanult meg angolul, és aki jószérével az eredetivel egyenrangúként (tehát nemcsak szótárnak, de mintának) használta szonettfordításaihoz a távolról istenített mester, Stefan George német fordítását, elsőként éppen ezt a német szonettfordítást emlegeti itt; (sóvárogva nézi, hogy ebben "akárhányszor sorokon át tíz szóból áll az ötös jambus tíz szótaga"). Mivel Tóth Árpád, szerinte "ösztönszerűleg", utánozza az angol versfelépítést, sok egytagú jelző fordul elő a fordításban. Fel is sorol belőlük jónéhányat (rőt, hús, tört, zord, lágy, víg, stb. -"alig van még egy pár ily rövid jelző mely Tóth fordításából hiányzanék".) "Az angol vers tömör, a hely drága" - próbálja igazolni ezt az eljárást - "a műfordító tehát száz egyéb körülményt figyelembe véve (...) esetleg azt fogja mondani, hogy: *bús*, vagy *tört*. (...) És ez a helyes, így kell eljárni, rövidebb szót kell alkalmazni (ha van) a hosszabb helyett, nem pedig szócsonkításhoz és költői szabadságokhoz fordulni."¹⁹⁴ A fordítók önkényes nyelvkezelése az oka annak, mondja Szabó Lőrinc, hogy a fordítások – a rossz fordítások – gyorsan elkopnak.

Tóth Árpád, folytatódik az elemzés, bár gyönyörű magyar verssé fordította az angol eredetit, sokszor eltompítja annak epigrammatikus élet, és néhol gyöngíti csattanószerű elemeit. Bár nem így fogalmaz, de Szabó Lőrinc tulajdonképpen a testességet, a realitásérzékletet kéri számon Tóth Árpádtól, amikor a szemére veti, hogy *őrült* helyett *őrült bú* veri a dobot; a kritikus nem állja meg, hogy egy lehelletnyit ne ironizáljon Tóth Árpád mindenhova befurakodó kedvenc szaván: "[az, hogy] az akasztott fegyenc vergődésére *bú*-t mond, azt még a szép középrím sem teszi jóvá". Hasonló indítéktól vezérelve, felhívja a figyelmet néhány tárgyi félreértésre, például arra, hogy a "sliding board" jelentése nem "*faggyús fa-sín*, hanem az a kis csúsztatható zsámoly, állvány, amit a pribék kirúg az akasztott lába alól." Kihívó naturalizmussal hozzáteszi még: "Direkt akasztáshoz értő emberektől kérdeztem meg"¹⁹⁵.

Szabó Lőrinc legfontosabb kifogása a Tóth-féle fordítással szemben pontosan ennek a naturalizmusnak a hiányából következik: "a Readingi Ballada nagyon egyszerű tónusa elveszett. Ezzel Tóth Árpád nemcsak a maga munkáját nehezítette, hanem a pregnáns kifejezések kemény,

---

194 Szabó Lőrinc: "Tóth Árpád Wilde-fordításai", *A költészet dicsérete*, 347
195

ijesztően egyszerű hatását finomította, rafinálttá tette. (...) A megformálásban a saját művészi eszközeinek alkalmazása jutott túlsúlyba a Wilde-é fölé."¹⁹⁶

Babits Goethe-fordításának a bírálatában¹⁹⁷ szintén bemutatja, hogyan tükröződik a fordító egyénisége a fordításokban, de, az eredeti vers is modern vers lévén, ezt nem tartja vétkes individualizmusnak: "Ha egy modern költő Baudelaire-t fordít, kissé szabadabban, mint lehetne, ha beletesz a munkájába a maga idegességéből is valamit: Baudelaire még mindig Baudelaire marad, mert a modern hang, az izgalmasság, a vergődés változatlanul: érzékileg és érzelmileg áll előttünk."

A Tóth Árpádra-párbajra visszatérve: ugyanabban az évben, amikor Szabó Lőrinc kiadta *Tóth Árpád összes versfordítását*, a saját *Örök barátaink* gyűjteményét is megjelentette. A Szabó Lőrinc-fordításról írott remek kritikájában talán éppen ezért hasonlítja össze őt állandóan Rónay György, a kritika írója, éppen Tóth Árpáddal, sort kerítve némi fordításlélektani összevetésre is Verlaire: *Chanson d'automne*-ja kapcsán: „Hogy melyik fordítás jobb, vagy hogy kinek melyik tetszik jobban: azon lehet vitatkozni; minket inkább ez a teremtő mozzanat érdekelt. Két költő 'értelmezte' (a szónak természetesen nem logikai értelmében) a verset. Túlzás lenne alkatuk különbségét keresni abban, hogyan fogják meg más és más módon a 'lényegét'? Ez az a bizonyos óhatatlan 'elmozdulás': a fordító költő hangja valahogyan mégis-mégis átüt... s talán nem a hang, hanem valami titokzatosabb, bonyolultabb: a fejtartásuk, ahogyan a tollat fogják, ahogyan a világot látják; Tóth Árpád fordítása lágy, csüggedt, szinte idegörökség-szerű megadás, Szabó Lőrincében mintha volna valami kis dac, lázadás, keserűség. Az egyik átadja magát az ősznek, a másik még itt is perel az elmúlással.” „Szabó Lőrinc hangja itt is élesebb (...) megint

---

¹⁹⁶Itt felmerülhet az a kérdés, hogy amellet, hogy a Nyugat nagyjai, főként Tóth Árpád és Kosztolányi, erősen a saját képükre formálták a fordításaikat, vajon mennyire hatott vissza a rövid szavak, egytagú jelzők fordításokban megszokott kényszere és kényelme a saját verseikre?

¹⁹⁷Idézi Rába (1972) 28 Később, 1934-ben, Szabó Lőrinc egész tirádát fogalmaz meg az efféle 'raffináltságok' ellen: „Csak az igazi, pontos kifejezés evokál, és az igazi, pontos evokálás, földidézés mindig egyszerű. Ha a költő szavai pontatlanok, plasztikálatlanok, körülményesek, akkor nem is egyszerűek és nem világosak: csak körülbelül ragadják meg az érzés és gondolat körvonalait, s a kifejezés torzít, téved, mint a rossz rajzoló ceruzája, akinek keze nem követi pontosan a lelkével látott vonalakat. Minden, ami a természetestől és igaztól eltér, tehát például a hagyományos „költői” magatartás nevetséges pátosza, a sallangos nyelv, a cifra szóképzés és nyelvtan, a megmerevítő konvenció, a rímek és versszene erőltetettsége és minden úgynevezett költői szabadság csak arra jó, hogy rontsa, piszkítsa, erőtlentse a vers tisztaságát, egyszerűségét, a hatás biztosságát és maradandóságát.” *“Beszéd a költőkhöz”* Kemény 363

valami rezdülésnyi kis izgalom, - szövege hívebb, ám kopárabb”¹⁹⁸

Szabó Lőrinc műfordítás-kritikai tevékenysége, foglalja össze Rába György, "alig-alig érintett területet szánt fel és közelebb hozza az olvasóhoz: élővé teszi ezt a műfajt. A költői áttétel konkrét példákon szemléltetett változatairól, és a lehetőségek közti választásban a hajlamnak az egyéniségre jellemző megnyilvánulásairól olyan megfigyeléseket közöl, melyek általában a poétikai törvényszerűségek jobb megismerésére vezetnek."¹⁹⁹

---

198 Rónay György: *Örök barátaink, Szabó Lőrinc kisebb műfordításai*, Magyar Csillag, 1942 1-6. szám, 152
199Rába, 28

4 Az első fordítás

„Megtanultam angolul!”

A tizennyolc évesen egyszál magában Budapestre költöző Szabó Lőrinc húszévesen már maga mögött tudhatja első irodalmi munkáját, Fitzgerald Omar Khajjam-átköltésének magyar fordítását (rengeteget fordít ekkor, Verlaine-t, Coleridge-ot; jellemző megjegyzése, hogy "Prózai fordításokat én nem tekintem munkának"). Ezután kapja meg, második önálló fordításkötetként (a harmadik nagy munkája a hármásban készített Baudelaire-fordítás), a *Szonettek*: "szerződést ajánlott fel a Genius rt. (egy új vállalat) az Omar-kötet megjelenése után a Shakespeare-szonettekre; ez nagyon nehéz és nagy munka, de a jövő nyárra remélem, hogy elkészül." - írja 1920 májusának legvégén²⁰⁰, majd részletesen, büszkén beszámol arról is, hogy melyik fordításért mennyi pénzt kap (a Shakespeare-ért 12000 koronát ígértek, "havonta, előlegképpen", "és a végén még a bruttó bevétel 10%-ának különbözetét").

Ugyanakkor arra is sort kerít, hogy – önmagát győzködve, barátnőjének dicsekedve – elújságolja a kissé kétes hírt: „Megtanultam angolul, no, csak ne ijedjen meg, még ma is tanulok, és még egy év múlva is!”²⁰¹

Öt hónap múlva már el is készült a munka harmadával. November nyolcadikán írja: "Nagyon visszamaradtam kijelölt munkáimmal. Eddig 55 szonetem van készen Shakespeare 154-e közül." A fiatal fordító lelkesedésével és a fiatalember tetszenivágyásával teszi hozzá: "Mit szól hozzá? Olyan büszke vagyok rájuk, hogy no! Mindegyik végérvényes alakban, legépelve, már eddig is tekintélyes csomó."²⁰² (Utólag milyen mosolyogtató ez a „végérvényes”). Január huszonnegyedikére elkészül a munka tekintélyesebbik része: "Már nagyon a vége fele járok." – írja barátnőjének - "154 szonett közül 130 megvan. Reggeltől éjfélig ezen dolgozom, mindennap. Alig van kivétel. Hanem jó is lesz, az bizonyos." (A dicsekvés itt sem marad el). A

200Levél Lázár Júliának, Kabdebó (1974) 110

201 Lázár Júliának, 1920 május 29, Kabdebó (1974) 110

202Lázár Júliának, Kabdebó (1974) 116

vége felé már kezd belefáradni a munkába: "Úgy nyakamba varrta magát az a nyomorult Shakespeare, hogy egycsapással végezni kell vele. Február közepére készen leszek; húsvétra kijön a könyv."²⁰³

A munkatervet becsületesen teljesítette. Február huszadikán azt írja, hogy február tizennegyedikén ("este 1/2 11 órakor") készült el az utolsó szonett fordításával. "Milyen öröm volt, hejj, milyen öröm az este! Soká tartott, pedig egy fél éve igazán éjjel-nappal azt csináltam."²⁰⁴

A lendületből, határidőre lefordított versek után azonban nemszeretem munka várja: "Most egy hosszabb bevezetést kell írni, filológiai dolgozatot, ami engem nagyon bosszant, de hát muszáj. Aztán még egy sereg jegyzetet kell összeírni, és elsejére jó volna, ha meglenne az egész." A könyv megjelenését azonban izgatottan várja: "Nagyon szép könyv lesz, és azt hiszem, egy hónap alatt elfogy az egész első kiadás."²⁰⁵

A verseket már nyomták, de a filológiai apparátus csak nagy nehezen készült el hozzájuk²⁰⁶. Április tizennegyedikén kelt levele tanúsága szerint még április közepén is dolgozott rajta: "Állandóan dolgozom. A Shakespeare-jegyzeteket még nem fejeztem be, de nagyon a végén vagyok. E héten talán meg is lesz."²⁰⁷ A sok és nehéz szonettel alig több mint hét hónap alatt elkészült, a magának kiszabott ütem pontos betartásával. A bevezetőt és a jegyzeteket azonban csaknem két hónapig írta (igaz, hogy ez a és hosszú ismertetés mindmáig a legkimerítőbb költői értekezés magyarul a *Szonettekről*, és a bevezetés valóban igen alapos – kár, hogy a jegyzetek nagyrésze voltaképpen csak a szöveg körülírása-magyarázása, és szinte sehol

---

203Révész Ágnesnek, Kabdebó (1974).117-118

204Lázár Júliának, Kabdebó (1974) 119 Kedves adalék, hogy ekkor még, a klasszikusok szellemében, ekkor még halhatatlannak, véglegesnek gondolja friss művét- Ugyanitt írja: "végre befejeztem nagy hírű munkámat (Shakespeare-szonettek), melyet idő stb. soha el nem ronthat."

205Lázár Júliának, Kabdebó (1974) 119. Ugyanerről így ír egy másik levelében (Révész Ágneshez): "Azóta filológussá vedtettem át, és egy sereg könyvön kell magamat átrágni, hogy ún. "tudományos" bevezetést, irodalomtörténeti ismertetést adhassak a könyv elé. Még mindig azt írom, mert komisz munka, és nem szeretem az ilyesmit, de ha már belefőttem, hadd legyen teljes és jó. Ez még legalább egy hétig el fog tartani." 120

206A CXXXVII. szonethez fűzött jegyzetében ezt ő maga is megvallja, ahol utólag javít ki egy pontatlanságot: "kérem az olvasót, hogy e részt, mely helytelen, és mivel a kötet középső tíz íve már kinyomatott a jegyzetek írásakor s ennél fogva ezen elnézést korrigálni nem lehetett, a következőképp olvassa:...." *Shakespeare Szonettjei* (1921) 249.

207Lázár Júliának, Kabdebó (1974) 124.

nem utal a többértelműségekre – úgy tűnik, ekkoriban csakis egyféle értelmezést fogadott el²⁰⁸). A fiatal fordító akár fölöslegesnek is ítélné ezt a bonyodalmas munkát: a bevezetőben azt mondja, hogy a *Szonetteket* "csak belülről szabad vizsgálni", hiszen "élvezésük nincs kötve irodalomtörténeti kutatások eredményeihez", és a jegyzetek bevezetőjében igen hosszasan mentegeti magát, megindokolván a jegyzetek szükségességét. Sokat elárul ez a költő és a filológus különbségéről²⁰⁹, még akkor is, ha Szabó Lőrinc a babitsi *poeta doctus* eszményén érett költővé, és mestere is azt írja róla 1923-ban, hogy "nagy tanulmányos törekvés és céltudatosság" jellemzi - ő a "mai magyar költészet legnagyobb becsvágyú tanulója".²¹⁰

A könyv végül 1921 májusának elején került ki a nyomdából, háromféle kötésben, a "Nagy írók - Nagy írások" sorozatban. (Végül 2400 koronát kapott érte.) "Már eddig is nagyszerű erkölcsi sikere van, a Geniusban bízom, hogy hamar csinál második kiadást."²¹¹ Nemcsak az erkölcsi, de az anyagi sikerre is vágyott ekkor (életét végigkísérte a pénztelenséget kesergő panasz és a gazdagság utáni vágy); a könyv valóban megérte a második kiadást 1923-

---

208 A jegyzetek önmagukban is sokat elárulnak a huszonegy éves fordítóról: nemcsak magabiztosságuk, ahogy a többértelműség elutasításával kiválasztanak egyetlen – néha nem is helyes – értelmezést, hanem időnkénti kommentárjaik is tanulságosak ("Nem éppen kellemes bók" mondja a CL. szonetről, vagy: "Mintha ilyen 'ágyesküt' másképpen is lehetne törni, mint ténylegesen" kommentálja a CLII. szonett egyik angol értelmezőjét); sokszor csak tautologikusan magyaráz (jellemző példa a XXXIX. szonettnél: "Fanyar várás: keserű várakozás"); sokszor hangsúlyozza a szonettek "hírességét", "nagyszerűségét" is. A jegyzetek előtt azt mondja, hogy a kötet "kritikai kiadás", de mindjárt utána önellentmondásba keveredik: "sehol sem a fordítást, hanem a szöveget magyarázom", mondja, és mindjárt utána: "A soronkénti magyarázatokat nem egyszerűen fordítottam, hanem a magyar szövegnek megfelelően átírtam" (162) – ez a kettősség aztán olyan kedves kommentárookra kényszeríti, mint a CXXVIII. szonett esetében: "Shakespeare ebben az időben még egyáltalán nem volt öreg, úgyhogy a 'szerelmes agg' kifejezés legföljebb aránylag vehető, vagy éppen költői túlzásnak tekinthető" (250; az eredetiben a kor nem annyira előrehaladt: "age in love"). A jegyzetekben a kommentár néha mindössze egy hosszú, minden magyarázat nélkül álló angol idézet. A fordító szemlátomást nem mindig tudta, hogy mit csinál – elkészítette a szép és remek fordítást, de a jegyzetek már csak afféle igazolásként, filológiai kényszer- és ugyanakkor mintegy diplomamunkaként szolgáltak számára. A második fordítás jegyzeteit már avatott tudós, Ruttkay Kálmán állította össze 1956-ban.

209 Vas István nem véletlenül írt esszét "a filológusok rémuralma" ellen (a zsarnokoskodó klasszika-filológusokról volt szó). Ugyanő éppen Szabó Lőrincet idézi igazolásképpen (*Megközelítések*, 152.), aki állítólag egyszer azt mondta Kálnoky Lászlónak: "Nekünk nem előnyös, ha elfogadjuk a szabályzatukat, mert így, szabadabban csak költők tudnak verselni, szabályosan a filológusok is." Az azonban nyilvánvalóan igaz, amit Lator László mond: "A fordító első feladata hát tulajdonképpen filológiai: Közönséges értelemben meg kell értenie az idegen szöveget." *A műfordítás ma*

210 Babits: *Magyar irodalomtörténet...* 241 Babits, a nagyhatású mester, itt még feltétlen tanítványának tartotta Szabó Lőrincet. A későbbi lázadás, az "Égesd el a könyveket, Kalibán!" indulata azonban már itt mocorog valahol ezekben a - könyvszagú tudomány ellen kifakadó - sorokban. A Babitscsal való ideiglenes szakítás közvetlen kiváltója a *Kalibán!* kötet megjelenésekor (1923-ban, tehát az idézett Babits-tanulmány évében) íródott dicsérő újsággkritika volt, ami azon ujjongott, hogy lám, Szabó Lőrinc mégsem lett poeta doctusszá. Ezt Babits a saját személye elleni támadásnak tekintette. (Lásd Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*, 51. Itt, érett férfiként, már Babitsnak ad igazat: "Átmenet ez a könyv a klasszicista jóból a modernista rosszba".)

211 Lázár Júliának Kabdebó (1974) 127

ban, de ez egyben ennek a fordításnak az utolsó kiadása volt.

4.1 Az első fordítás fogadtatása

„Ugye, milyen gyönyörű!”
(Jászai Mari a *Szonettek*ről)

"Itt, Pesten, szép sikere volt a szonetteknek, különösen a modernek közt." - írja 1921 május huszonnegyedikén - "Nagyon bosszantott, hogy a keresztény lapok nem akarnak róla megemlékezni, legalább eddig; csak a *Nép* írt róla; képzelje: *Szabó Dezső* magas elismerését érdemeltem ki benne!" A keresztény lapok hallgatása, a szonetteket és a helyzetet ismerve, nem meglepő; annál népszerűbbek voltak a versek az olvasók körében.

A fordítás megjelenését már várták, hiszen jónéhány szonett már a kötet kiadása előtt is ismert volt: a *Nyugatban* jelentek meg. Maga a "Nagyasszony", Jászai Mari szavalt belőlük, már 1921 áprilisának első hetében. A hatástörténet szempontjából érdemes felidézni, hogyan történt kettejük szellemi találkozása - így szól Szabó Lőrinc visszaemlékezése: "Alighogy megjelent első jelentékenyebb irodalmi munkám, Shakespeare szonettjeinek fordítása, Jászai Mari tudomást szerzett róla. 'Egész életemben rajongtam ezekért a szonettekért', idézte szavait a színiigazgató, 'de bárhogy akartam, sohase szavalhattam őket. A régi fordítás nem tetszett. Végül magam is nekiláttam mérgemben a fordításuknak. Nem ment. S most itt vannak, készen, magyarul! Harminc éve vártam őket! Mondja, ki ez a Szabó Lőrinc?'"

Arról pedig, hogy hogyan vetette be Jászai Mari a saját személyiségének varázsát a szeretett szonettek - és ezáltal a fordítás - népszerűsítése érdekében, a következő epizód árulkodik: "A [Fészek] művészklub egyik estjén a hetvenötödik Shakespeare-szonettet szavalta a Nagyasszony. Egyszer csak, a vers közepe táján, félbeszakította az előadását, szívéhez szorította a könyvet, melyet a kezében tartott, s közben helyeslést és bocsánatot kérve körben végignézett a közönségen és elragadtatott mosollyal mondta: 'Ugye, milyen gyönyörű!' Óriási taps követte a

kis lírai rögtönzést.”²¹²

A kritikai fogadtatás már nem volt ilyen egyértelműen lelkes. A konzervatív Heinrich Gusztáv, bár hűségesebbnek találta a fordítást, az 1878-as első fordítással összehasonlítva a versek szerinte túl szépek, túl természetesek, és ez meghamisítja Shakespeare-t; a Szász-György és a későbbi Ferenczi-féle fordítást egészében jobbnak és kellemesebbnek találja. Rákosi Jenő viszont az új fordítást találja jobbnak a réginél, ám túlságosan intellektuálisnak, nehezen érthetőnek látja.²¹³ Az új irodalom, a modernség hívei azonban pontosan ezt a gondolatiságot ünnepezték benne: Kállay Miklós, Király György és Domokos László szenvedélyesen dicsérték a kötetet. Szabó Lőrinc egyik levelében (Pannonhalma, 1922, július eleje) arról is megemlékezik, hogy milyen országos ismertséget és népszerűséget szerzett neki a fordításkötet már röviddel a megjelenése után: „Az irodalomtanár temperamentumos pap, engem is ismert, és örömmel üdvözölt mint Shakespeare-fordítót. Különb, mint megtudtam, beszélt nekik rólam Thienemann is, az a professzor, akivel elutazásom előtt beszélni akartam.”²¹⁴

A fogadtatásból nyilvánvaló lett, hogy a kritikusok és az olvasók nem a gonddal-bajjal összeállított filológiát, hanem a fordítás elevenségét, modernségét méltányolták. A két évvel később, 1923 őszén (szintén a Geniusnál) megjelenő második kiadás előszavában Szabó Lőrinc is nyugtázza ezt; azt írja, hogy az első kiadás idején még úgy gondolta, hogy a szonettek

---

212 Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete*, 210. és 212.. Jászai Mariról máshol is megemlékezik a *Szonettek* kapcsolatban: „Van a könyveim közt egy zöld kötésű, kis kötet, a *Szonettek könyve* a Heinemann-féle angol Shakespeare-sorozatból. Jászai Maritól kaptam. Benne dedikáció és dátum: „A szonettek művészfördítójának, Szabó Lőrincnek cserébe. – Jászai Mari, 1923.” „Ekkor jelent meg az én első jelentős irodalmi munkám, a *Szonettek* magyarul. Jászai nagyon megörült neki, és említett közös ismerősünktől hallotta, hogy a munka szerzője nem ötvenhatvanéves férfi, hanem egy huszonkét éves költő. A színiigazgató biztatására jelentkeztem aztán telefonon megköszönni a Nagyasszony érdeklődését, s ő meghívott.” (Kemény 741) Jászai Mari közbenjárására Gömbös Gyula egyszer még egy katonai behívó alól is mentesíti Szabó Lőrincet: „Egy magas rangú katonatiszt (...) 1922-bn Jászai Mari kérésére, (aki akkor már ismerte a Shakespeare-szonett-fordításaimat és becsülte) ismeretlenül felszabadított egy katonai behívó depressziója alól. (G. Gyulának hívták). Később miniszterelnök lett.” (Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, I. 640.) – íme a *Szonettek* gyakorlati, sőt életmentő haszna.

213 É. Kiss Katalin (*Shakespeare szonettjei Magyarországon*) rámutat, hogy a támadás nem is a jószerivel ismeretlen fiatal költő-fordító, hanem mestere, Babits ellen irányult, akit gyakran illettek az érthetlenség és a gög vádjával. A sajtótámadásnak elsősorban politikai oka volt, s csak másodsorban ízlésbeli. Ennek a két szempontnak az összefonódására éppen Rákosi Jenő kapcsán találhatunk adatot, már Szabó Lőrinc első kötetének idejéről: Budapest, 1922. május 10. „Aztán voltam Rákosi Jenőnél is, aki barátságosan fogadott (útravalónak egy szivart akart adni, a bolond!), de a kötetemtől megijedt. „Föld, erdő, Isten – félelmetes cím!” – mondotta. Nem várok tőle, ha egyáltalán ír a lapjában rólam, valami sok jót, hiszen a „prózai versek” és a „hazafiatlanság” (mindkettő eléggé szerepel a kötetben) sohasem tetszettek neki.” Kabdebó (1989) 55

214 Kabdebó (1989) 61

megértetéséhez hosszabb tanulmányra és szövegmagyarázatra van szükség, azonban "Fordításom szeretetteljes fogadtatása meggyőzött aggodalmaim túlzott voltáról, ezért e második kiadásnál lemondtam a magyarázó jegyzetekről."

A világirodalom növekvő fontosságának politikai okára Kardos László mutat rá: "S hogy e kötet éppen 1921-ben jelent meg, ahhoz is fűzhetni egy-két szót. Azok az évek voltak ezek, amikor a hatalom a költőket a Readingi Ballada, az Aucasin és Nicolette, az Omar Khajjam, Dante és Shakespeare bástyái mögé riasztotta vissza. Amikor a barbár és provinciális indulatok elől jólesett a világirodalom kincseihez menekülni."²¹⁵ Kabdebó Lóránd is rámutat arra, hogy ez a korszak az elsődleges magyar irodalom visszaszorulásának a kora volt.²¹⁶ Móricz Zsigmond szavait idézi: "[az olvasóközönség] önkéntelenül biztos révbe akar menekülni gondolataival s lelki életével, ezért keresi a fémjelzett világirodalmi nagyságokat s a magyar írók e mai vakációjukban épp rendelkezésre állanak [a műfordításra]".²¹⁷

Az szonettfordítások erősen polarizált kritikai fogadtatása azzal is magyarázható, hogy éppen ekkor, a két világháború között, a kultikus tárgyként és személyként tisztelt Shakespeare szerepe kezdett átértékelődni. Dávidházi Péter részletesen elemzi ezt a fokozatos szekularizációt a magyar Shakespeare-kultusz természetrajzáról írott könyvében; felhívja a figyelmet arra, hogy nem a Shakespeare-rajongás csökkent, hanem a művek olvasata (olvasóközönsége) változott meg. Az új értelmezés "nem az istenített Shakespeare-ről akarja bebizonyítani, hogy pusztán bálvány, hanem csak a *mások által* istenítettéről, szemben az *igazi* Shakespeare-rel, mely megérdemli az istenítést."²¹⁸

Szabó Lőrinc első fordítása, felszabadultabb dikciójával, a szépségkultusz mellett felbukkanó megsejtett erotikus felhangjaival, hajlékonyan modern nyelvezetével hatott, így érte

---

215Kardos László: "A 73. szonett magyar útja";. *Shakespeare-tanulmányok*, 66.

216Ez az, amiről Szabó Lőrinc is panaszkodik Lázár Júliához írt 1921-es levelében: "Elképesztő, hogy nálunk milyen pangás van. Seholy új munka, egy jó könyv. A *Nyugat* az egyetlen orgánus, és azt hiszem, elég jó." Kabdebó (1974) 126

217Kabdebó: *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*, 151

218Dávidházi: "Isten másodszületője"- *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, 243. V.ö. a korábban említett Stefan George-idézet vonatkozó részével: "...évszázadokon át hasztalan vitakoztak a kiadók és a magyarázók ... a tompább agyak mindenütt feladványként kidolgozott stílusgyakorlatokat fedeztek fel ... de alig egy ismerte föl a tartalmat: a szépség imádatát és a megörökítés izzó erejét." (*Nyugat*, 1921, 352)

el az "Ugye, milyen szép?" felismerését az olvasókban. A fordítás modern volt, vagy inkább: korszerű. Később azonban, Szabó Lőrinc költői fejlődésével párhuzamosan, vagyis inkább annak (is) a következményeképpen, bekövetkezett az a fordulat, amit Kabdebó Lóránd "költészetbéli paradigmaváltásnak" nevez²¹⁹ - és a fiatalkori szonettfordítások nem állták ki az új szemlélet próbáját.

4.2 Korlát és keret: Shakespeare XX. szonettje Babits Mihály és Szabó Lőrinc fordításában

*Ha szellem volna testem - nyers szövet -
irigy terek felén nem állanék:
szembe a térrel, utamba meredt
korlátokon túl Hozzád szállanék.
Állhatna lábam távoli Thulé
partján: átugrik földön s tengeren
(XLIV. szonett, első fordítás)²²⁰*

"Más a barátság, és más a nők iránt érzett vonzódásunk, bár mindkettő szabad választásból jő. A szerelem tüze, megvallom, hevesebb, égetőbb és maróbb; ámde kalandos és röpké tűz ez, hullámzó és csapodár, a láz tüze, amely emelkedik és esik ... A barátság, amire gondolok, olyan egymásba illesztés, hogy elmosódnak még a varratok is, amivel összeöltötték. ... Ezt a frigyét valami rejtelmes, fatális erő munkálta... érintkezésünk rögtön meghitt, bizalmas és lekötelező volt: e pillanattól teljes közösségbe olvadtunk."²²¹

Így hangzik a reneszánsz férfibarátság neoplatonista ideájának megfogalmazása: Montaigne szavai Étienne de la Boétie-vel való barátságáról. Shakespeare *Szonettjei* kapcsán gyakorta idézik ezt a passzust a kritikusok, általában zavaruk elleplezésére - hiszen kényes

---

219 "Tehát a huszas évek második felében és a harmincas évek elejére nem nemzedék- vagy tematikai, és nem is stílusváltás következik be (illetve csak részben és járulékosan az), hanem paradigmaváltás." Kabdebó Lóránd: "Költészetbéli paradigmaváltás", "de nem felelnek, úgy felelnek" *A magyar líra a huszas-harmincas évek fordulóján*, 80.

220 Az eredetiben: "despite of space", "from limits far remote" "upon the farthest earth" – az "utamba meredt korlátok" és a "távoli Thulé" Szabó Lőrinc saját leleménye, és a klasszika-filológus Babits hatása.

221 Montaigne: *Esszék*, 90-91

kérdésről van szó, olyasmiről, amit a nemcsak a népszerű kiadások, hanem a szakirodalom is szükségesnek tart újra meg újra körüljárni: arról, nevezetesen, hogy önéletrajziak-e a *Szonettek*, és ha igen, akkor milyen jellegű a versciklus nagyobbik részét meghatározó férfikapcsolat.

Akkor van a legkönnyebb dolga az elemzőnek, ha a *Szonettek*et elsősorban költői formamutatványnak, a kor petrarcai konvencióit kiforgató-megújító nyelvi játéknak tartja (Stephen Booth)²²². Ha azonban Wordsworth szavát követve elhiszi, hogy "E kulcs nyitotta meg Shakespeare szívét"²²³, akkor okvetlenül szembesülnie kell a szerelemig fokozott barátság kérdésével. Az adott kritikus egyéniségétől és erkölcsi beállítódásától függően a viszony értelmezhető úgy is, mint szenvedélyes testi szerelem (Oscar Wilde)²²⁴, misztikus-mitologikus tapasztalat (G. Wilson Knight, Murray Krieger)²²⁵, a férfi lelki-társadalmi fennsőbbiségét hangsúlyozó kapcsolat (Margreta de Grazia)²²⁶ vagy ideális, a testiséget teljességgel kizáró, de szerelembe hajló barátság (John Kerrigan)²²⁷.

Van olyan értelmező, aki még önáluk is radikálisabban fogalmaz, mert szerinte a kérdéshez az elemző kíváncsiságnak semmi köze: "Napjainkban költők és emberek nyíltan kimondták: a szonettsorozat középpontjában minden helyzetben és fokozatban a költőnek barátja iránti szenvedélyes odaadása áll. Ezt kell szem előtt tartani ott is, ahol nem értjük meg, és egyaránt balgaság akár kifogásokkal, akár mentegetésekkel beszennyezni azt, amit a földiek egyik legnagyobbja jónak talált. Különösen elanyagiasodott és elanyagszerűsödött koroknak nincs joguk e tekintetben szót emelni, mert még csak sejteni sem képesek semmit a nemek fölötti szerelem világteremtő erejéből."

Stefan George írta ezt, a *Szonettek* leghíresebb német fordítója (aki a *Der siebente*

222Stephen Booth: *Shakespeare's Sonnets*, (1977), *Preface, Appendix*. Booth leggyakrabban idézett kitétele: "William Shakespeare was almost certainly homosexual, bisexual or heterosexual. *The Sonnets* provide no evidence on the matter."

223"...with this key/ Shakespeare unlocked his heart", a *Scorn Not The Sonnet* című versből. Idézi Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete*, 43

224Wilde: *Levelek*, idézi Kathrine Duncan-Jones: *Shakespeare's Sonnets*, 79

225G. Wilson Knight: *The Mutual Flame*, és Murray Krieger: *A Window to Criticism*

226*The Scandal of Shakespeare's Sonnets*, in: *The Shakespeare Survey* 46

227idézi Duncan-Jones, 82., és John Kerrigan ed.: *The Sonnets*

Ring című kötetének “Maximin-ciklusában” egy fiatal fiúban találja fel az új emberistent), magát az idézetet pedig a leghíresebb magyar szonettfordító tolmácsolta: Szabó Lőrinc, 1921-ben, a *Nyugat*ban, első szonettfordítás-szemelvényei bevezetéseképpen²²⁸. A nevek, a megjelenési hely és a dátum a műfordítás lélektanának egy egészen ritka, különleges pillanatát jelzik: azt a percet, amikor élet és irodalom egybeér - és fölszikkázik.

Miről is van szó? Nem egyébről, mint az előbb említett "nemek fölötti szerelemről", amelynek ereje valóban világteremtőnek bizonyult: megteremtett egy fordítást, és egy egész költői életpályát meghatározott. Történt mindez az 1920-as és 21-es évben: abban az időszakban, amikor Szabó Lőrinc, a huszadik évét épp hogy csak betöltő fiatalember Babits Mihálynál lakott. Ő maga így ír erről az időszakról:

Két év latin-görög
álomban szállt el, gyötrelmek között
s gyönyörökben, melyektől fél a szó:
szent Uránia s pogány Erató
két éve volt ez, gyónó szavaké,
ömlő vizeké, szűrő tavaké,
bolond árnyaké, kristály elveké,
hús-vér szárnyaké, örült terveké:
közösség volt, még egyszer amilyet
élni szív s agy szent is hiába esd...²²⁹

Ezt már érett férfikorában írta Szabó Lőrinc, Babits halála után - de a szövegből elősüt az a páratlan intenzitás, ami kettejüket akkor egybefűzte. Szabó Lőrinc ebben a korszakban írt verseiből azonban még többet sejtethünk a fiatalember himnikus rajongásáról mestere és barátja iránt:

Szebb vagy a szép tavaszi napoknál is, de szavaid, barátom,
hidegek, mint a vas, és még az éjszakánál is ijesztőbbek.

Minden este megölellek álmaimban, - te nem is tudsz róla.
Nem is tudod, mennyire szeretem okos szemeidet.

Azt szeretem benned, amit nem akarsz nekem adni,
szeretem tiszta szemeidet és lelked sötét hárfáit...²³⁰

A Szabó Lőrinc fiatalkori verseit meghatározó, az egész világot áttüzesítő erotika

---

228*Nyugat*, 1921, 351. o.

229*Két év: TücsökHzene*, 245

230*Föld, Erdő, Isten*, 1922, első kiadás, XVII. vers

tehát, részéről legalábbis, a Babitscsal való viszonyára is kiterjedt. A zárkózott, gátlásos, szorongó idősebb mesterre felszabadítólag hatott a fiatalok, a szintén vele lakó Komjáthy Aladár és Szabó Lőrinc izgatott és éhes társasága.²³¹ Szinte kollégiumi közösségben éltek: "verstanról, irodalomról és a szerelem dolgairól vallottunk egymásnak" emlékszik vissza Szabó Lőrinc²³². A latin-görög stúdiumok erősen befolyásolták Szabó Lőrinc költészetét, de a legjobban Stefan George versei hatottak rá, ezekkel viszont ő ismertette meg Babitsot.

A Babitshoz, illetve Babitsról szóló versek megírására George versein kívül több irodalmi hatás is bátoríthatta, hiszen például az *Erato* című erotikus antológia fordításába is jelentősen besegített. A legfelszabadítóbb hatással azonban mégis egy olyan mű lehetett Szabó Lőrincre, amit minden bizonnyal maga Babits adott először a kezébe: Shakespeare *Szonettjei*. Monográfusa, Kabdebó Lóránt így ír erről: "Bátorítást nyerhetett (...) épp a Shakespeare-sonettek sokféleképp értelmezhető, túlfűtött, erotikus légköréből"²³³. Annál is inkább, tehetjük hozzá, mert ő maga is hitte, hogy a Szonettek személyes élményből származnak: "Maga az élet vérzik bennük, a kulcs csakugyan a szívbe, egy óriási szív zakatoló titkaiba nyit ajtót" írja 1948-as esszéjében²³⁴. Arra pedig, hogy Szabó Lőrinc 1921-ben, tehát az első fordítás idején sem gondolkodott másként, e kiadás előszava a példa: "annyi benne a szakszerűség, az önéletrajz... a szerelmi tárgyiasság" írja. "Barátság, a legszeretőbb és legnemesebb, ma már elképzelhetetlenül magas barátság hangja szól belőlük, és ez a barátság oly erős, oly nagy, hogy a vágyódást, a gyötrelmet, a féltést és féltékenységet, szóval a szerelmet is magába foglalja. A rágalom azonban még érdekesebbé teszi ezt a nemek-fölötti szerelmet. A buta agyakkal és hazug erkölcsbírákkal szemben Shakespeare-nek van igaza..."²³⁵

Az idézet nemcsak Stefan George véleményével cseng egybe. 1916-ban Babits is

---

231 Jellemző adalék ebből a korszakból Szabó Lőrinc egyik levelének három zárómondata: "Írjatok, kedves barátaim, mert nekem egy levél kapása a legperverzebb gyönyört szerzi meg. Aladárt ölelem, téged csak üdvözöllek, hogy meg ne ijedj. Pá!" Kabdebó (1974) 112

232 *Vers és valóság*, II. 422

233 Kabdebó Lóránt: *Szabó Lőrinc lázadó évtizede* 99

234 *Shakespeare Szonettjei*, in: *A költészet dicsérete*, 52

235 *Shakespeare Szonettjei*, Genius, Budapest, 1921, XXXVI. és XXXVIII.

lefordított két szonettet, és az új fordítás elé a következőket írta: "Shakespeare szonettjei a mai átlagember etikájától annyira távol állanak, hogy első tekintetre szinte az erkölcstelen költemények hatását teszik. Mégis e ciklus egyetlen műve a költőnek, mely életéről közvetlenebbül árul el egyet-mást - s erkölcstelen lehetett az az élet? s bűnjelek e versek? Koruk - a reneszánsz! - nem látott bennük erkölcstelent ... Mi sem mérhetjük korunk átlagának relatív mértékévek e föld egyik legnagyobb szellemét..."²³⁶

A Nyugatban megjelent két mutatványszonett²³⁷ fölött azonban Babits is fontosnak tartotta leszögezni, hogy a vers "kizárja a botrányosabb következtetéseket". Szabó Lőrinc pedig, aki George szavainak magyarításában "egészen különös undor"-nak nevezi a testi szerelem feltételezését, egyenesen odáig megy 1921-es előszavában, hogy "Egy sincs a *Szonettek* közt, amely a legtávolabbról is erotikus hatású volna, egy soruk sincs, amely izgatni akarna vagy tudna"²³⁸. Láthatóan mindketten meg akarják védelmezni Shakespeare jóhírét, félelmek és rágalmak hálójába bonyolódva – holott a reneszánsz embernek, Montaigne-nek, eszébe sem jutott a védekezés. Hiszen a barátság képlete olyan egyszerű: "Ha ösztökélnének, vallanám meg, miért is szeretem olyan nagyon barátomat, érzem, csak így tudnám kifejezni: 'Mert ő – ő volt, mert én – én voltam.'"²³⁹

Szabó Lőrinc egy későbbi, a Babitscsal töltött éveiről megemlékező esszéjében²⁴⁰, szinte ugyanazokkal a szavakkal, mint Montaigne, "a szerelem görcsös, rohamszerű, jövőtűnő mámorát" állítja szembe "a szellemi tisztelet állandó és immateriális rajongásával" (Montaigne-nél: "a barátság melege ... állandó, édes és olvatag hőmérséklet"). A "nemek fölötti" rajongást kifejezván a *Föld, erdő, Isten* című első verseskötetében alig jelöli a

---

236 "A Shakespeare-ünnephez", Nyugat, 1916, 12. szám

237 Babitsnak két szonettfordítása ismeretes, de egyik esszéjében megtalálhatjuk a 154. szonett majdnem teljes fordítását is: "Kis Ámor isten egyszer elszunnyadt, / Szívgyújtó nyila hevert oldalán, / Sok nimfa szállt arra a fák alatt, / S lábujjhegyen a legszebb nimfálány / Felvette Ámor tüzes fegyverét, / Mely annyi száz hű szívet megigéz: / A forró vágyak apró mesterét / Így fegyverezte le egy szüzi kéz." "Shakespeare egyénisége", *Esszék, tanulmányok*, 67-68.

238 *Shakespeare szonettjei*, 1921, XXXVIII.

239 Montaigne, 91 Ugyanakkor a reneszánsz Angliában, ahol a heves barátságot hasonlóképpen elismerték, a homoszexualitás bestiális bűnnek számított: "What needs to be emphasised at once is the deep disapproval which homosexual activity attracted in Elizabethan England." Kerrigan, 46

240 "Babits műhelyébe", *A költészet dicsérete*, 244

nemeket – akárcsak a fiatal Babits, ő is a "mindenek szerelme" lélekállapotát élte. Ez már önmagában is jó alap lenne a *Szonettek* reneszánsz szerelmi üdvtanának magyarításához, ám az élet ezúttal még ennél is közelebb jár a költészetéhez.

Szabó Lőrinc a 1920 májusában kapta a kiadói megbízást a *Szonettek* lefordítására. Leveleiből tudható, hogy ez év novemberére elkészült a munka harmadával. Ugyanebben a hónapban ismerték meg – ő és Babits – Tanner Ilonát, aki mindkettejük életét felkavarta. December nyolcadikán Ilona és Lőrinc elhatározzák, hogy összeházasodnak, és mindketten Babitsnál fognak élni. A későbbi Török Sophie emléirataiban megvallja, hogy őt már ekkor is inkább Babits közelsége érdekelte, Szabó Lőrincnek pedig inkább afféle közvetítői szerepet szánt magában. 1921 januárjának elején a viszonyok teljesen összekuszálódnak - a három férfi (a harmadik Komjáthy Aladár) érzéki függésbe kerül a szép, tapasztalt és irodalomrajongó nőtől, és közben mérhetetlenül féltékenyek egymásra. Szabó Lőrinc hamarosan önként átengedi menyasszonyát Babitsnak. Török Sophie így emlékszik erre: "Lőrinc teljes kerítónői fegyverzettel buzgólkodott, pontosan beleesve ugyanabba a kelepcébe, amibe először én akadtam: ő is az én szerelmemet akarta fölhasználni, hogy eltörölhetetlenül Mihályhoz kapcsolódhasson."²⁴¹

Január tizenegyedikén Babits teljesen váratlanul, mindössze a hetedik találkozásuk után megkéri Tanner Ilona kezét, aki azonnal igent mond. Néhány napon belül összeházasodnak, és Ilona ugyanúgy Babitshoz költözik, mint ahogy eredetileg Szabó Lőrincel tervezte – de immár a ház asszonyaként. Ott élnek mindannyian együtt, a Reviczky utca hétben.

És ebben az időben fordítja Szabó Lőrinc a "fekete hölgyhöz" szóló szonetteket: január huszonegyedikén tart a százharmincadiknál, és február tizenegyedikén fejezi be a 154 szonettből álló ciklust. Ahogy maga fogalmaz később²⁴²: "teljesen érzelmi zűrzavarban" élt ekkoriban: akárcsak a *Szonettek* beszélője, maga is megtapasztalhatta, hogy milyen,

---

241 Téglás János: "most én vagyok hang helyetted..." Török Sophie Babits Mihályról, 39.
242 *Vers és Valóság*, 24.

amikor egy "barátság melegébe" a szerelmi "láz tüze" tör be. Korántsem fiktívnek és zavarosnak, hanem nagyonis hűsbavágónak érezhette tehát az ilyen sorokat:

Így most bevallhatom, hogy ő tied
s én akaratod záloga vagyok (...)
Szépséged biztos túsztát akard:
uzsorás vagy, ki csak haszonra ad;
értem ment kérni hozzád, - s elcsalod:
saját hibámból veszve a barát.

(CXXXIV. szonett)

És az is jól látszik, hogy milyen érzelmekkel viseltetett férfi-ideáljával és női kísértőjével szemben ezekben a napokban, amikor látszólag mind együtt maradtak, de valójában mindkettejüket elvesztette:

Átok a szívre, mely szívem gyötörve
ily kint okoz barátomnak s nekem!
Elég volna, ha csak engem gyötörne:
barátom is rabság rabja legyen?!
Szemed gyötört, míg magam tova-hagytam,
hogy másik Énem még több láncra vesd;
Tőle, magamtól s Tőled elszakadtam:
óh hármassal kín! háromszoros kereszt!
Acélkebledbe zárd be jól szívem
s tarts kezesül barátoméért szívedben;
bárki foglya vagyok: Őt őrizem;
s míg engem őrzöl, nem lehetsz kegyetlen;
de mégis! az leszel -: mert, ha bezársz,
tied szívem s mind, mit benne találsz!

(CXXXIII. szonett)²⁴³

Talán ezért volt Szabó Lőrinc élete végéig meggyőződve a *Szonettek* életrajzi

fedezetéről: hiszen a fordítása háttérét a szinte percre párhuzamosan történő életrajzi

243 A szonett első fordításában ötször annyi a felkiáltójel, mint az eredetiben – ez is a fordító személyes érintettségét, indulatait mutatja, bár ennek, valószínűleg, ő maga nem volt tudatában – vagy ha igen, akkor szándékosan írta át jellegtelenebbre a fordítást később. Persze abból ítélve, hogy levelei és naplói szerint mennyire magára vonatkoztatott minden fordítási munkát, nehéz elképzelni, hogy nem tudta, mit csinál (csak két példa: 1945-ben írja a naplójában: “Goethe Tassó-ját olvastam, végig. Gyönyörű vers, rengeteg szentencia és szituáció egybevégtel – áttételekkel – énelem s még a helyzetemmel is. Nemes feladat lenne előadni, lefordítani.” *Birákhöz és barátokhoz*, 90. „Lélektelenül olvasom a *Queen Mab*-et. Szép, lelkes, naiv, szerencsétlen, tapasztalatlan. Így lehet valaki zseniális és számár egyszerre. (Mint én a *Fény* és a *Sátán* idejében). Micsoda szerencséje annak a Shelleynek, hogy korán meghalt: borzasztó felébredni!” *Birákhöz és barátokhoz*, 99. – bár ebből az utóbbiból akár az ellenkezőjére is következtethetnénk: azt állítja, hogy fiatal korában még nemigen volt ő tudatos.). Érdemes összevetni a tárgyalt szonett sokkal mesterkélebb, visszafogottabb második fordítását az elsővel: “Jaj a szívnek, mely miatt oly sebet / Hordunk, ketten, s úgy zokog a szívem! / Engem zord kín sújt, de legédesebb / Barátom is rabság rabja legyen? / Azért üztél ki magamból, kegyetlen, / Hogy másik Énem még több láncba vesd? / Őt, téged s magamat elveszítettem, / Háromszoros bú e hármassal kereszt. / Zárd szívem érc-kebledbe, de szegény / Hadd váltsa ki akkor barátomé; / Bárki engem, őt hadd őrizzem én: / így véd zárkám attól, hogy durva légy: / De az leszel; mert, ha magadba zársz, / Rabod e szív, s mind, kit benne találsz.”

események adták. És ki tudja: talán nem éppen a *Szonettek* hatása volt-e Szabó Lőrinc "kerítőnői" idealizmusa? "Kissé naiv ötlet volt" - írja a közben Török Sophiévá lett Ilona - "s én az asszony rögtön láttam, hogy baj lesz itt"²⁴⁴. És lett is. 1921 őszére egy nő miatt véget ért Babits és Szabó Lőrinc "nemek fölötti" barátsága: a fiatalabbik költő elköltözött, és fellázadt mestere ellen.

1943-ban azután - ahogy egyik esszéjében²⁴⁵ írja - "rendet teremtett a múltjában", "jóvátette", amit rossznak érzett: átírta első négy verseskötetét. Eltávolította magától a rajongást, felcímkézte az érzelmeket: nem bízott meg többé az immateriális szerelem "világteremtő erejében." A Babitshoz szóló, fentebb már idézett verset is védekezően átírta és címmel látta el (*A szelíd tanítvány*). A javított változat így kezdődik:

Szebbek a szép tavaszi napoknál is, de szavaid, barátom,
hidegek, mint a vas, és még az éjszakánál is ijesztőbbek.

Minden este megáldalak álmaimban, te nem is tudsz róla.
Nem is tudod, mennyire szeretem okos szemeidet.

Azt szeretem benned, amit nem akarsz nekem adni,
magányodat szeretem és lelked kételyeit...

A *Szonettek* újrafordítását is azzal indokolja, hogy "jóvá kell tennem, ami tökéletlen"²⁴⁶. A filológiai hitelesség kérdésén túl az átírásnak, a fenti tények ismeretében, lélektani okai is lehettek: Szabó Lőrinc végképp le akart zárni egy korszakot az életéből, és, akár a saját verseiben, újra kívánta értékelni a Babitshoz fűződő viszonyát. Amíg levelei tanúsága szerint az első fordításhoz a filológiai háttérrel csak a fordítás elkészülte után szerezte meg, a második fordításhoz már teljes filológiai vértetben láthatott neki.

A filológusi páncél megfelelően eltakarja a személyes érzelmeket és megvéd a kritika támadásai ellen, de, mint minden vért, pusztá súlyánál fogva kissé lomhává tesz a harcban. Ez történt Szabó Lőrincel is, amikor másodszer küzdött meg a teljes ciklussal: az első fordítás kissé szabad volt, de könnyed és átélt, a második azonban meg-megroppan a

---

244Téglás, 39.

245 "Születésnap ajándék",: *A költészet dicsérete*, 527-532

246*Napló*, 1945 április, Kabdebó (1974) 267

saját bonyolultságának terhe alatt.

Saját fiatalága ellen senki sem tud tökéletesen felfegyverkezni: a páncélon mindig marad egy sebezhető rés. Szabó Lőrinc a XX. szonettben árulja el magát: ebből derül ki Babitshoz való megszakíthatatlan kötődése.

A vers amúgy is kényes pontja a *Szonettek* kritikai fogadtatásának: az életrajzpártiak erre szoktak hivatkozni, amikor a költő és a szép ifjú barátságának kérdését véglegesen le akarják zárni. Van, aki a nemek fölötti, tökéletesen plátói szerelem bizonyítékának olvassa – mások azonban rámutatnak, hogy a vers nyelvezete rendkívül sikamlós, úgyhogy nem árt gyanakodni, hogy mint annyi más szonettben, a rejtett ironia itt is aláássa a felszíni mondandót. Szabó Lőrinc a maga részéről így foglalja össze a vers tartalmát az első fordítás jegyzetében: "A költő leírja szép barátját, aki magában egyesíti a férfi és a nő varázsát; de a női csapodárság hiányzik belőle. Majd a 9-12. sorban kifejtett okok kényszere folytán lemond a testi gyönyörökről és csak barátja nemek-fölötti szerelmét kéri."²⁴⁷

Babits is szükségesnek tartotta odaírni a *Nyugat*ban megjelent két szonettfordítása fölé, hogy a XX. szonett 9. és 10. sorát "a fordító némileg enyhíteni kényszerült, nehogy (*a költő céljával is ellenkező*) prózaian obszcén hatást költsön", de az értelem hú maradt, hiszen "az eredeti *éppúgy* kizárja a botrányosabb következtéseket, mint a fordítás" (kiemelés tőlem). Érdekes értelmezési kettősségre figyelhetünk fel itt: az eredeti obszcénnek látszik ugyan, de semmiképpen nem lehet obszcén, a fordítás tehát úgy lesz hűséges az eredetihez, hogy eltér az eredetitől. A kérdéses sort látva azt gondolhatná az ember, hogy Babits inkább a laposabb megoldást választotta, semhogy obszcénul kétértelmű legyen, hiszen az eredetiben félreérthetetlen utalás történik a nemi szervre. Nézzük először az eredetit:

A woman's face, with Nature's own hand painted,
Hast thou, the master-mistress of my passion;
A woman's gentle heart, but not acquainted
With shifting change, as is false women's fashion;
An eye more bright than theirs, less false in rolling,
Gilding the object whereupon it gazeth;

---

247 *Shakespeare szonettjei*, 1921, jegyzetek, 173

A man in hue all hues in his controlling,
 Which steals men's eyes and women's souls amazeth.
 And for a woman wert thou first created,
 Till Nature as she wrought thee fell a-doting,
 And by addition me of thee defeated,
 By adding one thing to my purpose nothing.
     But since she pricked thee out for women's pleasure,
     Mine be thy love, and thy love's use their treasure.

A ciklus többi versével összehasonlítva feltűnik, hogy ez az egyetlen szonett, amely végig nő-rímeteket használ (ezen kívül csak a LXXXVII. szonettben vannak túlsúlyban a nőrímek). A vers hangzása ezáltal játékosabb lesz, kihangsúlyozza a megszólított ifjú nőies vonzerejét (pajzánabb elmék azt is mondhatnák: a vers egy szótaggal hosszabb sorai arra hívják fel a figyelmet, hogy az ifjúnak is egy taggal többje van, mint azt külleme mutatja). A szonett tele van erősen szexuális töltetű szavakkal: *master-mistress*, *acquainted* (quaint = cunt), *addition*, *nothing*, *pricked* (prick = penis), *use*, *treasure*. A kétértelmű szójátékok azonban elég egyértelműnek látszó következtetéssel érnek véget az utolsó sorban.

A Babits-féle fordítás sehol nem kelt "prózaian obszcén hatást", de még pajzánt sem. A vers szép, plátói és elvont: csak sejteti a testiséget. Babits azért marasztalta el Szász Károlyt, a korábbi fordítót, mert "minden mai Shakespeare-fordításaink közül a Szonetteké a legkevésbé érthető."²⁴⁸

Különös módon éppen Szász Károly, aki elismerte, hogy szonettek fő törekvése "nem értetni meg egészen; sejtetni csak igen sokat"²⁴⁹, ezen a ponton testiesebben fordította le a képet, mint Babits (érdemes megfigyelni a bumfordi rímet!):

Nőnek valál előbb teremtvé; oszt' a
 Természet tőlem megirigyele,
 S egy toldalékkal tőled im megfoszta
 És hozzám nem valóvá tőn vele.²⁵⁰

Babits fordítása szándékosan légiesít - de nem ködösít. Egy ugyancsak 1916-ban írt esszéjében azt írja az erotikus versekről: "meggyőződésünk, hogy értelmileg minden igazán

248 "A Shakespeare-ünnephez", *Esszék, Tanulmányok I.*, 431

249 Szász Károly: *Shakspeare kisebb költeményei. Székfoglaló*. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1869. 73-107, 104..

250 *Shakspeare egyes költeményei*, 1878, 177.

lényeges dolgot ki lehet fejezni anélkül, hogy ebben a tekintetben a közízlést megsértenők"²⁵¹

Ebből az elvből következik, hogy fordításában - ahogy a korábban már idézett Nyugat-beli bevezetésében írta - "az értelem lényegében teljesen hű maradt": nyilván nem a pajzanságot és testiséget, hanem a szellemet, illetve a szerelmet tekintette lényegnek. Nézzük tehát a fordítást:

Lányarcot festett néked ős kezével,
vágyaim úr-úrnője! a Teremtés;
s gyenge szived, mint gyenge asszonyé, ver:
de nincsen benned csalfa női lengés.
Szemed fényesebb, de nem olyan álnok,
s megaranyozza mind, amire nézel,
ki férfialakkoddal asszonyálmot
és férfiszemet egyenlőn ígézél.
S talán először asszonytestre szánta
Természet-asszony, - de belészeretve
ébredő formád fiúvá kívánta
vágyam számára hasztalan keretbe.
Ó, ha már nők kincsévé kelle lenned,
hadd nékik gyönyöröd - s nekem szerelmed!

Minden előzetes kommentár nélkül először is álljon itt Szabó Lőrinc 1921-es fordítása:

Lánynak festette arcod a Teremtés,
szerelmem úr-úrnője! - Szenvedélyes
szived, ha ver, nem csalfa vágyra leng, és
bár női szív, nem oly kacér s szeszélyes!
Szemed arany derű s nem oly csapongó
s amire néz, arany lesz e derűtől;
férffialakod parancsolva-vonzó:
fiúszemet lop s lánylelket lebűvöl.
Lány volt, s mikor alakod élni kezdett,
Természet-asszony megszerette formád
s - megtoldva - tőlem elrabolta tested:
az a kis toldás most vágyamra korlát.
De hogyha már nők kincsévé teremtett:
add nékik gyönyöröd, - s nekem szerelmed!

Szembetűnő a hasonlóság: mintha a Szabó Lőrinc fordította szonett Babits

---

251 "Ma, holnap és irodalom", *Esszék, tanulmányok I.*, 447. Érdemes a passzust egészében is idézni, mert így az értelme némiképpen módosul - és kitétele Szabó Lőrinc-re is érvényesíthető lesz: "A konvenciók ízléstől való eltérésnek másik iránya, amely felé ifjú írók rendszeren hajlamosak, az erotikus irány. S itt bizonyos fokig engedelményekre vagyunk hajlandók. Bár meggyőződésünk, hogy értelmileg minden igazán lényeges dolgot ki lehet fejezni anélkül, hogy ebben a tekintetben a közízlést megsértenők: mégsem fogjuk tagadni még az erősebb erotikumnak olykori szükségességét és jogosultságát sem, mint színfoltnak, mint eszköznek, hangulatnak. És kétségkívül inkább azt tartanók hibának, ha az ifjú költő nem fejezné ki mindazt őszintén, ami benne él, *ezt is*, amely erővel és erős színekben, természetesen, benne él."

fordításának átköltése volna. Mindjárt az első sorban feltűnik, hogy a természet istenasszonyát (*Nature*) Szabó Lőrinc is *Teremtésnek* fordította (Babits talán a nőneműnek ható köznévi "teremtés" csábításának engedett). Shakespeare angol szövegében nagyon gyakran, tizennégy szonettben fordul elő az ikonologikusan is fontos *Nature*, Szabó Lőrinc első fordításában azonban a *Természet* csak öt szonettben szerepel, de összesen három szonettben fordítja *Teremtésnek* (a többiben más szavakkal váltja ki, pl. *Föld*). Az átvétel tehát nyilvánvalónak látszik.

Babits hatása ott a legegységesebb, ahol láthatólag pontosan az ő szövegéhez való ragaszkodás miatt bonyolódott Szabó Lőrinc képzavarba: "szived, ha ver, nem csalfa vágyra leng, és" – a szív egyszerre ver és leng (mint a harang nyelve?), ráadásul: "ha ver", holott az eleven szív számára ez nem lehet feltétel, csakis szükségszerűség. A "leng, és" pedig nyilvánvalóan a babitsi "lengés" (és a rímkényszer) hatására került a versbe. További egybeesések: "férfialakod", "lebűvöl" (a babitsi "igéz" szinonimája), "formád", "Természet-asszony", "nők kincsévé", és persze a majdnem szóról szóra egyező utolsó sor.

Vannak azonban különbségek is. Ezek egy része eltér az angol eredetitől, és Szabó Lőrinc fiatalságának tudható be, "a barbár tanítvány" bukolikus-panteisztikus érzéseinek és jellegzetes szóhasználatának: "szenvedélyes" (*gentle*), "arany derű" (*bright*), "parancsolva-vonzó" (*all hues in his controlling*). A Babits szövegétől való legnagyobb eltérés azonban a 11.-12. sorban található. Szabó Lőrinc nem riad vissza az obszcenitástól – valószínűleg azért, mert nem is találja obszcénnek a képet. Nyugodtan leírja tehát, hogy: "megtoldva", és "toldás", egyértelműen testi kérdéssé téve a Babitsnál még oly légies képet. Az anatómiáról szóló szonett anatómiája ezt meg is követeli. "Tőlem *elrabolta* tested" írja Szabó Lőrinc - és a jegyzetekben is: "(ezen) okok *kényszere* folytán *lemond* a testi gyönyörökről" - a szavakon érezni a lemondás keserűségét. A vágy és valóság egymásnak feszülése, amely Szabó Lőrinc egész lényére és költészetére jellemző, ebben a fordításban is megjelenik: "az a kis toldás most vágyamra *korlát*".

A szó, amely egyáltalán nem jelenik meg az angolban, nyilvánvalóan a babitsi "keret" hatására került bele a versbe, de egész más hangulata van, mint Babitsnál. "Gyöngék vagyunk és sorsunk hasztalan/ próbálja törni komor kapcsait" írja Szabó Lőrinc első kötetének XXIX. versében (*Rutilius levele*). A kitörési vágy, a korlátozottság dühe ez. Babitsnál azonban a korlátok egészen mást jelentenek: az élet megtartó kereteit:

Lássátok, a korlátokat dicsérem,
a korlát a legbiztosabb valóság.
Tövis tart ébren rózsaittas éjen,
lévén biztosabb való, mint a rózsák.
Szoros formából születik az érem,
formának zord acél kell, nem nyulós zsák.
Élet s lélek szétomló pára volna,
hogya nem lenne száz korlátja forma.

- írja Babits *Hadjárat a Semmibe* című versében (1913). Szükségből kovácsolt erényt: hiszen *A lírikus epilógjában* bevallotta már (1904) hogy: "Bűvös körömből nincsen mód kitörni/ csak nyilam szökheth rajta át: a vágy". Shakespeare szonettjének Babits-féle fordításában is ez a "vágy" jelenik meg, ezért fordít két különböző, és egészen más jelentésű angol szót ugyanezzel a magyar szóval: "*vágyaim* úr-úrnője" (passion), "*vágyam* számára" (purpose). Babitsnál a korlátokból keret lesz – keret, amit csak a vágy törhet át, az élet soha. Szabó Lőrincnél azonban még jóval később, 1930-ban is korlát a keret – érdekes, hogy éppen abban a versében beszél erről, amely a legjobban emlékeztet a fiatal Babitsra: a *Ketrec* című versében elvéthetetlenül hallani lehet Babits *Éhszomj*, *Mindenek szerelme*, és *Ne mondj le semmiről* (*Szimbolumok: Stanzák*) című verseit:

Mint csodálatos szerető,
csalogat a világ szerelme,
hangok, százfelől keveredve,
hívják, más népek, más idő.

Sok a szép s az élet egyetlen;
aki választ, lemond; keretben
tördeli lelkünk szárnyait.

Ez a lemondás jelenik meg aztán Szabó Lőrinc második szonettfordításában (1948). Ebben az időszakban, mintha elfelejtette volna a saját fiatalságát, Szabó Lőrinc így ír a

Szonettekről egyik levelében: "Itt csücsülök a gép mellett és Shakespeare mellett ... rémüldözve azon, hogy micsoda lelki zűrökben vergődött szegény ősi kollégám, nők és férfiak közt."²⁵² Íme a második fordítás:

Lánynak festette maga a Teremtés
arcodat, vágyam úr-úrnője! Édes
a szived, de nem férközhet a tetszés
úgy hozzá, mint a nők álnok szívéhez;
szemed fényesebb, de nem oly csapongó,
s megaranyozza mind, amire nézel;
színre férfi, de minden színt bitorló,
férfi-szemet lopsz s nőlelket igézel.
S nő voltál előbb; de míg gyúrta tested,
Természet-asszony megkívánta formád,
s valamit hozzá toldva tőlem elvett
s az most, számomra, célnélküli korlát.
De ha már nők gyönyörére teremtett,
használják őket, s legyen enyém szerelmed.

Ez a második változat leginkább az első fordítás átiratának tekinthető: kijavította a rímeket, a képzavarokat és az invenciákat, ezáltal hűségesebb lett az eredetihez. De vessük csak össze a Babits-féle fordítással - azt fogjuk látni, hogy Babits szavai megint jelen vannak, csak most a vers más pontjain: "vágyaim úr-úrnője", "álnok", "szemed fényesebb, de nem oly...", "s megaranyozza mind, amire nézel", "igézel", "(meg)kívánta", "formád", "számomra" (Babits: "vágyam számára"), "gyönyörére" (Babits: "gyönyöröd"). Véletlen volna? Valószínűtlen. De nem valószínű az sem, hogy a második fordításhoz újra a Babits szövegét használta Szabó Lőrinc. Inkább arra gyanakodhatunk, hogy az átvétel nem tudatos: feltételezhető, hogy Szabó Lőrinc emlékezetében kitörölhetetlenül megragadtak a neki annak idején oly fontos Babits/Shakespeare sorok, és az újrafordítás során ismét csak betolakodtak a versbe.

A "célnélküli korlát" is a "hasztalan keret" visszhangja csak - a szövélyasztás azonban árulkodó. A természet nem "elrabolta", csak "elvette" az ifjút, és vágyról sincs szó már, csak korlátról, amelyből immáron nem kell már kitörni, hiszen "célnélküli" (ha ugyan jól értelmezem ezt a különös szókapcsolatot). Szabó Lőrinc, a jóvátétel kényszere folytán, a

---

252Kabdebó (1974), 450

saját ifjúságáról mondott le itt. De Babits szellemujja mégis ott van a versen,
eltörölhetetlenül. Mit is ír Szabó Lőrinc Babits című versében (*Tücsökzene*, 243)?

... Te, tíz év múlva? Tán mégis fiad?
S én, húsz év múlva? Láss már, égi Vak!
S húsz év múlva, te? Nincs mit tenni, kár.
Húsz év múlva, én? Nincs mit tenni, fájj!
S a legvégén, te? Így rendeltetett.
S én, ma s mindig? Nincs senkim kívüled.

5 „Babramunka”: a „fontos imponderábilák”

„Nélkülem halott, megfejthetetlen minden...”

„Az a Tauchnitz, mint láttad már bizonyára, mind a négy variációt közli” – írja Szabó Lőrinc a német kiadású Omar Khajjámról, a perzsa költő második újrarendezése után Kardos Lászlónak, aki írni akart a kötetéről (1930. december 20.). ”A negyedikben jelzéseket láttam, de már nem tudom, mire vonatkoznak. Úgy rémlik, azokat az angol rubáiokat jelöltem meg, amelyek feltétlenül megvannak az új variánsban. – Egyéb segédkönyvet tulajdonképpen nem is adhatnék. Hanem szóban sok érdekesre rá tudnék mutatni, összehasonlításokra, sorok és versszakok fejlődésére, amit kívülről is meg lehet fejteni, de sokkal nehezebb babramunka volna, s nem is érné meg a fáradságot. Általában azt szeretném, ha esztétikai vizsgálódáson keresztül az én emberi fejlődésemről írhatnál, tíz év alatt megnehezült pesszimizmusomról, illetve ennek ebben a munkában is látható nyomairól. Például egy ilyen sor: „Óh jőjj! ne hallgasd, mit beszél a bölcs”, és e másik: „Jőjj! ne hallgasd, mit hazudik a bölcs.” közötti különbségről én végtelenül sokat tudnék beszélni, nem is törődve azzal, hogyan néz ez a sor Fitzgerald felé. És mennyivel más és nagyobb szépség ez a sor: ’Az iszonyú Tegnap hét évezrede’, mint a régi, gördülékenyebb: ’Örök homályba hulló századok.’ Nincs igazam? És az a szörnyű két sor, hogy ’Sok kupa gőze kell agyadra, míg e pimasz emlék belőle kivész!’ Na és effélék. Lehet, hogy mindez csak engem érdekel, s azért érdekel, mert sikerült egy munkámat hozzáidegeníteni, hozzákeseríteni mai rettenetes hangulataimhoz: valami bosszulásféle örömet érzek, csak azt nem tudom, kin állottam bosszút. Nietzsche azt mondaná most rám, hogy: sikerült jobban megrágalmaznom az életet, mint először.”²⁵³

Az idézetből, és egyáltalán a levél szándékából kiderül, hogy Szabó Lőrinc mennyire fontosnak tartotta, hogy valaki a szövegei, sőt, fordításszövegei alapján végigkövesse a

---

253Kabdebó (1974) 202-203

fejlődését, elemezve a javítások-változtatások indokait. A magyar irodalom leghíresebb-hírhedtebb újraírója és -fordítója minden szöveget a saját költői érésehez-változásához mért, és ahogy a költészetében, úgy fordításaiban is állandó dialógust folytatott, állandó vitában állt önmagával: „Csupa polémia a költészetem, csupa tisztálkodás” írja 1945-ben.²⁵⁴ Már a kéziratai is árulkodóak: a tiszta és olvasható, többnyire kockás lapra írt kézírást és az írólapokra (lassan, három ujjal) gépelt szövegeket energikus kihúzások és betoldások éktelenítik; a kihúzások többségét olyan erősen és olyan sokszor satírozta át (a sűrű hullámos vonalakat még utólag is többször áthúzta), hogy az alattuk álló írás már olvashatatlan – mintha egyenesen meg akarta volna semmisíteni, amit rossznak tart²⁵⁵. Mintha némileg büszke is lenne az „agyonhuzigált” szövegre²⁵⁶, erre a szenvedélyes javításra (az *Ahogy tetszik* kapcsán írja például: „mert ugyan ki más lett volna képes az eredeti kézirat tüskés krikszkrakszaiból gépbe diktálni a megszült új Shakespeare-szöveget, mint én?”²⁵⁷

Ahogy az egész világhoz, a versfordításhoz is erotikus viszony fűzte Szabó Lőrincet – erre utal a szóhasználata is: miután megdolgozta-lefordította a szövegeket, még „simogatja”²⁵⁸ és „átsimítja”²⁵⁹ őket (saját vers „javításával” kapcsolatban legtöbbször ennél objektívebb kifejezéseket használ) – valóban „intim tennivaló” ez²⁶⁰, bár a fordítások végső tisztázását időhiányból és kényszerűségből nem egyszer segítőire, elsősorban feleségére és lányára bízta²⁶¹, levélben részletes utasításokkal látván el őket a teendőikkel kapcsolatban (mégsem egészen igaz tehát az a többször hangoztatott feltételezése és félelme, hogy nélküle a kéziratai

---

254 *Birákhöz és barátokhoz* 8

255 Erre utal 1945-ös naplójegyzete is: “Ami nem kész, véglegesen megformált és jóváhagyott szöveg, azt meg kell semmisíteni! Sajnos van vagy kétezer elkezdett versem – úgy látszik, egészen emberfölötti arányban akartam én csinálni a dolgokat; legtöbbször gyorsírási firkatúra, amit nekem is nehéz volna megfejtennem; úgy ezeket, mint az esetleges megírási kísérleteket el kell égetni – semmit sem érnek, s úgyszólván sok mögöttem a befejezetlen.” *Birákhöz és barátokhoz* 21

256 lásd: Kabdebó (1989) 537-538

257 Kabdebó (1974) 73

258 Kabdebó (1989) 515, Kabdebó (1993) 161

259 Kabdebó (103) 417

260 “meghozta Kollártól a Villon-korrektúrát, az egészet; jókora summa anyag; s különös volt átlapozni futólag is a hosszú levonatokat: teljesen elszoktam az ilyen intim, vershez fűződő, saját személyű tennivalótól”. Kabdebó (1989) 409

261 Az erre vonatkozó legrészletesebb adat a költő 1940. szeptember harmadikai levele, Kabdebó (1989) 537-538, de hasznos a (1993) 144. 429 és 433 is

megfejtetlenség). Bár levelei tanúsága szerint babitsi megszállottsággal²⁶² ragaszkodott az „ultima manus” elvéhez, mégis a magyar költők közt is ritka gondossággal őrizte meg saját, változtatásokat tartalmazó kéziratait, tudatosan dokumentálva pályájának állomásait – „Nem szabad eltérni a regulától: könyv és kézirat nem adható ki a házból”.²⁶³– lehetőséget teremtve ezzel a Szabó Lőrinc-filológia számára, hogy végigkövessék munkáinak elkészültét, a javítások és változtatások „fontos imponderábiláiát”.²⁶⁴

A *Shakespeare-szonettek* Szabó Lőrinc-féle fordításának a vizsgálata azért tarthat számot a műfordítás-kritikus különleges érdeklődésére, mert egészen ritka a fordítástörténetben, hogy ugyanaz a fordító egy általa már lefordított, ilyen sűrűségű és hosszúságú költői szöveget teljes egészében újrafordítson. Még ritkább azonban, hogy a fordítás alakításának folyamata tisztán nyomon követhető legyen – és nem is elsősorban a kéziratban²⁶⁵, hanem a publikált kiadásokban. Ráadásul Szabó Lőrinc nemcsak hogy újrafordította a teljes anyagot, hanem folyamatosan korrigálta a már megjelent szövegeket.

Az, amit ma úgy ismerünk, hogy *Shakespeare Szonettjei, Szabó Lőrinc fordításában*, nem mindenben azonos a második, 1948-as fordításváltozattal, hanem egy harmadik, a másodiktól igen sok helyen eltérő szövegváltozat, amit, levelei tanúsága szerint, 1955 nyarán fejezett be²⁶⁶. Ebben a kiadásban *hatvankét* szonettben változtatott, az írásjeleket is beleértve összesen *száztizenöt* helyen. Ráadásul *öt szonett* esetében (a harmincharmadik, a hatvankettedik, a

---

262 „Babits textológiával foglalkozó írásait olvasva nyilvánvaló, hogy a német filológia hagyományát követve az *ultima manus* tiszteletét helyezi a tudományos igényű szöveggondozás középpontjába.” Kelevéz 18

263 *Birákhhoz és barátokhoz* 87

264 1945-ös naplójában írja: “Érdekes, hogy még Kisklára se vette észre a változtatásokat. A fontos imponderábilák! Nem igaz, hogy egy vagy három nap alatt készül el egy ilyen mű: a *Nyugati Szél*-t én 25 év alatt fordítottam le! Az eszközeim kifejlesztése is kellett ehhez az utolsó három naphoz.” *Birákhhoz és barátokhoz* 94

265 A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában a következő jelzetekkel találhatóak a Szonettekkel kapcsolatos kéziratok: MS 4664/241: Szabó Lőrinc ifjúkori fordításainak kéziratot kötete (155 f.); MS 2664/229-240 12 darab autográf variáns (a 8, 24, 33, 43, 60, 64, 70, 73, 95, 97, 119, 129 szonettek kézirat); MS 2664/242 az 1948-as kötet kéziratja és terjesztési engedélye (156 f.); MS 4664/243-244 korrektúra a Világirodalom Gyöngyszemei sorozathoz; MS 4657/376-394 fogalmazási variánsok (7, 35, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 62, 65, 70, 77, 88, 89, 90, 119, 128, 129, 150); MS4657/ 376-394 Örök Barátaink korrektúra. A publikált szövegek eltéréseit vizsgáló jelen dolgozat határait már túllépte volna a kéziratok beható vizsgálata, amelyet amúgy is megnehezített volna a sok gyorsírással jegyzet értelmezése (az olvasható kéziratokon meg sokszor csak egy-egy szót, vesszőt javít). A minden részletre kiterjedő alapos genetikai elemzés persze a megköveteli ezt a munkát is.

266 1955. június 14. keltezésű levelében a kórházból írja Baumgarten Sándornak: "Itt is elér már ... a munka hajcsárkeze: készül az új, végleges Shakespeare, karácsonyra, igen szép lesz; ez az, amivel nyomorgatnak jelenleg, az átsimítás-javítás arólékos dolgaival." Kabdebó (1974) 568

kilencvenhetedik, a kilencvennyolcadik és a száztizenkettedik) elmulasztotta átvezetni 1955-ös javításait a majd csak posztumusz (1958-ban) megjelenendő *Örök Barátaink*ba, és mivel az azóta megjelent szonettkiadások szerkesztői az *Örök Barátaink* szövegét vették alapul, az utolsó autográf változtatások nem kerültek bele a mai kiadások szövegébe.

A *Szonettek* fordítását már a kezdetektől végigkísérte a javítgatás. A *Nyugat*ban 1921-ben megjelent 31 mutatvány-szonettből *tizenkettőn* végzett kisebb-nagyobb módosításokat, mire a kötetbe belekerültek (két esetben több egymást követő sor teljesen átírt). Később, a másik fordításváltozat előhírnökeként, az *Örök barátaink*ban jelent meg huszonegy szonett új fordítása 1941-ben; ezek közül *nyolc* nem teljesen egyezik meg az 1948-as változat fordításaival (viszont az 1956-os kiadásban mégis az *Örök barátaink* változatai szerepelnek).

Az 1956-os javított kiadás csak azért tekinthető a végső változatnak, mert egy esztendőre rá Szabó Lőrinc meghalt, és a későbbi kiadásokba már nem volt módja belejavítani. Valószínű, hogy ha ma élne, ezt a második fordítását sem tartaná véglegesnek, ahogy a korábbiakat sem fogadta el annak, a „simogatást” és a „szöszmötölést” ugyanis a folyton érő, egyre gyakorlottabb költő soha nem bírta abbahagyni – mint ahogy ez már a második fordításváltozat idején (Igal, 1948. szeptember 26) írott leveléből kiderül: „A Shakespeare-rel is szépen haladok. Nem nagy munka már, nem igazi. Csak szöszmötölés. Igaz, hogy épp ezért végefogyhatatlan.”²⁶⁷

Szabó Lőrinc kielégíthetetlen fordítói (és költői) perfekcionizmusban szenvedett: vágyott a véglegességre, de amit véglegesnek gondolt, az idő múlásával mindig relativizálódott. Minden esetben, amikor a *Szonettek* fordításáról beszél, felbukkan ez a probléma - érdemes újra felidézni a levélrészleteket: "mindegyik *végérvényes* alakban, legépelve" (1921); "(a szonetteket) kellene megcsinálnom, *végleg*, valamennyit ... az *Örök barátaink*ban már *végleges* formában megvan" (1945); "készül az új, *végleges* Shakespeare" (1955, kiemelések tőlem)²⁶⁸.

Rendkívül érdekes, hogy ez a véglegesség-igény és hiábavalóságának felismerése már

---

267 Kabdebó (1993) 76

268 Természetesen saját verssel kapcsolatban is felmerül ez a probléma, ezúttal éppen a *Tücsökzenével* kapcsolatban írja feleségének, nem sokkal a halála előtt (Tihany, 1957. augusztus 30.): „A maga-meglelte kéziratokhoz, melyek nem voltak véglegesek, nem lett volna szabad nyúlni! (...) Csak a végeges szöveg volt jó... ejnye, ejnye... no, mindegy!” Kabdebó (1993) 500.501.

Szabó Lőrinc egyik kamaszkori iskolai dolgozatában is felbukkan, mintegy előrevetítve egy zaklatottan perfekcionista pálya végtelenbe futó árnyékát: „A költői mű abszolút értékét nem az adja meg, hogy írója mily irányban dolgozott, hanem az, hogy tökéletes-e az a maga nemében, vagy sem. A kifejezésmód változik, a cél egy marad. Századok során nagyon természetes, hogy kellett küzdeni új irányokért, kellett, hogy többfelé keressék az ideált, mely mindig ugyanaz volt: tökéletesség. És mivel ez elérhetetlen, a harc örök marad. (...) Csak a tökéletes szép, és a szép tökéletes.”²⁶⁹ Pályájának derekán és voltaképpeni fordulópontján is valami hasonlót ismer fel – nagy belső tudatossággal és biztonsággal érzi, hogy élete, költői énje egy ismeretlen és végletesen fegyelmezett „egész nagy épület” felépítésén munkálkodik, és ehhez a „kristályképződményhez”, a tökéletesség ideáljához képest hétköznapi rendetlenségei semmit nem jelentenek – viszont hiába minden tudatosság, ő maga nem képes sem felmérni az épület méreteit, sem sürgetni a felépülését, amely akár a világ végezetéig is eltartana: „Csak tudnám mit kell, mennyit kell még építeni! mert minden kész részlet új egyensúlyt követel, új kiegészítést, új parancsot ad, és az egész mű talán végtelen is volna, ha végtelen ideig élnék. – – Dehogyan élek. Alig van egy-két órám naponta a magam számára, legalább most, már jó ideje, és még sokáig. Ezért hát még jobban kell sietni, még nagyobb bűn a mulasztás, és még nagyobb fájdalom, ha a külső feltételek romlanak vagy épp elromlanak. ...”²⁷⁰

"Bent egy, ami kint ezer darab!" Az elérhetetlen Ideális Fordítás és az örökké tökéletlen változatok közötti ellentét Szabó Lőrinc életének és költészetének is feloldhatatlan dilemmája: az Egy és a Sok kérdése (*Az Egy álmai*). A relativizálódás huszadik századi problémája a műfordítás-kritikus számára is megkerülhetlenné válik: melyik fordítás az "igazi"?

A probléma csak egy módon oldható fel - ha mindegyik szövegváltozatot figyelembe vesszük. Ha valóban teljes képet akarunk nyújtani a *Szonettek* fordításáról, akkor egyetlen elemzési módszer vezethet csak eredményre: a szövegkritika relativizálódását munkamódszerré emelő *genetikus textológia*. Ez az irányzat feladta a "végleges", az ideális szöveg

---

269 "A költészet tárgya és kifejezésmódja", iskolai dolgozat, Bíró 109
270 1930. dec 10. Kabdebó-Lengyel 239

rekonstruálásának illúzióját; "ilyen értelemben nem teleologikus, célja éppen a folyamat megragadása és interpretálása, felfogásában az idő múlásával párhuzamosan minden szó és betű hasonló súllyal vesz részt az összefolyamat bemutatásának rendszerében" - ahogy Kelevéz Ágnes írja *A keletkező szöveg esztétikája* című könyvében²⁷¹.

A genetikus textológia módszereit a műfordítás-kritika még tanulságosabban alkalmazhatná, mint a primér szövegek vizsgálata, hiszen – ellentétben az alkotással – ezen a területen ismert az irány, amely felé a szövegalkotó tart: a minél szebb és pontosabb fordítás a célja, és a kész fordításszöveg mindig hozzámérhető az eredetihez. A genetikus fordítás-kiadások sokat segíthetnének a nyelvtanulóknak és a kezdő (sőt, gyakorló) műfordítóknak is, hiszen a rutinos versfordítók Lator Lászlóval vallhatják, hogy a műfordításnak elve alig, inkább csak gyakorlata van.

A fordításkritika soha nem lehet egészen egzakt tudomány, hiszen "a tökéletes műfordítás önellentmondás" (Nemes Nagy Ágnes), és, mint Ferenczi László mondja, "a műfordítás-kritika metakritika, mert a fordítás végső soron a kritika egyik fajtája."²⁷² A műfordításkritika a műfordítás-kritikustól függ: nem pusztán objektív leírásból áll (mint például a nyilvánvaló melléfordítások és félreértések felsorolása), hanem olyan tényezőkből is, amelyek módot adnak a szubjektivizmusra (például a szóhangulatok értékelése, a költői invenciók elfogadása, vagy magának az eredeti versnek a megítélése)²⁷³. A kritikaíró Szabó Lőrinc is tudatában van ennek a (legtöbbször be sem vallott) alaphelyzetnek, annak, hogy a kritikus: olvasó is egyben, a kritika pedig olvasat: "Nincs olyan fordítás, amely mindenkinek egyformán tetszenék: egyik ember ezt, a másik azt képzelte vagy érezte bele a költeménybe, és talán épp az az *ez* és az *az* hiányzik. Ezért

---

271Kelevéz, 16

272*A műfordítás ma*, 14. o.

273Ezért van a műfordításkritikának, csakúgy, mint a kritikának, "mentalitástörténeti jelentősége", ld. Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk* c. könyvének bevezető fejezeteit. A Shakespeare-szonettek magyar fordításainak legújabbkori vizsgálatát is egy nyelvész, É. Kiss Katalin végezte el. Azt hihetnők, hogy a "komplex, funkcionális stilisztika alkalmazása" és "a versek anyagának nyelvészeti elemzése" (É. Kiss Katalin, Bevezetés, 7) meglehetősen szigorú mederbe tereli a vizsgálatot. Itt sem nehéz viszont észrevenni az értékelő személyes jelenlétét az értékelés szövegében. A fordításkritikus bírál, viszonyít, ítéletet alkot - sőt, lelkendezik, javaslatokat ad, vagy éppen a fordító rossz megoldásait mentegeti.

hangsúlyoztam megjegyzéseim szubjektív voltát."²⁷⁴

A genetikus szövegvizsgálat viszont éppen arra adna lehetőséget, hogy a műfordítás-szövegek változatainak hozzáférhetővé tételével és az eredeti szöveggel párhuzamos részletes elemzésével valamivel objektívebb képet kapjunk egy szubjektív folyamatról: voltaképpen arról, hogyan él tovább egy klasszikus szöveg, hogyan mozog egy másik nyelvi közegben és mennyire működtet és befolyásol egy másik költői pályát, sőt egy másik kultúrát. A fordítandó szöveg tehát valóban mozgásban, változásban, folyamatos keletkezésben van a fordítások által, és mivel tökéletes, végleges fordítás nem létezik, a dinamika ezúttal tényleg fontosabb, mint a struktúra: a sok változat – és egyáltalán, a változtatás igénye és ténye – azt mutatja, hogy nemcsak a fordításszöveg, de az eredeti sem zárt, kanonizált egység. „A genetikusok a szöveg szükségszerű aspektusának rovasára, melyet a hagyományos textológia lényegében finalista felfogása teljes mértékben elismert, annak lehetséges aspektusára helyezték a hangsúlyt.”²⁷⁵

A jelen dolgozat azt kívánja bemutatni, hogy Szabó Lőrinc fordításai Shakespeare szonettjeiből különösen alkalmasak egy genetikus kiadásra²⁷⁶. Ez a módszer valószínűleg magának Szabó Lőrincnek sem volna ellenére, hiszen Omar Khajjám fordításának három változatát (1920, 1930, 1943) egyesített kiadásban kívánta publikálni 1957-ben, meg is írta hozzá az előszót, de a kiadás terve megghiúsult²⁷⁷. Mivel a Khajjám-fordítások változatai hamarosan megjelennek, a *Szonettek* is megérdemelnének egy efféle összkiadást. A genetikus szövegkiadásokban „a publikált szöveg maga is teremtő folyam, amely magába olvasztja saját

---

274Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az állítás általános igazságán kívül egy másik tényező is közrejátszott abba, hogy Szabó Lőrinc ennyire hangsúlyozta a szubjektivitást. A költő huszonegy éves volt ekkor, a csodált-irigyelt példakép, Tóth Árpád tizennégy évvel idősebb, és Szabó Lőrinc személyes ismerőse, jövőendő kollegája (később barátja) *Az Est* szerkesztőségében. Az ismert és elismert műfordítás részletes kritikájának így nem is lehetett más végkicsengése, mint az elismerés: "A fordítás a maga egészében kiváló munka.(...)Tóth Árpádnak nagyon sokkal tartozunk nagyszerű ajándékáért." Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete*, 351. o.

275Kelevéz 10

276 Nem genetikus kiadás, de a magyar műfordítástörténet érdekes és fontos, bár kétségtelenül a megadottnál több kommentárt igénylő állomása a Kriterion Könyvkiadó (Bukarest, 1991) *William Shakespeare Szonettjei* című kötete, amelyet a szerkesztő és jegyzetíró, Gaal György válogatott össze, minden szonetthez három magyar fordítást rendelve; a fordítók névsora: Babits Mihály, Benedek Marcell, Deák Tamás, Ferenczi Zoltán, Franyó Zoltán, Garai Gábor, Györy Vilmos, Hegedüs István, Hevesi Sándor, Justus Pál, Képes Géza, Keszthelyi Zoltán, Kojári Lajos, Lőrinczi Zsigmond, Marconnay Tibor, Pákozdy Ferenc, Szabó Lőrinc, Szász Károly, Szemlér Ferenc, Tóth Árpád, Zoltán Vilmos

277 *Birákhhoz és barátokhoz*, 339

elő- és utótörténetét. Ennek jegyében a művek keletkezésének összes lehetséges állomása fontossá válik a sajtó alá rendező számára, a jegyzetektől kezdve a naplón át a vázlatokig. Ezek összessége az előszöveg, az 'avant-texte'- Sőt a 'megírás' csak része a szöveg fejlődésének, hiszen a mű a publikációk során is változik, vagyis a szövegek továbbélnék megjelenésük után is. A nyomtatott művek különböző változatai együtt alkotják az utószöveget: 'après-texte'. A genetikus kritika egyik központi gondolata, hogy az *előszöveg*, a *szöveg* és az *utószöveg* három állapotának szerves összességében kell vizsgálni, elemezni, és - ha van rá mód – közreadni az irodalmi művet.²⁷⁸

Dolgozatomban mindhárom fázist dokumentálom: az 'avant-texte' a fordítások előtörténetét dokumentálja Szabó Lőrinc naplói, levelei, cikkei, visszaemlékezései és versei alapján, a 'texte' vizsgálatát a szövegek összehasonlító elemzése képezi, az 'après-texte' pedig egyrészt a fordítások utóéletét vizsgálja, másrészt pedig a már megjelent szövegek változtatásait dokumentálja részletesen.

A szövegek elemzésekor a módszerem a következő volt: egyenként és sorol sorra összevettem az első fordítás esetében Stefan George német Shakespeare-fordításszövegét (egy modern, helyesírásban is eltérő kiadást: George, Stefan: *Werke - Ausgabe in Zwei Banden*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1984), a Szász-Győry-féle magyar fordítást (*Shakspere vegyes költeményei*. Ford: Győry Vilmos, Szász Károly. Budapest, 1878) és a Szabó Lőrinc-fordítás 1921-es és 1923-as Genius-kiadását, mind a 154 szonettet, valamint az új fordításból készült két első alapkiadást (1948, 1956), és összevetésképpen az új kiadásokból is néhányat: a Franklin által kiadott 1948-as kétnyelvű edíciót, majd az Ifjúsági Kiadó 1956-os szövegét (szerkesztette Kormos István, a szöveghűséget ellenőrizte és a jegyzeteket írta Ruttkay Kálmán), a Móra kiadó 1957-es szövegét (szerkesztette: Kormos István), a Shakespeare: *Verseik* című 1962-es kiadás által leközölt *Szonettek* (szerkesztette Borbás Mária, egybevetette Ruttkay Kálmán), a Helikon kiadó 1964-es (szerkesztette Katona Tamás) és 1979-es kiadását (szerkesztette Várady

---

278 Kelevéz, 10 Dolgozatom támpontja volt továbbá Tóth Réka: *A szöveggenetika elmélete és gyakorlata. Előkészület Pilinszky János regényének genetikus megközelítésére* című kandidátusi értekezése is (Budapest, 1997).

Szabolcs), valamint az Európa kiadó 1984-es Szonettek-jének (szerkesztette: Ferencz Győző) szövegét – végül pedig mindkét fordítás anyagát összehasonlítottam a *Magyar Shakespeare-tárban* megjelent Ferenczi Zoltán-féle fordítás szövegével (kivéve a Fekete Hölgy szonettjeit, mert azok Szabó Lőrinc első fordításváltozatának megjelenése után láttak napvilágot – ezeket csak a második fordítással vettem össze). A genetikus dosszié azonban még nem teljes: előszöveggként még vizsgálni kellene a megmaradt néhány kéziratos változatot is, és folytatólagosan az azóta megjelent szövegkiadásokat.

Az itt következő elemzésekben nem mindig volt lehetőség (hely) rá, hogy az egész vonatkozó szövegrészt idézzem, de az elemzés tárgya bármilyen szonettkiadásban követhető, amely a második fordítást közli. A szonetteket stilisztikai, retorikai és hatástörténeti szempontból elemeztem, az angollal összehasonlítva pedig kimutattam néhány téves értelmezést, valamint (főképpen az utolsó fejezetben) külön figyelmet fordítottam arra, hogy megtartja-e Szabó Lőrinc az eredeti szavainak asszociációs mezejéből következő képi egységet. Az elemzéseket egy elkövetkező genetikus kiadás jegyzetanyagaként is fel kívánom használni, ezért, és a könnyebb-rendszeresebb olvasás végett emelem ki külön számokkal az egyes szonetteket (hiszen egy-egy verset több helyen, több szempontból is elemeztem). Az utolsó részben pedig a képi egység szempontjából vizsgállok meg részletesen néhány kiválasztott szonettet. A célom az volt, hogy megmutassam: a Szabó Lőrinc-fordításba olyan sokszor belejátszottak más fordítók szövegei és értelmezései, hogy ezeknek a szövegeknek a használata nélkül Szabó Lőrinc sok képe és fordulata nem fejthető fel kielégítően.

6 Az első fordítás jellemzői

„*A Nap barátja voltam*”
(*A Föld, Erdő, Isten* nyitóverse)

„*Nézd! a kegyes Fény homloka kelet
horizontján ha lángolva kivillan*”
(VII. szonett, első fordítás)

„Én nem ismerek túlstilizált verset, csak *jól* és rosszul stilizált verseket.”²⁷⁹ írja a tizenkilenc éves Szabó Lőrinc Juhász Gézának. Első szonettfordításának akár ez is lehetne a mottója, hiszen a nyelvtudás hiányosságai és a fordítói gyakorlatlanság, valamint a fiatalkori derűsebb világszemlélet miatt korai Shakespeare-fordításaiban (és persze később első köteteiben) sokkal erősebben stilizál, mint később bármikor.

A stilizálás fő okaként azok az erős hatások nevezhetők meg, amelyek a fiatal költőt érték. „Munkája nemcsak az értelem, nemcsak a nyelvtani jelentés közlése volt. Ez a tolmácsolás varázslat is volt, ráolvasás”²⁸⁰ írja Tóth Árpád *összes versfordításaihoz* írott előszavában Szabó Lőrinc az életét meghatározó, „szívdobogva” olvasott Baudelaire-fordításról, amely voltaképpen az egész életét meghatározta, mert felkeltette benne az utánczás vágyát – és még utólag is egy akkor még átdolgozatlan fordításra hivatkozik (tehát már azt a tényt is példának állíthatta később, hogy Tóth Árpád átdolgozta a fordításait): „Az *'Előhang'* akkori magyar szövege másképp hangzott, mint a későbbi, a végleges; de ma is bennem zsonganak azok az elsőként megismert régi Baudelaire-Tóth Árpád-sorok (fejből írom le őket):

Ostobaság, fukarság, tévelygés ősi vétke
testünk-lelkünk megüli és rontó művük oly dús,
s mint férgeit táplálja önnön húsán a koldús,
sok drágalátos bűnnek akként vagyunk mi étke”.

„Dús”, „ősi”, „koldús”, „bű”, „étke”: Tóth Árpád Baudelaire-fordítása ráolvasásként, azaz rá-olvasásként működött Szabó Lőrinc szövegében: a hang rátelepedett a szonettfordításokra is,

---

279 Bíró 121

280 Tóth Árpád *összes versfordításai*, Előszó, 13

és Szabó Lőrinc fordítása is „egyszerre két lelket, értelmet, egyéniséget, két tehetséget”²⁸¹ mutat, a fiatal Shakespeare-ét és a még ifjabb fordítóét. A másik hatás kétségkívül a költő és fordító Babitsé. Az első fordítás olyan összetett szavai, mint "árny-másod", "íny-ingerlő", "kés-fogát", "jégsivár" Babits fordítói megoldásait idézik²⁸², a „beszött” szó gyakori használata pedig arról árulkodik, hogy Szabó Lőrincre nagy hatással lehetett a fiatal Babits „Örök dolgok közé legyen híred beszött” című verse, amelynek hangütése is erősen befolyásolta a *Szonettekét*: **X.** 5. sor: „Mert a gyilkos gyűlölet úgy beszött”; **LIII.** 1. sor: „Mi az anyag, mely formát szött neked”; **LVII.** 7. sor: „Mondtam, a búcsú bújja hogy beszött”; **LXII.** 2. sor: „elmém, szivem az önzés fonja át” – érdekes, hogy itt a szövéből fonás lett; A **C.** szonettben viszont éppenséggel a második fordításban bukkan fel a szövés gondolata: „hogy a hitványt fénybe szódd?” A **CXXV.** szonettben tehát a Babits-hatásban találunk magyarázatot a furcsa képre: „hadd légy villikkel még jobban beszött”.

Akár szimbolikusnak is tűnhet: a muzikálisabb, könnyedebb első fordításban harmincöt szonettben fordulnak elő a "dal" szó alakváltozatai²⁸³, míg a másodikban csak tizenkilencszer (az angolban a "song" csak öt ízben szerepel, de Szabó a "verse" szót is "dal"-nak fordítja, ez pedig már többször, tizenötször előfordul az angolban). A szárnyalóbb fiatalkori fordítás valósággal *fényben* úszik (a szó negyven szonettben van jelen - a második fordítás alig feleannyiszor él vele). A realitásigénye ellenére idealista első fordítás jellemző, apró momentum az is, hogy a nem túl szép és kevésbé légies "féreg" szót csak egy ízben használja, míg a második fordításban már négyszer - pontosan annyiszor, mint az angol. Több ékes példa is bizonyítja, hogy a szinte kamasz fordító a fénytel akarta legyőzni a halált, és számára nemcsak a szépség, de a költészet is az örökkévalóságot jelentette – már ekkor, hihetetlen ambícióval, a halhatatlanságnak dolgozott²⁸⁴. Az összevetés kedvéért a második fordítást is idézem:

---

281 Előszó 13

282 „Hosszu éjszaka, álmagy, / ég és víz, csuda mély és lágy, / csak az árnymezű csönd zengi szét / nesztelen álom- s fényzenét. / (...) lenn közelén, s fenn, távolán / zeng, fényélesen, árnypuhán.” (Swinburne: *Árny, csönd és a tenger*, Babits ford., idézi a “Swinburne” c. tanulmány 1909, *Esszék, tanulmányok* 38

283 Az adatokat saját magyar szakdolgozatom konkordanciájából vettem (az angol eredeti és a két Szabó Lőrinc-fordítás adatait dolgoztam fel): Szabó T. Anna: *Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai: a Szonettek*, 1999

284 „Milyen rosszul esett nekem, hogy nem akartak meglátni, pedig (mondjuk 1920-ban) nem láthatott volna meg

VI. A hatodik szonett tizenkettedik sora: „Itt maradsz s élted mindig tündököl!” („Leaving thee living in posterity?”) A második fordításban már sokkal szókimondóbb és brutálisabb: „Itt hagy a jövőnek, noha megöl!” Egyik sem egészen azt mondja, mint az angol. Ugyanebben a szonettben: „légy örökszép!” („much too fair”) A második fordításban már csak: „túlszép vagy”

X. A tizennegyedik sorban: „hadd éljen/ örök szépség” („that beauty still may live”) A második fordításból kimarad a jelző: „éljen /Szépséged tovább”

XVIII. A kilencedik sorban: „Te megmaradsz. Örök fényben ragyog /szépséged és nyarad” (“But thy eternal summer shall not fade”) A második fordításból már kimarad a fény: „De a te örök nyarad nem fakul” A tizenkettedik sorban a fordítás még az eredetnél is emelkedettebb: „Örök dalokban nősz föl az Időbe”; („When in eternal lines to time thou grow'st”). A második fordítás ezt az értelmezést követi: “Örök dalokban nősz időkön át.” A fordító itt Szász Károlyt (“Örök dalomban ki örökre élsz”) és Ferenczit (“Örök dalban ki nősz időkön át”) követi; kedvére való lehetett a “dal” értelmezés; a mai értelmezők szerint pedig ez is kétértelmű: “eternal lines (1) immortal verses ... (2) links of lineage”²⁸⁵ **XXXVIII.** A harmincnyolcadik szonettben is összefonódik dal és öröklét: „örök zengéssel áldd meg, aki kér, - s / a dallal időtlen időbbe lengsz! („And he that calls on thee, let him bring forth / Eternal numbers to outlive long date”). A második fordításban már nem ennyire emelkedett: „S aki hív, annak, ha rólad dalol, / Örök kort, örök ütemet jelents.”

Az **LV.** szonettben egyszerűen és invenciózusan, még az eredetnél is emelkedettebben oldja meg az öröklét érzékeltetésének nehéz feladatát (az “irigy feledés” Győry “irigy mindent felejtés”-ének hatása):

Halálon s irigy feledésen át
büszkén haladsz: dicséreted örök;
csodálva néz az utód szeme Rád,

---

senki; csak Babits. Ő – maga tudja – látott és sejtett is, és ez volt a baj. Most nevetek magamon, ha elgondolom, hogy én 1920-21.ben azt mondtam neki: ugye, én különb vagyok, mint Kosztolányi vagy X. vagy Y... Milyen jogon? Ő azt mondta, hogy nem, még nem – ez volt a legjobb eset. Milyen jogon fáj nekem a lekicsinylés? Hol volt ebben a lekicsinylés?... Csak bennem, mert éreztem, hogy én mélyebben, komolyabban örülök és szenvedek, mint ők; és tudtam, hogy ezerszer becsületesebb vagyok magamhoz és a magam módján az egész világhoz.” Kabdebó (1989) 140-141
285 Kerrigan 196

míg végső sírrá nem kopik a rög.

'Gainst death, and all-oblivious enmity
Shall you pace forth, your praise shall still find room,
Even in the eyes of all posterity
That wear this world out to the ending doom.

Ugyanitt a „powerful verse” „szárnyaló vers” (a másodikban már „hatalmas vers”), a „quick fire” „vak tüze”. Az első kiadásban szükségesnek tartja megjegyezni a fenti képet: „Az angolban: ’míg végítéletig nem gyengül a világ’: a világ végéig.” – (És a második fordítás, már ennek szellemében: „míg/ végítéletre nem kopik a föld”) A **LXII.** szonettben az egyszerű „dicséret” szót is dalnak, zengésnek fordítja: „Agg korom ezért zengi diadalmad” – „This thee (myself) that for myself I praise” – a második fordításban már pontos, nem emelkedett: „Te vagy az énem, téged magasztallak”. A **LXXIX.** szonettben szintén hasonló megoldáshoz folyamodik: „de amit rólad költőd dala zeng” – „Yet what of thee thy poet doth invent” – A második fordításban. „(mikor/) Költőd rólad valamit kitalál” Az **LXXXV.** szonettben az írott betűből lesz énekelt dal – de a vallásos konnotáció az eredetiben is megvan: „ha büszke szellem zengi himnusod /s a jól-csiszolt ének nevedre rázeng.” – „To every hymn that able spirit affords, / In polished form of well refined pen.” A második fordításból már kimarad ez a dupla zengés, helyette bekerül a szárazabb „elme” szó: „Minden himnusznál, mellyel hivatott/ Elmék múgondja áldja nevedet.”

A dal és az öröklét mellett a fény a legjelentősebb eleme a szonettek fordításának – és persze Szabó Lőrinc fiatalkori verseinek is (ennek legékezebb bizonyítéka a *Fény, fény, fény* kötet cím). Illyés Gyula jegyezte fel róla, hogy „a napot személyes ismerősének, mondhatnám, nőismerősének tekintette: gyönyörrel nyújtózott el a melegében, messzi, kikandikáló fényére is rámosolygott.”²⁸⁶ A fény és a ragyogás állandó jelenléte emelkedettebbé teszi a magyar szöveget, mint az eredeti. Íme a példák a fény-ragyogás-tükör-nap szinte vallásivá fokozódó képeire: **XV.** Az ingatag sors látása elő- / varázsol, s ifjú kincsed fölragyog” (Then the conceit of this inconstant stay, / Sets you most rich in youth before my sight,) “A múlás eszméje mindig elő- /

---

286 idézi P. Dombi, 197

Ragyogtatja legdúsabb tavaszod”

XL. A negyvenedik szonett zárósoraiban a „fény” és a rímkényszer furcsa kép- és értelemzavarhoz vezet: a folt fény lesz, az utolsó sor pedig maga a tiszta önellentmondás:

Bájos bujaság! tükrödön a folt új
fény lesz: ölj meg! csak ellenem ne fordulj!

A második fordítás pontosít – eltűnik a fény és a tükör, amely a korábbi tükör-szonettekből és az „all ill well shows” képnek értelmezett félreértéséből adódik:

Buja szépség, halmozz bár bűnre bünt,
Kínozz, ölj, ellenségek nem leszünk.

Lascivious grace, in whom all ill well shows,
Kill me with spites yet we must not be foes.

XLV. Néha, különös módon, az első hatására a második fordítás fokozza fel az eredetiben egyáltalán nem emelkedett képet: „szépséged ép derűben áll” („Of thy fair health”) A másodikban: „de szép, / De viruló vagy, derű és sugár;

XLVI. A fény és a tükör képe a negyvenhatodik szonettben is fontos szerepet kap – az eredeti egyszerű: „in him thy fair appearance lies”. Szász Károly ezt így oldja meg: „Hogy tükörében ragyogsz fényesen”. Szabó Lőrinc még ezt a képet is megemeli (szem-tükör-fény-ég): „hogy: ott ragyogsz tükre fénylő égén!”

LV. „emléked él és élő hír marad” („the living record of your memory” – másodsor már nem ilyen emelkedetten: „emléked örök híradás marad”)

LXXVIII. Ahol az eredetiben magasságképzet van, a fordításban a magassághoz kapcsolódó fény jelenik meg:

Minden művészetem! -: a fény úgy áld,
ahogy oszlatod bennem a homályt!

But thou art all my art, and dost advance
As high as learning, my rude ignorance.

A második fordításban az eredeti képzetből ered az „égjáró” szó költőisége:

Míg nekem mim vagy? Művészetem álma,
Nehéz agyam égjáró tudománya.

LXXXI. Az első fordítás emelkedettségét mutatja, hogy a magyar szöveg „legyőzi” az angolban nagyon is aktív, mindent átítató halált („death”, „immortal”)

„örökkön élni fog dicső neved” - „From hence your memory death cannot rake” – „emléked innnen nem vész soha már”

„Virúlni fogsz minden időkön át” – „Your name from hence immortal life shall have” – „Neved mostantól örökéletű”

Ennek érdekében még egy olyan költői képet is el tud finomítani, ami önmagában is megfoghatatlan, mert kifordítja a halál képét – de nem szünteti meg, mint Szabó Lőrinc:

„When you *entombed* in men's eyes shall lie,” – „Téged *éltet* emberek szeme-tükre”. (a kiemelés ezúttal nem tőlem származik: fordítói nyomaték).

Élet és tükör – a halál ellenében. Ugyanebben a szonettben: „szemek s jövőndő nyelvek gyönyöre” – „And tongues to be your being shall rehearse”. A kép az eredetiben izgalmasan sokrétű, és ismét csak a halált játssza ki: „1) recite; 2) recount (with a play on the verb 'to hearse', meaning 'to enclose in a coffin' – 'to rehearse' suggests: 'to hold another funeral for', 'to bury again'.”²⁸⁷ A második fordításban már ez az értelem is benne van, pedig a fordító valószínűleg csak a pontosságra törekedett, de a szójátékkal nem volt tisztában: „jövő nyelvek ismétlik létedet”.

Ahol a fordítás pontossága megköveteli a halál jelenlétét, ott a naturalizmusára mindig büszke fordítónak mégis csak sikerül költőivé tenni a képet, az eredeti ellenében: „porlok sírveremben” – „when I in earth am rotten” (a második fordításban már szinte tüntetően naturalista, de a megfogalmazás még így is inkább költői, mint természetes: „a föld férge rám sereglik”).

(A sír, mely nekem juthat, egyszerű:)
Tied emberi szemekben ragyog.

XCV. A kilencvenötödik szonett első fordítása tele van fénnnyel, amely az eredetiben inkább illat:

A bűnt is mily fénybe öltözteted!

---

287 Booth 278

O in what sweets dost thou thy sins enclose!

A második fordításban:

Ó, milyen mézbe mártod a bűnöd!

Ahol viszont pontos a kép, ott parnasszista szinesztézia váltja fel:

trágár nyelvek tömjéne utadon;

(Making lascivious comments on thy sport)

A második fordításban:

(S pajzánkodik multságaidon),

A vallásos hasonlatok tútelítik ezt a verset – Szabó Lőrinc számára a szépség metafizikus tény, a fényhez vezet, és a vallásos elragadtatáshoz, így lesz “csodás, élő templom” az eredeti “mansion”-ból.

A látás pusztá ténye Szabó Lőrinc számára vakító gyönyör²⁸⁸ – ezt a képet (mutatva, hogy a fordító ezt továbbra is így érzi, éli) a második fordításban is meghagyja:

s amit szem lát, gyönyörrel elvakít!

And all things turns to fair, that eyes can see!

S mind, mit szem láthat, szépül s elvakít!

XCVI. A látás öröme villogtatja meg az angolban olyannyira egyszerű, anyagi képeket, mint a kilencvenhatodik szonett hatodik sorában:

As on the finger of a throned queen,
The basest jewel will be well esteemed:

Az első fordításban:

Mint királynő ujján értéktelen
kő is - úgy hisszük - gyémánt-fénybe gyúl:

A második fordításban már kialszik a fény, de megmarad a látás ígérete:

Mint trónoló királynő ujjain
Hitvány kövek is gyémántként ígéznek,

XCVIII. A magyarul sokkal izgatottabban szóló kilencvennyolcadik szonett tele van gyönyörrel,

---

288 P. Dombi Erzsébet hívja fel a figyelmet arra, hogy “A kimeríthetetlen csodálkozás költője már legelső versciklusának szinesztéziáival is ‘a szem gyönyöreiről’ vall”, tehát már egészen korán hangsúlyozza a látás fontosságát a saját költészetében. P. Dombi, 196

fénnyel, dallal és derűvel:

zsongó gyönyört lehelt szét a mezőn

A kép Szász Károly „gyönyört lehelt a lég” kifejezéséből származik, de a „zsongó” szóba már belejátszik a fordító saját tavasz-élménye, a „mező” nagyon is naturális „zsongása”:

Hath put a spirit of youth in every thing:

Ifjúságot lehelt szét a mezőn,

A mező látványának elragadtatása keveredik Szabó Lőrinc fokozási hajlamával:

a sok virág - ezernyi szín, ezer
illat! - nem csalt ajkamra nyári dalt

Of different flowers in odour and in hue,
Could make me any summer's story tell:

Fényes lesz még a fénytelen kép is: “csak visszfény voltak” (“drawn after you”) – ez a kép egyértelműen Stefan George “abglanz”-a (“visszatükröződés”) sugallta. A derű is belopózik a képbe ott, ahol egyébként nyoma sincs:

Tél ölte meg - nélküled - a derűt:
Yet seemed it winter still, and you away,

CI. A fény mindenhová bevilágít – micsoda különbség a két fordítás között:

...” tündöklést arcot tőle kap” – „and therein dignified” – „rangodra ez az érdem”

CII. Ugyanígy a százkettedik szonettben: (szerelmem) „csak szemre lankadt: régi napja süt!” – „I love not less, though less the show appear”- és a második fordításban: „csak modora változott, ő soha”. Amint az gyanítható: valóban a német szöveg egyik szavából, asszociatív úton jutott el eddig a szép költői képig, George-nál ugyanis az első sorban az áll: „schwach nur in erscheinung” – ezt le is fordítja pontosan „csak látszatra gyenge” – de a „schein” szó látszat-fénye bevilágítja a következő sor képét.

CIII. A százharmadik szonettben elég csak kommentár nélkül idézni a sok dalt, ragyogást, égést (amelynek az eredetiben nincs nyoma, és a második fordításból is kimarad) – legfeljebb annyit téve csak hozzá, hogy hiába a sok emelkedettség: voltaképpen csak a pontatlanságokat öltözteti ragyogó ruhába. Szabó Lőrinc itt már kezdett belefáradni a fordításba:

ha - bár ragyogni gyönyörű a cél -
minden dicséretnél, mit dalba rótt,
a pusztá tárgy magában többet ér!

...

Tekints tükrödbe, s a benne kigyúlt
arc túlragyogja lelkem álmait:

...

Hisz dalom csak egyetlen célra ég:

CXXII. „ő romolhatatlan / minden időn túl öröklétbe száll” – ezt a szép képet akkor tudjuk igazán értékelni, ha összevetjük a második fordítás erőltetett megoldásával: „mely nem múlik el soha, sohase” („Beyond all date, even to eternity”)

CXXIV. „fényben nem nősz, jég s fagy nem árt neked!” – „That it nor grows with heat nor drowns with showers” – „hőben nem nő, s nem fül meg, ha esik”

CXXX. A „fény” kisugárzása miatt kerül be a „menny” a második fordításba. Az út, amit bejárt: „kiket hazug hasonlat fénybe szó!” “As any she belied with false compare.” “Hazug hasonlat mennyekbe röpít”

CXXXV. Rímkényszer szülte képzavar a Will-szonett képe: “csillogó / napod az én villimre sose nyílik?” (“And in my will no fair acceptance shine”)

CXXXVII. A százharminchetedik szonett tizenkettedik sorában az eredetiben nem fény van, hanem igazság, szépség: „To put fair truth upon so foul a face”. Az első fordítás fény-képzete: „s rútarca ily szép fényt mért hintsenek?” ezúttal nem Szabó Lőrinc találmánya, hanem Szász Károly szövegének képéből ered („Hogy ronda folt, min fény hely’tt tapada?”). A második fordításból kimarad a fény: „S fessen rútarca szép becsületet?”

CLII. A százötvenkettedik szonett tizenegyedik sorának eredetijében is világosság van, a magyar azonban egyenesen “ragyog” (mindkét fordításban):

hogy Te ragyogj, szemem vakságnak adtam

Ez a szép megoldás nem is a fény-megszállott Szabó Lőrinc találata, hanem a Szász Károlyé:

Hogy te ragyogj: magam tettem vaknak,

A második fordításban, talán hogy Szász megoldását elkerülje, inkább a szép hangzást áldozza fel:

hogy te ragyoghas, lettem, tudva, vak,

CXLIX. A száznegyvenkilencedik szonettbe két helyre is belecsempészi a tüzet és a ragyogást, amely nem volt benne az eredetiben (és a második fordításban mindkettőt kiveszi majd):

enmagam ellen s bosszúm mérge tűz.
Revenge upon my self with present moan?

Tudom: arra ragyog / szerelmed, aki lát;
Those that can see thou lov'st,

CLI. A százötvenegyedik szonettben szintén egész más képet ad vissza a fény-képzettel. Az eredeti vers igencsak pajzán képét az angol jegyzet így magyarázza: “The stiffening penis is compared to a spirit conjured up by a magic word”²⁸⁹:

But rising at thy name doth point out thee,

A magyar a láng és a nyíl képzetét használja, elkönnyítve így a testies képet:

Nevedre fölgyúl; nyílként száll feléd,

Persze az előző sorban, az angolhoz hasonlóan, benne van a “hús” szó, és Szabó Lőrinc nagyon is tisztában volt a jelentéssel, csak fiatalos ‘hevében’ nem fogalmazott durván. A jegyzetében ugyanis azt mondja: “érzéki fölizgatottságában testem ily esztelenül vágyik rád és mindenre, ami rád emlékeztet”²⁹⁰. (Már a jegyzet maga is felér egy vallomással, mert a fiatal Szabó Lőrinc mindenre-ajzottságáról árulkodik). A második fordításváltozatnál talán már nem is lehetne nyíltabban fogalmazni:

Lelkem azt mondja húsomnak: Tied

A győzelem! s az, nevedre, fölállva

Érdekes viszont, hogy az előző fordítás “nyíl” képzeete néhány sorral lejjebb ugyan, de megmarad:

s tette te ajzod, s hogy veled bukik

A fénnel és a vallási konnotációkkal kapcsolatos, hogy Szabó Lőrinc többször használja a „glória” szót, mégpedig „dicsfény” értelemben. A szó nem versbeli használatára is találunk

---

289 Kerrigan, 384

290 *Shakespeare szonettjei* (1921) 258

példát, nem kevésbé emelkedett környezetben – Babitsról írja, már mestere halála után, saját kamaszkori rajongását felidézve: „Voltak ismerőseim, akik ismerték. Glóriája rájuk is átragyogott.”²⁹¹ A **XXXVII.** szonettben szinte szó szerint ezt a képet találjuk meg (talán a szonettfordítás közben is Babitsra gondolt): „eltölt bőséged, mely rám is ragyog, / és éltet glóriádból egy sugár” („That I in thy abundance am sufficed, / And by a part of all thy glory live”). A második fordításban is megmarad a kép, de még mindig nem „dicsőség, fenség, tisztelet” értelemben, hanem a „fény” értelmében: „hogyan bőségedtől bő tápot kapok, / s visszfényével is éltet glóriád”. A **LXXXIV** szonettben a hatodik sorban álló „glory” szuggesztíójára fordítja „glóriának” a tizenharmadik sor „beauteous blessings” kifejezését, némi képzavarra adva lehetőséget: „Ha többre vágysz, az glóriára méreg”. A második fordításba ennek a hatására kerül be kétszeresen is a glória: „Te szép áldásod átokkal tetézed: / Dicsvágy, dicsfényed rontja a dicséret!” – és a nyolcadik sorba is: „Hogy te te vagy, már örök glóriát ad.” **LXXXVIII.** A nyolcvannyolcadik szonettben nyolcadik sorában is az angol „glory” szó sugározza be: „minden dugott bűnt, szégyent, csúnya foltot, / hogy - vesztve engem - fényt kapj glóriának.” Az angol szó erősebb, mint a mintául használt Szász Károly szövegrész: „Rejtett hibáim’ s mi csak szenny-foltom van, / Hogy vesztémmel te légy új fényt nyerő.”

A fordítás általános jellemzője még az izgatott, expresszív hangvétel. A **XII.** szonett tizedik sorában például erőszakossá fokozza a képet: „mégis a / gyilkos idő lerombol és megöl” („that you among the wastes of time must go”) A második fordítás már pontosabb: „Útja a romboló időn visz át”. A **XIV.** szonettben a felkiáltás és a fény-képzet fokozza az eredeti képet: „Sarkcsillagok! – s ily írás lángol ott” („and, constant stars, in them I read such art”) Második fordítás: „ez a két/ állócsillag adja tudásomat”. A **XV.** szonettben ugyanilyen felfokozott képet találunk: „követve a menny ős törvényeit” („whereon the stars in secret influence comment) Második fordítás: „Amit titkos csillag-parancs irányít”. A **XXXVIII.** szonettben a kép parnasszistává finomul: „Dalomba szűrve lelked méze él; / belém omolsz: túl szép vagy, isteni”

---

291 “Babits műhelyében”, *Könyvek és emberek az életben* 356

(„While thou dost breathe that pour'st into my verse, /Thine own sweet argument, too excellent”). Az első fordítás hagyományaképpen a túlédés kép a második fordításban is megmarad: „Lélegzel, te, ki méz-tartalmadat / Öntöd a versembe, túl istenit”.

Az érzelmi túlfűtöttségről tanúskodnak a betoldott indulatszavak és a gyakori kérdő- és felkiáltó mondatok. A **VI.** szonettben például az eredetiben egyetlen kérdőjel van, az első fordításban két kérdőjel és három felkiáltójel. (A második fordításban viszont csak egy kérdőjel, mint az eredetiben.) Az **L.** szonett első fordításában (bizonytal Ferenczi „Oh”-jának bátorítására) betold egy indulatszót: „Óh, mily nehéz haladni utamon”. A szonettben egyébként is sok a „bú”, a „kín” és a „zord” – persze a szonett eredetije sem fukarkodik a sóhajokkal. Érdekes, hogy később a második fordításban is van „bú”, „kín” és „üdv” – már csak rövidegük miatt is megkerülhetetlenek lehettek. Az **LVII.** szonett eredetijében felkiáltás nincs, csak egyetlen kérdés. Szabó Lőrinc első fordítása sokkal indulatosabb: négy kérdés van benne és négy felkiáltás. A második fordításban már csak az eredetihez közelítve egyetlen kérdést találunk. Az első fordításban az indulatszavak mellett van nyögés is: „Nyögtem a végtelen-világ-időt” (a második fordításban: „A végenincs időt se korholom”) és sóhaj is („óh mily boldogok!”, a második fordításban: „milyen boldogok”). Érdekes, hogy a csupa kérdésből, indulatszóból és felkiáltásból álló **LXV.** szonettnek az első fordításában kihagy ugyan egy „Óh”-t az ötödik sorban, de aztán visszacsempészi a legutolsó sorba. A második fordításban azonban az eredeti három „oh”-jából már csak egyet tart meg.

A fokozásnak olyankor is szükségét érzi, amikor nem egészen érti a képet, a versbeli ismétlődések szerepét – mint a **LXXXI.** szonettben, ahol az eredeti nemcsak a lélegzésre és az életre, de a hangos olvasás hagyományára is utal; ez a magyar versben expresszionista dühvel ábrázoltatik: „bár mind, ki most él, vak sors töri le” – „When all the breathers of this world are dead”. A második fordítás lefarag a képből, pontosít: „ha elhalt már a ma lélegzete”. Ugyanebben a versben írja: „tollam varázsa éltet” – „such virtue hath my pen”: ebből a képből látszik, hogy a fordító emlékezetében még ott élt a parnasszista és a gyermekkori tündérvilág

varázslata: nyelvén ott volt még az íze, ahogy tollán a színes tinta. Hasonlóan varázssos-
emelkedett, és az eredetihez egyáltalán nem hasonlító kép a **LXXXVIII.** szonett tizedik soráé:
„szállva merengő szenvedélyeken” – „for bending all my loving thoughts on thee” – „hajlítva
teljes, szerelmes szívem” a második fordításban. A **XCVII.** szonett első versszakában viszont
felfokozza az eredetileg egyszerű képet: „Hogy fáztam-áztam vak, fekete éjben! / Köröttem zúz,
december átka, fagy!” „What freezings have I felt, what dark days seen! / What old December's
bareness everywhere!” A második fordítás ezúttal is visszavesz a túlzásokból, és ezáltal a kép is
szebb, egységesebb lesz: „Hogy dideregtem, nappal is sötétben, / A vén December tar ege alatt!”

Bár Szabó Lőrinc a ritmusok mestere volt, megfigyelhető, hogy a Szonettek fordításának
kezdetén elég sok a ritmikai egyenetlenség. Shakespeare sem mindenütt tisztán jambikus, ám
Szabó Lőrinc néha szinte kirívóan semmibe veszi a sorok alaplüktetését, elegáns reneszánsz
dallamát – de hiszen „szabadabban csak a költők tudnak verselni”²⁹²: **III.** 13-14 sor: „De ha csak
élsz: sorsod a feledés: Meghalsz s veled képed is elenyész!”; **V.** 13-14 sor (merész áthajlás,
zötyögős rím): Jöhet a tél: szűrt virágnak csak a /színe hal el, - él édes zamata! **VII.** Ilyen
rímpárok: derekán befutja – arany zarándokútja, eltemet-gyermeked **VIII.**: Ez csak licencia, de
merész: 5-7 sor: lágy melódia – száll feléd, ki a; **IX:** 13-14: Rímpár: annak szíve, ki – szégyennel
veri; **XII.**: órákra ver –ibolya kel; **XVIII:** 10-12: éjjelébe- az Időbe; **XXI:** hasonlattá szövögeti –
virágát s ami; **XXV.** elbukik-elfeledik.

Ez az első fordítás még nem fél a szójátéktól, a laza nyelvi asszociációktól. Bár már a
fiatal Szabó Lőrinc sem tartozott a nyelvközpontú, nyelvjátékos indíttatású, Kosztolányi-típusú
költők közé, itt még többször ráérezett arra, hogy a színpadi poénokon edzett Shakespeare, és a
reneszánsz társalgási nyelv általában, nagyon sokat bízott a nyelv önjátékára. A huszonegy éves
Szabó Lőrinc még bátran használ olyan verbális játékokat, rímeket, laza párhuzamokat, ritmikai
ismétlődéseket és alliterációkat, mint az itt következők: **IV.** adtak adni, summák summáin, öre s

---

292 “Kálnoky meséli, hogy amikor a Janus Pannonius-kötetet szerkesztette, rá kellett vennie Szabó Lőrincet, hogy fordításait az új, szigorúbb metrika szerint javítsa ki. Szabó Lőrinc tőle telhetőleg védekezett, és közben egyszer kifakadt: - Szamár vagy, ha az ő álláspontjukat képviseled! Nekünk nem előnyös, ha elfogadjuk a szabályzatukat, mert így, szabadabban, csak költők tudnak verselni, szabályosan a filológusok is. Vas István: *Megközelítések*, 152

ura; **V.** tél-túl, halni hülne; **X.** ész-tenyészerő; **XII.** harangot hallva mely órákra ver; **XVI.** vad időn, vén, vérengző; boldog órák ormán; mag-nem-érte szűz kert; **XVI.** élj, éltesen édes mesterműved; **XVII.** ha volna szó szállni szép szemedig; **XVII.** bájaid felsorolni friss sorokban; **XVII.** iker éltet élsz; **XVIII.** szelídebb és szemed szendébb sugár; **XXV.** bár állta győzve ezer harc hevét a hős vezér, ha egyszer elbukik; **XXXIV.** a bántó bánata; **XXXV.** mind tévedünk – én is tévedek abban; így véd a vád; **XLIII.** éj-tüze az éjbe égve tűz („and brightly dark, are bright in dark directed) – a második megoldás talán még szebb, de nem annyira bátor, mert bevezet egy másik igét: „és, sötét tűz, tűzként csap a sötétbe”; **XLIV.** „öl a gond: nem vagyok gondolat” – a „gond-gondolat” izgalmasabb szójáték, mint a második fordítás pontos, de kevésbé érdekes megoldása: „Öl elgondolni, hogy, mint gondolat” (persze itt az „öl - el” játéka ad többletet)²⁹³; Az utolsó sorban fellelhető másik megoldás is telítettebb, mint a második fordításé: „nehéz könnyük – kínjuk iker jele” (a „könnyük – kínjuk” megoldás érzésem szerint Szabó Lőrinc templomi emlékeiből ered: a 272. gyülekezeti ének egyik sorában szerepel: „Bár könnye, kínja van”) - a második fordítás már nem játszik, eltávolítja egymástól a két szót: „Nehéz könnyet, mást nem adhat e két /Lassú elem, közös kínja jelét.” **XLVII.** A negyvenhetedik szonettben nem közvetlen szójátékon, hanem szó-sugallaton látszik a fiatal Szabó Lőrinc muzikális-játékos gondolkodása: az „Így hoz lakomba vissza” („art present still with me”) „lakomba” szava szinte bizonyosan a vers kulcsgondolatának számító „lakoma” („festett lakomát”) szavának sugallatára került bele a fordításba (a második fordításban már: „mindig itt a helyed”); **CXVI.** A száztizenhatodik szonett szépen villódzó szójátékát a 3.-4. sorban sajnos már nem tartja meg a második fordításban:

mely változást új változásra vált
s melyben múlásra elmúlás terem

A második fordítás:

Amely hófokot más hófok szerint nyer
Vagy ár-apályt játszik készségesen?

²⁹³ Az első fordítás gyakori szavai az efféle emelkedett megoldások: örök, édes, gyönyöröd, öl, kincs

Van azonban néhány furcsa szójáték, szó-forgatás is: **I.** szonett: gyönyöröd ölni önnön gyilkosod; **IX.** szonett: hagyd parlagon, s a pangás pusztulás is; **X.** szonett, 5-6 sor: a kicsit rím-szerű „szótt-szítsz” sorvég.

A rímek között is találunk érdekességeket: **V.:** meg nem álló – tovaszáll; hó: a rímpár erőltetett áthajlással jön csak létre, akár a: csak a – zamata rím ugyanebben a versben.

Az **VIII.** szonett 5-8 sora akár egy kissé félresikerült bokorrímként is értelmezhető – a sorozatos rímsejtelem mindenesetre megzavarja a vers zavartalan élvezetét:

Ha összecsengő lágymelódia
friggyé fonódott lelke bánt: riadt
hangjuk korholva száll feléd, ki a
szelíd összhangból elvonod magad.

XXXVIII. A kötőszó-rím itt hihetetlenül erőltetett: „többet érsz –, „aki kér – s”

XLVIII. A negyvennyolcadik szonettben ölelkező rímet használ:

Nem zártalak be más szekrénybe, mint
hol nem vagy, bár úgy érzem, ott lakol;
keblemnek gyöngéd rejtekébe, hol
ki- és bejárhatsz tetszésed szerint.

- erre George fordítása bátoríthatta fel, aki két ízben szintén él ezzel a szabadsággal. A második fordításban aztán kijavítja keresztrímre.

LII. A hosszú-rövid magánhangzók rímeltetése és a megismételt szó önríme teszi erőltetetté az „őr lesz – gyönyör lesz” rímpárt a következő részletben:

Idő szekrénye őrzi képed: őr lesz
s úgy véd, mint ékes köntöst ruhatár;
s a különös perc különös gyönyör lesz,
ha - rejtett büszkeség! - újra kitar.

LXII. Van, ahol kiválthatná a rossz rímet, de éppen George hatására tartja meg: „Sich so zu lieben war verruchtheit *jetzt*”:

De ha látom tükrömben, hogy kiszáradt
arcomba ráncot vénség sava rág már:
visszára olvasom s az önimádat
int: Magadat szeretni balgaság *már!*

LXXI. Már az első fordításban használ furcsa áthajlásokat és névelő-rímeket, például a

hetvenegyedik szonettben:

Ha versem olvasod, feledd el a
kezet, mely írta azt; mert úgy szeretlek,
hogy inkább földjön feledés pora,
minthogy fájdalma legyek hű szívednek.

LXXIII. A hetvenharmadik szonett különleges megoldása: a „west-rest” rím tökéletes

visszaadása magyarul – ez korántsem kézenfekvő megoldás: Szabó Lőrinc egyik elődje sem jött rá.

Oly félhomályt láthatsz bennem, amely
napszállta után sápad nyugaton
s melyet vigyázva, lassan takar el
az éj, a fél-halál, s a nyugalom.

CI. A százegyedik szonettben igekötőt követ az áthajlás:

Óh renyhe Múzsza! hogy pótlod mit el-
hanyagoltál: a szépben igazat?
A szép s igaz Benne lakásra lel;
- te is: tündöklést arcod Tőle kap.

CIII. Ahogy a százharmadik szonettben is. Ahogy a ciklus elején a rímek zötyögős ritmusa

mutatta a belezökkenés nehézségeit, most a sok látszólag-tiszta, széttördelt rím a kifáradás jele:

Nem volna bűn javítani vágyva szét-
rombolni azt, mi oly szép volt előbb?
Hisz dalom csak egyetlen célra ég:

CXXIV. Ölelkező rím:

A sors, - ha csak az Udvar fia volnál -
korcs árvaként lesújthatna megint;
a kor kegye s a kor dühe szerint
virág lennél, ha ápol, s gyom, ha gyomlál.

6.1 A Stefan George-féle német fordítás hatása az első fordításra

„Csöndben élvezem, amit tisztetek”
(XXV. szonett)

George eszményeinek hatása talán a kelleténél jobban látszik a fordításon. George tulajdonképpen önmagához idomította Shakespeare-t²⁹⁴: természetfölötti nagyságot tulajdonított neki, és a platonizmus maradéktalan megvalósítójának látta. Esztéticizmusa visszautasított minden verbális játékot vagy erotikusan is értelmezhető többértelműséget – platonikus allegóriának tekintette a *Szonetteket*, és azt ígérte előszavában az olvasóknak, hogy végre megismerteti velük a versek igazi lényegét.²⁹⁵

Nem bizonyítható, de lehetséges, hogy Szabó Lőrinc legeslegesítő szonettfordításai Babits két fordítása alapján készültek: a XX. és a XCV. fordítás ugyanis inkább a Babits-féle szöveg átköltése, mint angol fordítás, bár, mint már volt szó róla, szemléletében jelentősen eltér Babitstól (de a *Nyugatban* megjelent Szabó Lőrinc fordítás-mutatványok is a Babits követte angol szonettformát alkalmazzák). Utána nyúlhatott hozzá Szabó Lőrinc George fordításához: az 1921-ben megjelent első fordításváltozatban már nem az angol szonett tagolását követte, hanem a George-féle 4+4+4+2 felosztást (Szabó Lőrinc mindig megtartotta az eredeti formát - de az abszolút formahűség itt nem az eredeti forma, hanem egy fordítás formájának betartását jelentette; az első fordítás második kiadásában a szonettek már a Quarto 12+2-es felosztását követték).

Kardos László összehasonlító elemzése²⁹⁶ egyetlen szonett vizsgálata során megkockáztatja, hogy "nem lehetetlen, hogy a 73. szonett George-féle fordítása egy-két ponton

294George Steiner szerint: "his *Umdichtung* of the Sonnets, first published in 1909, was a feat of intense self-projection." *After Babel*, 384. „E szépség nem érzéki inger, nem is elvont, allegorikus körülírás, hanem az új lélek klimatikus állapota. Horizontját nem deformálja gőzölgő szenvedély, szemét nem homályosítja el céltalan keresés könnye és láza: George absztrakciója a platói rend költői formája, modern újjászületése...” „Az absztrakció nem egy vagy két vers formája. Az absztrakció a stilizálás georgei törvényszerűsége. George költészete ennek a törvényszerűségnek a betöltése.” Turóczi-Trostler József: „*Stefan George*” *Nyugat* 1921 8. szám

295Ez egybecseng azzal a korábban már tárgyalt ténnyel, hogy ebben az időszakban az "igazi Shakespeare-t" keresték és sajtóztották ki a különböző értelmezők.

296Kardos László: „A 73. szonett magyar útja”, *Shakespeare-tanulmányok*, 65

belejátszott a magyar fordításba", és ezt néhány példával bizonyítja is. Szabó Lőrinc, az első kiadás utószavában, maga sem tagadja, hogy első fordításához felhasználta mind a régi magyar fordítást, mind pedig a Bodenstedt- és a George-féle német kiadást.²⁹⁷ A szonettek egyenkénti egybevetése kétséget kizáróan beigazolja Kardos gyanúját: George fordításának hatása szövegszerűen nyomon követhető a fiatal Szabó Lőrinc munkájában.

Kazinczy még németből fordította Shakespeare-t, Arany már csak segédkönyvül használt német szöveget, de még Szabó Lőrinc mentora és mestere, Babits is erősen támaszkodott a német szövegekre („Nem is volt kezemnél a régi fordítás és nem is tudtam milyen az. Egy új angol Shakespeare-szótáron kívül csak a Schlegel-féle, néhány helytől eltekintve igazán majdnem tökéletesnek mondható német fordítást használhattam.”²⁹⁸) – nem csoda tehát, hogy Szabó Lőrinc is használta rajongásig szeretett német fordító-elődje pontos, szép munkáját, ezt bizonyítják a könyvtárában található George-fordításkötet gyakori bejegyzései is.²⁹⁹ Az azonban, hogy a német szöveg milyen erősen és milyen sok helyen „játszott bele” a fordításba, néhol egyenesen értelemzavaró módon, eleddig nem volt ismeretes – nehéz volt észrevenni, mert a Szabó Lőrinc fordítások szépsége, gazdagsága, költőisége magyar ízekkel fűszerezte a kölcsönzést. Csak a szonettek egyenkénti összevetése győz meg a kölcsönzés tényéről.

Még olyankor sem árt azonban tudatosítani, hogy „pávatollakról” van szó, amikor a fordítás klasszikussá érett, pontatlanságában is felülmúlhatatlanul szép szöveg. Mielőtt belevágnék a részletes elemzésbe, röviden kitérek erre, hiszen éppen a leghíresebb Szabó Lőrinc-

---

297 „A költemények fordításához segédkönyvül fölhasználtam az említett Szász-Györi (sic!) és Ferenci-féle magyar fordítást, azonkívül Bodenstedt, Gildemeister, Sängner és Stefan George német munkáit. – A szonettek alakjára vonatkozólag George és F. T. Palgrave mintáját választottam, mert a 3+3+3+2 tagolás nem áll ellentétben az angol szonettek 12+2 tagolásával, sőt a shakespeare-i architektúrát (a háromszoros fokozást és a kuplét) még élesebben kiemeli, - továbbá mert ezáltal a jegyzetek miatt szükséges sorszámozás is elmaradhatott.” 262

298 *A Shakespeare-ünnephez*, 1916. Nyugat 12. szám

299 Szabó Lőrinc könyvtárában a következő német Shakespeare-szonettkiadások találhatóak (az adatokat a Szabó Lőrinc könyvtár-katalógus második kötetének megjelenése előtt Buda Attila bocsátotta rendelkezésemre, segítségét ezúton is köszönöm): / 1./ [4864] [005050029] *Shakespeare Sonette. (Umdichtung von Stefan George., 2. Aufl.)*, Berlin, (1919), Georg Bondi. 160 p. [szerző: Shakespeare, Wiliam, Címlap előtt és a címdoldalon bej: Szabó Lőrinc 1920. Előzők előtt Babitsnak írt levél. Cer. jel-k 1-160p-ig. Bej.-k., német / 2./ [4293] [002020011] *Der Sonette von William Shakespeare. (Übertr. Alexander Neidhardt. Mit Titelzeichnung von Wilh. Müller-Schönefeld., zweite Aufl.)*, Leipzig, (1902), Verlegt bei Eugen Diederichs. 16 p., 154 p. [szerző: Shakespeare, Wiliam, Számola a hátsó szennylap előtt. 1-154 Sonettes. Illusztrált., német]] /3./ [4872] [002030006] *Shakespeare's Sonette. (Übers. Otto Gildemeister.)*, Leipzig, (1871), F. A. Brockhaus. 181 p. [szerző: Shakespeare, Wiliam, 179 oldalon ceruzás jelölés., Mit Einleitung und Anmerkungen., német]

fordításról van szó.

„'Az vagy nekem, mi testnek a kenyér' – a 75. szonett csodálatos Szabó Lőrinc-féle fordításának soraival vallottak és vallanak szerelmet a fiatal magyarok egymás után következő generációi.”³⁰⁰ – írja Keresztury Dezső. „A fordítás első sora csodálatos egyszerűségű és tökéletességű, a végleges megoldás. Szabó Lőrinc felfedezte, hogy a 'food' szónak legáltalánosabb, legmagyarabb, legnépibb és legköltőibb megfelelője egy szinekdoché: a 'kenyér'. (...) A couplet remekbe sikerült, bár egy kissé más, mint az angol, felfokozottabb, sűrítettebb.” É. Kiss Katalin nem érti, hogy került bele a „szomjúság” és a „szegénység” képe a szonett fordításába, de leszögezi: „Tökéletes, Shakespeare-hez méltó a couplet megfogalmazása is; a végletekig tömör és rendkívül plasztikus.”³⁰¹ „Szabó Lőrinc 75. szonettje eleven cáfolat azok számára, akik nem hisznek a versfordítás lehetőségében.”³⁰²

A LXXV. szonett magyar fordítása valóban tömör és plasztikus, a fordítói megoldás azonban nem Szabó Lőrinc érdeme. Vessük csak össze Stefan George német szövegével:

So bist du meinem sinn wie brot dem leibe,
(...) Bald wünsch ich dich mir zum allein-empfang
(..) Oft schweig ich voll in deinem angesicht
Und dann verhungr ich rein um einem blick
(...) So bin ich täglich trunken und verdorrt
An allem schlemmend oder alles fort.

Az vagy nekem, mi testnek a kenyér
(...) Csak az enyém légy! -: néha azt szeretném;
(...) Arcod varázsa csordultig betölt,
majd egy pillantásodért sorvadok;
(...) Koldus-szegény királyi-gazdagon:
részeg vagyok és mindig szomjazom.

„Brot”, „Leibe”: „test”, „kenyér”. Szó szerinti fordítás. „Csak az enyém légy” mondja a magyar – „meg akarlak kapni” mondja a német. „Arcod varázsa csordultig betölt” mondja a magyar – „elnémulok arcod láttán” mondja a német. „Éhezem a pillantásodat” - mondja a német – az angol nem a szeretett lény, hanem a szerető pillantásáról beszél. A „koldus-szegénység” és a „királyi

300 Keresztury Dezső: „*Shakespeare and the Hungarians*”, *The New Hungarian Quarterly* 1964. 5, 8., idézi É. Kiss 165

301 É. Kiss 197, 199

302É. Kiss 201

gazdagság” George „schlemmen”: „dözsöl, dúskál” szavának folyománya, és a részegség is ott van a németben: „trunken”. A magyar szinte szó szerinti fordítása a németnek – mégis szebb lett mind a németnél, mind az angolnál – szintiszta mágia. Összevetésként nézzük meg az angol szöveget is (a szonett képeinek elemzésére az utolsó fejezetben még kitérek):

So are you to my thoughts as food to life,
(...) Now counting best to be with you alone,
Then bettered that the world may see my pleasure,
Sometime all full with feasting on your sight,
And by and by clean starved for a look,
(...) Thus do I pine and surfeit day by day,
Or gluttoning on all, or all away.

A továbbiakban a többi szöveghelyet elemzem, ahol George hatása közvetlenül vagy közvetetten érvényesül:

III. A harmadik szonettben az angol szellemében, de George erőteljesebb szavával („erstickt”: „fojt” – „öl”) adja vissza a szöveget, és kihagyja a „tomb of his self-love” kifejezést, amely az első szonett „within thine own bud buriest thy content” kifejezésére utal vissza: az önszeretet sírrá teszi az ént:

Or who is he so fond will be the tomb, Of his self-love to stop posterity? Dass er – ein grab
– die nachkommen *erstickt*

A magyar szövegben nehéz eldönteni, hogy a „sír” magára vagy a jövőre vonatkozik – a német alapján gyanítható, hogy önmagára (ez egyébként szintén lehetséges értelmezés, hiszen magában és magába hal, aki gyermektelenül hal):

s mely férfi *ölné* sírként – csak magát
imádva önmagába a jövőt?

A második fordításváltozat egyértelművé teszi a nyelvtant, de az „öl” szó megmaradása tautológiává teszi a képet: önmagát / imádva, sírba öli a jövőt”.

Ugyanennek a szonettnek az első fordításváltozatában van egy gyönyörű kép, amelynek az angol megfelelője egész mást mond, nincs benne „örök fény” és „idő ablaka”:

megöregedsz, de így Rád is örök
fény hull az idő ablakain át.

So thou through windows of thine age shalt see,

Despite of wrinkles this thy golden time.

Ha a német szöveget megnézzük, *fény derül* a kép eredetére: George azt mondja, hogy „az öregség ablakán át majd, a ráncok ellenére, felderít/bevilágít („erhell”) ez a te arany éved”. Szabó Lőrinc nem értette meg az angol képét (a „windows of thine age” valóban nem könnyű képére később a huszonnegyedik szonettből kaphatott választ: „That hath his windows glazed with thine eyes”), de a német szöveg még nehezebbnek bizonyult: So wird durch altes fenster einst erhell

Dir trotz der runzeln dies dein golden jahr.

A fiatal fordító tehát kihagyta az értelmetlen „ráncokat”: felfényezte, szépen és költőien oldotta meg a képet. A második fordításban aztán kijavította a lírai pontatlanságot:

Nézni vénséged ablakain át,
Bár ráncosan, mai arany korod.

V. Az ötödik szonettben a németből ered egy már-már észrevehetetlen képzavar: George szeles képe („verweht” - „elfúj”) sugallta a magyar fordítónak a szél képzetét, de a „vér s nedv” aligha száll tova (még ha a levél nedvére vonatkozik is):

lomb egyre hull, vér s nedv: mind tovaszáll
Saft dürr im frost und üppig laub verweht!
Sap checked with frost and lusty leaves quite gone,

A második fordításban:

fagy nedvet ront, a friss lomb: lombeső

Talán a második fordítás szaggatott retorikájára is hatott, hogy George is felkiáltásokkal tagolja a sort:

Schönheit vereist! Kahlheit an jedem ort!
Fagy nedvet ront; a friss lomb: lombeső;
Szépség: hó alatt; s táj?: csak romjai!...

V. „eh deinen duft ein *filter* fasst”! – „ha illatod *szűrve* nincs!” „ere thou be distill’d”; Második fordítás is: „mielőtt szűrve vagy”

Mach eine phiole süß! schmück einem ort

Diszíts egy helyet, édesíts fiólát

– „phiole”: „fióla” („kis üveg, fiola, üvegcsse, ampulla”, pedig: „the vial ... is a 'mother's womb'”³⁰³) „A fiólaédesítés szép gyermek nemzésére vonatkozik, a hely-gazdagítás pedig valószínűleg azt jelenti, hogy: diszíts szépségeddel (mielőtt magát megölné) környezetben (családodban) egy helyet (vagyis egy gyermeket)”³⁰⁴ A fiola hosszúkás kémcső-formája immár végleg elvonhatta Szabó Lőrinc figyelmét az átvitt jelentésről, a hasas nőnemű üvegről, ahol a fogantatás alkimista csodája megtörténik („The young man is to enrich a woman by bestowing his beauty in her; his treasure is also the due of a female 'beauty'. That *treasure* could refer to semen is indicated by Oth 4.3.89; *place* could also have sexual undertones (Oth 4.1.261)”³⁰⁵ Az 1945 előtti Szonett-kiadások azonban Szabó Lőrincnek adnak igazat, mint az a *The New Variorum*-ból is kiderül: “**Make... vial** TUCKER (ed. 1924): Distill the essence of yourself into some vial (i.e. the child embodying his beauty, not the future mother)”³⁰⁶

VI. Der nutz ist nicht verpönt als wucherlich
Der den beglückt der zahlt für williges lehn

Ki szid oly hasznót - rút uzsoraként -
mit a kölcsönző boldogan fizet?

Itt a német “Nutz” (haszon) főnévből indult ki Szabó Lőrinc értelmezése, nem pedig az angol “use” szó “*use for procreative purposes, sexual use*”³⁰⁷ jelentéséből; A gyermekre vonatkoztatja tehát a mondatot, pedig az ifjúra vonatkozik (nem haszon: használat), “The lines apply to the youth, of course”³⁰⁸, A régi kiadások szerint viszont: “use ... SCHMIDT (1875): Interest paid for borrowed money”³⁰⁹

Szabó Lőrinc jegyzetében így értelmezi saját fordítását: “Gyermekek, akinek szépségedet kölcsönadod, nem fogja rút uzsorának minősíteni tettetted (t.i. hogy benne is szépségedet akarod

---

303 Kerrigan, 179

304 Shakespeare szonettjei (1921) 166

305 Duncan-Jones 122

306 H. E. Rollins, 19

307 Booth 137

308 Kerrigan, 179

309 H.E. Rollins, 19

megtöbbszörözni), hanem boldogan fizeti vissza, ha majd öreg leszel, tartozását. Tehát ha szépségedet átadod, abból uzsora nélkül is haszon lesz.”³¹⁰

Az eredeti is kétértelmű: “*pay* (1) repay with interest; (2) make. *willing* voluntarily given. Syntactically, *willing* describes the attitude of the lenders (fathers), but the substance of the line causes *willing* also to reflect on the borrowers (mothers), who, by giving birth, willingly repay the loan with interest. (In this context of procreation, *willing* carries pertinent overtones of the sexual senses of the noun ‘will’)”³¹¹ Helen Vendler hasonlóan vélekedik: “They ‘breed the young man in an astonishing growth of economic base ... This growth is permitted because the young mother is happy, as is posterity, to pay the young man back in biological interest – children.”³¹²

A második fordítás:

Nem tiltott ügylet kölcsönadni pénzt
Melyért az adós boldogan fizet;

That use is not forbidden usury,
Which happies those that pay the willing loan;

Ez is a korábbi értelmezés, de magyarázat nélkül nem egészen érthető – most a kölcsönadás fogalma megtévesztő.³¹³ Ugyanebben a szonettben a kép a korábbi fordításoknak megfelelően módosul az angolhoz képest:

Szász: Ne légy önző! Bizony kár volna érted,
Hogy örökösöd legyenek a férgek!

Szabó Lőrinc: Mért vagy önző? - Túl szép vagy: légy örökszép
s ne síri préda s férgeknek örökség!

A második változatban inkább Ferenczi: („Ne légy makacs, igen szép vagy”, és George: „Für todesbeute und der würmer sold.”):

Ne makacskodj; túlszép vagy, semhogy a
Sír kincse légy s férgek diadala.

Be not self-willed for thou art much too fair,

---

310 *Shakespeare szonettjei* (1921) 166

311 Booth, 142

312 Vendler, 72

313 A két korábbi fordító talán megsejtett valamit a fiola-nő-szülés témakörből: (Ferenczi: „Nem bűn ily uzsora, ha véle szerzel / Gyönyört, kik adják örömmel neked”; Szász: „Nem tiltott uzsora: így sokszorozni / Kamatot, mit boldog ki megfizet./ Magad szép mását így világra hozni”)

To be death's conquest and make worms thine heir.

A „self-willed” nemcsak azt jelenti, hogy „makacs”, hanem magával hozza a „self-killed” és a „distilled” sejtelmét, valamint a „will” szóhoz kapcsolódó szexuális értelmet. Ezt magyarul nemigen lehet visszaadni; a kép azonban az eredetiben egységes – nemcsak a szexuális értelemben is érthető „conquest” (egyszerre a várostrom és a „con”-„cun” sugallata) miatt, hanem a szó örökösödési jelentése miatt is („The primary meaning must be the usual one: 'spoils of war', but the conquest of inheritance invokes a play on a sense *conquest* has in Scottish law...: 'real estate acquired otherwise than by inheritance’”³¹⁴.) Szabó Lőrinc a második fordításban a bizonytalansággal túl szépnek ítélt „örökszép” szó elhagyása miatt lemondott az „örökség” értelemről is – ezzel visszatérve George hadászati képeihez („beute”, „sold”), amelyek azonban nem függenek össze a szonett egészével.

Ugyanebben a szonettben, a tizedik sorban merül fel egy igen szép, mindkét fordításban megtartott, első pillantásra invenciónak tűnő kép: „ha tízszer visszatükröz tíz tükör” („If ten of thine ten times refigur'd thee”), amelynek eredetét a „refigured” szó asszociációs mezejében, de még inkább Ferenczi Zoltán fordításának „más”, vagyis 'tükörkép' szavában látom: „Ha tíz magad adná tíz másodat”. A kép szép, de elsikkasztja a pénzügyi hasonlatot: „refigured duplicated (with a play on 'figure' meaning a numerical symbol)”³¹⁵, és „Ten for one alludes to and wittily inverts the top legal rate of interest, 10 per cent, 'one for ten’”³¹⁶

VIII. „weil deine stimme fehlt im chor” – „szelíd összhangból elvonod magad” – „confounds /In singleness the parts that thou shouldst bear” – „Nőtlen, te, rossz a társas-éneked.”

IX. A kilencedik szonettben az a legkülönösebb, hogy nem az első, hanem a második fordításhoz használja George szövegét – az tehát ekkor is ott lehetett a keze ügyében, és főleg a problémás helyeken fordulhatott hozzá:

Wenn jeder einzeln witwe auch erscheint
Durch kinder-aug der gatten form im geist

---

314 Booth 143

315 Booth 142

316 Kerrigan 179

Bár mások gyermekéből a halott
Férj mindre visszanéz, mint szellemárny.

When every private widow well may keep,

By children's eyes, her husband's shape in mind: Nyilvánvaló, hogy a kettős értelmű (lélek, szellem, értelem) "Geist" főnevet értette félre itt; ezúttal vagy nem nézte meg az angol és a régebbi magyar szövegeket, vagy pedig a rímkényszer (után-árny) miatt engedett a német szöveg szellemének.

X. A tizedik szonettből is kiérződik George szövegének hatása. A nyitósorokban például:

Das schande! Leign es: liebe gibst du keinem,
Du für dich selber alle sorge bar.

Szabó Lőrinc szövegén George szó szerinti értelmezése érződik („Szégyen! Tagadd, hogy bárkit szeretnél, te magad felé is mentes vagy minden gondtól”), és a fordító megtartja a mondat retorikáját is:

Szégyen! tagadd le, hogy a vágy hatalmát
érezed, ki gondot és jövőt feledsz!

A második fordításban az eredetihez közelíti a szöveget:

Szégyen! Mondd, hogy nincs nő, akit szeretnél,
Te, ki magadhoz oly könnyelmű vagy;

For shame deny that thou bear'st love to any
Who for thy self art so unprovident.

A kilencedik sorból is George hatását vélem kihallani: az angol "thought" és "mind" gondolatköre helyett a német "sinn" és "mut" gondolatkörében mozog a fordító:

O change thy thought, that I may change my mind,

Tausch deinen sinn, so tausch ich meinem mut.

Óh, légy más, s váltsd meg lelkem gondjait!

(A második fordításban is: Óh, változz, s lelkem veled változik!)

Ebből a szonettből is egyértelmű azonban, hogy a fordító használta az angolt, mert egy szóban tapad:

rombolni törsz a gyönyörű *tetőt*

Seeking that beauteous *roof* to ruinate

George “Palast”-nak, Szász “tenházad”-nak, Ferenczi pedig “szépség lakának” mondja, tehát Szabó Lőrinc az angolból vette a megoldást – a második fordításban viszont már erőltetettnek találhatta, mert megváltoztatta: “Csak rombolod a szép épületet”.

Ugyanitt, a tizedik sorban találhatunk egy másik erőltetett mondatot. Az első fordításban némileg szebb és érthetőbb: “A vágnál szebben lakjék a harag?” A másodikban már nem olyan szép: “Szeretetnél szebben lakjék a düh?” Az eredeti, az építészeti hasonlatnak megfelelően: “Shall hate be fairer lodged than gentle love?” Szabó Lőrinc, George megoldását követve (“Soll schöner wohnen hass als edle lieb?”) a “szebben lakjék” kissé nehezen érthető határozós összetételét választotta, pedig kiválthatta volna valami lazább megoldással (mondjuk: “szebb helyen lakjék”, sőt, “lakik”).

XII. Harangot hallva, mely órákra ver

Zahl ich im glockenschlag den schritt der zeit

Mind Szász, mind pedig Ferenczi órát ír – de Szabó Lőrincnek nemcsak George lehetett a mintája itt, hanem a hangzás szépsége miatt alakíthatta így a sort, megérezve az eredeti hangulatát. A második változatban már pontosít, de teljesen elveszti a hangzást, ami pedig itt nélkülözhetetlen:

Számolva az óramondó időt

A harmadik sor is George értelmezését követi az első fordításban:

hogy tavasz múltán még ibolya kel

... und veilchen wenn der fröhling weit

Lehet, hogy rímkenyszerből döntött így, de az értelmezés persze ezt a lehetőséget is megengedi: „past prime: which is past its prime, is declining from its point of perfection (an adjectival phrase modifying violet, but with a play on its adverbial potential for indicating the time of seeing...)”³¹⁷.

A második fordításban mindenesetre megváltoztatta a sort, de az értelmezés hasonló:

Hogy kókad az ibolya nyár előtt,

---

317 Booth, 151

XIV. A tizennegyedik szonettből látszik, hogy a magabiztos fiatal Szabó Lőrinc néha megspórolta magának a szótárazást³¹⁸: bár használta az angol szöveget (a “judgement” szót “ítélek”-nek fordítja, holott a német “Wissenschaft”-ot mond), de ahol a németet értette, vagy érteni vélte, ott nem nézett utána sem az angol, sem pedig a német szó (esetleg éppen több) jelentésének:

Nur red ich nicht von glücks und unheils kraft,
Von pest von teurung oder jahres gunst.

nem mondom: balsors jó vagy jó remény:
ragály, drágaság, vagy kegyes napok;

A “Teurung” vagy “Teuerung” szó a németben egyszerre jelenti azt, hogy “drágaság, drágulás” és hogy “ínség” (az angolban: “dearth”). Szabó Lőrinc, aki ekkor nemcsak anyagi nehézségekkel küzdött, de szembesült az olcsó albérletlételés nehézségeivel, rögtön az első értelmezést választotta, és a “jahres gunst” (angolul “season’s quality”) kifejezést is a német után “kegyes napok”-nak fordította. A második fordítás itt is az angolhoz közelítve módosít:

Bár nem tudom, mi sors következik,
Ragály, éhínség, s zord vagy szép napok;

But not to tell of good, or evil luck,
Of plagues, of dearths, or seasons' quality,

A versen amúgy is több helyen érződik George hatása. A tizenkettedik sor eredetije például nem halmozásról beszél, csak átalakításról:

Bessinst du dich und *mehrst* den vorratschatz

ha magadat raktárrá *halmozod*

If from thy self, to store thou wouldst *convert*

---

318 Szótárt pedig, természetesen, rendszeresen használt, csak éppen fordítói helyszínei (főleg a Centrál), zaklatott munkamódszerei nem tették lehetővé, hogy mindig mindent használjon. Bár a Centrálról és 1919-ről szólva maga Szabó Lőrinc így emlékezik vissza Király Györgyről szóló írásában: „én állandóan sok könyvet hordoztam magammal, Shakespeare-köteteket, szótárt” (Kemény 23), sejthető, hogy a költő legendásan tömött táskája és kabátzsebei nem dagadozhattak több kötetes angol szótáraktól. Az emlékezés hitele amúgy is kétséges: 1919-ben, a *Szonettek*-megbízás előtt, még nemigen hordozhatott magával Shakespeare-köteteket és szótárt. A tizennegyedik kötet fordításánál valószínű, hogy csak az angol szöveg és George volt nála, szótárak és a régi magyar szövegek nélkül (Szász és Ferenczi hatása sehol nem érződik a fordításban). Néhány adat még arról, hogyan használta vagy nem használta a szótárt: „Két napja csak Shelley-t olvastam. Végre szótárral, pontosan, a *Prométeus* I. felvonását; szótár nélkül a többi, kihagyásokkal.” – írja 1945-ös naplójában (Bírákhoz és barátokhoz 92) Az *Ahogy tetszik* fordításakor viszont „a hatalmas, fekete Shakespeare-t, a szótárakat és a szükséges filológiai apparátust” is kicipelte magával munkahelyére, a rétre Titisee-ben. (Kemény 454)

Szabó Lőrinc, jegyzetei tanúsága szerint, itt még érti a képet: “Ha egész tartalmadat összegyűjöd, egy olyan raktárban, amely megőrzi a vetőmagot. A “raktár” tehát a gyermekeket jelenti, akikben az ifjú szépsége fölhalmozva megmaradhat.”³¹⁹

A második fordításban már pontosít, de az első változaton még érződik a korábbi fordítás hatása:

Mihelyt kész leszel *tárolni* magad

Az 1956-os javításban, már valószínűleg csak a magyar korrektúraszöveget nézve, rájött, hogy a sor illetően megoldása zavarja az értelmezést, és inkább végképpen kivette a versből a képileg amúgy sem éppen odaillő “raktár” szót:

Mihelyt kész leszel *őrizni* magad;

A tizenharmadik sor felkiáltása is a George szövegéből ered, ugyanúgy az utolsó sor az angolénál kevésbé baljós kitétele:

Tu dies da ich sonst profezeien muss:
Dein tod ist treu und schönheits *fall* und schluss.

Óh tedd meg! - Másként jóslatom csak ez;
hulltod a Szép s Igaz *hullása* lesz!

Ha meg nem, a jóslatom végzetes:
véged a szép s igaz múlása lesz.

A tizenhatodik szonettben is felfedezhetjük George kezenyomát:

Leb durch dein eignes süßes meisterstück.

élj: éltessen édes mester-müved!

And you must live drawn by your own sweet skill.

A második fordításban ezen is változtat:

élned kell: élj, rajz, saját remeked.

XVII. A tizenhetedik szonett első fordításán is meglátszik George hatása:

So should my papers (yellowed with their age)
Be *scorned*, like old men of less truth than tongue, Wenn dann die altersgelben blätter las
Lacht – wie auf greise minden wahr als lang

Kacag, ki látja kortól sárga, redves
papirom: A vén sok furcsát szaval!

---

319 Shakespeare szonettjei (1921) 170

A megoldás bekerült aztán a második fordításba is:

*Nevetnék sárgult papírom: fecseg
A pletykás öreg, sok szó, semmi tény;*

XXI. A huszonegyedik szonett ötödik sorában George „fonadék”-ot jelentő „Geschlinge” szava érhető tetten:

Mit stolzem gleichnis macht es kein geschling

Büszke hasonlattá szövögeti

Making a couplement of proud compare

A kép később is megmaradt, az *Örök barátaink*ban egy kötőszó („S”) betoldásával ugyanúgy, az 1948-as változatban viszont már az angolhoz idomítva:

s büszke hasonlattá egybeköti

George szövege a hetedik sorban is hat Szabó Lőrinc fordítására, de ezen a ponton látszik, hogy az angol szöveget is használta, és csak ritmikai okokból választja George „május”-át

Shakespeare „április”-a helyett: „With April’s first-born flowers” – „Mit erstem maiflor” –

„május ma-szülte virágát”. A második fordításváltozatban már inkább az áprilist tartja meg, mint a születés képét: „április első virágát”.

XXII. A huszonkettedik szonettben is sejtetően George hatása a negyedik sor az első

fordításban: „hogy életemnek zsoldja a halál” („Then look I death my daus should expiate”) –

ám ezúttal nem közvetlen átvételről van szó, hanem a George-fordítás egészének, hangulatának

hatásáról. A hatodik szonettben beszél George a halál (a férgek) zsoldjáról: „Für todesbeute und der würmer sold.” (Az eredetiben csak: „To be death’s conquest and make worms thine heir”).

Szabó Lőrinc erre emlékezve írhatta le ezt a biblikus sort (a „bűneidnek zsoldja a halál”

átalakítását) – George szövegrésze még ekkor erősen rezonálhatott a debreceni református

kollégium diákjában, aki tizenhat éves korában elmondott karácsonyi beszédében³²⁰ tett

tanúbizonyosságot papi-szónoki képességeiről. Érdeemes lett volna ezt a sort a második fordításban

is megtartani, hiszen a *Szonettek* is tele vannak bibliai hangú sorokkal; ez a szöveghely is

értelmezhető eképpen: „look I death my days should expiate: ... Perhaps the commoner sense of expiate is felt, suggesting a purging of guilt by death.”³²¹ A második fordításváltozatban azonban a másik értelmezést választja: „I hope (and expect) that death will end my days peacefully”³²²:

hogyan belássam: közel már a halál.

Hasonlóan biblikus sorra sikeredett a XXV. szonett záró coupletje – és méltán: a sor erősen emlékeztet a CXVI. szonett himnikus-zsoltáros, emelkedett hangjára:

Then happy I that love and am beloved
Where I may not remove nor be removed.

De boldog én: vágyam jutalma vágy:
hívem el nem hagyom s el ő se hágy!

Érdekes, hogy a második fordításban, habár a szöveg teljesen megváltozott, megmaradt a rímkényszer szülte régies hangzás, megbillentve egy kicsit a sort. Az „űzők” talán a George használta „tol, eltol” jelentésű „schiebe” és az első fordítás rövid szavai miatt került a versbe – de nem egészen érthető:

Jobb hát nekem: szeretnek s szeretek:
Nem űzők mást s más nem űz engemet.

XXIII. A huszonharmadik szonettben George és némileg Ferenczi hatása érződik az értelmezésen:

So entfiel mir weil ich mich nicht vertrau
Des *liebe-gottesdienstes* richtiger gang

Így én, szeretve, nem bízván magamba,
Szerelmem szent szavát felejttem el

Szabó Lőrinc első fordítása:

a szent szerelmi szertartásokat
- önmagamban nem bízva - elfeledtem:

So I for fear of trust, forget to say,
The perfect ceremony of love's rite,

A “fear of trust” többértelműségét – “(1) afraid to trust myself; (2) afraid of

---

321 Kerrigan 202
322 Kerrigan 202

responsibility; (3) afraid that I will not be trusted”³²³ – a második fordításban szépen visszaadja:

Kishitúségből én akként feledtem
Az ősz szerelmi szertartásokat

A George-Ferenczi féle emelkedettség (George egyenesen „szerelmi istentisztelet” emleget) azonban az „ős szerelmi szertartások” képében még ott van a szöveg szép megoldásában; a szonett egésze azonban elsősorban nem a szentség, hanem a színpad témakörében mozog, és profánabb értelmezéseket is megenged: „of love’s rite: (Q has „right”; the two words were not then differentiated by spelling...) (1) that is love’s ritual; (2) that is love’s due (Shakespeare elsewhere uses „rite of love” specifically to mean ’sexual intercourse’ ...”³²⁴

XXIV. A huszonnegyedik szonettben nehéz eldönteni, hogy Szász vagy George értelmezését használta:

Ihr fenster ist dein aug das sie *erhell*t
...és szemedből
ömljön fény rá, mint ablakon át

Az első fordítás:

...s két szemed
az ablak, *mely néki világot ad*

That hath his windows glazed with thine eyes:

Ez a “fényes” értelmezés nemcsak Szabó Lőrinc korai korszakának felel meg, de a reneszánsz azon elképzelésének is, hogy a szemekből fénysugár árad. A második fordításban azonban másképp értelmezte a képet, az angolhoz közelítve, de visszaadva az eredeti kép már-már követhetetlenül bonyolult tükörijátékát is:

Szemeiddel ablakozta magát.

Az utolsó sorban is tapintható George hatása (távol marad – el sosem jut):

ein kustgriff bleibt dem auge *fern*
egyhez el *sohsem jut*

XXV. A huszonötödik szonett második sorának háromszoros főnévének eredetét George

---

323 Booth 171
324 Booth 171

szövegében vélem felfedezni (Szász és Ferenczi az eredetihez hasonlóan két jelzős főnevet használ csak):

Von aussrer ehre prahlen, rang und pracht

külső dicsőség: büszke rang, címek;

A második fordításban Szabó Lőrinc is lefarag a tautológiából:

Közéleti dísz s büszke címeket,

Of public honour and proud titles boast,

A negyedik sor szép megoldása is szó szerinti fordítása George szövegének:

Geniesse *still* was meine ehre macht

Csendben élvezem, amit tisztelek

Az eredetiben a csillagászat köréből vett hasonlat (és a hetedik szonettben már megismert nap-nézés asszociáció) miatt fontos az “unlooked” szó; magyarul talán nem is lehet így megcsinálni (talán Ferenczi “rejtett”-je van a legközelebb hozzá). A sor azonban annyira furcsa lehetett az átdolgozó Szabó Lőrincnek, hogy az eredeti rovására is megváltoztatta:

Csendben élvezem, amit szeretek.

Unlooked for joy in that I honour most;

XXVI. A huszonhatodik szonett negyedik sorának megoldása szó szerint Georgét követi:

Nur zeichen meiner schuld nicht meiner *kunst*

csak mint adót s nem *művészet* jelét

To witness duty, not to show my wit.

A második változatban:

hódol csak, és nem szellemet mutat.

A hatodik sorban George és Ferenczi megoldása visszhangzik:

denn redend bleibt sie stecken

mert szóm nem akad

Szabó Lőrinc: elakad a szó itt

A második fordításban: nincs szavam elég rá

in wanting words to show it

A második fordítás mindenütt az eredetihez közelít, de egy helyen látszik rajta, hogy nem csak a korábbi fordításváltozathoz fordult Szabó Lőrinc fordítás közben, hanem George-t is ismételten megnézte:

Mit günstigen stande gnadig auf mir *lacht*

kedvező jegyben rám nem *mosolyog*

Points on me graciously with fair aspect,

Az első fordítás inkább inkább Ferencziével állítható párhuzamba:

Ferenczi: Szép *sugarát* rám hinti kegyesen

Szabó Lőrinc: boldog kegyével áldva rám *ragyog*

XXVII. A huszonhetedik szonett első fordításának első sorában George értelmezését érti meg vagy érti félre: az „állapot”-ot és „állomáshely”-et egyaránt jelentő „Stand” szót fordítja „rév”-nek az „in a good state” jelentésű „happy plight” helyett:

Hogy térjek boldog révbe vissza, ha

How can I then return in happy plight

A második fordításban kijavítja a tévedést:

Hogy legyek hát megint derűs kedély,

Szintén George szava a “kék” a tizedik sorban:

ha *kék* egén rüt felhők raja bolyg;

Und zierst ihn wenn gewölk das *blau* verdunkelt

A második fordításban:

ha felhőfoltos is a végtelenség

And dost him grace when clouds do blot the heaven:

Ugyanitt az első fordítás záró sorának szép képe, amelyet egyébként “halálos szer” jelentésben olvasnánk, a német “Gram” szava nyomán “harag”-nak értelmezendő:

Und nacht macht nachts des grames harte schlimmer

s éjjel az éjtől mérge egyre rosszabb

A második fordítás már az angolhoz közelít:

s éj edzi éjről-éjre szomorúbbra

And night doth nightly make grief's length seem stronger

XXXV. A harmincötödik szonettben is egy-két pontos tetten érni vélem George hatását, például az “innren krieg” (“civil war”) szókapcsolat fordításában: “belső háború” (a második változatban már “polgárháború”). Az egyik legnehezebb sor, a kilencedik, mintha George duplán használt, “érezék” és “ész” értelmű szavát, nem pedig az eredetit értené félre:

Für deine sinnenfehler find ich sinn

Testi bünödre rámondom: a szellem!

A második fordítás igazi Szabó Lőrinc-féle mesterfogással oldja meg ezt a sort – ez szerintem a magyar *Szonettek* egyik legtalálhatóbb megoldása:

Értelmezem érzékiségedet

XXXIX. A harminckilencedik szonettben nemcsak a “távollét” (“fernsein”, “absence”) szóból látszik, hogy George fordítását is használta, de az utolsó soron is:

Wenn ich hier preise den der *fern dort geht*

itt zengve Őt, ki *amott messze megy*

Pedig az eredeti jelentése: “by praising my friend in the place where I am (and in this poem), though he continues to be somewhere else”:

By praising him here who doth hence remain

XLI Hasonló félreértés történik a negyvenegyedik szonett első és második sorában, bár itt nem egyértelműsíthető a George-hatás:

Wenn manchmal ich von deinem Herzen fern

“ha én / elhagylak” – mondja a magyar szöveg, talán George “fern”-jének hatására. Pedig az értelem inkább az, hogy “hiányzom a szívedből” (“absent from thy heart”), lásd a második fordítást: “ha szíved elhagy néha”.

Az viszont biztos, hogy az eredeti “seat”-je George hatására lett “ház”:

Weh mir! doch meiden könntest du mein haus

Ó jaj! kerülted volna házamat

(Ez a kép a második fordításba is belekerül)

„Ay me, but yet thou mightst my seat forbear”, - mondja az eredeti: “my seat the place that belongs to me (used like “the chair” or “the throne” – a symbol and prerequisite of authority; Variorum cites J. A. Fort, who called this ‘a reference to the time-honoured courtesy of not occupying the chair most used by the owner of the house’. Here the reference is specifically sexual”.³²⁵Talán ezért (és egyéb, máshol részletezett magánéleti vonatkozások miatt) volt olyan biztos Szabó Lőrinc a jegyzetekben abban, hogy a szép ifjú és a fekete hölgy Shakespeare szobájában tartották pásztorórájukat: “De azért vigyázhatott volna, hogy ne épen az ő házában törjék meg hűségük kettős esküjét.”³²⁶ A 11. sor “részeg pillanat”-a (“riot” – de itt George “dínom-dánom” jelentésű “saus und braus” kifejezéséből) mintha fel is vázolná a történetet: a nekivadult nő elcsábítja a spicces ifjút épp Shakespeare ágyában... (A második fordításban a kétértelmű “részeg” már “vad”-dá szelídült).

XLIII A negyvenharmadik szonettben már csak néhány szóból sejtehető, hogy olvasta-használta George szövegét: „geschlossnem aug” – „zárt pillákon” („unseeing eyes”), de Ferenczi is ugyanezt írja (a második fordításban már kevésbé romantikus: „csukott szemnek”); az utolsó sorban is Georgét fordítja: „bring dich der traum mir nach” – „ha meghoz az álom” („when dreams do show thee me” – Shakespeare szándékosan hozza vissza itt a „show” szót, de ez magyarul, most úgy gondolom, visszaadhatatlan).

XLIX. A negyvenkilencedik szonettben is csak helyenként érezhető George hatása:

Du hinwarfst deiner liebe letz geschenk,
Auf klugen ratschlag deine rechnung ziehst

s eldobta vég-ajándokát szíved
és számadásra hívnak bölcs okok;

---

325 Booth 201

326 Shakespeare szonettjei (1921) 184. A jegyzet idézi ugyan angolul a párhuzamos szöveghelyeket, de egy szóval sem indokolja, miért fordította egyértelműen “house”-nak a “seat”-et. Ráadásul zavaró az utolsó sorban a “frigyünk”, amely a nőre vonatkozik, de nincs angol megfelelője.

A második fordításban ez teljesen másként (inkább az angol alapján) szól, ám az áthajlás és a rímkényszer zavaró:

S szerelmed, fukarkodva, kitűnő
Szempontok szerint számolni tanul;

When as thy love hath cast his utmost sum,
Called to that audit by advised respects,

És a nyolcadik sorban (sorcsérével):

Wenn ursach findend zu gemessnem Ernst
kimért komolyság tanácsa szerint

Ez a változat marad meg aztán, igazán szépen, kifejezően átalakítva, a második fordításban is: érett kimértséggé komolyodik

Shall reasons find of settled gravity;

LII. Az ötvenkettedik szonettben itt-ott inkább Szász hatása érződik, de az első fordítás néhány szófordulatát befolyásolni látszik George fordítása: “feierkleid” – “ekes köntöst” (“robe”, a második fordításban már: “ruhát”), “wenn verdeckt – zum hoffen.” – “s ha rejtve vagy: remél!” (“being lack’d, to hope” – “s aki nem, remél”)**LXII.** A hatvankettedik szonett egyik képén tetten érhető George hatása. Az eredeti:

Beated and chopp’d with tanned antiquity

tartalmazza ugyan a cserzés képét (Ferenczié a ráncokat is: “Cserző kortól feltörve, ráncosan”), de a kép maga, és a rím (“verruchtheit jetzt” – “balgaság már”) inkább George hatását mutatják, aki szerint az arcra az öregség marat ráncokat:

Von alters beize eingeckickt, zerfetzt
arcomba ráncot vénség sava rág már

(ez marad meg a második változatban, “már” nélkül).

LXIII. A hatvanharmadik szonettben három sorban látszik George hatása:

Entschwindende ung schon geschwundne pracht

Tűnő vagy eltűnt pompa lesz csupán

And all those beauties whereof now he's king

Für solche zeiten sammle ich nun kraft
Dass Alters grimmes *schwert* ihm ferne bleibt

A jövendőért gyűjtök most erőt
a Vénség kardja ellen tartva *kardom*

For such a time do I now fortify
Against confounding age's cruel knife,

„A Vénség kardja: az idő kaszája” magyarázza a jegyzetben³²⁷pedig George nyomán fordította, és nem követte az eredeti mezőgazdasági képét.

LXVIII. A hatvannyolcadik szonettben, ha csak egyetlen szón is, de meglátszik, hogy Szabó Lőrinc még mindig segédszövegül használta George fordítását:

In ihm die heiligen alten stunden *blühen*

Benne a boldog antik kor *virúl*

In him those holy antique hours are seen,

LXX. A hetvenedik szonettben egy kép erejéig látszik George emelkedettsége:

Die krähe flieht in himmels schönstes licht.

(ott lebeg/) a varjú, hol legszebb ég tündököl

A crow that flies in heaven's sweetest air.

A második fordításban is megmarad ez a szép kép:

Varjú, mely az ég fényét keresi.

XCIII. A kilencvenharmadik szonettben már csak leheletnyi apróságokból sejthető George hatása.

In mancher augen steht des lugs chronik

(... sunyi szemben írva áll/) a hunyorgó, hazug szív-krónika

In many's looks, the false heart's history

A zárósorokban nem szó szerinti fordítás, inkább asszociációs hatás érzékelhető: George “schein” szava egyszerre jelent “fény”-t és “látszat”-ot, így kerülhetett bele Szabó Lőrinc fordításába a “fény”:

Dein reiz wird wie der apfel Evas sein,

---

327 *Shakespeare szonettjei* (1921) 196

Gleicht deine süsse tugend nicht dem schein.

Éva almája szépséged, ha fény-
alakod lelke nem édes erény!

A második fordításban már az angolhoz közelít – talán azzal a különbséggel, hogy az angolban a „virtue” jelentése bővebb: „Both 'nature and quality' and 'moral goodness’”³²⁸. (Szabó Lőrinc leveleiből tudhatjuk, hogy mennyire foglalkoztatta őt a hűség – a női hűség – feltétlenségének gondolata. Lélektanilag lehetséges, hogy ezt a verset a második fordítás idején magánéleti problémáira vonatkoztatta, ezért a „Gyönyörűség” szó választása):

Éva almája leszel, Gyönyörűség,
Ha külsőd nem tölti mézízű hűség.

How like Eve's apple doth thy beauty grow,
If thy sweet virtue answer not thy show.

XCIV. Hasonló gyanú merülhet fel az első fordításban, de itt már kevésbé biztos alapon:

Wird von dem ärmsten gras ihr *glanz* bedroht.

fényét hitvány dudva dacolja túl

A második fordításban:

Szebb lesz nála a legrosszabb paraj

The basest weed outbraves his dignity

XCVI. A kilencvenhatodik szonettben azonban egy (különben találó) apróbb félrefordítás

köszönhető Georgénak:

Wie manches lamm der wilde wold betröge,
Könnst als ein lamm er *seinen blick verdrehn!*
Wie mancher schauende hintennach dir zöge
Wenn du die volle stärke liessest sehn!

Úgy tűnik, itt George is félreértette a „looks” szót, és Szabó Lőrinc a német „die Augen verdrehen” (forgatja a szemét) kifejezés alapján fordítja le a mondatot. A második mondatnál is inkább George nyomán a „teljes erődöt megmutatod” kifejezést fordítja le:

A farkas is hány bárányt csalna meg,
ha jámborul *forgathatná szemét!*
Hány imádó követne Tégedet,

---

328 Kerrigan 290

ha teljes szépséged kifejtenéd!

A fordító jegyzete is megerősíti ezt a képet: „Ha a farkas úgy tudna nézni, mint a bárány, hatalmasabb volna. Te szelédnek („báránynak”) látszol, tehát hatalmad kétszeres.”³²⁹ Az angol azonban a (magyarban is meglevő) biblikai „báránybőrbe bújt farkas”³³⁰ kifejezést használja, amely a külső és a belső tulajdonságok különbségén alapul (még pontosabban: „the image here suggest sexual rapacity”³³¹). A magyar a „szemforgatóan álságos” jelentéskörben mozog, és ezzel a jelentést ugyan nem, de a képet némileg megváltoztatja. A második mondat is kétértelmű: „suggests both 'the power that comes from your condition of youthful beauty' and 'the force of your high rank'”³³²:

How many lambs might the stern wolf betray,
If like a lamb he could *his looks translate!*
How many gazers mightst thou lead away,
if thou wouldst use the strength of all thy state!

A második fordításban megmarad a szemforgatás képzete, azonban a fordító az eredeti “bárányként” képet is meg akarja tartani – így együtt viszont zavaró lesz a kép, mert a bárány nem szemforgató. Igaz: az eredeti vers is becsapja első olvasásra az olvasót: “This construction appears to be other than that it is; syntactic habit momentarily causes a reader to mistake the nature of the clause (in much the way he might be fooled by a wolf in sheep’s clothing): the syntax indicates, that the action will be lamb-like.”³³³ A második mondatban az angolhoz idomítva történik a mondat átalakítása:

A bős farkas hány bárányt csalna meg,
Ha bárányként *forgathatná szemét,*
Hány imádó követne tégedet,
Ha erőd s pompád mind kifejtenéd!

XCVII. A kilencvenhetedik szonett első fordításának két sorában nyilvánvaló a George-hatás. A harmadik sorban George költői szabadsággal csillagtalan éjszakának fordítja a sötét napokat, így

---

329 Shakespeare szonettjei (1921), 219

330 A Szabó Lőrinc által bizonytalannal tanulmányozott Károli-Bibliában így hangzik a vonatkozó szövegrész: “Őrizkedjete pedig a hamis prófétáktól, a kik juhoknak ruhájában jőnek hozzátok, de belül ragadozó farkasok.” Máté, 7.15

331 Duncan-Jones 302

332 Duncan-Jones, 302

333 Booth 312

lesz Szabó Lőrincnél is „vak, fekete éj”:

What freezings have I felt, what dark days seen!

Wie fühlt ich frost! verdunkelt sahn die sterne

Hogy fáztam-áztam vak, fekete éjben!

A második fordításban aztán már az angol alapján írja: „Hogy dideregtem, nappal is sötétben”.

(Érdekes, hogy ennél a sornál Szász Károly is szabadon fordít: „Mily fagyhaló szél, sűrűn szállongó hó” – így kerül be az „ázás” Szabó Lőrinc versébe.)

A másik pont, ahol szintén George értelmezését követte a magyar fordítók és az eredeti szöveg ellenében, a 11. sor:

Denn sommer und sein rehtum warten dir

(a nyár/) gyönyörei megtérted várva várják.

Az angol azonban más értelemben használja a „wait” kifejezést: „Summer and his pleasures are personified as courtiers or suitors who attend on the youth as their king or lord.”³³⁴ Ezt az értelmezést követi aztán Szabó Lőrinc is a második fordításban:

Hisz minden csak veled örül a nyárban,

Elképzелhető, hogy az ötödik sor “messze-telt idő” kifejezése is a George “messze” jelentésű “entlegen” szavából származik (“zeiten die entlegen”). Az értelmezési bizonytalanságot mutatja a későbbi kiadások két változata is: “eltolt idő”, “szakadék idő” (“time remov’d”).

Az első fordítás jegyzeteiben így kommentál a fordító: “*A messze-telt idő*: this time removed: az az idő, amelyet messze töltöttem el; elfogadható magyarázat volna az is, hogy a *removed*: vissza- hátradobottat jelent, t.i. hogy bár valóságban nyár vagy ős (május öröksége) volt körülöttem, ez a nyár *removed*, vagyis *visszafordúlt idő*-nek (sic!), még az előző télnek tűnt föl.”³³⁵

C. A századik szonett első fordításába több helyen belejátszott George szövege – ezeket a pontokat a második fordításban egytől egyig megváltoztatta:

---

334 Duncan-Jones 304

335 Shakespeare szonettjei (1921), 219

Warfst du dein *feuer* weg für eitlen sang
Szent *lángod* méltatlanra szállt alá
Mit edlem ton so schlecht verwandte zeit
mulasztást pótoljon *nemes szavad*;
... schreib auf verfall ein *spottgedicht*,
Mach dass *von raub der zeit* man spricht mit hohn.
S ha látsz: *gúnyverset* írj, hogy megvetés
érje mindenütt a *rabló időt*!
Schütz ihn vor ihrer sens' und krummen *schwert*.
védd a kaszás, görbékardos Időtől!

CVII. és CVIII. Mindkét szonettben egy-egy szón, szókapcsolaton látni, hogy használta George fordítását: „ingó veszélyt” (George: „schwankungen” – az eredeti: „uncertainties”) és „van új szó, új sorokba fűzni” („was gibt es neu zu reden, neu zu reih” – „what’s new to speak, what’s new to register”)

CXI. A száztizenegyedik szonettben két félreértés is köszönhető George szövegének – itt mintha alig használta volna az angol szöveget – de a régi magyar fordításokat biztosan nem. A második sorban George „Leidensfahrt”-ját fordítja („Leidensgang”: „kálvária”):

Die schuldige gottheit meiner leidensfahrt
kálváriámnak bűnös istenét
The guilty goddess of my harmful deeds,

A második fordításban kijavítja a hibát:

Szidd rút tetteim bűnös istenét,

Az ötödik sorban pedig az „égés”-t és „bélyeg”-et egyaránt jelentő „Brand” szót fordítja félre:

Daher empfängt mein name einen brand
Nevem ezért vet oly könnyen lobot,
Thence comes it that my name receives a brand,

De a félreértés ezúttal megmarad a második fordításban is – az első hatására: “Nevemet üszök

innen lepi be”. Igaz, hogy Shakespeare ugyanazt a “brand” szót használja itt, mint a százötvenharmadik szonettben, azonban más értelemben: “my name is marked or stigmatised, as in the Roman practice of public censure, or ‘branded’ with a hot iron, like the hand or face of an Elizabethan criminal.”³³⁶ Az első fordítás jegyzetében Szabó Lőrinc még meg is magyarázza ezt a félreértést: “Nevének és foglalkozásának hallatára föllobog a gyanu, a vád és mindaz az előítélet, mellyel a színészekre tekinteni szoktak.”³³⁷

Érdekes, hogy a száztizenkettedik szonett, amelyben viszont több ponton is aggályosan ragaszkodik az angol szöveghez, már így kezdődik (az én kiemelésem): “Ha szánsz s szeretsz: a bélyeg elsimul/ mit durva botrány homlokomra rótt”.

CXIV. A száztizennegyedik szonettben két szó ered Georgétól (vagy Ferenczitől, aki talán szintén használta ugyanezt a német szöveget, mert a szavak megegyeznek):

Und eure liebe lehrt es zauberei

s szerelmed formál belőle bűvészt,

az eredetiben „alchemy” áll, ami az itálkeverés képzetének sokkal inkább megfelel. A vers nem beszél borról sem, csak azt mondja, „prepare the cup”, a német viszont igen:

s borát ínye szerint készíti el:

CXVI. Nem biztos, hogy George (vagy a vele megegyező Ferenczi) példáját követte Szabó Lőrinc a száztizenhatodik szonettben, de mindenesetre párhuzamos az értelmezésük, és ellentétben áll a Szász Károlyéval („Nem! örök pont az, mint a sarki csillag”) és számos modern értelmezővel is. Szabó Lőrinc jegyzete az első kiadásban: „Fárosz: an ever-fixed mark: Tyler szerint ‘love is like a lighthouse unshaken by the winds and waves, and shining over the waters, like a star’ – Stopes szerint: ‘Pole-star’. A fordító az első értelmezést fogadta el.”³³⁸ Ez kár, mert erősen valószínűtlen, hogy az idő rombolásait olyan részletező dühvel leíró Shakespeare egy olyan emberi építményt, mint egy világítótorony, „ever-fixed”-nek tartott volna.

George: O nein, sie ist ein immer fester turm

---

336 Duncan-Jones 332

337 Shakespeare szonettjei (1921), 229

338 Shakespeare szonettjei (1921) 232

... man misst den stand ...

Nem! - Fárosz ő, mely örökké lobog:
(... láthatod / hogy áll, de...)

A második fordításban megtartja ezt az értelmezést, de a lángolást-fényt lecsavarja, és később is közelít az angolhoz:

Ó, nem; az örök fárosz maga ő, (...)
Magasságát mérhetik, erejét nem.

CXXIII. Szintén George-ot követi egy másik építészeti képben: az eredeti „pyramids”-ot „tornyaid”-nak fordítja (de a jegyzetben már felhívja a figyelmet arra, hogy az eredetiben mi áll).

CXXV. Arm ärmer werden durch zu hohen zins

Nem láttam-é: ki külső kegyekért élt,
szegény s szegényebb lett - (nagy a kamat!) -

Szabó Lőrinc a „lakkér”-t és „kamat”-ot egyaránt jelentő „Zins” szó két jelentéséből a másodikat fordította le – és ez az értelmezés maradt meg a második fordításban is – azonban a megelőző sorban az angol „dwellers on form and favour”-ból (szintén nem fordítva le a „dwell” szóból eredő képet) az angolhoz való túlságos ragaszkodás miatt szinte érthetetlen képet alkotott (bár a „tönkremegy” találó szava miatt mégis jó és érthető a sor):

Nem láttam-e, tönkre hogy ment a forma
Híve lassan a túlnagy kamaton? --:

Ugyanebben a szonettben egyhelyütt azonban egyértelműen az angolhoz idomul:

Which is not mixed with seconds, knows no art,
társat nem tűr, csellel el nem vakít:

Az angol kétértelmű: „free of inferior matter, unadulterated.... Conceivably the poet is also implying that the friend has no rival, that love is going to no 'other' or 'others' (seconds in an extended sense.”³³⁹ Az első fordításban a második, a második fordításban az első értelmet fogadja el:

Nem mesterkélte, ocsúval keveretlen,

A szonett utolsó sora viszont a német megoldására (“parancsod szorongatja, de nem

---

339 Kerrigan, 350

kényszeríti”) emlékeztet, a “megfogyva bár, de törve nem” felhangjaival:

Wie sehr bedrängt auch, zwingt nicht dein befehl
azt, nyomja bár, nem töri kényszered!

A második fordítás, némi remek költői szabadsággal, már az angolhoz alkalmazkodik:

Ostromod tetőpontján ráz le téged.

When most impeached, stands least in thy control.

CXXVI. A százhuszonhatodik szonettben több helyen látszik George hatása: a „szívünknek tükröt adsz” kifejezés a harmadik sorban a német „zeigst” és az angol „show” együttes hatására került be a tükrökre és fényre oly érzékeny első fordításba. Érdekes viszont, hogy (nosztalgia? rímkényszer?) a második fordítás még meg is fejele ezt a képet, ahelyett, hogy pontosítaná: „tükrünként kigyúlsz”. A „mi hervadunk, te fölfelé haladsz” sort azonban az angolhoz („Thy lovers withering as thy sweet self grow’st”) idomította később: „barátaid hervadnak, s te virulsz” – de itt még a német „indem du steigst” („emelkedsz”) kifejezést fordította – csakúgy, mint a „te vágynál tova” mondatot: „sowie du vorwärts willst” (az angolban csak: „as thou goest onwards”, ahogy a második fordításban is: „ahogy mégy”).

CXXVII. A százhuszonhetedik szonett első fordításában két szépítő félreértés köszönhető George-nak:

Denn da sich Jeder kraft der *schöpfung* stahl

a *Teremtést* minden kéz lopja ma (a második fordításban: „A természetet minden lopja ma” – „For since each hand hath put on nature's power”). A másik:

Drum, herrin, hast du *haare* schwarz wie nacht

Ezért holló-feketék *fürtjeid* (a második fordításban: és szemöldököd – her brows so suited)

CXXVIII. A százhuszonnyolcadik szonettben csak egy-két szón látszik, hogy használta George szövegét: „faragványokkal” („Schnitze” – „chips”), és „alkatot” („formung” – „state”).

CXXIX. A százhuszonkilencedik szonettben George „Geist” és Szász „szellem-kincs” szavának megerősítésére választotta a „szellem” szót (a „rút szennyé”, majd „mocsokká” megoldást pedig

Szász „sárba” szava bátoríthatta). Az angol „spirit” jelentése több ennél: „alluding both to semen as a 'vital spirit' and to the soul or higher part of man”³⁴⁰— a magyar nyitósor jellegzetesen Szabó Lőrinc-hangon beszél („Férfi, légy tiszta legalább/ a homlokodtól fölfelé!” Az „állati” szó is George értelmezéséből („tierisch”) került a magyar versbe, mindkét változatba; az elsőben George „gift” szavának megfelelője is szerepel („méreg”). Talán George „pokolba húzó mennye” („Den himmel der zu dieser Hölle zieht”) inspirálta az első fordításban: „A Hidat, mely ég s pokol közt ivel!”. A második fordításban szereplő „déliab” is emlékeztet (bár csak emlékeztet) George „Schattenbild”-jére („dream”).

CXXXII. A százharminckettedik szonettben elképzelhető, hogy a második fordításban is bennmaradt „a nap hajnali vére” („a nap ifjú vére” George hajnalpírjából („morgenrote”) származik.

CXL. A száznegyvenedik szonett első fordításának utolsó sorának szép megoldása: „nézz rám, ha messze jár is *vad szived!*” voltaképpen George sorának fordítása: „so leit/ dein aug zu mir, schweift dein *wild herz* auch weit”. George-t talán az eredeti „wide” szava inspirálta erre („Bear thine eyes straight, though thy proud heart go wide.”) Valószínűleg ennek a németes tévedésnek az elkerülése készítette később a fordítót a sor teljes átírására, még ha ennek a kötet egyik legerőltetettebb áthajlása is az ára:

Hogy így ne járjak, s te se, szemed akkor
Is tűzzön rám, ha szíved elcsatangol.

Ugyanebben a szonettben talán szintén George felől értelmezhető a szentimentális “gyászos kínom” kifejezés a negyedik sorban, amely nem is az angol “pity-wanting pain” fordítása, inkább George “mitleidwürdigem not” kifejezéséből ered, a “Mitleid” ugyanis “résztét”-et is jelent, ez pedig a “gyász” fogalomkörébe tartozik. A második fordításban már “szánalomesdő szívem”-nek fordítja.

CXLIV. A száznegyvennegyedik szonett negyedik és kilencedik sorában egyértelműen George-t fordítja. A negyedik sorban:

---

340 Duncan-Jones 372

Der schlimmere geist ein weib von düstrem glanz

a „fény, csillogás” jelentésű „Glanz” szót a szem csillogására vonatkoztatja (az eredeti inkább az ördögi képzeteket vonja be: „a woman coloured ill”):

és nő a Démon: szeme csalfa tűz.

A kilencedik sorban viszont:

Und dass mein engel sich verkehrt zum feind

a mondatot érti félre, mert a „Feind” egyszerre jelent „ellenség”-et és „ördög”-öt, de Szabó Lőrinc az előbbi megpldást választja (a régi magyar fordítók ellenében is):

Lassanként ellenemmé változik

Pedig az angol világosan fogalmaz:

And whether that my angel be turn'd fiend

Az utolsó sor egyszerre mutatja George és Győry hatását: „Dass böser geist den guten ausgebrannt” és „Ha majd a jobbik a rossztól elégett”:

Míg a Jó a Rosszban el nem lobog!

Az eredetiben: „Till my bad angel fire my good one out” inkább a nemi betegségekre is utaló „kifüstölés” kifejezést használja; a jegyzet szerint: „Csak akkor fogom megtudni a valót, amikor más a Démon megölte az Angyalt.”³⁴¹ - Szabó Lőrinc a második változatban is megtartja az elégsz szép és magasztos képét:

míg a Jó el nem hamvad a Gonoszban.

6.2 A Szász Károly-Győry Vilmos-féle szonettfordítások hatása

Az első fordítás utószavában „A fordító megjegyzései” cím alatt Szabó Lőrinc megvallja, hogy a Szász-Győry-féle fordítást „állandóan figyelemmel kísérte” („A Győri fordította szonettek jelentékenyen jobbak a Szász által fordítottaknál”), és becsületesen megadja az egyező sorokat is, összesen huszonháromat. „E seregvezések legtöbbször maguktól adódtak, s tulajdonképpen

³⁴¹ Shakespeare szonettjei (1921) 254

nem is átvételek”. A fordító becsületből aggályosan még az egyező rímeket is sorra megadja: negyvenhárom egyezést jegyez. Ugyanakkor leszögezi: a Ferenci-féle, akkor még a maga egészében nem publikált változatot „csak kritikusabb helyeknél mint szöveg-értelmezést” nézte meg, átvételről tehát nem lehet szó, csak „véletlen találkozásról”.³⁴²

Az alább következő számtalan sor-összehasonlítás azt demonstrálja, hogy az átvételek sokszor nem annyira egyértelműek, mint az egész sorok és rímek esetén: a tizenkilencedik századi fordítók és Ferenczi fordításának hangvétele és képei időnként meglehetősen erősen befolyásolják Szabó Lőrinc első fordítását.

II. válasznak szemed tört lámpása (válasznak saját üreges szemed) To say within thine own deep sunken eyes,

Szász: csak béesett szemed kihamvadt mécsét

Benned hűl: Benne véred pezsgve forr (és a véred / melegítene, bár hidegnek érzed)

Szász: s fölformna véred, bár meghidegül

III. Ferenczi hatása ezúttal a második fordításban látszik: „vagy ki oly balga” (Ferenczi) „balga férfi” (Szabó Lőrinc)

IV. Szintén a második fordításban

Szász: „Gyümölcstelen báj” - „Tékozló báj” („Pazar kedvesség” az elsőben – ez pedig Ferenczi!) Unthrifty loveliness

„S csak bőkezűnek osztja bőviben” – „s mert bőkezű, csak bőkezűt segít” And being frank she lends to those are free: (1. fordítás: „s - nyílt szív - kölcsönt is csak nyílt szívnek ad!”)

IX. Szász hatásának érzem a kilencedik szonett tizenegyedik és tizenkettedik sorát:

11. sor, Szász: „De elpazalt szépség elvesz magába,
Ha nem használod, megölője léssz.”

az elpazarolt szépség elveszett:
hagyd parlagon, - s a pangás pusztulás is!

Szabó Lőrinc itt éppenséggel az eredeti angol szöveg izgalmas hangzására érez rá, csak a kép nem a legmegfelelőbb: a földművelési hasonlat korábban a nő megművelését célozta, itt pedig a

³⁴² A fordító megjegyzései, 261

férfi szépsége marad parlagon - de a meglepő kép mégis elgondolkodtatóan Shakespeare-i. A második fordítás megoldása értelmileg világosabb, szebb, találóbb – de sem hangzásában, sem kacifántosságában nem vetekedhet az elsővel.

De ha szépség vesz, végleg elveszett:
Elveszti a tétlen zsugorgatás is.

But beauty's waste hath in the world an end,
And kept unused the user so destroys it:

XI. A tizenegyedik szonettben van egy sorpár, amelyre É. Kiss Katalin elemzése is kitér („Ilyen korszerűtlen, a fordítás egészének színvonalához nem méltó sorokat is találunk”³⁴³). Az eredeti így hangzik:

Herein lives wisdom, beauty, and increase,
Without this folly, age, and cold decay,

Az első fordítás:

Szépség van ebben, ész s tenyész-erő;
kívüle: jég-halál, kor, balgaság;

Ez a megoldás szembetűnően emlékeztet a Szász Károly-féle fordítás ötödik és hatodik sorárának biblikusságára:

Im ez az élet, bölcsesség, tenyészet!
Egyéb: bolondság, aggság, jég-halál.

De még erősebben Ferenczi – láthatóan Szász Károlyra alapozott – fordítására:

Szépség van ebben, bölcsesség s tenyészet,
Kívül rajt' zord halál, kor, balgaság:

Látható, hogy a fiatal Szabó Lőrinc ennél a nagyon egyszerű, egyenes vonalú, mégis igen nehezen megoldható résznél nem tudott megszabadulni elődei megoldásától, és a kettőből keverte ki a sajátját. A „ész s tenyész-erő”-t én korántsem tartom olyan félresikerültnek, mint É. Kiss Katalin: Szásszal és Ferenczivel ellentétben Szabó Lőrinc egyszerre érez rá Shakespeare nyersességére és szójátékképző hangzásvilágára.

A második fordításnál, már költői eszközei teljes birtokában, már egyszerűbben és világosabban fogalmaz (bár az „örület” kétségtelenül sokkal erősebb és Szabó Lőrinc-ibb, mint a

---

343 É. Kiss, 60

„folly”), itt viszont már a saját korábbi megoldásától nem tud szabadulni: a „hűlő kór” nem a „cold decay” legjobb megfelelője, hanem a „kor” szó továbbélése:

Így élni szépség, okosság, erő,
Másképp vénség, hűlő kór, örület;

XIII. A tizenharmadik szonettben a kétértelmű nyitómondat esetében („O, that you were yourself!”) George megoldásával szemben („O warest du dir selbst!”) a Szászét („Bár magadé volnál!” és a Ferencziét („Bár volnál magadé!”) választja – az első esetben szó szerint a Ferencziét, a másodikban a Szászét. Az első fordításban azonban Shakespeare-hez hasonlóan még visszahozza a szerkezetet: „then you were yourself again” – „magadé maradsz”, a második fordításban azonban nem ismételi, sajnos: „újjászületnél” – megtartja viszont a növényzeti hasonlatot („virágzás”, „sarj”), amivel elődei nem törődtek.

Ugyanitt a zárócoupletben túlságosan megköti a kezét a rímkényszer és az elődei által kínált megoldások:

O none but unthrifts, dear my love you know,
You had a father, let your son say so.

Szász: Kedves szívem! neked is volt apád:
Rád is fiad hadd ezt mondhassa hát!

Ferenczi: Csakis pazarló! – Tudod, volt atyád,
Drágám: fiad is hadd mondhassa hát.

Talán ez a Ferenczi-fordítás a legsikerültebb, mert nyelvtanával nem zavarja össze az olvasót.

Szabó Lőrinc mindkét szövegében zavarosak a vonatkozó névmások:

Csak a tékozló... Kedves, volt atyád?
- Volt! - Bár mondhatná ezt valaki Rád!

Ó! csak a pazar. Drágám, volt apád;
Hadd mondja ezt a fiad tereád!

Maga Szabó Lőrinc is érezte, hogy itt nem bírta megoldani a mondatot, mert jegyzetében mulatságos mentegetőzésre kényszerül: „Lord Wriothsley kora fiatalságában elvesztette atyját. E kifejezést időtől függetlenül kell érteni, mert másként könnyű félremagyarázni: „Bárcsak rád is azt mondhatná már valaki, hogy te *voltál* az atyja (vagyis bárcsak meghaltál volna már!) – Ami

természetesen hibás értelmezés lenne.”³⁴⁴

XV. Néha nehéz megmondani, hogy az angol szöveg, George vagy a régi magyar fordítások hatottak Szabó Lőrincre. A tizenötödik szonettben például a zárósor eredetije így hangzik:

As he takes from you, I engraft you new.

(“as Time wastes you I give you new life. An engrafter introduces a cutting from one plant into the stock of another to produce flowers and fruit from a new growth; similarly, the poet makes the young man to flourish as he ages by grafting him into his verse”³⁴⁵)

George “Trieb”-ről, hajtásról beszél, Szász és Ferenczi “ojtás”-ról. Szabó Lőrinc első fordítása megtartja a képet, és meg is érti (a jegyzete szerint: “Új törzsbe oltalak: verseimbe oltom be szépségedet”):

Szerelmedért küzdök, s ha elragad
a zord idő: új törzsbe oltalak.

A második fordításban az angolhoz közelít, de még mindig megtartja a képet (a “törzs” Szabó Lőrinc leleménye, a képből és talán George “hajtás”-ából fakad):

S küzdve az idővel, mely elragad,
Mert szeretlek, új törzsbe oltalak.

Az 56-os kiadás előkészítésekor szemlátomást zavarta Szabó Lőrincet ez a kép, és, sajnos, kijavította – tisztább lett ugyan, de következetlenebb:

Mert szeretlek, én feltámasztalak.

XVII. Szász hatása érződik a tizenhetedik szonett következő sorain is:

Szász: Pedig az isten látja: sirhalom csak
Mely halva rejt, alakod nem mutatja.

Szabó Lőrinc: Pedig - ég tudja -: pusztá sírhalom:
élted takarja s félig se mutat.

Itt Szabó Lőrinc az angolt is használhatta (“shows not half your parts”); George sem említi ezt a “félig”-et.

XVIII. A tizennyolcadik szonetten is érződik egy-két helyen Szász hatása az első fordításra, még

---

344 Shakespeare szonettjei (1921), 169
345 Kerrigan, 193

az olyan “harcos” Szabó Lőrinc-i képeken is tetten érhető, mint:

a május gyöngé bimbóira harcós
vihár csap és ah! oly rövid a nyár!

Szász: Zord szélkül gyöngé bimbók hullanak
És ah, rövid a nyárnak élete.

Rough winds do shake the darling buds of May,
And summer's lease hath all too short a date:

A második fordításban már pontosít, és megtartja a „lease” földhözragadt értelmét:

Hisz a május méz-bimbaira vad
Szél csap, s túl rövid a nyár bérléte;

XIX. Az is megfigyelhető, hogy olyankor támaszkodik a legjobban Szászra, amikor a legkevésbé szereti a szöveget. A tizenkilencedik szonett Szász-féle fordítása elég jó, és Szabó Lőrinc régiesre sikeredett fordítását szemlátomást ez ihlette, ha nem is követi szó szerint, de a kulcsszavak azonosak: „fading sweets” – Szász: „éket”, Szabó: „hervadó ékeivel”; „most heinous crime” – Szász: „undok büntől”, Szabó: „rút büntől”; „antique pen” – Szász: „ódon tolladdal”, Szabó: „ódon pennád”; „fleets” – Szász: „gyors röptödbe”, Szabó: „röpülj” – és, ezzel összefüggésben: „in thy course” – Szász: „ha átröppensz fölötte”, Szabó: „míg fölötte át-/suhansz”. Ez utóbbi kép azért különösen zavaró, mert Szász egyik klasszikus³⁴⁶ (bár nem végzetes) képzavarából ered: Shakespeare-nél ugyanis inkább „rohan az idő” („swift-footed Time”) mintsem „repül”. Szabó Lőrinc második fordításában benne marad ez a repülés-képzet, és zavarossá teszi a mondanivalót:

S legyen víg s bús kor, amit *röptöd elhagy*,
S tégy, amit akarsz, Gyorslábú, te, a
Nagy világgal s tűnő ékeivel, csak
Egy szörnyű bünt ne kövess el soha:
Ne szántásák kedvesem szép homlokát
Óráid, s ódon pennád rajzai;
Suhanj fölötte érintetlen át:

Ebben az utolsó mondatban nehéz eldönteni, hogyan vonatkozik az „érintetlen” az ifjúra –

---

346 Ahogy Babits is elmarasztalja Szászt a Vihar-fordítás kapcsán: “Tehát: egy *folyam*, amelyet *egy öből elolt*: képek, melyekről, mondanom sem kell, az eredetiben egyáltalán szó sincs.” Babits: *Esszék, tanulmányok* 432 Kár volna azért Szászt minden esetben elmarasztalnunk: nemegyszer igen jól ráérez a képekre, ám a maga csapongó fegyelmezetlen módján általában elmulasztja végigvinni a versen – ehhez az övénel nagyobb költői tehetség szükséges.

inkább az idő módhatározójának tűnik a szó. Az angolhoz való ragaszkodás a képet is zsúfolttá teszi: míg az angolban „(nor) carve ... nor draw” van, a magyar egyetlen igével oldja meg a képet („szántsák... rajzai”).

A főnixre vonatkozó sorokat is érdemes összevetni Szász megoldásával: „égesd porrá az agg phónix madárt” – „s az agg főnixszet láng-vérébe öld” („Vérében vagyis elevenen égettesd el a főnixet”³⁴⁷ magyarázza Szabó jegyzete, és joggal.) A sor értelme, lendülete, a Szász-inspirálta „agg” szót kivéve, megegyezik azzal, amit a modern kommentátorok mondanak: „Pliny and Ovid both emphasise the dignity of the phoenix’ death; for them it is prepared, almost chosen. Shakespeare, by contrast, puts the bird completely at the mercy of Time. Indeed, *burn... in her blood* does more than describe a painful death: it qibbles on the idiom ‘to be in blood’ meaning ‘to be in one’s prime’ implying that Time can kill the phoenix whenever it wants.” Kerrigan, 198

A második fordítás az elsőre épül, de (talán-talán némileg Ferenczi „ős-korú féniksz”-ének sugallatára) „ős” főnix lesz „agg” helyett (egyszótagú szó ez is), és a mondat meglehetősen összekeveredik: ahelyett, hogy „And burn the long-lived phoenix, in her blood”, tehát a főnixnek izzana a vére, az idő lángja éget: „s ős főnix vére igya lángjaid” A sor persze így is érthető, értelmezhető (bár az 1956-os Ifjúsági-féle kiadás lakonikusan csak annyit jegyez meg: „Főnix: ókori hitregék madara, ezer évig élt, a feltámadás jelképe”³⁴⁸), és nyilván ugyanazt jelenti, mint az előző: a „lángjaid” birtokos szerkezetet szemlátomást a rímkényszer szülte. Elemzésem célja csak az volt, hogy megmutassam, hogyan él tovább a „láng” szó a második fordításban, és kényszere hogyan kever be a sorba egy oda nem illő szót: „igya”, amellyel az értelmezést is, úgy tűnik, nem a rombolás, hanem a feltámadás irányába változtatja meg.

A második fordításváltozat az első fordítás ritmikai okokból felcserélt „oroszlán”-ját és „tigris”-ét is kijavítja, de az első változat „kés-fog”-ából „foga töre” lesz (így él és hat tovább a találó kép – az eredetiben csak „keen teeth”). A legszebb sor mégis a második fordítás második sora: „falasd a földdel édes fiait” – nemcsak, hogy hangzásában, alliterációiban szép, de én

---

347 Shakespeare szonettjei (1921) 172

348 Shakespeare szonettjei (1956) 167

halványan hallani vélem benne Arany kemény és sűrű Hamlet-fordításának visszhangját is („balsorsa minden nyűgét s nyilait”).

XXI. A huszonegyedik szonettben több helyen is érezhető Szász hatása:

And every fair with his fair doth rehearse

Szász: Szépére minden szépet összehalmoz

Szabó Lőrinc: s minden széppel szépét halmozza el

(második változat: s minden szépre az övével felel)

Szász: Hűn szerető, hadd a valót daloljam
S hogy szépem oly szép, meghiszitek nekem,
Mint bármely anya szülte, bár nem olyan
Fénylő mint ama lámpák az égen!

Szabó Lőrinc: Igaz szerető: igazat írok;
hidd el, világ! - van Ő olyan szép nekem,
mint bárki anya-szült, bár nem ragyog
úgy, mint az arany gyertyák az égen!

A második változatban ezt alaposan átalakítja – csak az első sora marad meg, mert ez már akkor a kemény Szabó Lőrinc hangja. Érdekes megfigyelni, hogy kopárságával, találékony egyszerűségével mennyire eltér Szász emelkedettségétől, sőt az eredeti sóhajos felütésétől is (O, let me, true in love, but truly write).

XXII. A zárósorban (bár valóban nemigen található egyéb rím-megoldást) talán ott van Szász:

De, bár enyim meghal, ne várd szived,
Nem úgy adád, hogy egykor visszavedd.

és Ferenczi hatása:

Szivem ha megtört, ne kérd el szived:
Nekem adád, de nem hogy visszavedd.

Szabó Lőrinc első fordítása:

S ha majd enyém megtört, ne várd szíved:
nem úgy adtad, hogy egykor visszavedd

Második fordítása:

S ha majd enyém meghalt, ne várd szíved:
Nem úgy adtad, hogy egykor visszavedd.

XXIV. A huszonegyedik szonett egészében véve igen szép második fordításának utolsó két

sora is mutat némi párhuzamot a Szász Károly fordításával – ennek talán nemcsak a rímkényszer az oka, hanem az az korábban már emlegetett tény, hogy Szabó Lőrinchez ezek a mesterkélt, csupán a mesterséget fitogtató szonettek nem állnak közel, és ismét Szászhoz fordult:

De ah, műértelem nincs a szemekben:
Lefestik, amit látnak, a szívet nem!

Szabó Lőrinc:

De egy varázs nincs meg e bölcs szemekben;
Csak a láthatót festik, szívedet nem.

Yet eyes this cunning want to grace their art,
They draw but what they see, know not the heart

A „varázs” („grace”) és a „bölcs” („cunning”), annak ellenére, hogy nem szerepelnek Szász szövegében, mégis régiessé teszik Szabó Lőrinc fordítását – és ezt a tizenkettedik sor megoldása is fokozza:

Gyönyörködni, rád-rádmosolyg a nap.

XXV. A huszonötödik szonettben talán nem Szász Károly hatása, hanem az egyetlen evidens magyar szó választása indokolja, hogy Szabó Lőrinc nem Shakespeare („marigold”) vagy a pontosan fordító George („ringelblum”) nyomán fordít, hanem a „napraforgó” szót használja. A kép azonban így nem egészen világos. A biológiai pontosság itt hasznára vált volna a legendásan természetszerető Szabó Lőrincnek³⁴⁹, mégis készen vette át a megoldást Szásztól és Ferenczitől. Pedig ha a képet nem látjuk, nem is lehet pontosan lefordítani. Az eredetiben ugyanis arról van szó, hogy a „marigold”, vagyis körömvirág (*Calendula officinalis*) a naptól függ, mert ha süt, kitarja kelyhét, de fény hiányában összecukja a szirmait, becsukódik – ha elborul a nap szeme, akkor a csukott kelyhű virág már nem büszkélkedhet szépségével (vesd össze az I. szonett másirányú, de némileg hasonló jelentésű sorával: „within thine own bud buriest thy content”³⁵⁰):

349Aki – igaz, később – de rendszeresen használt (akár idegen nyelvű) növényhatározót is, lásd pl. feleségéhez Balatonföldvárról, 1942. májusában írott levelének vonatkozó részletét: „Sajnos otthon hagytam egy könyvemet, pedig úgy látom, annak fogom leginkább hasznát-örömét venni. Az ágyam lábához legközelebb álló nagy fekete állvány két alsó-középső kis polcán van egy német nyelvű képes botanika könyv; nem a Dakutsch, hanem egy kisebb, címe Was blücht deunda? vagy ilyesmi.” Kabdebó (1989) 573

350 “marigold – ‘named ye husbandmans Dyal, for that the same so aptye declareth the houres of morning and evening, by the opening and shutting of it’ (T. Hill: Profitable Art of Gardening, 1597)” Booth 175

Great princes' favourites their fair leaves spread,
But as the marigold at the sun's eye,
And in themselves their pride lies buried,
For at a frown they in their glory die.

A kinyílt napraforgó azonban csak forog a nap után, de nem tudja becsukni a szirmait – nem érthető tehát, hogy miért “száll tova a fénye” ha elborul az ég:

A királyok kegyence nő s virul,
mint napraforgót éltet napsugár;
de büszkesége hamar elborul:
egy ránc, egy intés, - fénye tovaszáll!

Ez az igen szép fordítás inkább elkönnyíti, elkeni egy kicsit a képet, és nem is gyanítható a “csalás”.³⁵¹ Mentségére szolgáljon Szabó Lőrincnek, hogy sem George, sem Ferenczi, sem pedig Szász nem értette meg a képet. Szabó Lőrinc, aki az első kiadáshoz írt bevezetőjében azt mondja, hogy a Shakespeare-sonett „tárgy, anyag, matéria”³⁵², az első fordítás szójátékos félreértése miatt mégis menthetetlenül belezavarodik a pontos képbe, és inkább az udvaroncra vonatkoztatja, mint a virágra, holott mindkettőre vonatkozik – írásjellel el is választja tehát a két képet, pusztá hasonlattá téve – holott az angolban már előbb elkezdődött a metafora („Great princes favourites *their fair leaves spread*):

A trónok kegyence csak úgy virul,
Ahogy a napraforgó a napon;
És döllye a saját sírjába hull:
Egy ránc, egy intés -- és légvára rom.

Nem érthető, hogy miért hullna a napraforgó „döllye saját sírjába”; a „légvára rom” az „in their glory die” fordítása, de kétségtelenül (érdekes) képzavar.

XXVI. A huszonhatodik sonett záró-coupletjének különös megoldása Szász Károlytól

származik, aki ezúttal túlságosan ragaszkodott az angolhoz:

---

351 De az értetlenség ott is tettenérhető, hogy a jegyzetben nem tér ki a “marigold” szó jelentésére, és nem is magyaráz semmit, csak egy angol idézetet szűr be, amit, ha figyelmesen elolvasott és megértett volna, és nem csak utólag vett volna elő jegyzetnek, gyanút foghatott volna a képet illetően: “Napraforgó: V.ö. Lucrece, 397-9): ‘Her eyes, like marigolds, had sheath’d their light, / and, canopied in darkness, sweetly lay / till they might open to adorn the day.’” Shakespeare sonettjei (1921), 176. Kálnoky “bársonyvirág”-nak fordította: “Szeme bársonyvirág, mely eltakarja/ Fényét s homályban szűny édesdeden/ S nyílik, hogy nappal még szebb legyen”. Shakespeare: *Versek*, 62 352 Bevezetés, XXXVII. És ezt a tárgyiasságot olyannyira komolyan vette, hogy saját tapasztalatai alapján éppen egy növénytani hasonlat pontatlanságát kéri számon Shakespeare-től az LIV. sonetthez írt jegyzetében: “A kép nem egészen pontos, mert a vadrózsának is van némi illata.” Sőt, a természetrajzi precizitást talán éppen saját tapasztalatai alapján folytatja ugyanitt: “Álarcos bimbait: a bimbót, mielőtt virágba bomlanék, zöld levélburok (murva-levelek) fedi; ezért “álarcos bimbók”: masked buds.” *Shakespeare sonettjei* (1921) 191

Majd földicsekszem akkor akkor: mint szeretlek!
Addig szegény fejem hadd földje rejték!

Az első fordítás:

büszkén dicsekszem *akkor*; mint szeretlek!
Addig ne vizsgálj, fejem földje rejték!

A második fordítás:

Akkor majd büszkélkedem, hogy szeretlek;
Addig ne vizsgálj, fejem földje rejték.

Az eredeti képe nem ennyire szokatlan, egy hétköznapi közmondáson alapul: “Alluding to the proverb: ‘He dares not to show his head (for debt)’”³⁵³ Két modern kritikus arra is felhívja a figyelmet, hogy a coupletben is felbukkanó “show” a szonett kulcsszava: “This poem is netted together by a series of variations on the idea of showing; see *show my wit* in line 4, *show it* in line 6, *show me worthy* in line 12, and *show my head* in line 14.”³⁵⁴ “This showy nonsowing and not-as-yet showing is one example of the many ways in which the sonnets foreground their technical expertise as tours de force, expecting readers to notice the ironic discrepancy (present in all works of art) between expressive immediacy and technical mediation.”³⁵⁵

Then may I dare to boast how I do love thee,
Till then, not show my head where thou mayst prove me.

Szabó Lőrinc második fordítása megérezte a vers mesterség-fitogtatását, mert itt már megtartja a hetedik sor képét (“*conceit*: opinion, idea (with a play on *conceit* meaning ‘ingenious expression’, ‘product of literary cleverness’...)”³⁵⁶):

But that I hope some good conceit of thine

De így is hiszek ötletes kegyedben

Az első fordításban még George (“gute meinung”), Szász (“szived kegyelme”) és Ferenczi (“jó szándékod”) megoldását követi: “jó szived”.

XXVII. A huszonhetedik szonett első fordításában érezhető a legjobban Ferenczi hatása:

---

353 Kerrigan 208

354 Booth 176

355 Vendler 148

356 Booth 176

Sietek ágyba, hol bajtól leverten
A fáradt utas *lány nyugtot* talál

Szabó Lőrinc:

Úttól megtörve térek ágyba – *lány*
nyugtot minden tagom sóhajtva esd –

A második fordításban megszabadul a hatástól és az erőltetett rímtől (*lány-ágy*):

Kimerült utas, esem édes ágyba,
Minden tagom esdi a pihenőt;

XXXII. A harminckettedik szonett első négy sora Győry szép fordítását keveri a Ferencziével:

Ferenczi: Ha te nagyon megúnt napom túléled

Győri:

Ha jól eltöltött életemet túl-éled,
S rám zord halál borítja föld porát
S véletlenül ha újra megszempléled
Elhunyt híved sok nyers, szegény sorát

Az első fordítás:

Túlélve a nagyon megunt napot,
midőn a halál hinti rám porát,
ha még egyszer átolvasod halott
kedvesed egy-két ügyetlen sorát:

Sőt, Győry fordítása még a második fordításon is látszik, bár máshol:

Ha túléled ama boldog napot,
Melyen a bitang halál leterít,
S véletlenül még egyszer átfutod
Volt híved gyarló és nyers sorait:

Az első kiadás jegyzetében még magabiztosan hangsúlyozza, hogy „my well contented day: nagyon megelégtelt életemet. A well-contented kifejezés nem ’satisfaction with the world’-öt jelent, hanem hogy a költő ’desire not further prolongation of a live’.³⁵⁷ Az előző értelmezés ellentétben állana az egész szonettel”³⁵⁸. Itt azonban már szemlátomást másként értelmezi. Az angol, bár a jegyzetírók megegyeznek abban, hogy itt inkább elszámolásról van szó, ezt a

---

357 (Sic!) Az árulkodó nyelvtani hibák is mutatják, hogy a költő milyen rettenthetetlenül bátor volt, amikor belevágott ebbe a fordításba, de főleg a jegyzetek, a „kritikai kiadás” elkészítésébe. Talán a német szöveg hatásáról árulkodik egy másik véletlen elírás a negyvenharmadik szonettben is: „are bright *im* dark directed”.

358 Shakespeare szonettjei (1921) 179

jelentést is megengedi: „the day when he pays is debt to nature in full... It is also a day with which he will be well-contented, ie. satisfied, uncomplaining.”³⁵⁹

XXXIV. Az első fordításváltozat még erősen támaszkodik Győry fordítására:

Ha bánod is; csak én vagyok, ki vesztett
Kevés vigasz a bántó bánata
Annak ki hord nagy sérelem-keresztet.
De oh e könny szerelmed gyöngye volt,
S ez drága – és minden büntől felold.

Szabó Lőrinc:

bánkódsz is: mégis én vagyok, ki vesztett;
gyöngye vigasz a bántó bánata
annak, ki hord nagy sérelem-keresztet.
De ah! e könny szerelmed gyöngye volt:
drága igazgyöngy: minden bünt felold!

A „sérelem-kereszt” kifejezés megtartásából is látszik, hogy Szabó Lőrinc itt az angol szöveghez akart közelebb kerülni – George kihagyja, és a második fordításban már Szabó Lőrinc is, mert magyarul erőltetettnek látszik. A gyakorlott fordító már a „gyöngy-felold” képzavart is elegánsan korigálja:

Bánhatod: csak enyém a veszteség!
Gyenge vigasz a sértő jaja annak,
Akiben a sértés fájdalma ég!
De ah! szerelmed könnye gyöngyözik:
Igazgyönggyel fizeti büneid!

XXXV. A harmincötödik szonettben két hely emlékeztet a Győry-féle megoldásra:

Győry: Hogy egybevetve mentem bűnödöt

Szabó: Hogy hasonlaltal mentem sok hibád

Authorising thy trespass with compare

(a második fordítás már túlbonyolít: mert képbe zárom / s így oldozom önkényed tetteit”).

És az utolsó sor találó megoldása:

Győry: Büntársa lészek édes tolvajomnak

Szabó: cinkosa lettem édes tolvajomnak.

(a második fordítás csak jelenidőbe teszi).

---

359 Duncan-Jones 174

XXXVI. A harminchatodik szonett vége felé meglátszik Győry hatása az első fordításra:

Nyiltan te sem tisztelhetsz nyájasan
Hogy el ne vedd nevedtől jó hírét.
Ne is tedd: úgy szeretlek téged én,
Hogy – mint magad – jó híred is enyém.

Szabó: nyílt-nyájasan ne köszönts engemet,
mert az nevednek jóhírét veszi.
Óh nem! ne tedd! mert úgy szeretlek én,
hogy - mint magad - jóhíred is enyém!

XXXVII. A harminchetedik szonettben hasonlóképpen erős a Győry-féle fordítás hatása:

Győry: Mint boldogít elgyengülő atyát, ha
Serénynek látja munkás magzatát:
Nekem, kit megbéníta sorsom átka,
Vigaszt csak a te jelességed ad.

Szabó:

Mint ősz apának öröm, hogyha látja
ifjúi tettekben serény fiát:
nekem, kit megbénított sorsom átka,
vigaszt csak kincsed és hűséget ad.

A második fordításban láthatólag nem a pontosság igénye motiválta, hiszen az első változat is épp elég pontos (megtarthatná akkor a „separable spite” – „fortune’s dearest spite” párhuzamot is, de az előző szonettben azt „választó bántalom”-nak fordítja), hanem a Győry-fordítástól való megszabadulás – ennek érdekében inkább belemegy két kétes értékű áthajlásba és egy rímkényszerből létrejött tautológiába:

Ahogy rokkant apának öröm ifjú
Tettekben sürgő-forgó gyermeke,
Úgy vigasztalsz, kit balsors s annyi kín sújt,
Engemet, érdem s hűség kincse, te.

XLVII. A negyvenhetedik szonettnek nem is az egyes sorai, de az egész hangulata emlékeztet a Szász Károlyéra. Sorazonosság alig van (az első sor Szásznál: „Szívem s szemem most szövetségre lépett” – Szabónál: „Szemem szívemmel szövetségre lépett” – azt hinnénk, ez az evidens megoldás, de a második fordításban másképp van: „Frigy köti a szememet-szivemet”), de még a második fordításba is bekerül egy Szász-ízű szó (a párhuzam: „Vagy szerelmedért szívem epedez” – „ha éhes szemem arcodért eped”).

Nehéz eldönteni, hogy a „For thou not farther than my thoughts canst move” sort George (“Dir ist kein ort wohin mein sinn nicht triebe”) vagy Szász (“Gyors gondolatom kísér minden lépten”) sugallatára fordítja a következőképpen: “bárhova fuss, gondolatom elér”. A második fordítás zseniálisan egyszerű megoldása: “nem juthatsz túl gondolataimon”.

LII. Az ötvenkettedik szonettben, amely egyike a legszebbeknek magyarul, több hasonlóság is van a korábbi fordításokkal, főképpen az első változatban. Különös viszont az olyan szavak párosítása, mint a második fordításban az „üdv” és a „ruhatár” („és őriz, mint ruhát a ruhatár, /s kivételes üdv a kivételes perc, / mikor, titkos kincs, egyszerre kitár.”) – erre Szabó Lőrinc is felhívja a figyelmet jegyzetében: „ruhatár: mai fülnek szokatlan és költőietlennek minősíthető költői kép, amelyhez hasonló Shakespeare-nél gyakran előfordul.”³⁶⁰

Szász: A dús vagyok, kit áldott kulcs nyitja

Ferenczi: Élek, mint dús, kinek hű kulcs készen

Szabó: Úgy élek, mint a boldog Dús, kinek

Úgy vagyok, mint a gazdag, aki, bár

Szász: a ritka/ gyönyörnek élet nehogy elvegye

Ferenczi: Hogy ne tompítsa ritka élveit

Szabó: hogy ki ne/ tompuljon ritka gyönyörének éle

hogy ne kopják a ritka gyönyör éle

Szász: olyan, mint szekrény avagy ruhatár

Ferenczi: vagy ruhatár, mely elzár díszruhát

Szabó: s így véd, mint ékes köntöst ruhatár

és őriz, mint ruhát a ruhatár

Szász: Akkor minden rejtett pompát kitár

Ferenczi: kitárva rejtett, büszke birtokát

Szabó: ha – rejtett büszkeség! – újra kitár

mikor, titkos kincs, egyszerre kitár

---

360 Shakespeare szonettjei (1921) 190

LVIII. Az örvennyolcadik szonettben egy híres Szabó-szöveg hely Győry-féle forrását

fedezhetjük fel:

O let me suffer (being at your beck)
Th' imprisoned absence of your liberty,

Győry: Óh hadd szenvedjem (kész szolgád gyanánt)

Szabadságod bilincses távolát

A hatodik sor kifejezését az első fordításban egészen átveszi, a második fordításban azonban

kicsit megváltoztatja:

Ó (azt lesve csak, hogy ints), hadd viseljem
Szabadságod börtönös távolát;

LIX. Az ötvenkilencedik szonettben is találunk néhány hatást:

Győry: Ha semmi új sincs s mind az ami van

Szabó: Ha nincsen új s mind volt már, ami van

Győry: Megszülni újra már szült gyermeket

Szabó: megszülni a már megszült gyermeket

LXI. Nagyjából az ötvenedik szonett óta erősen lecsökkent George hatása, de most hangulati, sőt hangzásbeli párhuzamokat lehet felfedezni a korábbi fordítókkal. A hatvanegyedik szonett első fordítására például inkább Szász Károly, a második fordítására pedig inkább Ferenczi hatott.

Kivételesen: egészében kell idézni a verseket, hogy a szövegértés és a hangzás minden

finomságára fény derüljön. Mindhármuk fordítása jó, de természetesen ezúttal is Szabó Lőrincé a páma.

Szász: Te akarod, hogy képed a nagy éjben
Ne hagyja húnyni bús pilláimat?
Te akarod, hogy álmom törve légyen,
S árnyak, képmásaid csúfoljanak?
Te lelked az, melyet – kémlelni engem –
Magadtól elröpítség ily messzire:
Hogy léhaságot, bünt találna bennem,
Táplálni féltésed' s gyanúd vele?
Oh nem! Szerelmed, bárha sok, nem oly nagy!
Szerelmem tartja nyitva szemeim'.
Saját szerelmem, mely szunnyadni nem hagy
És éji örré tesz végetted ím!

Árnyad' virrasztom; lényedet pedig –
Tőlem távol – mások ölelhetik!

Szabó Lőrinc:

Te akarsz, hogy nyitva tartsa lomha
pillát arcod a nagy éjszakán?
Te rendeled, hogy tört álmod rabolva
árny-másod nézzen gúnyolódva rám?
Szellemed ez? Oly messziről, felém
küldve, utánam lesni ő szokott,
hogy léha bűnt találjon itt e kém:
féltekeny szívnek célt s gyanú-okot?
Óh nem! szeretsz, de mégsem ennyire!
- Az álom szerelmem miatt kerül;
nyugtát megölte kedvesed szíve
s játszik, magát megtéve örödü,
Te is virrasztasz s álmod üzöd el:
túl-messze tőlem, máshoz túl közel.

Ferenczy:

Te akarsz, hogy képed nyitva tartsa
Nehéz szempillám fáradt éjeken?
Te kívánod, hogy álmod megzavarja
Hozzád hasonló árny, csalván szemem?
Tied, mit ilyen messze küldsz, a szellem,
Hogy kikémlelje minden tettemet;
Hogy szégyent és restséget lelve bennem,
Legyen féltésre alkalmas s tered?
Oh nem! bár sok, de nem ily nagy szerelmed:
Saját szerelmem tart így éberen;
Saját hűségem, mely nyugtot nem enged,
Hogy folyton éred őrségem tegyem:
Érted virrasztok s messze így teszel
Te is; de másokhoz nagyon közel.

Te akarsz, hogy képed nyitva tartsa
A fáradt éjszakán nehéz szemem?
Te kívánod, hogy szenderem rabolva,
Gúnyos árnyaid játszanak velem?
Szellemed küldöd messziről utánam,
Hogy tetteimet fürkészd és elég
Züllést és szégyent találj a barátban,
Féltekenységed célját s jogcímét?
Ó, nem; szeretsz, de annyira nem; álom
Csak a saját szívem miatt kerül;
Saját hű szívem zaklat: érte játszom
Virrasztót, őt téve meg örödü.
Álmod én itt, te máshol veszted el,

Tőlem messze, másokhoz túlközel.

LXX. Egy-egy sorba még itt is belejátszik Ferenczi. A hetvenedik szonett sora: “Yet this thy praise cannot be thy praise”. Ferenczi: ”Mégsem lehet erényed oly erény”

Az első fordítás: „De erényed hiába szűz erény”

A másodikban látszik, hogy nehéz megszabadulni a képtől (a sor nem is sikerült):

dicsfényed mégsem dicsfény annyira

LXXII. A hetvenkettedik fordításban néhány helyen felfedezhető Szász Károly hatása. Nézzük előbb Szászt majd Szabó Lőrincet a hetedik-nyolcadik és a tizedik sorban:

Ez több dicsőséget fűz én reám,
Mint a fukar valóság szán nekem. (...)
Hogy csalfa módon rólam jól beszéljen

ha több érdemet aggatnál reám,
mint a fukar való önként adott.
Óh, hű szerelmed csalfa lenne ...

LXXVI. A hetvenhatodik szonett a szokottnál több megoldásában támaszkodik Győry Vilmos szövegére. Ennek talán az az oka, hogy a Győri szövege is jól sikerült, szép fordítás, és erősen hathatott Szabó Lőrincre – az ő fordítása azonban számos ponton pontosabb, jobban alkalmazkodik az eredetihez, különösen a 11.-12. sor képében, ahol Győry nem tartja be a divat- és pénzhasonlatot, Szabó Lőrinc viszont bátran nekivág a szokatlan képeknek is. Győry Vilmos:

Új diszbe m'ért hogy oly meddő dalom?
Nincs benne semmi élénk változat.
Mért a divattal nem kaczerkodom?
Se új modor, se ritka fordulat!
Miért írok csak egyet mindig újra,
S az eszmét ismerős ruhába öltöm,
Hogy mindenik szó nevem kész tanúja,
Mutatva hol, mikép s mi végre költöm.
De tudd meg: én egyről zengek, te rólad,
Tárgyam csupán te vagy s a szerelem?
Azért dalom más semmiről se szólhat,
S más szókbán a régít ismételem.
Új s régi így lesz a nap is naponta,
S így lesz a többször mondott újra mondva.

Szabó Lőrinc első fordítása:

Mért oly meddő és díztelen dalom?
Nincs színe, lelke; semmi változat!
Mind régi: a modor s a tartalom,
bár száll az idő s ujjul a divat.
Eszmém takarva ismerős ruhával,
mért írok mindig egyet, ugyanazt?
Hisz minden szó nevemre szinte rávall,
elárulva, mi szülte a panaszt.
Óh, Kedves, én csak Rólad írhatok,
versem ti vagytok: Te s a Szerelem;
rég szavakra új köntöst adok
s az elköltöttet elvesztegetem,
mint a Nap régi s mégis új naponta,
szerelmem is, mit mondott, újra mondja.

Nagyon érdekes az is, ahogy a második fordításban, főként az elején, elkezd annyira tapadni az angolhoz, hogy a szöveget egészen átalakítja, és nem éppen a javára. Itt először az angolt kell idézni:

Why is my verse so barren of new pride?
So far from variation or quick change?
Why with the time do I not glance aside
To new-found methods, and to compounds strange?

A magyar szöveg számos kifejezése meglehetősen magyartalan tükörfordítás:

Új díztől dalom *mért oly tar?* Dicső
Hangszerelés mért nincs, s *gyors csere*, benne?
Mért nem *sandítok*, ahogy az *idő*,
Új *módszerekre*, *ritka ötvözetre?*

Izgalmas végigkövetni, hogy egyik megoldás hogy hozza a másikat: a Győrytől örökölt „dal” bekerül a második fordításba, ez hozza a „hangszerelés” szót, míg az „idő” szó kényszere a „dicső” rímet; meglehetősen sok kép, képzet zsúfolódik itt össze: a hangszerelés díszétől tar dal helyett a költőnek, akár az időnek, ritka ötvözetre kellene sandítania. Az eredetiben a „method” és a „compound” orvosi szakkifejezések: „Because composite drugs and poisons were called *compounds* – as against ‘simples’, the refined extracts from single sources, Shakespeare can suggest that fashionable diction resembles odd and probably dangerous substances.”³⁶¹ Ezt az értelmezést támasztja alá a CXVIII. szonett eleje is:

Like as to make our appetite more keen

---

361 Kerrigan 270

With eager compounds we our palate urge,
As to prevent our maladies unseen,
We sicken to shun sickness when we purge. Ez azonban magyarul nem "ötvözetet" mond,
még csak nem is gyógyszert:

Mint ha étvágyát fokozni keres
Az ember ínycsiklandó ízeket, s még
Messzi kórt félve önmaga szerez
Bajt, hogy később kerülje a betegség:

XC. A kilencvenedik szonett első sorában az látszik, hogy Szabó Lőrinc egyetlen felesleges szó kihagyásával hogy alkot egy használhatatlanul erőltetett sorból hatásosan tökéletest:

Szász: Gyűlölj, ha akarsz; s ha valaha: most ám!

Szabó Lőrinc: Gyűlölj, ha akarsz; ha valaha, - most!

A második fordításban már csak simítgatja a sort, kiveszi a pontosvesszőt, a gondolat- és felkiáltójelet. Az is érdekes viszont, hogy az első fordítás, még Szász bővületében, ugyanúgy meghosszítja a második sort, sőt rárimel Szászra:

Most, hogy a világ keresztezi munkám!

A második fordításban javít:

most, hogy a világ a munkámba köt.

XCI. A kilencvenegyedik szonett első fordításában itt-ott Ferenczi hatása érződik: „divatmű, de félszeg” (Ferenczi) – „korcs divatmű” (Szabó), „én följavítom egy főbb jóra mindet” (Ferenczi) – „egy fő-fő jóra mindent följavít” (Szabó), az utolsó sorokban pedig Szászé:

Nyomorom egy: hogy a mi birtokom van,
Mind elvehet’ d s koldussá tésszsz ujonnan.

Csak abban nyomorult, hogy elvehetsz
mindent, - s így újra koldussá tehetsz.

A második fordításban már az ismétlést is megtartja:

Csak egyben koldus: mindent elvehetsz,
S ezzel a legkoldusabbá tehetsz.

Wretched in this alone, that thou mayst take,
All this away, and me most wretched make.

XCV. Egy-egy fontos szó még a második fordításban is Szász (öntudatlan) hatását mutatja:

Mily édes báj a szégyen, ha tiéd,

Szász: A bűnt magát mi bájossá tevéd!

Az első fordításban még: Mert a Tiéd: szép még a szégyen is,

XCVI. Annál nagyobb Szász hatása az első fordításban. A kilencvenötödik szonett indítása

Szásznál:

Sok, bűnnek mondja ifju s lenge voltod';
Előnynek más, hogy ifjú s csalfa vagy.
S szeret mindenki rajtad fényt és foltot,
S erény lesz a hiba, ha rád tapad.

És Szabó Lőrincnél:

Sokan mondják: bűn ifjú lengeséged,
sokan: erény, hogy ifjú s csalfa vagy;
bűnt és erényt: szeret mindenki Téged
s a bűn is bájos lesz, ha Rád tapad.

CXXVI. Meghatározó, értelemzavaró öröksége a Győry és Ferenczy-féle fordításnak a XX..

szonettben még Szabó Lőrinc által is nőneműként (később aztán hímneműként) emlegetett Természet férfiasítása (pedig itt George is megtartja a nőnemet). A fordító azért vehette át a képet gondolkodás nélkül a magyar fordítóktól, mert a korábbi szonettekben sokszor előfordult az állam és a politika képe, és az első fordítás idején Szabó Lőrincnek meggyőződése volt³⁶² hogy ezeket a szonetteket Jakab király uralkodása alatt írta, tehát a királyság gondolata erősebbnek bizonyult az Idő és a Természet ikonológiai ábrázolásának hatalmánál.

Az angol: Nature (sovereign mistress over wrack)

Szász: Ha a természet, a romok királya

Ferenczy: Ha természet (sic!), a pusztulás királya

1921: A Természet, a Romlás Nagyura

A fordító azért megjegyzi a jegyzetekben, hogy „A *Természet* rombol, bár épít is. Az angolban: sovereign mistress, mert a Természet nőnemű főnév.”³⁶³ Ennek ellenére a második fordításban ugyanez a kép szerepel, és ezt csiszolgatja tovább később:

1948: Ha a Természet (a nagy rom-király)

---

362 Shakespeare szonettjei (1921) 238

363 Shakespeare szonettjei (1921) 240

1956: Ha a Természet (romon nagy király!)

A „király” képzet azért megtévesztő, mert a versben később szerepel az „O thou minion of her pleasure” – mindkettő erősen szexuális töltetű szó: a huszadik szonettben a „women’s pleasure szerepel”, és az angol jegyzetek szerint ha máshonnan nem, hát a „(Venus is) Mars’ hot minion”³⁶⁴ kifejezésből kiderül, hogy a másik szó „szeretőt” jelent. Szabó Lőrinc első fordítása a **XX.** szonettben „kincs”-nek fordítja a „pleasure”-t, ennek szellemében a százhuszonhatodik szonettben is „kedvence” szerepel. A második fordításban viszont a huszadik szonettben is a „gyönyörére” szó szerepel, és a százhuszonhatodik szonettben is „kedvence, gyönyöre” – ebből a párhuzamosságból azonban többre, másra lehet következtetni. Bármennyire képlékenyen kezeli Shakespeare a nemi kereteket és korlátokat, a magyar szöveg szóhasználata túlzás.

CXXXIX. A százharminckilencedik szonett utolsó két sora csaknem teljesen átveszi Győry megoldását:

Győry: De oh ne tedd! a kint egyszerre vedd el,
S már félhalottat ölj meg szép szemeddel.

Szabó: De óh, ne tedd! A kint egyszerre vedd el:
már félig holt vagyok: ölj meg szemeddel!

A szonetten több helyütt is érezhető Győry hatása – például az ő nyolcadik sora: “Szükség tehát a csalfa cselre nincs” hangzásában visszaköszön Szabó Lőrinc tizedik sorában: “csatát ellenem csinos szeme vítt” (később egészen megszabadult tőle: “mennyire gyűlöl szép tekintete”). De ezúttal is nyilvánvaló, hogy Szabó Lőrinc nem kritikátlan: átvételei (csaknem) mindenütt tudatos döntésen alapulnak. Ebben a szonettben éppen ebben az utóbb idézett sorban hibázik Győry Vilmos (“locks”-nak értve a “looks”-ot: “Szép fürtjei minő veszélyesek”), de Szabó Lőrinc ezt a tévedést már természetesen nem veszi át tőle. Ugyanakkor a második sor stílromantikus képét (“s mitől kín-törte szívem sebe mély”) nem Győry egyszerű megoldásából (“Mit szívem ellen szíved elkövet”) veszi, hanem inkább George hatása érződik rajta (“Die durch das hartes herz schwer auf mir ist”). A záró-couplet pedig, Győry hatását szinte teljesen levetkezve, így hangzik

---

364 Temp. IV. I. 98., Booth 433

a második fordításban:

De már fél-halott vagyok, s ezt se bírom:
Végezz ki szemeddel: oltsd ki kínom.

CXL. A száznegyvenedik szonett második fordításának nyelvtani döccenője, amely kissé nehezen érzékelteti az angol ismételt feltételes módját („For, if I should despair, I should grow mad,/ And in my madness might speak ill of thee”), úgy tűnik, Győry kissé egyszerűsítő megoldásából származik:

Győry: Mert kétségimbe’ megbolondulok,
S rád átkot szórnék tébolyomba majd

Szabó: Mert megőrjít a kétségbeesésem,
s örülten még rosszat mondok reád

CXLV. A száznegyvenötödik szonettben nagyon sok megoldást átvesz Győrytől, legfőképpen a magyar szórendi okokból szinte visszaadhatatlan „I hate... not you” játékot, amely a „Szívem gyűlöl ... nem tégedet” fordulattal váltódik ki a fordítóknál. Kár azonban, hogy Szabó Lőrinc nem tartja meg Győry pontosságát a „fiend” (Győrynél: „ellen”) egyes számát tekintve, ugyanis a rím miatt többes számban, „ördögök”-nek fordítja, ezzel azonban megszakítja az egyik kapcsolatot az előző szonettel, ahol a „fiend” és a „heaven to hell” hangsúlyosan szerepel; a szó nélkül a száznegyvenötödik szonett még inkább ujjgyakorlatnak tűnik. A második fordításváltozatban az „ördög”- „ördögök” párhuzam már szerepel, az elsőben azonban még a „Gonosz”- „ördögök” nem cseng rá még egymásra. (Arról a teljesen lehetetlen feladatról nem is beszélve, hogy valamiképpen érzékeltetni kellene az irodalomtörténészek által feltételezett, nagyon is valószínű „hate away” – „Hathaway” szójátékot...)

CL. A százötvenedik szonettben két helyütt látszik meg Győry fordításának hatása, és ez, bár a sorokat teljesen átírja, erősen befolyásolja a második fordítást is. Ezúttal is érdemes egészében idézni Győry szép szövegét:

Honnét tebenned e nagy hatalom,
Melytől egészen a tiéd vagyok?
Szemem hűségét meghazudtolom,
S megeskszem, a nap fénybe’ nem ragyog.
A rossz tebenned mért oly megnyerő,

*Hogy tetteidben – bár a lehibásbak –
Olyan varázs van, oly csodás erő
Hogy bűnöd tetszőbb mint erénye másnak?
Ki oktatótt annál hőbb lánggra szítani
Okom minél több, hogy gyűlöljelek?
S szeretve én mit más kész eltaszítani,
Mint mások, engemet ne vess te meg!
Ha szeretlek, ki nem vagy érdemes,
Én annál érdemesb rá, hogy szeress.*

Mily hatalom adta hatalmadat,
hogy gyöngeséged szívem ura lett
és esküdözve: *nem ragyog a nap* –
hazugnak mondom két hű szememet?
A rossz Tebenned mért oly megnyerő,
hogy tetteidnek *alja* is varázs: *oly*
vonzó hatalom, művészet s erő
hogy- bennem - bűnődből erényt varázsol?
ki oktatótt, hogy (bár mind több okot
látok s hallok, gyűlölni) egyre szítsd
szerelmem lángját? - Kit más messze dob:
téged szeretlek; oh, el ne taszíts!
Szeretlek, bár nem vagy rá érdemes:
érdemem ezzel is több, hogy szeress.

A második fordítást erősen befolyásolja az első fordítás „varázs” szava, olyannyira, hogy a vers közepén szabadon fordít, hogy hozzáidomítsa a sorhoz a következőt, pedig a hetedik-nyolcadik sorban nem az igaz legyőzéséről beszél az angol, hanem arról, hogy a hamis igazabb az igaznál.

Az „alja” szó sugallja az „aljasságot”. Az utolsó sor is megmarad:

Mily erő adja iszonyú erőd,
Hogy te irányíts, te, érdemtelen?
Hogy megesküdjem: *nem ragyog az ég,*
S meghazudtoltasd két látó szemem?
Aljasságod mért olyan tetszetős,
Hogy, bár tetteid elriasztanak,
Bűnöd vad s édes varázsa legyőz
Lelkemben minden jót és igazat?
Ki tanít, hogy *lángom szítsa* ami
Igaz okot szem s fül sűg ellened?
Ó, bár, mit más megvet, azt szereti:
Ne vesd meg, mint más, érte szívemet.
Szeretlek, s ha nem vagy rá érdemes,
Még jobban megérdemlem, hogy szeress.

6.3 *Különbségek a Nyugat-beli szonettek, az 1921-es és az 1923-as kiadás szövegében*

I. A kilencedik sorban:

Nyugat: Ma Te vagy a világ friss dísze, kedve,

1923: Ma te vagy...

A tizenkettedik sorban:

Nyugat: - Kedves Fukar! - kezed csak tékozolt!

1921 és 1923: - Kedves Fukar! - kezed csak tékozolt!

A zárósorok:

Nyugat: Óh könyörülj: hibád s a sír a Szépség

örök jogát ne hagyd hogy megemésszék!

1921, 1923: Szánd meg Világunk: falánkká ne tedd

etetni jussát a Sírral s Veled!

III. A harmadik sor nyilván véletlenül kezdődik a *Nyugat*ban kisbetűvel, hiszen előtte befejeződött a mondat. A kötetben már korrigál:

Tovább ha vársz, megrablod a világot

A kilenc-tizedik sorban megmarad a nagybetű, de egy apró stilisztikai javítást ejt:

Anyádnak tükre vagy, Te búvölöd

vissza szépsége *iffu* tavaszát:

Anyádnak tükre vagy: Te búvölöd

vissza szépsége *kedves* tavaszát:

VIII. Halld! - egymásnak mily édesen felel meg:

Halld -: egymásnak mily édesen felel meg:

... s így zeng: Egyedül nem vagy senkisémet!

... s így zeng: magadban nem vagy senkisémet!

X. 4. sor:

1921: de annyi biztos - : senkit sem szeretsz!

1923: de, annyi biztos -: senkit sem szeretsz!

13. sor:

1921: Friss sarjat olts, szerelmemért, - hadd éljen

1923: Friss sarjat olts, szerelmemért – hadd éljen

XIV. 2. sor: s mégis – úgy tetszik – csillagász vagyok;

a sorvégi pontosvessztő kettőspontra cseréli

13. sor: az Óh helyett Ó, a sorvégi kettőspont helyett pontosvessző

XXI. Az 1923-as második kiadás tizenkettedik sorában feltehetőleg nem szerzői (sőt gyaníthatóan nem is szerkesztői: szedői) javítás a rím (a Szász nyomán magyarított „nekem-egen”) elrontása:

úgy, mint az arany gyertyák az égen

Írásjelek tekintetében mind a két korai kiadás meglehetősen következtelen, ezt csak azért emelem ki itt, mert különösen zavaró.

XXII. *Nyugat:* TÜKRÖM hazudik! -: nem vagyok öreg

Tükröm hazudik! - Nem vagyok öreg

XXIV. Ugyanaz a fontoskodó szedő javíthatta át ritmikailag hibássá a huszonnegyedik szonett utolsó előtti sorában az 1921-es kiadás „sohsem”-jét „sohasem”-re az 1923-as kiadásban (tönkretéve ezzel a rímet is):

Lefest, mit lát, de egyhez el sohasem jut

XXVII. *Nyugat:* s új utazás zsong agyamban: a vágy

1921: s új utazás zsong agyamban: - a vágy

Nyugat: vakok-álmodta, vak homály alatt;

1921: vakok-álmodta, vak homály alatt:

XXXIII. *Nyugat:* Ne vess meg, édes: elhomályosúlhat

1921: Mégsem vetem meg: elhomályosulhat

XXXV. *Nyugat:* szivem beszél Teérted: - mert szerelmem

1921: szívem beszél Teérted: mert szerelmem

XXXVII. A harminchetedik szonettben azonban bizonyosan szerzői javítás az első kiadás értelemzavaró sajtóhibájának helyesbítése:

és élted glóriádból egy sugár – és éltet glóriádból egy sugar

XLIV. Thulé – Tulé

LX. Nyugat, 1921: Mint hullámok kavicsos partfövényre,

1923: Mint hullámok kavicsos partfövényre,

Nyugat: A zsenge mag, melyet a fény s a hő
ér: érni kezd, s ha kincsét önti szét,
irígy homály borul rá, az Idő
gyilkos kézzel rombolja öndíszét:
a nyár koszorúit letépve vés

1921: A friss csira, alig hogy fényre nő,
érésre csúszik; most nyert koronát
s ferde homály borul rá: az Idő
önnön díszét is torzra váltja át:
az ifjúság zománcát törve vés

LXXIV. Neked-áldozott részem – Neked áldozott részem

LXXVI. A hetvenhatodik szonettben azonban egyetlen vessző már megváltoztatja az értelmet.

Az első kiadásban a “Showing their birth and where they did proceed” sor így hangzik:

elárulva, mi szülte, a panaszt.

A második kiadásban:

elárulva, mi szülte a panaszt.

Ez a megoldás tűnik az igazinak, tehát nyilván szerzői javításról beszélhetünk.

LXXVIII. Az viszont már kérdés, hogy a szerző javította-e ki a 13. sorban a „Művészetem”-et kisbetűs formára.

LXXIX. Ebben a szonettben találjuk az egyetlen lényeges javítást (ezen kívül csak a 9. sorban lesz kisbetűs a “Rád” és ugyanígy a 11. sorban a “Benned”).

1921: fizeted, mit adója néked ad

1923: fizeted, mit adója visszaad

Ezt a javított szót használja az 1921-es jegyzetben is: “a költő nem ajándékozott neki semmit,

csak visszaadta, amit a kedvestől kapott” – ez a magyarázat lehet a javítás eredete.

XCVII. Egyetlen vesszőt javít:

Nyugat: Hogy fáztam-áztam vak fekete éjben!

1921: Hogy fáztam-áztam vak, fekete éjben!

CI. A százegyedik szonettben nincs ugyan javítás a két kiadás közt, ám ez érthetetlen: a tizenegyedik sorban ugyanis szemlátomást elírásról, sajtóhibáról van szó:

“hogy aranyos szót túléljen” – “much outlive a gilded tomb” – Georgénál, Győrynél és

Ferenczinél is egyértelmű a fordítás, nem érthette félre – valószínűbb, hogy valaki – talán éppen ő maga – a letisztázásnál a “sirt” szó kéziratában “szót” olvasott – feltéve persze, hogy nem gyorsíró volt a kézirat.

CVI. Hasonló a helyzet a százhatodik szonett harmadik sorában, ahol mindkét kiadás “új rím”-et mond, holott az eredetiből és mindkét fordításból is egyértelmű, hogy “régi” avagy “ó” rímről van szó; csak hanyagságból maradhatott benne a szó a szövegben.

CXIX. *Nyugat:* szívem - s mily rút bűnök prédája lett!

1921: szívem: s mily rút bűnök prédája lett!

Nyugat: a jó bajok tüzében edzve j o b b lesz

a jó bajok tüzében edzve jobb lesz

CXXI. A *Nyugat*ban félreszámozva, a **CXXVI.** szám alatt jelent meg.

Nyugat: Vagyok aki vagyok. - S kik beletörték

Vagyok aki vagyok! - S kik beletörték

CXXII. Szerzői javítás a százhuszonkettedik szonett negyedik sorában, hogy az első kiadásban elírt “időm” szónak megadja a helyes megoldást: “s minden időn túl öröklétbe száll”

CXXVI. *Nyugat:* tizes-kettes tagolással

1921: két soronként szedve

1923: tizes-kettes tagolással

CXXXVII. Furcsa, hogy a százharminchetedik szonett 1921-es kiadásának jegyzetében a fordító

hosszasan hangsúlyozza, hogy egy bizonyos szöveghelyet nem úgy kell érteni – és mégsem javítja ki az 1923-as kiadásban: “*Önnön réve az, mi...*; kérem az olvasót, hogy e részt, mely helytelen, és mivel e kötet középső 10 íve már kinyomtatott a jegyzetek írásakor s ennél fogva ezen elnézést korigáltni már nem lehetett, a következőképpen olvassa: *...önnön tere az, mely...* Jelentése: mért tekintse szívem saját birtokának azt a nyilvános teret, ahová mindenki beléphet: miért higyjem, hogy hű hozzám az a nő, akihez mindenki hozzáfér.”³⁶⁵

Ehhez képest mindkét kiadásban ez a sorpár áll:

Mért higyjem szívem:önnön réve az,
mi, tudja, nyitva áll mindenkinek?

Az angol jegyzetek szerint a “common place” jelentése nem hajózási, hanem mezőgazdasági: “common pasture (on which every man’s beast may graze. With a double quibble, *common* meaning ‘sexually promiscuous’ and a ‘commonplace’ being something the *wide world* as well as the *heart knows*).³⁶⁶ A fiatal fordító éppen az előző sorok durva hajózási hasonlatának (“the bay where all men ride”) hatására tartotta meg a “rév” képét, és talán szándékosan nem javította ki végül a következő kiadásban, hiszen a második fordításban végül is megtartja a kikötős hasonlatot:

Mért tartsa szívem külön partnak azt,
Amiről tudja, hogy nyílt köztelek?

CXXVIII. A *Nyugatban* félreszámozva, CXXIX. szám alatt jelent meg.

CXXXII. *Nyugat*: bennük, tudva: gögöd hogy fáj szívemnek,

1921: bennük, tudva, gögöd hogy fáj szívemnek;

CXXXIX. A *Nyugatban* félreszámozva, CXXXI. szám alatt jelent meg.

A százharminckilencedik szonettben egyetlen írásjelet változtat: 1921-ben a tizenharmadik sor végén kettőspont áll, később már felkiáltójel:

De óh, ne tedd! A kint egyszerre vedd el!
már félig holt vagyok: ölj meg szemeddel!

CXLI. Az száznegyvenegyedik szonettben is csak egy írásjelet változtat: a negyedik sor eredeti

365 Shakespeare szonettjei (1921) 249

366 Kerrigan, 369

kettőspontját később vesszőre cseréli:

s bár látva rút, néki örömet ad.

CL. A százötvenedik szonettben viszont egy kettőspontot cserél pontosvesszőre:

téged szeretlek; oh, el ne taszíts!

CLIII. A százötvenharmadik szonettben két apró eltérés van a két kiadás között: az első sorban:

“Cupido”-ból “Kupidó” lesz (a második fordítás is végig ezt az utóbbi format tartja meg, kivéve az 1962-es kiadást); a negyedik sor végén pedig az eredeti pontosvessző helyett pont áll – ezt a (nyilván fordítói) javítást az is indokolja, hogy a második kiadás már folyamatosan tördeli a szöveget: „völgyi forrásának habjaiban”.

7 Az újrafordítás előzményei

Tető alá kell hozni a művet, kijavítani, amit elrontottam.

(Kacskovics Mártának, Budapest, 1943. február 22.)

A szonettek újrafordításának igénye már egészen korán felmerülhetett Szabó Lőrincben, valamikor az első fordítás második kiadásának tájékán. Érdeemes teljes egészében idézni egy akkoriban megesett és feljegyzett, árulkodó történetet:

„A *Fény, fény, fény* megjelenése után 1923-24 körül (sic!) – együtt ebédeltem Zsiga bácsival és Mikessel a Metropolban. (...) Zsiga bácsi Mikes dr-hoz fordult:

- Amikor Shakespeare szonettjeit fordította Lőrinc, akkor azt mondtam magamban: na, végre, itt van egy ember, aki annyira uralkodik a formán, hogy teljesen ki tudja fejezni magát.

Éreztem, hogy én bizony nem uralkodom a formán, és rettenetes vágy fogott el, hogy végre uralkodjam már, hiszen midig ezt akartam, s íme, mások is ezt várták tőlem.

Mikes folytatta:

- Én nem tudom, mit becsülnek úgy azokon a szonetteken, egyik olyan, mint a másik. Amikor húszat megcsinált, úgy benne volt a formában, hogy végigrohant a többin. Nem is lehet őket elolvasni.

- Nem is olvastam én belőlük többet, mint tízet, összevissza – vallotta meg Móricz.

Megint szégyelltem magamat: az én bűnöm, ha ilyenek azok a szonettek. Bár titokban el kellett ismernem, hogy részben igaza van a két „öregnek”.

A beszélgetés aztán más irányba fordult.

Az egész jelenetre nagyon élénken emlékeztem mindig, ez a néhány perc rendkívüli hatással volt a fejlődésemre, önkritikámra, magamhoz való őszinteségemre. Véletlenül gyorsírással lehegyeztem egy szelet papírra minden szót, s a papírt eltettem. Ma találtam meg nagy örömmel,

s azonnal legépeltem az egészszet.”³⁶⁷

Az első, ami feltűnhet az olvasónak, hogy Szabó Lőrinc nem emlékszik a saját verseskötetének megjelenési időpontjára (a *Fény, fény, fény* 1926-ban jelent meg). Feltételezem, hogy a költői emlékezetzavar némileg szándékos: Szabó Lőrinc szinte maga előtt is titkolni akarja, hogy a beszélgetés, amely a két másik résztvevő számára nem lehetett más könnyed, baráti, irodalmi csevegésnél (hiszen, mint Móricz Virág feljegyzi, Móricz Szabó Lőrinc „remek Shakespeare-sonett-fordításait nagyon szerette”³⁶⁸), miért érintette annyira érzékenyen. Az első fordítás sikere ellenére Szabó Lőrincen mégis saját bizonytalansága győzött két mentorának kicsinylését hallgatva – és tudván, hogy milyen rohamtempóban és milyen felkészületlenül hozta tető alá az első fordítást, máris felébredt benne a lelepleződéstől való félelem³⁶⁹, annak a rémülete, hogy talán saját formakényszere mellett éppen a túl sok másodlagos szöveg (német és régi magyar fordítás) használata miatt lett ennyire egy-hangú a fordítás.

Gyanítható, hogy a beszélgetés inkább 1923-ban, az első fordítás második kiadásának megjelenése idején történhetett, és éppen emiatt terelődhetett a szó a kötetre. Ezt a korai időpontot igazolja az a levélrészlet is, amelyben egy Hatvany Lajosnak küldött *Szonettek*-fordításkötetről szólva mintha éppen Móricz szavait felhasználva próbálná mentegezni magát, hogy elejét vegye a hasonló kritikának: „Kedves Uram, holnap feladok az Ön címére egy Shakespeare-kötetet; nem azért, hogy elolvassa, hanem hogy átnézze. Majd megcsillagozom a tartalomjegyzékben azokat a szonetteket, amelyekre leginkább érdemes időt és figyelmet pazarolni.” (1923. február 20.)

A másik bizonyítékot az időpont-keveredésre éppen a költő szolgáltatta feleségének írott

---

367 1942. január 1. Kabdebó (1974) 59-60

368 Móricz Virág: *Apám regénye*, 223

369 Önmarcangoló, izgága alkatában állandó harcot folytat egymással a rend(szerzés) igénye és az alkati “rendetlenség” (inkább parttalan befogadéskészségnek nevezném, ha volna erre szó), a kishitűség és a megalómánia. Két jellemző idézet ebből a korszakból: Budapest, 1927. július 9.-i naplójegyzetében írja: „Mindenki rendesebb és komolyabb ember, mint én, s én nem érzem jól magamat rendetlenségeimben: ez a baj.” Kabdebó (1989) 265. Egy évvel azelőtt viszont a kritikusok ellen kifakadva a következőt jegyzi fel magának Budapest, 1926. március 2.-án: „Az én szavam a poézis terén szentírás, diktatúra. Irtózatos, milyen hitem van az ítéletemben.” Kabdebó (1989) 210. További jellemző idézeteket találni leveleiben az irodalmi életbe való betörés és feltörés korszakából, a hiúság és céltudatosság illusztrálására: Kabdebó (1989) 47, 56, 58, 90, 115, 126, 140, 141, 204, 429

leveleiben – ebből éppenséggel az derül ki, hogy Móricznak nemcsak a *Szonettek* ellen volt efféle kifogása, hanem Szabó Lőrinc saját verseivel szemben is. A kérdéses kötet nyilván a *Fény, fény, fény* (amely voltaképpen 1925-ben már meg is jelent, de 1926-os dátumozással): „Péntek este Mikessel és Móriczal voltam együtt; egy kártyát küldtünk magának. Móricz kijelentette, hogy nem érti a könyvemet, idegenkedik tőle, nem ezt várta és várja; egyenként „nagy és mély hatást” tett rá sok vers, de így, összegyűjtve, túlzásnak, színészkedésnek érzi. Ő különben – folytatta – nem érti és nem szereti Ady verseit sem; csak a Vér és arany-at ismeri, a többi könyvét egyáltalán nem. (Budapest, 1926. február 14.)”³⁷⁰. Ekkorra azonban már lassanként egyre ellenállóbbá vált az ilyen kifogásokkal szemben, hiszen Móricz, és rá kontrázva Mikes, már nem először hangoztatták (voltaképp az idősebb jogán) a fenntartásaikat: „Mikes mostanában azt ismételteti rólam, amit Móricz összezagyvált azon a „búcsúestén”, én azonban sosem voltam olyan nyugodt és biztos, mint most, tennivalóm és módszereim tekintetében. (Budapest, 1926. február 10.)”³⁷¹ Talán éppen az Móricz által említett Ady példája bátoríthatta erre a magabiztosságra a Móricz ítéletében megingó Szabó Lőrincet.³⁷²

Érdekes az is, hogy ez a gyorsírási feljegyzés éppen egy évvel az *Örök Barátaink* megjelenése (1941) után került elő, azokban az időkben, amikor huszonegy szonett új fordításával már elkészült – valószínű, hogy pontosan ekkor, január elsején, mintegy újévi fogadalomként határozta el, hogy újrarendíti a teljes *Szonettek*et, immáron angolból, és lehet, hogy ekkor, némileg öntudatlanul, az a döntés is megszülethetett benne, hogy a zsongító ritmus egyhangúságának elkerülése végett saját költői modorában, áthajlásokkal, zökkentésekkel, beszéd-hangon fordítsa le a szöveget. 1944-ben már így nyilatkozik egy interjúban: „Szeretném átdolgozással megteremtteni első nagyobb fordítási munkámnak, Shakespeare szonettjeinek, mind a százötvennégynek, végleges magyar szövegét.”³⁷³ A nagy munkára való tudatos

---

370 Kabdebó (1989) 182

371 Kabdebó (1989) 185

372 Ezt példázza a kritikusok elleni kifakadása, nem sokkal az említett incidens után (1926. március 2) – a megfogalmazás erősen magán viseli az adys gögöt és bibliás emelkedettséget: „Az én szavam a poézis terén szentírás, diktatúra. Irtózat, milyen hitem van az ítéletemben.” Kabdebó (1974) 210

373 *Magyar ünnep* 1944 október 6-15 idézi Kabdebó (1974) 95

felkészülés azonban már korábban megkezdődött, a Móricz-Mikes beszélgetés pillanatában – tehát 1923 táján. „Ezt a szöveget nem engedtem többször kiadni” írja az 1948-as kiadáshoz, „mert csakhamar elégedetlen lettem vele. Huszonnégy év alatt sokszor elővettem régi munkámat, s időnként elkészültem néhány szonett új fordításával: ezek az *Örök Barátaink* I. és II. kötetében jelezték heves vágyamat arra, hogy megformáljam magyarul valamennyit, még egyszer, és úgy, ahogy érettebb képességeimtől telik.”³⁷⁴ Az *Örök Barátainkban* azt írja az átírásról: „De készült ez a könyv lelkiismereti, művészeti kötelezettségekből is. Fiatal koromban sokat fordítottam... Az említett régi munkák bizonyára megérdemelték a becsülést, amelyben részesültek; sok tekintetben azonban átdolgozásra szorulnak. A szülő szeme hamarabb észreveszi a gyermek hibáit, mint mások. Az 1923-as második kiadás után ezért nem engedtem többé megjelentetni a Shakespeare-szonetteket.”³⁷⁵ – A szülő-gyermek hasonlat szintén beszédes: hiszen az újrafordítás ötlete éppen egy ilyen szülő-gyermek szituációból, Móricz és Mikes atyai szemrehányásából adódott, ekkor kezdett elbizonytalanodni költői és műfordítói módszereinek tekintetében.

1945 májusában, élete talán legzaklatottabb időszakában jegyzi fel naplójába:

„Shakespeare szonettjeit kellene megcsinálnom, végleg, valamennyit. Ne maradjon utánam félig jó munka. Valami 35 darab az *Örök barátaink*-ban már végleges formában megvan. Micsoda munka lenne a többi százhusz és egynéhánnyal elkészülni! Húsz éve készülök rá. De olyan sok mindenre készültem! Olyan széles fronton dolgoztam, annyi mindent kezdtem, vállaltam, s oly rettenetes körülmények közt! Most már nem áldoznék annyi időt, amennyi a hátralévő „*Szonettek*”-hez kell, az életemből még Shakespeare-nek sem. De hát jóvá kell tennem, ami tökéletlen. Ez belső parancs. Csak fussa, erőből, időből. Egész életemben az idő volt a probléma.”³⁷⁶

Ekkor érzi először igazán, hogy élete véges és kezd kifutni az időből. Naplója tele van ideges halálfélelemmel: „Meg kell halni, meg kell halni. Csak az a rendetlenség mögöttem. Még

---

374 *Könyvek és emberek az életemben* 48

375 *Könyvek és emberek...*, 11

376 *Birákhöz és barátokhoz* 20

nem vagyok kész; halálom: *meghamisít!*³⁷⁷ Az is kiderül, hogy ekkor, a régi kötetek átjavításától kezdve, már valóban tudatosan építi az életművét: „Kapkodok, sietek, mintha azt érezném, hogy csak napjaim vannak. (...) Szerettem volna egy „tanítványnak” elmondani mindent versem háttéréből, érzelmi háttéréből a lényegét s a megírás körülményeit. Babits beszélt így nekem valaha a verseiről.”³⁷⁸

A (most már babitsi) tudatossághoz hozzátartozott az is, hogy az új nagy műfordítások előkészületekkel, keményen tanulni kezdett angolul. 1945-ös naplójában írja: „Megint olvasok egy idő óta. És most csak angolt. Nyelvtant, szótárt.” „Angol nyelvtan. Egy hete olvasom. Mint egy regényt, türelmesen. Mindenütt akad valami, amit nem tudtam.” „Néhány angol vers. Crashaw. Minden egészen újszerűen hat rám. Nagyon felejték. (Szóval: megint élvezni tudom a már élvezett élményeket eredeti frissességükben? Ez is érzékiség? S botcsinálta erény?)”³⁷⁹

Sőt, életében először hivatalos kereteket is ad az angoltanulásnak: „Angolórakat kezdtem Gaál Alisznál. Egész jól megy a konverzáció, csak gyakorlatlan vagyok, és a kiejtésről mindössze halvány sejtelmeim vannak.”³⁸⁰ A bejegyzésből kiderül, hogy az angol kiejtéssel, akárcsak Babitsnak, neki is gondjai voltak (ez a Shakespeare-szonettek tekintetében is elég nagy hátrány, a szójátékok miatt). A második bejegyzés arról árulkodik, hogy a nyelvtudás számára ugyanúgy ihlet kérdése, mint a versírás „Angolórán. Legutóbb egészen bénult voltam, ma jól ment. Tökéletesen ki vagyok szolgáltatva rajtam kívül álló, megfoghatatlan erőknél.”³⁸¹ Néhány óránál azonban, a háborús állapotok miatt, nem jut tovább: „A réten angol stilisztika. (...)”

---

377 *Birákhöz és barátokhoz* 69

378 *Birákhöz és barátokhoz* 56. Vesd össze: „...Nyugat-ék emlegették mindig, hogy én tudatosan írok így meg úgy. Pedig én nem tudom, mit írok; homályos érzéskavargásokat akarok objektivizálni a legjelentéktelenebb prózában is. Alapösztonéim „attitűdválasztás” és „orientálódás” nélkül fejlődtek...” Kabdebó (1989) 204.

379 *Birákhöz és barátokhoz*, 73, 76-77, 128

380 *Birákhöz és barátokhoz* 144.

381 *Birákhöz és barátokhoz* 157. Ugyanerről másutt, 1948-ban, a *Szonettek* korrektúrázása idején: “Örömmel tapasztaltam, hogy angol tudásom tegnap estétől ma reggelig megint ugrott egy nagyot, anélkül, hogy fáradtam volna: amit tegnap még csak nagy erőlködéssel és odafigyeléssel értettem, ma egészen könnyen megy. Már jártam így néhányszor ezzel a nyelvvel. Egy nagy Milton-életrajtot olvasok, egy Saurat nevű francia írta, de angolul van, és remek. Azért olvasom, mert a Franklinnak az a terve, hogy kiadja *Az elveszett paradicsom*-ot magyarul. Óriási nyelvi feladat volna, vonz is, de még jobban csömörít már az általános versfordítói émely. (...) A teljes új Shakespeare példányszáma 1500.” (Kodolányi Jánosnak, Bp. 1948. október 10.) Kabdebó (1974) 458

Angolórám megszakadtak.”³⁸² A társalgástanulásra a még mindig bizonytalan helyzetben politikai okokból adta a fejét³⁸³ (mint ahogy ekkortájt kezdett az oroszokkal is behatóbban foglalkozni), ám olvasni nem ezért olvasott angolul, hanem egyrészt a tervezett és kilátásban lévő fordítások³⁸⁴ miatt, másrészt pedig ihlete elapadását érezve a világirodalmi példák vératömlesztésében is bízott – és nem is alaptalanul: Shelley és Bacon fordítása közben³⁸⁵ valóban pezsegni kezdett benne a versírókedv, és iszonyú sebességgel kezdett dolgozni a *Tücsökzenén*, majdnem negyvenet megír egy hónap alatt.

Feljegyzéseiből rekonstruálva a következő angol könyveket olvasta ezekben a tavaszi hónapokban: *Three Men in a Boat*, Shelley versek, *Prométeus Queen Mab*, *Maddaló* részletek az *Izlám lázadásá*-ból, az *Epipsygidion*-ból, a *Hellas*-ból, Euripidész: Polüphemosz Shelley fordításában, Milne, Galsworthy, Arnold Bennett és Olvie Conway egy-egy egyfelvonásosa, Byron levelei, *A velencei kalmár*, *A readingi fegyház balladája*, Virginia Woolf esszéi, Coleridge, Swinburne, Carshaw, Thomas Hardy versek és regények, Pepys: *Diary*, Dr. Johnson, angol antológiából versek, *Troilus és Cressida*, Poe: *The facts in Mr. Waldermars Case*, Walter de la Mare: *At first sight*, James Stephens versei, Priestley: *Különös éjszaka*, Suckling és más régi angolok, Kipling-mesék: *A Pillangó aki toppantott*, *A Rák*, *A Macska*, Poe: *Hans Praal*, Milton-versek. Stevenson: *Misadventures of J. Nicholson*, angol detektívnovellák, Stevenson: *The body-snatchers*, Stevenson: *The story of a lay*, „angol versek összevissza”, Wordsworth szonettjei, Bacon.

Az összevissza olvasás oka a vad nyelvtanulás, ez pedig nem egyéb, mint felkészülés a

---

382 *Birákhöz és barátokhoz* 183

383 “(Álmomban angol vidéken sétáltam: Hardy-versek és regények világában, s nagyon idegen volt minden.) Vajon gyanús lenne az angol orientáció? egy Labour-párti anglia felé is? Nyilván nem. Tehát - ?” *Birákhöz és barátokhoz* 145

384 S közben szegény jó drága Szücs Laci arra gondol, hogy előkészítik a *Vízkereszt* új rendezését; mivel új, jó szöveg kellene, majd én fordítom a darabot? Shakespeare-vígjáték! Az *Ahogy tetszik* után egész természetes volna. Kéne hozzá vagy három hónap, egészségben és nyugalomban. Shakespeare-t fordítani? Fenét! Napszámosnak, halj meg, kutya!” *Birákhöz és barátokhoz* 59 ‘Átfutottam a *Vízkereszt*-et. Nehéz, nagy munka volna. Ó, Istenem. Ez is „internálna”, magától, vagy három hónapra!... Iszonyú ideges vagyok megint...” 59

385 Június 13-án: “egész napi munkával lefordítottam Shelley Ódáját a *Nyugati Szél*-hez. Meg vagyok elégedve vele, jobb, mint az eddigiek, s megint mintát ad, versírásra éppúgy, mint versfordításra. Most már lehet érteni, lehet szavalni.” Másnap: “tovább dolgoztam a *Nyugati Szél*-en”. *Birákhöz és barátokhoz* 93. “délután lefordítottam Bacon *Life* c. versét, nagyon keserű voltam, kimerült, el is aludtam a díványon.”¹⁵⁵

Szonettek (és más angol versek) újrafordítására. Ekkorra már persze több Shakespeare-drámán is túl van: az *Athéni Timon* (1935) *Ahogy tetszik* (1938) és a *Macbeth* (1939) fordításán.

Shakespeare drámái már közvetlenül a *Szonettek* megjelenése után kísértették³⁸⁶, de csak a harmincas évek közepén jutott hozzá a szükséges megbízatásokhoz. Mindegyiken folyamatosan dolgozott, a fordítások zavartalan körülmények között készültek („az *Athéni Timon* Erdélyben, az *Ahogy tetszik* az Alpokban, a *Macbeth* a Tátrában, s mindegyik nyáron, szerkesztőségi szabadságom idején”³⁸⁷). Az ekkori angol nyelvtudása már jóval megbízhatóbb lehetett (éppen a *Szonetteknek* köszönhetően); mindemellett, állandó szótárhasználatát tekintve, igen gyorsan haladt a fordításokkal; levelei tanúsága szerint például a *Timonban* 1935 július tizenhetedikén kezdi el a második felvonást, két nap múlva már a harmadik felvonásnál tart, és huszonnegyedikén már túl van a felén.

Az *Ahogy tetszik* esetében még feszültebb tempót diktál magának, ugyanis – napi tizenkét órában³⁸⁸ – szinte párhuzamosan, gyors egymásutánban fordítja le Kleist *Amphithryonját* és Shakespeare vígjátékát a Titisee mellett, és a végére szinte teljesen kimerül.³⁸⁹ Levelei tanúsága szerint csak július 25 után veszi elő Shakespeare darabját, közben-közben Kleistet is csiszolgatva, de augusztus kilencedikén már el is készül a szöveggel – ez mindenképpen iszonyatosan feszített tempó, de inkább két, mint „négy hét Shakespeare”³⁹⁰ mint ahogy később visszaemlékszik („huszonhárom napig dolgoztam” mondja máshol.³⁹¹ „Persze sokat kell itt-ott simogatni a dolgokon” teszi még hozzá augusztus tizedikén.) Másutt így ír az elkészült szöveg és a tisztázat különbségéről: „... a fordítás készen volt ... most már csak arra kellett vigyáznom,

---

386 Nem véletlenül veszi meg és olvassa el magyarul a drámákat még fiatal korában – a rivalizálásra és bizonyításra mindig kész költőnek biztosan megfordult a fejében néhány dráma újrafordításának gondolata is: Budapest, 1924. április 9. „Vettem hitelbe egy hatkötetes magyar Shakespeare-t. Szörnyű volt, hogy eddig hiányzott.” Kabdebó (1989) 98; Budapest, 1924. április 30. „Délelőtt elkezdtem nézegetni a Shakespeare-t, a nézegetésnek aztán az lett a vége, hogy egyfolytában elolvastam a *VI. Henrik I-II-III.* részt és a *III. Richárd*-ot, négy drámát. Délben még otthon voltam, megebédeltem, s csak 1-tájban jöttem be a kiadóba.” Kabdebó (1989) 107

387 “A fordító az *Ahogy tetszikről*”, 1949, Kemény 777

388 Tirisee, 1938. július 25. délután: „Tegnap reggel nyolctól este negyed kilencig megszakítás nélkül ezekben a zöld rejtekekben dolgoztam, s egész idő egyetlenegy, egyetlenegy ember meg nem zavart.” Kabdebó (1989) 513

389 “Soha ilyen tempóban nem dolgoztam még életemben. Olyan rekordot csináltam, hogy--” Kabdebó-Lengyel 323 A részletekről ugyanitt 321-327

390 Kemény 458

391 “*Shakespeare-rel a Fekete-erdőben*”, *Könyvek és emberek az életben*, 552

hogy míg hazaérek, el ne vesszen a kézirat, s el ne vesszek magam is: mert ugyan ki lett volna képes az eredeti kézirat tüskés krikszkrakszaiból gépbe diktálni a megszült új Shakespeare-szöveget, mint én?.”³⁹² A „simogatás” nemcsak a kötetben kiadott szöveget illette, hanem tíz év múlva a színházi változatot is átalakította: „Fordításom az 1938-as repríz szövegéhez képest, az ők Teljes Magyar Shakespeare-kiadás számára itt-ott enyhe „retust” kapott, s most így fog felhangzani...”³⁹³

Vargha Ágnes összehasonlító elemzéséből³⁹⁴, illetve a magukból az idézett szövegrészekből kiderül, hogy az *Ahogy tetszik* fordításakor Szabó Lőrinc erősen támaszkodott a régebbi magyar fordításra, Rákosi Jenő szövegére (olyannyira, hogy egyszer-mászor szinte a parafrázisának tűnik – például: II.ii. 52-53: Therefore my age is as a lusty winter, / Frosty, but kindly.” Rákosi: „Így agg korom derék tél, bár hideg, / De kellemes.” Szabó Lőrinc: „Vénségem így most derék tél, hideg, / De kellemes.”) A rétre kicipelte „hatalmas, fekete Shakespeare, a szótárak és a szükséges filológiai apparátus”³⁹⁵) könyv-kellékei közt ott volt tehát Rákosi Jenő régi fordítása is. Érdeemes lenne ebből a szempontból is összevetni a korai Shakespeare-fordításokat a régi magyar és esetleg a német szövegekkel – talán kimutatható lenne, hogy a túlfeszített fordítói munkába belefáradó Szabó Lőrinc úgy támaszkodik egyre inkább a régi magyar fordításra, ahogy haladunk előre az időben – hiszen „Bármilyen magasztos feladat az emberiség legnagyobb költőjének szolgálni, úgy éreztem, hogy ez a Shakespeare most kifoszt engem. Elrabolta egész nyaramat. Örültem, hogy oly szépen haladok az új magyar szöveggel, és el voltam keseredve. (...) A fordítás vége felé türelmetlen százalékszámításokat végeztem minden lap alján: hány sor van még, mennyi kell még?”³⁹⁶ Igaz, a fordító soha nem tagadta, hogy milyen fontos segédeszköz volt számára a magyar szöveg: „Shakespeare alakjain kívül

---

392 Kabdebó (1974) 73

393 Nemzeti Színház, 1948 június-július műsorfüzetben Kabdebó (1974) 74

394 “Rákosi Jenő és Szabó Lőrinc végleges fordításváltozatának egybevetése”; Vargha Ágnes: *Shakespeare-drámák magyarul*, 42-53

395 Kemény, 454

396 Kemény, 458. Ugyanerről, korabeli levelében: „Isteni időnk van, nagyon meleg a nap; az úri nép, még a szegényebbje is, strandol és teniszezik és motorozik, vagy legalább sörözik, a személyzet folyton kínálja nekem is a strandkabinkulcsot, és törli a fejét, hogy vajon mit csinálok egész nap, mért fumigálom a sok jót, ami itt van.”

Kabdebó (1989) 512-13

úgyszólván senkivel se társalogtam. Legfeljebb fordító-elődömmel, aki csikorogva beszélt, mihelyt rímtelen jambusokban vagy éppen rímes sorokban kellett megszólalnia, s rögtön talpraesetten mozgott, mihelyt prózára került a sor. Adósa vagyok így is, hálás tisztelettel gondolok emlékére.”³⁹⁷ Az is biztos azonban, hogy – míg a Kleist-féle némettel könnyebben boldogult – az angol szöveget is alaposan megdolgozta: „Tudtam előre, kiszámítottam, hogy hozzávetőlegesen 150 órányi sikeres szellemi munkával megcsinálhatom a Kleistot; talán kevesebbel is. A Shakespeare-rel többet, mert ahhoz sokat kell a szöveget preparálnom. Ezért dolgozom ilyen kétségbeesetten, s ezért fogy ilyen jó tempóban a kétségbeesésem.”³⁹⁸ Az angolfordítás tempóját jól mutatja, hogy a *Macbeth*nél például napi 187-240 sor volt az adagja, igaz, ekkor segítsége is akadt az értelmezésben.³⁹⁹ És a bravúros fordítói sebességnek ez a megszállottja ezután mindjárt másnap belekezdett a *Troilus és Cressidába*! (Igaz, hogy ezt már nem pár héttel, hanem kilenc évvel később fejezi be).

---

397 “Shakespeare-rel a Fekete-erdőben”, *Könyvek és emberek az életemben* 552

398Kabdebó-Lengyel 325 Ugyanerről: “A Shakespeare-rel is jobban birkózom, mint vártam. Véletlenül nagyon jól kiszámítottam mindent, hogy mire lesz szükségem; nem átalítottam a kicsik mellett ilyen nagy, jegyzetes kiadást, külön Shakespeare-szótárt stb. hozni a kofferemben; s most minden kéznél van. S valahogy mintha többet tudnék az angolban, mint vártam. Az *Ahogy tetszik* kétötöde is készen van már. Itt minden napom majdnem egy otthoni héttel fölér.” 326

399 “Júliusban - az ott megismert - Moldvay Klára angol szakos tanárnő társaságában a Tátrában fordítja a *Macbethet*” írja Kabdebó Lóránt (*Szabó Lőrinc pályaképe*, 278). Levélben írja Korzáti Erzsébetnek, Ótátrafüred (Hotel Hoepfner), 1939. július 20. „Ötödik napja vagyok itt, dolgozom (...) egész görcsös a kezem a sok írástól. (...) Este érintkezem csak emberekkel, egész nap dolgozom a nagy balkonon, gyönyörű napban (bár most éppen esik) – úgy, ahogy tavaly Titiseeben. (...) De így is rendkívüli kedvezményt adtak, s én igyekszem letörleszteni a költséget s a *Macbeth*-előleget, sőt belekezek a másik darabba is. (...) Úgy látszik, napi 120 sor lesz az átlagos teljesítményem; keveslem, bár ez már ijesztően sok. Egész el vagyok keseredve a nagy jólétben. Kabdebó-Lengyel 332. o. „Ideges vagyok, kedves, csupa gond (biztosan te is) – mihelyt hazagondolok, vagy az életre, a valóságra, bármilyen vonatkozásban, és szinte jó reggeltől estig beletemetkezni ebbe a királygyilkosságba. Jaj, de szép, rettenetes és erős mű! Tudod, hogy időnkint dolgoztam rajta február óta. Kb. 2 gyenge felvonás volt kész, hogy eljöttem Pestről. Most a negyediknek a közepén tartok. Valami 1900 sor az egész, és 1282 megvan. Remélem 5 nap alatt befejezem. S akkor átdülök a *Troilus* és *Cressidába*.” 333. „Embertelen teljesítmény, álmodni se lehetett. Az utolsó három napon 240, 177, majd 187 sort csináltam meg. És azt hiszem, gyönyörűen. Utána aztán kiállt belőlem a szusz, azt mondhatnám, hogy rombadőltem. Most csak aludni tudok, két napja egyetlen sor sem sikerül. Igaz, hogy ez már az újabb darab volna, a *Troilus* és *Cressida*. Hát tartok egy kis szünetet. Ha megint lendületbe tudnék jönni, esetleg elsején túl is itt maradok, előlegzik.” 333.

8 A második fordítás

*szép, jó és igaz: új szóban is ez él;
több változatra nem vágy énekem:*

(CV. szonett, Szabó Lőrinc első fordítása)

*„Szép, jó s igaz: ezer a változat;
Szócsereékben merül ki leleményem”*

(CV. szonett, Szabó Lőrinc második fordítása)⁴⁰⁰

Valamivel a második kiadás megjelenése után, a sok megbízás és növekedő családja gondjai között, (amikor pedig szüksége lett volna az esetleges harmadik kiadásból származó pénzre), határozta el tehát, hogy ebben a formában nem engedi többet a szonetteket nyilvánosság elé. Átírásukhoz, illetve újrafordításukhoz azonban több mint huszonöt év kellett: a második teljes fordítás 1948-ban jelent meg, kétnyelvű formában. Néhánnyal elkészült az *Örök barátaink* kötetének idejére, de a háború és az azt követő megszegényítő kampány megtörte a költőt; csak évek múltán sikerült befejeznie a második, immár végleges változatot. 1945 áprilisában, kimerülten és zaklatottan, ezt írja: "Shakespeare szonettjeit kellene megcsinálnom, végleg, valamennyit. Ne maradjon utánam félig jó munka. Valami 35 darab az *Örök barátaink*-ban már végleges formában megvan. Micsoda munka lenne a többi százhusz és egynéhánnyal elkészülni! Húsz éve készülök rá! (...) Most már nem áldoznék annyi időt, amennyi a hátralévő "Szonettek"-hez kell az életemből, még Shakespeare-nek sem. De hát jóvá kell tennem, ami tökéletlen. Ez belső parancs. Csak fussa erőből, időből."⁴⁰¹

Ez a "belső parancs" működhetett akkor is, amikor fiatalkori verseit *Összes versei* számára átdolgozta, újraírta.⁴⁰² A babitsi stílusideálhoz tért meg, immár a maga akaratából,

400 A két fordítás jelentős nézetkülönbségről árulkodik: az első fordítás idején még "nem vágyott több változatra", minden személyes bizonytalansága ellenére magabiztosabb volt (erről árulkodnak az 1921-es kiadás jegyzeteinek megmosolyogtató önérettel leszögezett tévedései), a második fordítás idején azonban ráébredt, hogy "ezer a változat" – ez megfelel a saját költészetén lezajlott változásnak is, amit Kabdebó Lóránt így ír le: "A Szabó Lőrinc-I vers variációk sorozata. Minden egyes versszakon belül újra és újra birokra kel a kétféle hangoltság, végül megoldhatatlannak hagyva a küzdelmet." Kabdebó (1992), 46

401 Kabdebó (1974), 267

402 Az újraírás hajszoltságát és kényszerét – mind az elkészült, mind a készülő versek esetében – a következő idézetek is mutatják: „Rettenetes sok dolgom, újévig páratlan robotban maradok. A versek úgyszólván teljesen készen vannak. Hogy dolgozom, azt láthatad a „Napló”-ból, amelyben két alkalommal összesen négy változatot közöltem. Készen vagyok már három hete a *Kalibán* és a „Fény” anyagával. ... A „Sátán” anyaga szintén kész, de

mestere halála után – igaz viszont, hogy az átírás pontosan Babits egyik alapvető textológiai elvével ütközik: azzal, hogy a már megjelent vers kijavítása a múlt meghamisításának számít: "Egy jó verssor szent dolog, nem szabad hozzányúlni, még alkotójának sem. És a fiatalság is szent dolog, tiszteljük a magunk fiatalságát!"⁴⁰³

A körülbelül kétszáz vers új variánsa "a költőnek valósággal esztétikai önarcképe ebből az időszakból", ahogy Rába György írja. "Szabó Lőrinc egységesnek érezte a költészetét, s amint az *Összes verseinek* kísérő vallomásában mondja, saját fejlődéstörténetét írja, kötetei többfelvonásos drámát alkotnak (...). A variánsok főként a hajdani, expresszionista ízű szertelenségeket módosítják, (...) kigyomlálja a verseiből (...) az impresszionista stílusjegyeket is. A kontúrtalan érzésárnyalatok kifejezései nyomtalanul maradnak ki."⁴⁰⁴

A műfordításban is ilyesfajta ízlésváltozáson ment keresztül: pontosabb, tárgyiasabb megoldásokra tör. Az új fordítások (és az újjáírt versek) sokat nyernek ezzel, de veszítenek is valamit: a lendületességet, az idealizmust, sőt néhol a pajzán fiatalság atmoszféráját is. A költő gondolkodásának fejlődésével és világnézetének elsötétülésével párhuzamosan a verssorok egyre szaggatottabbá válnak, a gondolat pedig egyre hangsúlyosabb, de ugyanakkor egyre nehezebben érthető⁴⁰⁵. Arra is van példa, hogy amire a fiatal költő ösztönösen ráérez, azt a megállapodott profi már nem veszi észre⁴⁰⁶, és csak a hangulat vagy a zeneiség árán tudja visszaadni a vers

---

még nincs legépelve, azután még esetleg simogatok rajta, ezért csak pár nap múlva küldöm. (Kardos Lászlónak, Budapest, 1933. november 16.) Kabdebó (1974) 215 Az utolsó három Tücsköt elrontottam, illetve utólag láttam, hogy rosszak. Nem természetesek. Újraírni. Négyyszer újraírtam őket. Elveszett nap. *Birákhhoz és barátokhoz* 187 403 'De nem akarok Yeatsról beszélni, sem például Füst Milánról, aki az aggodalmas, újra és újra mindent meggondoló művészek közé tartozik, vagy Szabó Lőrincről, aki nem is oly régen írt verseket bocsátott ki újra, átdolgozva. Szép Ernpnek több joga volt változtatni költeményein... vagy kevesebb. Ezek a költemények már majd harmincévesek, s a költő bizonyítva sokat fejlődött azóta. Valószínűleg fölülről tekint régi verseire. Egy-egy helyen úgy tűnik föl neki, ma pontosabban ki tudná fejezni a gondolatát, mint akkor. Én mégis megütődöm, s szinte hirtelen kijózanodom a vers mámorából, amint változtatásait olvasom. (...) Egy jó verssor szent dolog, nem szabad hozzányúlni, még alkotójának sem. És a fiatalság is szent dolog, tiszteljük a magunk fiatalságát! Tiszteljük, még ha mosolygunk is rajta.' Babits: *Kijavított költemények, 1923-39, Esszék, tanulmányok*, 89 404Rába György: *Szabó Lőrinc*, 121

405Csak egyetlen példa: a LXIV. szonett 8.-11. sorának első és második változata: "- növe pusztul a lét s pusztulva nő -/ ha látom: minden-minden változik/ és minden élet lassan haldokol:/ a pusztulás látása megtanít: ..." (1921) és "mert rommal nő a tár s tárral a rom;/ látván a lét kölcsönhatásait,/ vagy magát a dült létet, romlani,/ rájöttem, e sok roncs mire tanít ..." (1948)

406A XVI. szonettben például Shakespeare a "barren rhyme" és a "Bear your living flowers" igencsak szexuális ellentétével játszik. Az első fordítás áthozza ezt a jelentést, és hangsúlyozza a termékenységet: "meddő dalom" - "hány mag-nem-érte szűz kert - szűzi vágy -/ viselné áldva eleven virágod"; a második fordításból kimarad ez az ellentét, és a termékenység vegetatív hasonlatának merészsége is enyhül: "száraz dalok" - "és sok még parlag kert, sok szűzi vágy/ megteremné élő virágaid".

tartalmának, képeinek minden részletét⁴⁰⁷

A két fordításváltozat különbségét a legjobban Kardos László szavai foglalják össze – pedig ő nem is a két Shakespeare-fordításról, hanem Szabó Lőrinc Omar Khájám-fordításának 1919-es és 1930-as változatáról beszél. A lényeg azonban ugyanaz: a gazdag, pompás, dekoratív és szinte optimista első változat élesen szemben áll az érett költő új fordítás-variációjának pesszimista intellektualizmusával: "Költői eszközei együtt változtak mondanivalójával, és új verseiben egyre kevesebb a dísz: keményen, ridegen koppanó ütemei és száraz pengésű rímei között szikáran áll az uralkodó Gondolat ... A zenei hatást alárendelte a tartalom világosságának, a puha szépségű szavak egyrészt nyersebbekkel pótolta, a játékosan bravúros részleteket egyszerűbbekre cserélte, néhány avultas-poétikus igealakot prózaibbra-maibbra módosított, s általában szigorúbban ragaszkodott /az eredeti/ szöveghez. Ilyenformán az egész ciklus egy árnyalattal ridegebb, realiztikusabb és agresszívebb lett."⁴⁰⁸

De maga Szabó Lőrinc is leírja ezt az átalakulást – csakhogy nem magáról beszél, hanem példaképéről. Az idézet szépen leírja az utat, amit Szabó Lőrinc is megtett a fényimádó parnasszista korszaktól a nyersebb hangig: „A tiszta klasszikusok az érett Tóth Árpádtól már szintén nem idegenek; kezdetben azonban nyilván nem érdekelték eléggé közvetlenül. Három első eredeti verseskötetében, noha folyton módosulva, főleg a látás izgalma uralkodik: jellemző parnasszista tulajdonság. A fény változatai vagy elborulások színessége ragyogja körül plasztikus képeiket és formai tökéletességüket... Saját költői fejlődésének egyenletes nyugodt menetével jórészt azonos az az út, amelyet, mint műfordító, a túlnehéz pompájú és bizony csak ritkán elsőrangú (...) versektől a nyersebb, egyszerűbb darabok tolmácsolásáig, saját egyszerűvé érése küszöbéig megtett.”⁴⁰⁹

407A XII. szonett híres első sorának ("When I do count the clock that tells the time") zeneisége az első, pontatlanabb változatban még megvolt ("Harangot hallva, mely órákra ver"), a másodikból viszont teljesen eltűnt ("Számolva az óramondó időt").

408Kardos László: *Ómár Khájám magyarul*, in: *Nyugat*, 1931, 205

409Tóth Árpád *összes versfordításainak* előszava, 8

8.1 A fordítás menete és fogadtatása

„E jövő ellen sáncot verek, és
értékem tudatába költözöm”
(XLIX. szonett)

A második fordítás menetéről csak keveset árulnak el Szabó Lőrinc levelei. Mint 1945-ös naplójából láttuk, akkoriban sokat foglalkozott angolokkal. 1948 júniusában is azt írja barátainak, hogy Angliába vágyik: „Most Angliát kéne, ott sose jártam; viszont, ha élek, az idén végleg megcsinálom a Shakespeare-szonetteket (plusz lefordítom a Troilus és Cressidát).”⁴¹⁰

A következő levélrészlet ugyanebből az időszakból már arról tudósít, hogy dolgozik a *Szonetteken*, de ez inkább belső parancs, mint külső elvárás: „Ugyanis eszem ágában sincs újra meg újra kimenni a zöldbe, a környékre, ehelyett itt csücsülök a gép mellett és Shakespeare mellett, és csinálom azt, ami senkinek sem kell, ezeket a szonetteket, rémüldözve azon, hogy micsoda lelki zűrökben vergődött szegény ősi kollégám, nők és férfiak közt. Azonban abbahagyom a játékot ezen a húron”.⁴¹¹ Érdekes látni, hogy mintha szándékosan elfelejtette volna a saját fiatalságát (ahogyan az első fordítás idején maga is „nők és férfiak között vergődött”) – nemcsak a Szonetteket fordítja újra, de mintha az életét is felül akarná írni. Utazása állomásain barátoknál vendégeskedve, de úton-útfélen is folyvást dolgozva jól haladt a munkával, mert hamarosan (1948. július 30) túljut a századik versen: „Shakespeare-ben túljutottam a 100. szonetten, azt épp egy útelágazásnál készítettem el, Tab mellett, a jelzőtáblánál, szekérre vagy autóra várakozva, és szalonnázva a forró, ragyogó, zöld somogyi tájban.”⁴¹² 1948. augusztus 7.-én boldogan adja hírül: „Kitűnően utaztam, egy napig még Földváron maradtam, újabb sor szonettel elkészültem, ismerősöket kerestem föl.”⁴¹³ Balatonszemesről írja aztán (1948. szeptember. 19.):

---

410 Kabdebó (1974) 449

411 Dr. Baumgartner Sándoréknak, Bp. 1948. júl. 11 Kabdebó (1974) 450

412 Kabdebó (1993) 62 A fordítói helyszínek tekintetében lásd még a következő levélrészleteket: Balatonföldvár, 1950. július 25.: „a hegytetőn aztán folytatom majd Moliere-t egy padon, míg be nem sötétedik. Kabdebó (1993) 137. Balatonfüred, 1950. október 4.: „Magammal hoztam a Shelley-t, azon dolgoztam, az imént egy korcsmában.” Kabdebó (1993) 167; „Időnkint /vesekő/rohamok jönnek, általában jól vagyok, s szünetekben dolgozom is (a „Troilus”-on).” (48 márc. 4.) Kabdebó (1974) 444

413 Kabdebó (1974) 453

„A Szonettek egy részén túl vagyok, s körülbelül 60 oldalt kijavítottam a röntgenanyagból máris. Ezt a részt Igalból postán elküldöm dr. Shiffernek, s mire hazamegyek, készen akarok lenni az egész 200 oldallal. De mi lesz azután? Esedékes a döntés az Ö. B. I. ügyében. S hátra van a Szonettek korrektúrája, s némi próza eléjük és mögéjük. De mi lesz azután, azután?”⁴¹⁴– A zárókérdésre hamarosan megkapja a választ, mert (ahogyan annak idején az Omar Khajjám után Shakespeare-t) mindjárt a *Szonettek* után felajánlják számára Milton *Elveszett paradicsom*ának tolmácsolását, amelyetnek azonban nemcsak a Shakespeare-nál már megtapasztalt nyelvi korlátok, de az ugyanebből az okból bekövetkezett fáradtság is ellene szól: „Egy nagy Milton-életrajzot olvasok, egy Saurat nevű francia írta, de angolul van, és remek. Azért olvasom, mert a Franklinnak az a terve, hogy kiadja *Az elveszett paradicsom*-ot magyarul. Óriási nyelvi feladat volna, vonz is, de még jobban csömörít már az általános versfordítói émely.” Közben várja a *Szonettek* korrektúráját, és miközben angolul olvas, nemcsak korlátait, de nyelvtudásának ihletettségét is megtapasztalhatja ismét (ugyanabból a levélből idézek, Kodolányi Jánosnak, Bp. 1948. október 10.): „Napok óta várom a „Szonettek” korrektúráját. Nem tudom, mi következhetnék utána. Örömmel tapasztaltam, hogy angol tudásom tegnap estétől ma reggelig megint ugrott egy nagyot, anélkül, hogy fáradtam volna: amit tegnap még csak nagy erőlködéssel és odafigyeléssel értettem, ma egészen könnyen megy. Már jártam így néhányszor ezzel a nyelvvel. (...) A teljes új Shakespeare példányszáma 1500.”⁴¹⁵

Az új fordítás kedvező fogadtatását még a megjelenés előtt megtapasztalhatja: „Külön pótkötetként jelenik meg a Shakespeare-szonettek, hasonló, de nem azonos külsőben, kétnyelvűen. Ez is gyönyörű lesz, kívül-belül. (...) A szonettekben volt nálunk egy felolvasás. Harmincöt ember volt itt. Nagyon szép volt.”⁴¹⁶ Kényszerű költői szilenciuma idején azonban később azt is megtapasztalhatja, hogy immár nem őt tartják az egyetlen nagy szonettfordítónak (Budapest, 1952. április 24.): „Fontos következik: 26-án szombaton (...) du. 15,40- 16,00 közt

---

414Kabdebó (1993) 71

415Kabdebó (1974) 458

416Thomas Ernónének, Bp. 1948. november 28; Kabdebó (1974) 461

Shakespeare, a költő címmel rádiószám megy (...) benne három Képes-fordította szonett s kettő az én fordításomban: ezeket Klára mondja (mást nem). (...) (Szánalmas dolog ez a 2+3, ugye?)⁴¹⁷

A második fordítás későbbi új kiadásának előkészítésekor mintha már nem önszántából javítana: „Itt is elér már, ahogy mondtam, a munka hajcsárkeze: készül az új, végleges Shakespeare, karácsonyra, igen szép lesz; ez az, amivel nyomorgatnak jelenleg, az átsimítás-javítás aprólékos dolgaival.” (1955 június 14.)⁴¹⁸ Ennek erősen ellentmond azonban a javítás természete: csak nagyon kevés helyen látszik szerkesztői „nyomorgatás” hatása, inkább a saját maximalizmusának, stilisztikai emendációinak nyomait láthatjuk a szövegen. Ennek az időszaknak az életrajzi vonatkozása az, hogy ekkoriban kezd nyilvánosan is fogalalkozni a korábban befejezett *A huszonhatodik év* szonettjeivel, és leveleiben ez is valahogyan mindig összekapcsolódik a Shakespeare-szonettekkel: „Láttam a Szabad Nép-ben a hírt „a” szonettgyűjteményemről. Nem hinném, hogy ez az útja-módja egy kézirat megszerzésének: talán jelentkezhette komolyabban az a kiadó, - tavasszal se kötöttünk szerződést. (...) – Július elején jön csak (ha fixálják a szerződést) kb. 3500 a *Sh-szonettek*-ért az Ifjúságitól (Kormos István).” (Igal, 1955. július 30.)⁴¹⁹ Látszik, hogy többeknek beszélt is róluk, mert már a felesége is arról beszél egyik levelében (1955. augusztus 4.), hogy talán nem kéne címet adni a szonetteknek, hiszen „a Sh.-szonettek-nek sincsen, szavalás, ismertség szempontjából ez nem volt akadály”.⁴²⁰ A Shakespeare-szonettek új fordításának kedvező fogadtatását mutatja viszont, hogy többször is felolvasott belőlük („Holnap egy kis estem lesz a Shakespeare-szonettekről, arra szedek most majd össze valamicske bevezetőfélét” írja levelében⁴²¹, és hatalmas példányszámokban adták ki: „A bibliapapíros, zsebkiadású Shakespeare-szonettek már kinyomtatva várják a könyvkötészeti

417 Kabdebó (1993) 377

418 Kabdebó (1974) 567

419 Kabdebó (1993) 458. Mintha az első fordításhoz írt Bevezetés mondatait olvasnánk ismét Shakespeare szonett-kéziratának kalandos útjáról: „Nyilvánvaló, hogy Shakespearet nem értesítették a kiadásról, másként nem Thomas Thorpe írta volna a dedicatoriát” (XI.) „T. T., a kiadás jót-kívánó vállalkozója, W. H. úrnak, e szonettek egyedüli megszerzőjének, minden boldogságot kíván, és azt az örökkévalóságot, amelyet örökkönélő poétánk megígért.” A második fordításban már nem olyan biztos a „begetter” egyértelmű jelentésében: „Az itt következő szonettek egyetlen életrehívója, W.H. úr számára minden boldogságot és örökkönélő poétánk ígerte halhatatlanságot kíván a jószándékú vállalkozó, mikor e művet kiadja.” „Hogy az életrehívó kifejezésen érzelmi sugallót kell-e érteni, vagy csak megszerzőt, kéziratügynököt, esetleg tolvajt – az ma is kétes” – teszi még hozzá a fordító.

420 Kabdebó (1993) 461

421 Baumgartneréknek, 1957. június 18. Kabdebó (1974) 596

munkát; ez lesz a pár évvel ezelőtti új fordítás 24000-44000 példánya!” újságolja lelkesedve.⁴²²

8.2 A második fordítás jellemzői

„Értelmezem érzékiségedet”

(XXXV. szonett, második fordítás)

„az ifjuság / haragos-tüzes ércét / hideg karddá veri a férfi”

(Föld, Erdő, Isten, XVIII.)

Az 1945-ös „nagy angolózással” mintha a saját korai korszakával is le akart volna számolni: a századvég-századelő angol pezségének párhuzamával irodalomtörténeti távlatba helyezte a *Nyugat* törekvéseit: „A mi nyugatos mozgalmunkat nem lehet helyesen megítélni, ha nem tudjuk, mi történt ugyanakkor, illetve tíz és húsz évvel előbb Angliában. *The Eighteen Nineties*.”⁴²³

A nagy költői-fordítói átalakulás azonban, ahogy erre már hangsúlyozottan felhívták a figyelmet⁴²⁴, már korábban, a harmincas évek fordulóján megtörtént, mind a magyar lírában, mint pedig Szabó Lőrinc életművében. 1933-ban, ugyanabban az évben, amikor a legnagyobb sajátvers-átírási munkálatai folytak, azt írja Pesti Naplóban, hogy a költőnek „közönségességre, természetességre” van szüksége⁴²⁵; a következő évben már, egy ugyanitt írott cikkében, éppen Shakespeare-re hivatkozik, amikor a bonyolultság és az egyszerűség viszonyáról értekezve voltaképpen a saját költői átalakulását indokolja meg: „Az igazi költészet fő ereje a közvetlenség, sőt közönségesség, vagy mondjuk így, a természetesség, illetve a természetesség látszata. (...) Ne tévesszen meg bennünket egy-egy nagy, romantikus tehetség, például Shakespeare úgynevezett nagy stílusa: nála is ott van a buján szétcsapó gazdagság mögött az egyenesség. A nagy költők valahogy mind rokonok a felidézés egyenesvonalúságában, és ez teszi őket időtállóvá.”⁴²⁶

---

422 Thomas Marianne-nak, 1957. július 10.-én. Kabdebó (1974) 596

423 *Bírákhoz és barátokhoz* 79

424 Elsősorban Kabdebó Lóránt nagyszabású és hasznos Szabó Lőrinc-monográfiáira gondolok, valamint a “*de nem felelnek, úgy felelnek*” *A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján* című kötet (JPTE Irodalomtudományi Füzetek) tanulmányaira

425 Kemény, 346

426 ‘*Beszéd a költőkhöz*’ 1934, Pesti Napló, Kemény 362

Egyenes vonalú, logikus verset és fordításokat akar készíteni tehát, megszabadulva korai korszakának emelkedett, díszes, fényes stílusától. Az „egyenesség”-re való utalás annak szellemében is megállja a helyét, hogy Szabó Lőrinc a második fordítás idején is Shakespeare legszemélyesebb vallomásainak tekinti a szonetteket. Ahogy a fordítás kísérőszövegében írja: "Maga az élet vérzik bennük, a kulcs csakugyan a szívbe, egy óriási szív zakatoló titkaiba nyit ajtót."⁴²⁷

Talán ebből a meggyőződésből fakad Szabó Lőrinc az előbbi idézetre emlékeztető észrevétele, mely szerint a szonettekben a tárgyyszerű kötöttség, "a csavart gondolatmenet nem engedi a költeményt túlságosan légiessé vagy képpé válni és eleve kizárja magából mindazt, ami a parnasszien szonett értelme és értéke."⁴²⁸ Észreveszi tehát a szonettekben a tárgyiasságot, az intellektus működését, de az egyéniesség túlhangsúlyozása miatt nem veszi észre a konvenciót. A Shakespeare-szonettek képei és szóképei nagyon gyakran a kor jól bevált sablonjait használták ötletesen megcsavarva, egész sorok vesznek át (teljesen vagy részben) közmondásokat, rímei között rengeteg a konvencionális, szójátékai és utalásai között pedig egészen közönségesek is akadnak (ez szintén a kor konvencióján alapul, a szavak akkor ismert mellékjelentéseit használja fel).

A második fordítás idejére Szabó Lőrinc ismerte és fordította Shakespeare "lírikus versenytársait" (ahogy róluk írt esszéje nevezi őket). Mégis az a véleménye, hogy "szépségben, igazságban, és egyszerű bölcsességben milyen messze vagyunk Daniel, Drayton, Spencer, Sidney, Surrey és Ronsard szonettjeitől!" Szabó Lőrinc szerint "magának az életnek az anyaga tölti ki [Shakespeare] divatos konvencióit és bókjait".⁴²⁹ A korabeli lírikusokról írt esszéjében mégis elismeri azt, hogy Shakespeare tanult tőlük, "hatásuk, modoruk alatt kezdte, akárhányszor

---

427Szabó Lőrinc megfogalmazása szinte szó szerint megegyezik az általa biztonnal használt Prof. Gervinus-féle *Shakespeare-kommentárok* vonatkozó részével (az angol, 1903-as fordítást idézem): "we read the touching story of a full, feeling and warm heart..." - lásd még Wordsworth: "With this key Shakespeare unlock'd his heart". Ezen a ponton nem árt felidézniünk Babits válaszát erre (*Szonettek*): "ez nem költészet; de aranyművesség! / s bár nem őszinte, nem komédiás." Ez, az újabb kritikusai vélemények szerint, inkább érvényes a Shakespeare-szonettek, mint 'a szív titkai'-felfogás.

428Az első fordítás előszava, idézi É. Kiss Katalin, 57

429Előszó a '48-as kiadáshoz, Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete* 52

kölcsön vette témáikat."⁴³⁰

Szabó Lőrinc tehát - főképpen második fordításában - már nem elsősorban a maga korához - George-hez, a "parnasszien szonetthez" - méri Shakespeare szonettjeit, hanem megpróbálja őket a saját korukba visszahelyezni. A második fordítás kísérőszövegében⁴³¹ arra szólítja fel az olvasót, hogy igyekezzen elfogadni "helyenként idegenszerűnek tetsző témáit és stílus-sajátságait, az orvosi, ügyvédi, vegyészeti vagy pénzügyi és egyéb hasonlatok és képek használatát". A saját korba való visszahelyezés azonban nem történhet meg a maga teljességében akkor, ha nem használja ki a reneszánsz angol nyelvhasználat sugallta képi lehetőségek teljességét. Szabó Lőrinc akkori versszemlélete azonban mást diktál: „Nem a kimondott szó jelentéstani gazdagodását használja fel a vers továbbfejlesztéséhez, hanem a több jelentéshez keresi meg az adott vershelyen egyedül lehetséges jelölést.”⁴³²

Ez a szemlélet, valamint az immár számottevő, de még mindig nem tökéletes angoltudás az oka annak a jelenségnek, amire már É. Kiss Katalin is felhívta a figyelmet: „A szonettciklus második változatában számos szonett szinte szó szerinti fordítása az eredetinek: visszaadja az angol szonett csaknem minden szavát, kifejezését, mondatszerkezetét, képét.” A képeket, mint látni fogjuk, néha éppen a túlzásba vitt pontosság, egyértelműség miatt redukálja. Egyetérthetünk É. Kiss Katalinnal abban is, hogy „(m)inél pontosabban, hívebben követi a műfordítás az eredeti művet, annál értékesebb, tökéletesebb”⁴³³, ám Szabó Lőrinc esetében az 1948-as fordításban arra is találhatunk példákat, hogy az angol szavakhoz (nem pedig a jelentéshez) való túlságos hűség ártalmára van a tökéletességnek:

VI. „rongykezü tél” (az első változatban: „a tél zord keze”) „winter’s ragged hand”

X.: „fő-tisztet „(chief desire”) – azért nem „fő vágyad”, mert az első változatban George

“Pflicht” szava alapján “tisztet”-nek fordította. A Szabó Lőrinc-féle szóösszetétel azonban

zavaró (már csak a “főtiszt” szó miatt is), annál is inkább, hogy egyetlen apró változtatással

---

430 *Előszó*, 58. o.

431 Míg az elsőben fordításban a jegyzetek teremtik meg a tudományosság látszatát – feleslegesen, mert a szöveg érthető – a másodikban az eredeti angol szöveget állítja oda a fordítás mellé, kommentár nélkül.

432 Kabdebó Lóránt: Költészetbéli paradigmaváltás a húszas évek második felében, Kabdebó-Kulcsár-Szabó 62
433 É. Kiss 124

kiküszöbölhette volna (“bár fő-tiszted az volna, hogy javítsd” helyett, mondjuk: “bár legfőbb tisztod volna, hogy javítsd”); kár volt olyan aggályosan ragaszkodnia az angolhoz.

XII. “That thou among the wastes of time must go”: “útja a romboló időn visz át” Ez nem az elsődleges értelmezés, inkább tapadásnak mondanám, bár kétségtelenül lehetséges ilyen értelmezés is: “you must take a place among the things destroyed by Time. But a mysterious ‘you must wander in Time’s waste-lands... also registers”⁴³⁴

XVI. A tizenhatodik szonettben is rosszat tett az első változattól való eltérés, a mindenáron való változtatás igénye (és talán az is, hogy közben Szabó Lőrinc megtanulta a „barren” szó „puszta, sivár” jelentését, és jobban megbízott a nyelvtudásában, mint a korábbi változat – egyébként Szász és Ferenczi által is megerősített – igazában). Pedig a kép megkövetelné a jelentést, amit az első változat megadott: „Beyond the obvious (‘unlike wombs, my poems bear no children’) lies an elegant apology (‘my verses are so inadequate’)”⁴³⁵

A második fordítás a „blessed” szóhoz is ragaszkodik (igaz, hogy így, akár az eredeti, rárimel a 3. szonett – magyarul kissé szerencsétlen – szavára: „unbless some mother” – „anya-üdvöt ölsz”):

S romlásodtól mért nem óv üdvösebb
Eszköz, mint ezek a száraz dalok?

And fortify your self in your decay
Withh means more blessed than my barren rhyme?

Az első fordításváltozat szebb volt – és Szabó Lőrinc, fiatalos hévvel és a saját természet-szeretetének lelkesedésével, még meg is tetézte a képet egy értelmező felkiáltással:

Hervadsz! -: mért nem erősítéd magad
jobb fegyverekkel, mint meddő dalom?

XXXIV. Az angolhoz közelít a harmincnegyedik szonettben is, amikor az első fordításváltozat „alacsony felleg”-ét (amely nem az angol, inkább George tükörfordítása: „niedre wolken”) és „füledt ködlepel”-jét („fauligem dunste”) az angolhoz („base clouds”, „rotten smoke”) idomítja:

434Kerrigan, 189

435Kerrigan, 194

Mocskos felhő gombolyodott fölém
S rothadt gőz győzött tündökléseden!

XLI. A negyvenegyedik szonett első sora: „Those pretty wrongs that liberty commits” magyarul így szól a második fordításban: „Kecses bűneid, mikre a szabadság...” Itt túlságos tapadás „kecses”-t emlegetni (túlfinomít), és a „liberty” is inkább szabadosság volna, mint szabadság.

LXXIX. A hetvenkilencedik szonettben, bár nem éppen szép a megoldás, de legalább megtartja az eredeti „grace” szó több jelentését (kecsesség, kegy):

Míg más, hogy segítsd, nem fordult feléd,
Verseimé volt minden gráciád,

Whilst I alone did call upon thy aid,
My verse alone had all thy gentle grace,

Az első változat még arról beszél, hogy „az én dalom büszkélkedett Veled”.

LXXXIII. A nyolcvanharmadik szonettben is „glóriá”-nak fordítja a „glory”-t, ami itt különösen zavaró, mert még fokozza is (és ez, tekintve a kép, vagyis a glória természetét, nem túl szerencsés: a dicsfény az egész testből áradhat, de a glória hagyományosan amúgy is a „főn”, a fejen van – zavaró kétértelműség):

Pedig épp e csönd lesz fő-glóriám,
Which shall be most my glory being dumb,

XCVIII. A kilencvennyolcadik szonettben a “pettyekkel tündöklő Április” a “pettyes”-t is jelentő “pied” szóhoz tapad – igaz, hogy szépen... Az előző fordításokban ugyanez a kép két fordításból állt össze, talán ezért érezte szükségét Szabó Lőrinc, hogy átalakítsa az egyébként sikerült képet:

Am stolz April im bunten schmucke schritt

Szász: Hogy tarka april járt ékes lepelbe

A tarkaleplü büszke Április

When proud-pied April (dressed in all his trim)

Minamellet a sor ilyen megoldása már ott rejlett az első fordítás jegyzeteiben: “Az Április

tarka, mert e hónapban már erdőt-mezőt virágok pettyeznek.”⁴³⁶

C. A századik szonettben az első fordításban a Múzsának még „szent lángja” volt („dein Feuer” mondja George, „tüzed” mondja Ferenczi), de a második fordításban már „szent dühe” lesz („fury”). Ugyanebben a szonettben több helyen is tapad az angolhoz⁴³⁷: „légy a hanyatlás szatírája” („be a saire to decay” – az első fordításban még George „spottgedicht”-jének a hatására még „gúnyverset ír”), amely gúnyol „roncsot és Időt” („Time’s spoils”).

CVI. Izgalmas, de jellemző apróság, hogy az első fordításban is találunk tapadást az angolhoz. George és a két magyar fordító ellenére az angoltudásában megizmosodott Szabó Lőrinc szó szerint fordít le egy angolul nem egészen ugyanazt jelentő sort:

Even such a beauty as you master now
mint az, amelynek Te vagy ma Mestere.

A második fordítás értelemszerűen korrigál: „mint amilyen ma te vagy.”

CVII. Arra is van példa, hogy a szó szerinti pontosság a sor hangzásának árt. A százhetedik szonett utolsó sorát például egyszerűen nem lehet nyelvbottlás nélkül végigmondani:

Érc-sír s zsarnok-sisakdísz puszta por.
When tyrants' crests and tombs of brass are spent.

A „puszta por” nem pontos, viszont szép – a szépen mondható első fordításból származik a kép: érc-sírja s büszke szobra porba rogy.

CLIII. Az százötvenharmadik szonettben az eredetihez való ragaszkodás apró logikai döccenőt eredményezett, mert a fürdő egyszerre szolgál „embereknek” és „kóroknak”, holott egyébként a két szó ugyanarra vonatkozik:

Hévíz lett, próbált fürdő, emberek

---

436 Shakespeare szonettjei (1921) 220

437 Ennek talán az az oka, hogy nem volt nála fordítás közben a kellő filológiai apparátus (csak, feltételezésem szerint, az angol szöveg és a saját régi magyar fordítása) ezért aggályosan ragaszkodott az eredetihez. Egyedül erről a szonetről tudjuk pontosan, hol és hogyan készült: mint Igalból írja levelében, 1948. július 30.-án: „Shakespeareben túljutottam a 100. szonetten, azt épp egy útelágazásnál készítettem el, Tab mellett, a jelzőtáblánál, szekérre vagy autóra várakozva, és szalonnázva a forró, ragyogó, zöld somogyi tájban.” Kabdebó (1993) 62 Valószínűtlen ugyan, de én azért megkockáztatom ennek alapján az a megjegyzést, hogy az 1948-as kiadás egyetlen értelemzavaró sajtóhibája („mulatásodat” áll „mulasztásodat” helyett) nem szedői, hanem gépirói félreértés: a nyilván kézzel, talán éppen ölben, írt szöveget nem lehetett könnyű kéziratból legépelni (Szabó Lőrinc ekkor már többnyire nem maga gépelte le a fordításait). A következő kiadás természetesen kijavítja a hibát.

S ritka kórok királyi gyógyhelye.

Az eredetiben a „men” szó főleg a „férfi” értelmét hangsúlyozza, mivel a vers a nemi betegségre céloz: „glancing wittily at the sweating tubs in which men were steamed as part of the treatment for venereal disease”.⁴³⁸ Szabó Lőrinc megoldása elfinomítja az utalást, és a „strange maladies”-re is kevés a „ritka kórok”:

And grew a seeting bath which yet men prove,
Against strange maladies a sovereign cure:

Az első fordítás megoldása sokkal szerencsésebb, mert kimarad ugyan a „férfi”, de a „különös kór” éppen eléggé kétértelmű:

és balzsamos fürdő zubog ma ott
különös kórnak legfőbb gyógyszerül.

Hiába akart azonban Szabó Lőrinc „egyenes vonalú” fordítást készíteni: az angol szonettek csavart logikája a fordítót is bonyolításokra kényszeríti. „Dísztelenebb / a beszéded, de csupa mozdulat.../ isten van a nyelvtanban” – írja az *Örök változás* című *Tücsökzene*-darabban. A *Tücsökzenét* írja a második fordítás felkészülésének idején, Milont és Shelleyt, és nyilván Shakespeare-t olvasva, és Shakespeare szonettjeinek kanyargós nyelvtanához még hozzáteszi a saját, *Tücsökzenén* edzett nyelvtanát – tehát Shakespeare képi, verbális-utalásos bonyolultsága helyett a nyelvtan bonyolultsága dominál a *Szonettekben*: közbevetések, mellékmondatok sorjáznak. Néhány példa:

XII. hatodik sor: „csak, mert, bár tested kihűl”; 9. sor: ha hű gond

XIV. A tizennegyedik szonett második fordításában Szabó Lőrinc szépen és pontosan vezeti végig az eredeti rettenetesen bonyolult, szinte soronként villódzó retorikájának tagadó és állító szerkezeteit: „not-yet-not-nor-or-but”, de ez a túlságos pontosság a nyolcadik sorban félreértéshez, vagy legalábbis félreéthető szerkezethez vezet. Az eredeti felépítése: az első két sor köt át a kilencedikbe: „Not from the stars do I my judgement pluck... But from thine eyes”. Szabó Lőrinc nem csinálja meg ezt az átkötést, hanem egyetlen egységnek veszi az első nyolc

---

438 Kerrigan, 384

sort, és a nyolcadik sorba teszi át az ellentétet, és ettől az egyetlen szótól a vers megzavarosodik:

Nem fejtem a csillagok titkait,
De, úgy tetszik, asztrológus vagyok,

Bár nem tudom, mi sors következik,
Ragály, éhínség, s zord vagy szép napok;
S percre nem jóslok, kijelölve mindnek
A maga dühét, záporát, szelét,
Vagy hogy mi éri fejedelmeinket,
Noha gyakran élém tárja az Ég;
Nekem a te két szemed (ez a két
Állócsillag) adja tudásomat:

Not from the stars do I my judgement pluck,
And yet methinks I have astronomy,
But not to tell of good, or evil luck,
Of plagues, of dearths, or seasons' quality,
Nor can I fortune to brief minutes tell;
Pointing to each his thunder, rain and wind,
Or say with princes if it shall go well
By oft predict that I in heaven find.
But from thine eyes my knowledge I derive,
And constant stars in them I read such art

Szabó Lőrinc fordítása félreérthető: „*Nem* fejtem a csillagok titkait... *noha* gyakran élém tárja az ég” – holott az eredetiben a csillagjós éppen, hogy fejti a csillagok titkait, ezen gúnyolódik a költő. Szabó Lőrinc ennek az igen nehéz sornak⁴³⁹ a megfejtésében és a szonett felépítésében Szász és Ferenczi megoldását követi – főképpen Szász értelmezése hat zavarónak:

Királyok sorsa mint lesz? ottan-ottan
Bár írva látom fényvonásival.

Az első fordításban, amikor (feltevésem szerint) csak George szövegét nézte az eredetihez, nem bonyolódott bele annyira a retorikába:

Nem csillagok szerint ítélek én
s mégis - úgy tetszik - csillagász vagyok;
nem mondom: balsors jó vagy jó remény:
ragály, drágaság, vagy kegyes napok;
nem jóslok kurta percre, hogy eső
vagy égzengés vagy szélvész közeleg;
királyoknak áldás-e a jövő,

439“*By oft predict that*: by means of frequent predictions based on what. The perversity of the diction (*oft* is almost never used as an adjective and this is the only recorded use of *predict* as a noun) and the awkwardly elliptical syntax suggest the pompous obfuscations of a smug hack.” Booth, 154-155

mit látnom hagynak mennyei jelek:
Szemeidből kapom tudásomat,

Az ellentét kihagyása és a kettőspont összeköti a vers két részét, és kevés egyszerűsítés árán sokkal érthetőbbé teszi a szerkezetet.

XXII.: egy vagytok, te meg az ifjúság

XXXI.: Szivedbe gyúlt, kincstárba, mind a szív,
mit vesztve, holnak hittem: egymagad

vö. első változat: Gazdag szived: szivekkel drága szív,
holnak hittem, s mind benned él tovább –

XXXII.: őt, amit átélt, azért olvasom

XII. A negyvenegyedik szonettben is túlságosan zsúfolt a sor a dupla kötőszó és névmás miatt:

S van-e, kit nő szült, s ki, ha vívja nő, (And when a woman woos, what woman's son)

XLVI. A negyvenhetedik szonett igen bonyolult és mesterséges képeit szépen visszaadja a fordító, de a nyelvtan a magyarban nehezebben követhető, mint az eredetiben, mert Shakespeare mindig megnevezi a cselekvőt:

Mine eye, my heart thy picture's sight would bar,
My heart, mine eye the freedom of that right,
My heart doth plead that thou in him dost lie,

Így tesz Szabó Lőrinc is az első fordításban:

A szív képed rabolni küzd a szemmel
és a szem vitatja a szív jogát.
Te benne élsz, - a szív ekként pöröl –

A második fordításban azonban már nemigen lehet érteni, ki mivel mit csinál (ez-amannak-ő):

Szívemet képedtől tiltja a szem
S ez vitatja amannak jogát:
Úgy tudja, hogy ő őrzi alakod

Ugyanebben a fordításban találunk jó példát arra is, hogy ahol az első fordítás kínlódik, ott némelykor, éppen az első nehézkessége miatt, a második fordítás is döcögősebb:

A Gondolat, a szív alattvalója,
- bírói székben - dönteni e szép
vitában, s hogy jogos részét megójjja
a fénylő szem s hú szív is; eképp

A második fordítás megtartja a jogi gondolatot (bár a jobbágyok esküdszéke nem a legjobb megoldás), kihagyja a kényszeredett rímet – viszont megdöccenti a grammatikai egyeztetést:

A pörben ítélni gondolatok
Esküdszéke, a szív jobbágyai,
Ült össze, s az végre döntést hozott,

To side this title is impanelled
A quest of thoughts, all tenants to the heart,
And by their verdict is determined

XC. A kilencvenedik szonett szép záró-coupletje az eredetihez hasonló rím miatt függeszti fel a nyelvtani pontosságot egészen a közös igéig, amely aztán helyredöccenti a mondatot:

És sok más kín, mely ma vigasztalannak,
Vesztésed mellett majd nem látszik annak.

And other strains of woe, which now seem woe,
Compared with loss of thee, will not seem so.

CXLVIII. A száznegyvennyolcadik szonettben érdemes összevetni az első fordítás nem annyira pontos, de egyszerű, szép és találó nyolcadik sorát a második fordítás rossz egyeztetésével – a sor érdekessége egyébként, hogy az eredeti is szokatlanul erős áthajlást alkalmas, amely az első fordításban nem, csak a másodikban marad meg:

jól lát a világ, vak a szerelem!
Hogy szeme rosszabb, mint máséi! Ó,

Love's eye is not so true as all men's: no,

Érdekes, hogy ugyanezt a hibát követi el a második sorban is, és éppen a számára költőileg oly fontos látás-tematika kapcsán. A második fordítást éppen a túlzott precizitás rontja el (a mondat kedvéért mindkét sort idézem):

Mily szemet rakott fejembe szerelmem,
Hogy nem jól jelzi, amit összeszed,

Az eredetiben nem elsősorban megváltozott világlátásról, hanem inkább a szerelmi vakságról esik szó, tehát nem “összeszedésről” (ami amúgy nagyon Szabó Lőrinc-i, természetrajzi kifejezés), hanem arról, amit az első fordítás mondott:

Óh, mért rakott szerelmem ily szemet
fejembe, - hogy lát s nem lát igazat?

O me! what eyes hath love put in my head,
Which have no correspondence with true sight,

CXLIX. A száznegyvenkilencedik szonettben van két sor, amelynek az áthajlás és a vesszők miatt nehezen hámozható ki az értelme:

Milyen érdemem becsülöm, amely
Ne volna, bármire, büszke rabod?

Az első fordítás egyenesebben és érthetőbben fogalmaz, az angolhoz hasonlóan:

Van bennem érdem, mit úgy tisztellek,
hogy büszkén megvetné szolgálodat?

What merit do I in my self respect,
That is so proud thy service to despise,

CL. A százötvenedik szonettben nehezen érthető a nyelvtan, ezért tett be később a szerkesztő a “szítsa” szó után egy vesszőt az 1964-es kiadásban, de ez sem segít sokat: nehéz kibogozni, hogy ki tanít mire kit és miért:

Ki tanít, hogy lángom szítsa ami
Igaz okot szem s fül sűg ellened?

A sorok nehézsége talán az előző fordítás zárójeléből adódik – bár itt a közbevetés helyénvaló volt, és a mondat érthető:

Ki oktatott, hogy (bár mind több okot
látok s hallok, gyűlölni) egyre szítsd

Who taught thee how to make me love thee more,
The more I hear and see just cause of hate?

A második fordítás rímelése az első fordításénál sokkal több esetben alkalmaz áthajlásokat, névelő-rímeket, erőletett megoldásokat:

IV.: szép zslugori, a – uzsorás, ekkora; **V.** virágnak csak a – édes zamata; **VII:** ifjú a – imádata;

XXXI. adóul, a – otthona; **XLIX.** A negyvenkilencedik szonettben nemcsak a kötőszó-adta erőletett rím különös, hanem a „magam fogok magamra kezét” mondat képzavara is (az első fordításban még jól szerepelt: „s kezét magamra magam emelek”):

E jövő ellen sáncot verek és
Értékem tudatába költözöm,
S magam fogok magamra kezét és

A te jogaidat védi majd pöröm:

CVII. Zavaró rímisméltódés:

S a béke örök pálmaként ragyog.
Most, hogy balzsamot permetez a kor,
Frissül szerelmem, s hátrál a Halál:
Bamba s néma hordákra rátípor,
De szegény rímem győzve ellenáll,
S akkor is őrzi emléked, mikor
Érc-sír s zsarnok-sisakdész puszta por.

CXVI.

Ó, nem; az örök fárosz maga ő,
Nézi a vihart, s nem ing semmi vészben;
Minden vándor hajók csillaga ő,
Magasságát mérhetik, erejét nem.

CXX.

Ó, bár leglelkembe idézte volna
Kínunk éje, mi a valódi seb,
S ahogy te, hamar vittem volna azt a
Szelíd gyógyírt, melytől a szív heged!

CXXX.

A szonett első sorában kár volt ilyen erőltetett áthajlással élni: az első négy sor rím-olvasata egészen megzavarodik, hiszen a „rőt-sötét” semmivel sem jobb rím, mint mondjuk a „rőt drót” lenne. A „sehogyse-sohase” párhuzama bizonytalannal a hétköznapi életet hivatott hangsúlyozni; a versben a ritmus is ugrál, például a negyedik, vagy akár a tizedik sorban: „muzsikaszó sokkal zengzetesebb”:

Úrnőm szeme nem nap, sehogyse; rőt
Ajkánál a rőt koráll ragyogóbb.
Fehér a hó? Az ő keble sötét.
Drót a haj? A haja fekete drót.
Láttam rózsát, fehérét s pirosat,
De az ő arcán bizony sohase;

A *Szonettek* második fordítása nem nélkülöz némi expresszionista ízt. A fordító itt is többször alkalmaz olyan agresszív rövid szavakat, mint az „öl” ige: **III.** 2. anya-üdvöt ölsz – unbless some

mother; **VI.** 1: míg meg nem ölte önmagát e kincs – beauty’s treasure ere it be self-killed; **XV:**
egy ég táplálja s öli meg (cheered and check’s even by the selfsame sky) később: egyazon ég
húzza föl s rontja le.

A szaggatott, zaklatott retorika⁴⁴⁰ még tovább fokozza ezt a kevésbé reneszánsz, inkább
Szabó Lőrincire jellemző hangulatot:

V.

Mert nyarunk a meg-nem-álló idő
Zord télbe hajtja és ott megöli;
Fagy nedvet ront; a friss lomb: lombeső;
Szépség: hó alatt; s táj?: csak romjai!...

CXLVII. Főleg a második fordítás vége felé, a profi fordító retorikai magabiztosságával és a
szenvedélyes ember egzaltáltságával fordul többször is az ismétlés hangulatfokozó hatásához:

Mert esküdtem: szép vagy; s hogy: fény, üde;
Te, éjsötét, te, pokolfekete.

For I have sworn thee fair, and thought thee bright,
Who art as black as hell, as dark as night.

CL.

Mily erő adja iszonyú erőd,
Hogy te irányíts, te, érdeemtelen?

O from what power hast thou this powerful might,
With insufficiency my heart to sway,

CLII. A százötvenkettedik szonettben is az ismétlés segítségével hangsúlyozza a felfokozott
hangulatot:

Esküdtem: szép vagy; én, gazabb, én tettem
Hitet ily piszkosan a tények ellen!

For I have sworn thee fair: more perjured I,
To swear against the truth so foul a lie!

---

440 Érdekes, hogy az első fordításban két ízben a tempósabb, szünetet kívánó mondatmegtörést alkalmazza hasonlóan: XVIII. kilencedik sor: „Te megmaradsz. Örök fényben ragyog...” és XXXII. tizenharmadik sor: „Meghaltál. S bár más szebbet írt, szeretlek”.

9 A „harmadik változat”: az utolsó szerzői javítás

„Iszonyú apróságokon fordul meg itt jóság-rosszaság.”⁴⁴¹

Pilinszky János írja 1963-ban: „Szabó Lőrinc jut eszembe. Réme volt a korrektoroknak, nyomdászoknak. Nem tűrt meg egyetlen sajtóhibát, minden pont, minden kis vessző létfontosságú volt a számára. Íráskor is és nyomtatásban is. Kicsinyesség? Ellenkezőleg. Csak aki valóban talált valamit, csak a nagy szenvedély képes ekkora ’kicsinyességre’.”⁴⁴²

Szabó Lőrincről köztudomású volt, hogy gyakran és aggályosan javított, mind saját versben⁴⁴³, mind pedig a fordításban. Javításai története, mint balatonfüredi vendéglátója, Lipták Gábor is felhívja a figyelmet, „fiatal filoszoknak, íróknak, költőknek valóságos tankönyve lehetne”⁴⁴⁴. Az itt következő részben végigkövetem az összes ponton, ahol javított az 1948-as fordításváltozathoz képest. Bár a javítást magát 1955 nyarán végezte el, jelölni a kiadás dátumát jelölöm (összevetésnek az 1956-os szöveg második kiadását használtam). Néha valóban szerepe van „minden kis vessző”-nek, máshol viszont éppen az derül ki, hogy az utolsó szerzői javítás nem került bele a ma forgalomban lévő kiadásokba. Az összevetés kedvéért, ahol lehet, az angol szöveget is idézem:

I. Az első szonettben ritmikai jellegű a változtatás:

1948: Te, ki a világ friss dísze vagy

---

441 Kabdebó (1989) 430. A teljes levélrészlet: (Budapest, 1933. március 29.) „*A Sátán műremekei*-nek végső megformulálásán dolgozom leginkább; nehéz dolog, a legnehezebb, a forma lazasága miatt és más részletezhetetlen okokból. Négy darabbak azonban már végleg elkészültem. Iszonyú apróságokon fordul meg itt jóság-rosszaság.”

442 Pilinszky János *Összegyűjtött művei*. Tanulmányok, esszék, cikkek I., idézi Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc pályaképe 33

443 Fodor András írja le például a következőket “Domokos Matyi újságolja izgatotta, hogy a *Szavakkal nő a gyász* című Szabó Lőrinc kötetre ismeretlen helyről megkapta a versek kiegészített, hitelesebbnek látszó példányait. Elment az özvegyhez, s tovább keresgélve ott is talált kiadatlan kéziratokat. Némelyik versnek 35 változata van!” *A hetvenes évek*, 80

444 “Keskeny papírszeteleken legelébb Szabó Lőrinc szép szabályos betűivel az első verzió jelenik meg. Ebben is áthúzások, beszúrások sokasága. Szinte érzi, látja az ember, miként bontakozik ki a költő keze alatt mind tökéletesebben (a)... szöveg. ...rengeteg az áthúzott gyorsírásos rész, s némelyik papírszélet – melyeket gondosan beszámozott – az ezernyi kihúzással, javítással s föléírással szinte kibogozhatatlan. Az a csodálatos, ahogy ebből a zürzavarnak látszó nagyszerű vajúdásból megszületik a tökéletes vers.” Lipták Gábor: *Nyitott kapu*, 333

1956.: Te, aki...

II. A második szonettben a jelentéshez közelít az angol szóhoz való tapadás helyett:

1948: Használt szépséged

1956: Felélt szépséged

thy beauty's use

III. Szerencsés javítás a harmadik szonettben ez az egy szó, kiegészíti a tükör-hasonlatot:

1948: most kell társát megszerkesztenie

1956: most kell mását megszerkesztenie

Now is the time that face should form another,

IV. A javításnak itt is nagy szerepe van: a tőke forgatása egészen mást jelent, mint a pénz-szórás:

1948: Kamattalan uzorás, ekkora / tőkét forgatsz, s a múlás rabja vagy csak?

1956: ekkora / pénzt szórsz el, de a múlás rabja vagy csak?

why dost thou use

So great a sum of sums yet canst not live?

A második szonett párhuzamos megoldásának megfelelően javít itt is:

Nem-használt bájod veled száll a földbe

56 Fel-nem-élt bájad..

unused beauty

V. Az ötödik szonettben tovább finomít a képen:

1948:Az órák, melyek halkan alakítják
a szép látványt,

56 Az órák, melyek halk remekbe fogták
A szép látványt,

Those hours that with gentle work did frame
The lovely gaze

zsarnokként törnek majd rá, s elcsufítják
56: ... s tönkre rontják

and that unfair...

a víg lomb: lombeső

56: a friss lomb (lusty)

VIII. A javítás pontosítás: itt nem az árvaságról, hanem valóban a nőtlenségről szól az angol:

árva, te, rossz s hanyag a szereped

56 Nőtlen, te, rossz a társas-éneked.

confounds / In singleness the parts that thou shouldst bear:

IX. A fordító az idő múlásával szókimondóbb lesz:

hogya életed emésztő árvaság?

Hogy magányban emészt a nőtlen ágy?

That thou consum'st thy self in single life?

A másik változtatást a hangzás indokolja:

mint árva hitves, gyászol a világ

Mint árvult ara, gyászol a világ:

The world will wail thee like a makeless wife,

Vesd össze az első változat egyszerűségével: mint özvegyed gyászol meg a világ:

X. nemzz utódot, szerelmemért

56: nemzz utódot, szívem is kér

Make thee another self for love of me,

XI. Kit a Természet nem tárolni gyártott

56: Kit a Természet nem folytatni gyártott

Ezek a változtatások talán nem szerzőiek:

6. sor: hűlő kór

56: hűlő kor

8. sor: eltűnnénk

56: eltűnnénk

XIII. Írásjelek: második sor: „addig lehetsz csak, míg földünk lakod;” A pontosvessző az 1962-es szonettkiadásban kettőspontra vált és így megy át a további kiadásokba. Szerzői javítás viszont a vers legvégén álló felkiáltójel: az első kiadásban még pont volt, 1956-ban változott felkiáltójellé. Nem szerzői javítás a 62-es kiadásban (csak ott), hogy az „óh” helyett „ó” áll.

XIV. A tizenkettedik sor:

mihelyt kész leszel tárolni magad

mihelyt kész leszel őrizni magad

XV. Sajnos a változtatásban kihagyja a fontos kertészeti hasonlatot, de ez érthető is, hiszen az angolban az „engraft” a „graphein”-„írni” igét idézi, és az irodalmi halhatatlanságra utal:

mert szeretlek, új törzsbe oltalak

mert szeretlek, én feltámasztalak

XVII. ha csordítja is özön kincsedet

zsúfolja bár nagy érdemeidet

A korábbi változatban a fordító nyilván az eredeti asszociációs mezejéből indult ki: „If it were *filled with your most high deserts*” (tele-magas-tölt-túlcsordul), a másodikban ezt tette világosabbá. De eredhet a kép az első fordításváltozatból (és Ferenczi: “legfőbb értékiddel töltve meg” sorából) is: “dicséretedtől csordultig dagad” – így kerül aztán (akárcsak Ferencziébe) az vers végére (12. sor) a “dagály”: “hosszú dagályra nyújtott régi dal” mondja Szabó Lőrinc, és ez a kép benne is marad a második változat megváltoztatott sorában: “és dagály lenne, ódon költemény” – a magyar vers asszociációs egysége veszített ezáltal.

XX. hetedik sor: „férfi-szinneddel, melyhez nincs hasonló”

Ez még erősen emlékeztet Ferenczi értelmezésére („Alakra férfi, mást mind meghaladva”). A következő kiadásban azonban igen találóan módosítja a sort, megtartva az eredeti sejtelmességét és a szóismétlést is:

56: színre férfi, de minden színt bitorló

A man in hue all hues in his controlling,

A “hue” lehetséges (nem személynévi!) jelentésére ebben a kontextusban Booth több mint hat megoldást sorol fel. A mértéktartóbb Kerrigan szerint: “This haunting, complex line therefore includes, or makes available, senses such as these: ‘a fine-looking man, he enthralls everyone’, ‘though his complexion is manly, touched by *all hues* it is womanly too’ (see lines 1-2), ‘he is so

comely that all complexions (blushing or turning pale) lie in his power’.”⁴⁴⁵

Az első kiadásban még: “férfialakod parancsolva vonzó” (George: “Ein mann in form, den formen all befehrend”); Szabó Lőrinc jegyzete: “A tévesen szójátéknak fölfogott szóismétlés a magyarban nincs meg. De nem is kell, mert a szójáték képzelt és Shakespeare egyáltalán nem céloz egy bizonyos Mr. William Hughes-ra. ... A “hue” (hew) szünak Shakespeare korában kettős jelentése volt: colour és appearance, arc-szín és alak. Ma csak színt jelent.”

Az 1962-es kiadásban, most már nem fordítói, hanem szerkesztői javítás nyomán, egy vitatható fontosságú vessző kerül be a sorba:

Színre férfi, de, minden színt bitorló,

Ezzel a sor túlságosan közel kerül a kilencedik sor megoldásához, amin szintén esett némi – fordítói – változtatás:

1948: S nő voltál előbb, de, míg gyúrta tested

1957: S nő voltál előbb, de, amíg gyúrta tested

Az 1962-es változat visszaállítja a korábbi „míg” változatot (ez szótagszám tekintetében igencsak indokolt).

XXI. A huszonegyedik szonettnek két változata van, amelyek jelentősen eltérnek egymástól: az egyik az *Örök Barátaink*ban megjelent szöveg, a másik pedig az 1948-ban megjelent változat.

Az eltérés két fontos pontot, éppen az első és az utolsó két sort érinti:

1948, 1956, 1957: Én nem olyan vagyok, mint az a Múza,

...Fecsejjen nagyzó hír, léha szó;

én nem dicsérlek: nem vagy eladó.

1962, 1975, 1984, *Örök barátaink*: Az enyém nem olyan, mint az a Múza,

...Fecsejjen a nagyzó, csacska száj,

Az utolsó sorban is eltérések vannak. Az 1962-es és 1984-es változat szerint:

Én nem dicsérlek: nem vagyok kufár.

Az *Örök barátaink* és az 1979-es változat szerint:

---

445 Kerrigan, 200.

Én nem dicsérek: nem vagyok kufár.

Ez a szonett, úgy tűnik, külön utakat futott be az *Örök Barátaink*ban és a könyv-változatban. A korábbi elemzéseim alapján feltételezhető, hogy a szerző az utolsó autográf javítást, az 1956-os változatot tartotta véglegesnek⁴⁴⁶, mivel ez tér el jobban az 1921-es szövegtől, amelynek vonatkozó helyei így hangzanak:

Nem olyan az enyém, mint az a Múza,
...Kérkedve többet mondhat csacska száj:
én nem dicsérek: nem vagyok kufár.

Az *Örök barátaink* változata még csak ennek a szövegnek az egy-két ponton való átalakítása, de még mindig édeskés egy kicsit. Az angolhoz és Szabó Lőrinc keményebb, kopogósabb fordítói hangjához közelebb áll a későbbi, 1948-1956-os változat. (A további eltérésről – egyetlen, de fontos szó – a George-hatás elemzésekor beszélek).

XXVIII. A hetedik sorban:

ez, hajszolva, az meg panaszomat

A hetvenötös kiadástól megszűnik az értelemzavaró vessző:

ez hajszolva, az meg panaszomat

Az utolsó előtti sor végére is szerkesztői javításból került vessző:

De a nap kínom napról-napra nyújtja,

XXX. Szükséges szerkesztői javítás a harmincadik szonett utolsó sorába már az utolsó autográf javítás után belekerült vessző:

nincs veszteségem, és a gyász csak álom

XXXI. A tizenegyedik sor 1948-as és 1957-es változata:

kik mind rád hagyták tartozásomat

amim övök volt, most mind rád maradt

XXXIII. A harmincharmadik szonettben három fontos javítás is – a szöveg a huszonegyedik szonetthez hasonló sorsot járt be, mert nem az utolsó nyomtatásban megjelent autográf javítás,

---

446 Itt is elér már, ahogy mondtam, a munka hajcsárkeze: készül az új, végleges Shakespeare, karácsonyra, igen szép lesz; ez az, amivel nyomorgatnak jelenleg, az átsimitás-javítás aprólékos dolgaival.” (1955 június 14.) Kabdebó (1974) 567

hanem az *Örök Barátaink* változata került be - talán ezúttal a szerkesztő esztétikai megfontoláson alapuló döntéséből – az újabb kiadásokba.

Az 1948-as kiadásban a hatodik és hetedik sor így hangzik:

mocskos rácsa lepje mennyei-szép
arcát, amely a vesztett föld felett

Az 1956-os javítás két szót érint, mindkettő az eredetihez való túlságos-tapadó ragaszkodás helyett („ugly rack”, „forlorn world”) az érzékletességet tartja szem előtt:

szenny-gomolya lepje mennyei-szép
arcát, amely az árva föld felett

Az 1948-as kiadás tizenkettedik sora:

s álarc rejti most tőlem s köd-plafon

A javított változat:

s köd-sík rejti előlem magason

A szerző halála után kiadott változatok és az *Örök Barátaink* azonban mind a javítatlan változatot közlik.

XXXIV. A harmincnegyedik szonett hetedik és nyolcadik sorát alaposan átírta. Az 1948-as változat még erősebben ragaszkodik az első fordítás értelmezéséhez (amelyhez valószínűleg George-t használta, mert még szófordulatában: „sebet zár” is George „schliesst die wunde” összetételét követi). Az 1921-es változat:

oly balzsamot nem látott senki még,
mely sebet zár s a kinnak írt nem ad.

A következő:

mert jó ír-e, melytől heged a seb,
de nem gyógyulnak a szív kínjai?

Az 1956-os változat Győry értelmezése („Nem monda jónak oly írt senki még / Mely csak sebet gyógyít s nem sebhelyet.”) és nyilván angol jegyzetek alapján⁴⁴⁷ már nem a szentimentalizmust, hanem a tárgyszerűséget célozza:

---

447 “this depends on the ambiguity of *disgrace*: both ‘disfigurement’ (here the scar left by the healed *wound*) and ‘dishonour’ (suffered by the poet when rejected by the youth).” Kerrigan, 218

Mert jó ír-e, melytől gyógyul a seb,
De nem tűnnek el undok hegei?

XXXV. A harmincötödik szonettben egyetlen szót változtatott a második sorban: „az ezüst tóban iszap” helyett, helyesen, „ezüst forrásban iszap” került. Az 1948-as változat még az 1921-es fordítás George-inspirálta megoldásával él, ugyanis George a „Bronn” szót használja, amelynek a „kút” mellett második jelentése „gyógyforrás, gyógyfürdő” – tehát tó. A kép így kevésbé érzékletes: „silver fountains: moving water was often described as 'silver’.”⁴⁴⁸

XXXVI. A harminchatodik szonett második sorának szóösszetétele George-hatás:

Ist unsre liebe auch unteilbar-ein
bár szerelmünk osztatlan-egy marad
although our undivided loves are one

Ez a megoldás marad meg a második fordításban is, de az 1957-es kiadástól kezdve (szerkesztői javításra?) eltűnik a kötőjel, és ezzel a George hatás nyoma is. A hatodik sorban is jelentős változtatás esik:

melytől, bár nem sújtja együttesünk,
melytől, bár nem csökkenti örömünk

A tizenharmadik sorban viszont (emlékezetből?) visszaállítja az első fordításhoz hasonló változatot:

1921: Óh nem! ne tedd! mert úgy szeretlek én,
1948: s az nem romolhat; szívem úgy szeret
1956: Nem, nem, ne tedd; mert szívem úgy szeret,
But do not so; I love thee in such sort

XXXVII. A harminchetedik szonettben kilencedik és tizedik sorban javít. Az első változat még magán viseli az első változat megoldását („így béna, pór s kigúnyolt nem vagyok”), de míg az megtartja a sokat vitatott „lame” szót, ezúttal a „balsors – sors-vert” párhuzammal váltja ki:

1948: s így sors-vert, pór s megvetett nem vagyok,
mert ez, az árnyad, oly mivoltot ad

---

448 Duncan-Jones 35

Az 1956-os javítás gördülékenyebbé, magyarosabbá, modernebbé teszi a sort, és pontosabbá a képet:

így sors-vert, hitvány s koldus nem vagyok,
Mert ez, ha árny is, oly mivoltot ad,

So then I am not lame, poor, nor despised,
Whilst that this shadow doth such substance give,

L. Az ötvenedik szonettben csak egyetlen szót javít – az első változatban túlságosan tapadva az angolhoz, „irhá”-nak fordította a „hide”-ot, ám ez a magyarban inkább nyúzott (ragadozó-) bőrt jelent:

1948: Sarkantyút dühöm hasztalan merít

irhájába, hogy kibuggyan a vér

1956: oldalába, hogy kibuggyan a vér

LI. Az ötvenegyedik szonettben a tizenegyedik szonettben javít egy szót: a „dull flesh” a legelső változatban „lomha hús” volt, a következőben szójátékosra cserélte, a legutolsó javításban pedig visszacseréli:

1948: nyerít majd nem bús hús, de vágató

1956: nyerít majd, nem rest hús, de vágató

LIII. Az ötvenharmadik szonett negyedik sorában az első fordítás megoldását elvetve („s Te árnyat adhatsz mindnek, egyedül” – inkább „árnyaknak adhatsz” a valódi jelentés) az 1948-as változatban, az előző sorok értelme alapján (holott ez a sor már a következőkre vonatkozik) vagy esetlen az angol „lend” félreértése miatt („kölcson ad” helyett „kölcson kap”) ezt írja:

s te kölcsön kapod mindét, egyedül

Az 1956-os kiadásban már kijavítja a tévedést:

s te kölcsönként szállsz, mindbe, egyedül.

LVI. Az ötvenhatodik szonett végső változatát sem veszik figyelembe a szerkesztők: az Örök barátaink szövegváltozata, amely megegyezik az 1948-as Franklin-kiadásával, anélkül került be az újabb kiadásokba, hogy átvezették volna a szerző 1956-os javításait.

A javítatlan változat:

holnap nézz újra: így nem öli meg
szellemed az örök túltelítettség.

A javított változat:

holnap nézz föl megint: ne ölje meg
vágyad szellemét örök telítettség.

LVII. Az ötvenhetedik szonetten két apróbb javítás van:

1948: munkám sincs semmi, míg csak te nem adsz.

A végenincs időt se korholom

Az 1956-os és 1957-es kiadás ugyanezzel a szöveggel jelent meg. Közben azonban a költő javított az *Örök Barátaink* szövegén, de a javítást nem vezette át az 1956-os kötetbe. Az ezután megjelent kiadások a szerző *Örök Barátaink*-os javítását vették át (helyesen egyébként):

célom sincs semmi, míg csak te nem adsz.

A világhosszú időt se szidom

Az utolsó sorban írásjel-javításokat is ejtett a szerző az *Örök Barátainkban*:

Oly bolond ez a szív, hogy bár teszel
egyét-mást, rólad rosszat nem hisz el.

Az 1948-as és az ezt követő két kiadásban még zárójelben van a közbevetés.

LIX. Az ötvenkilencedik szonett még különösebb utat járt be: mind az *Örök Barátainkban*, mind pedig az 1956-os kiadásban javított – a későbbi kiadásokba az *Örök Barátaink* változata került bele. Érdeemes itt idézni a legelső fordítást is, akkor értjük meg igazán, miért ezt a pontot érezte a fordító megoldatlannak:

mi vagyunk jobbak? - vagy ők? - vagy sehol
nem hozott ujjat (sic!) az Örök Kerék?

A fordításon még erősen a Fitzgerald-féle Omár hatása érzik (*Örök Kerék*). A jegyzetben egy másik hatásról is értesülhetünk, az „örök visszatérés” nietzschei gondolatának hatásáról Szabó Lőrinc: „*Örök Kerék: revolution: örök visszatérés.*” Erre a megoldásra Ferenczi találat is biztathatta: „Vagy változásban minden visszatér?” Az eredeti is ezt mondja, csak némileg

összetettebben: „or wether each new historical cycle, (each *revolution*, full circuit of the heavens), duplicates the earlier ones so that each change (*revolution*) is no change (results in leaving things *the same*)”:⁴⁴⁹

Whether we are mended, or whether better they,
Or whether revolution be the same.

Az 1948-as változat kihagyja a kereket, csak a körre koncentrálnak:

hogy mi vagyunk-e a jobbak, vagy ők;
vagy hogy a kör mindig ugyanaz-e!

1956-ban egyetlen szót javít, gördülékenyebbé téve a mondatot:

Hogy mi vagyunk-e különbek, vagy ők;
S a körforgás mindig ugyanaz-e!

Az *Örök Barátaink* változata az 1948-as változathoz tér vissza (a régi *Örök Barátaink* szövegéhez), de ebben már egy másik szót változtat, máshol téve gördülékenyebbé a megértést:

Hogy mi vagyunk-e a jobbak, vagy ők;
S a körforgás mindig ugyanaz-e!

LX. A hatvanadik szonett második fordításában talán George hatása („Strand”) látszik az első fordítás „partfövenyre” megoldásával szemben. Ez később minden kiadásba az 1956-os javítással kerül bele:

1948: Mint kavicsos strand felé a hullám

1956: Mint kavicsos part felé a hullám

LXI. Néha egy-egy írásjel jár be hasonló utat: a hatvanegyedik szonett harmadik sorában a közbevetést a második fordítás első kiadásai vesszőkkel tagolják: „te kívánod, hogy, szenderem rabolva,”, de az *Örök Barátaink* és a későbbi kiadások már vesszők nélkül közlik.

LXII. A hatvankettedik szonett is az *Örök Barátaink* szövegén alapul az újabb kiadásokban. Az 1948-as változat tizenkettedik sora így hangzik:

magunk szerelme így már butaság.

A szerző haláláig így maradt a kiadásokban, de közben az *Örök Barátaink* szövegén ekképp változtatott:

---

449 Booth 238

De így is csak bűn volna s butaság.

Egy másik (valószínűleg hibás) szövegváltozat is létezik a szerző halála után megjelent kiadásban:

De így csak bűn volna a butaság.

LXIV. A hatvannegyedik szonettben három változtatás esett az 1956-os kiadásban, és ez került be aztán az *Örök Barátaink*ba és a későbbi kiadásokba. Az első szerencsés, a második még kevésbé világos, mint az első megoldás, a harmadik azonban szintén szerencsés:

1948: Látván, az idő, mord kéz,

1956: Látcán, az Idő, zord kéz,

1948: Látván a lét kölcsönhatásait

1956: Látván a lét cseretüneteit

1948: hogy övé, mit elveszíthet

1956: hogy birtokol, de veszíthet

LXVII. A hatvanhetedik szonettben két kisebb javítást találunk, az egyik stilisztikai jellegű:

1948: a társaságával csipkézi magát

1956: s társaságával díszíti magát

Ennek a javításnak előtörténete is van: az első fordításban még úgy szól: „barátságával prémzi föl magát.” Ez nem az angolból van („And lace itself with his society”) hanem, úgy tűnik, a német alapján:

Und sich verbämt mit seiner nachbarschaft

A „ruhaszegély, perem” jelentésű „Bräm” értelmében is, hangzásában is szuggerálja a „prém” szót, (a fordítás utolsó sorában a „satnya Most” is George „schlechten jetz”-éből ered); ebből lesz aztán az angol „lace” sugallatára „csipke”, aztán – talán az első kiadás jegyzete: „fölprémzi: sújtásozza, díszíti” alapján⁴⁵⁰ – „díszíti”.

A másik javítás azonban már némileg értelemzavaró: a nagybetűs Természetből kisbetűs lesz, amely azért is zavaró, mert Szabó Lőrinc legtöbbször (v.ö. CXXVI. szonett) nem tartja meg

---

450 Shakespeare szonettjei (1921) 199

a Természet nőiségének ikonológiáját, hanem mert a megnevezés-megszemélyesítés kiiktatásával nyelvtanilag teljesen összezavarodik a következő néhány sor, és csak a szonett végén lesz valamivel érthetőbb:

Mért most? Itt a természet csődje: fűrge
Erein nem süt át, hisz pang, a vér;
Egész kincstára ő: sokakra büszke,
De ma csak az ő betétjein él.

LXIX. A hatvankilencedik szonettben két helyen változtat, mindkettő az angoltól szinte független, stilisztikai jellegű változtatás, amely mind az *Örök Barátaink*ba, mind pedig a későbbi kiadásokba bekerült. A hetedik sorban:

1948: (szavát) - mást hangsúlyozva – elferdíti, ha

1956: másként forgatva, elferdíti, ha

A tizenkettedik sorban:

1948: buja gyom-szaggal tölt el, szép virág

1956: buja gyom-szaggal övez, szép virág

LXX. A hetvenedik szonettben az utóbbi kiadások ismét nem közlik az 1956-os kiadás javításait (amelyeket a költő az *Örök Barátaink*ba sem vezetett át). A harmadik sorban:

1948: gyanu a szépség ornámense, a

1956: a szépségen csak dísz a gyanu, a (sic!)

A mesterkéltszó („ornámens”) és a mesterkéltszó rím nem tesz jót a sornak (a névelős rím ráadásul még egyszer előfordul a versben: „csapdáin: a” – „annyira”), úgyhogy talán célszerűbb volna visszaállítani a javított szövegváltozatot. (Ráadásul a legszebb, legtermészetesebb a legelső fordításban volt: „gyanú a szépség éke”).

LXXII. A hetvenkettedik szonettben két változtatás történt, mindkettő stilisztikai természetű. Az első a hatodik sorban található, csupán egy megfelelőbb szót választ a fordító:

az kéne, hogy növelve rakd

az kéne, hogy tetézve rakd

A másik szintén magyarosító javítás. A tizenharmadik sorban a második fordítás első

változatában a fordító szinte tapad az angolhoz („that which I bring forth”):

1948: Mert most szégyen rám, amit termelek

1956-ban kijavítja: Mert szégyen rám, amit versbe szedek

LXXX. A nyolcvanadik szonettben három ponton is változtat. Az első a hetedik sorban: „hős sajkám”-ból „friss sajkám” lesz. A tizenharmadik sorban hasonlóan apró a változtatás: „Így, ha nyer”-ből „Így, ha győz” lesz 1948 után. Van azonban egy jelzőváltoztatás, ami azt bizonyítja, hogy bizony a fordító az átdolgozás során is végigfutotta az angolt, nemcsak a kész magyar szöveget:

1948: míg mélységes özönöd szántja ő

1956: míg méretlen mélységed szántja ő

whilst he upon the soundless deep doth ride

LXXXIV. A nyolcvannegyedik szonettben a negyedik sort változtatja meg, és ez átkerül a többi kiadásba is:

hogy föltáráthasd benne másodat

Hogy versenyre hívd benne másodat?

Ennek a változtatásnak is megvan a maga előtörténete. Szabó Lőrinc bizonytalan lehetett a sor értelmezésében, mert első ízben ezt a sort inkább a német sor, mint az angol alapján fordította:

Which should example where your equal grew.

Ein gegenstück zu euresgleichen hier

Az “equal”-t “más”-nak fordítani azért zavaró, mert a szó “képmás” jelentésben is szerepel. A sor jelentése: “within whom is confined that abundance of qualities which should identify the place where your exemplar and equal grows (but doesn’t because it just identifies you).”⁴⁵¹

LXXXVI. A nyolcvanhatodik szonettben is történt egy apróbb változtatás. Az elsőben még az angolhoz tapad (“taught”-“oktattak”), a másodikban stilisztikai javítást ejt:

1958: Szelleme némít, melyet szellemek
oktattak túlvilágit írni? Nem,

---

451 Kerrigan 278

1956: Szelleme némít, melynek szellemek
Súgtak emberfelettit írni? Nem,

Was it his spirit, by spirits taught to write,
Above a mortal pitch, that struck me dead?

A második fordítás valamelyest visszatér az első változathoz. Csak összehasonlítóképpen:

Szelleme vert le így, mit szellemek
ihlettek túlvilágit írni? - Nem!

LXXXIX. A nyolcvankilencedik szonettben is hasonló változtatás történt. Ezúttal a legelső,

1921-es fordítással érdemes kezdeni, hogy végigkövessük az utat, amelyet bejárt.

Hogy megtagadsz, fél-annyira se bánt
e változás ürügye, Kedvesem,
mint ahogy én gyötröm magam ...

Ez az első változat még George szavát fordítja („verstössen”: kitagad, megtagad), de nem tartja meg a párhuzamos szerkezetet. A második az angolhoz közelítve a „kegyvesztettség”-et próbálja visszaadni. Az 1948-as fordítás:

Hogy elejtesz, félannyira se bánt
a változás ürügye (kedvesem),
mint ahogy én ejtem magam! ...

Thou canst not (love) disgrace me half so ill,
To set a form upon desired change,
As I'll my self disgrace, knowing thy will,

A legutolsó, a legújabb kiadásokba is bekerült 1956-os változat stilisztikai javítást végez:

Hogy sújtasz rám....
... mint ahogy én sújtom magam!

XCI. A kilencvenegyedik szonett 1948-as fordításban van egy különös sor, amely nem közvetlenül hasonlít Szászra és Ferenczire, de értelmezésüket átveszi:

de nem morzsát mér az én mérlegem, nem

But these particulars are not my measure,

A “morzsamérés” gondolata valószínűleg abból ered, hogy az angolságában megbízó Szabó Lőrinc a “particle” szó ismeretében nem ellenőrizte a “particular” szó jelentését. Az 1921-es fordításban Szász (“De én ilyen szül mértéket csekélylek”) és Ferenczi (“de mindez nem mérték

magamra nézve”) értelmezését követve így ír: “de részleteket nem mér mérlegem”. A mérlegelés gondolata aztán (amely az angolban is benne van, de nem hangsúlyosan) így módosítja a verset az 1956-os javításban és az azt követő kiadásokban:

de nem ilyet mér az én mérlegem, nem

XCVI. Érdekes utat járt be a *Szonettek* ismétlődő coupletjének magyar megoldása. Már az 1921-es fordításban is problémát jelentett, hogy (mint jegyzetéből is kiderül) hiába tudta pontosan, hogy a XCVI. szonett zárósorai azonosak a XXXVI. szonettével, a magyarban nem egészen egyezik meg a kettő, pedig a második kiadásra már kijavíthatta volna az egészen apró eltérést:

1923: XXXVI. Óh nem! ne tedd! mert úgy szeretlek én,

XCVI. De óh ne tedd: mert úgy szeretlek én

A XXXVI. szonett utolsó két sorát a második fordítás első változatában még szabadabban kezelte:

1948: s az nem romolhat; szívem úgy szeret

Később azonban kijavította:

1956: Nem, nem, ne tedd; mert szívem úgy szeret,

A XCVI. szonett 1948-as változatának 13. sora:

De ne, ne tedd! mert szívem úgy szeret

1956-ban a XXXVI. szonett zárósorával együtt kijavítja, egyformává alakítva a kettőt (bár egy írásjelnyi eltérés azért megmaradt):

Nem, nem, ne tedd, mert szívem úgy szeret

Ugyanebben a szonettben ejt egy másik apróbb javítást is ejt 1956-ban, elegánsabbá és játékosabbá téve a sort:

1948: igaznak mondja az igaz ítélet.

1956: igazként igazolhat az ítélet

XCVII. A kilencvenhetedik szonettben egytlen változtatást ejtett az 1956-os kötetben, de az nem került be sem az *Örök Barátainkba*, sem pedig a későbbi kiadásokba – voltaképpen szerencsés

módon:

1948: Pedig nyár volt ez az eltolt idő

1956: Pedig nyár volt e szakadék idő

And yet this time removed was summer's time,

XCVIII. A kilencvennyolcadik szonettben van egy apróbb javítás, amely nem került be az *Örök Barátaink*ba, és a későbbi kiadásokba sem:

1948: hogy táncolt a nehéz Szaturnusz is

1956: hogy táncolt még a vén Szaturnusz is.

Ez a sor még inkább az első fordítás megoldására emlékeztet: „s vele táncolt a vén Saturnus is”.

CII. A százkettedik szonett tizedik sorának apró, értelemsegítő javítása: „azt a gyászt”-ből „a gyászdalt” lesz („mournful hymns”).

CX. A száztizedik szonettben két szót változtat. Az első szerencsés, a második kissé erőltetettnek tűnik:

szaggattam új vággyal vén sebeket
Nagyon igaz: görbén és félve néztem
az igazságra

Ütöttem új vággyal vén sebeket.
Nagyon igaz: félve s morogva néztem
Az igazságra;

Made old offences of affections new.
Most true it is, that I have looked on truth
Askance and strangely:

CXII. A száztizenkettedik szonettben azonban három igen fontos változtatás van, és ezúttal is különbség van az utolsó szerzői javítás és az *Örök Barátaink*ban és a későbbi kiadásokban publikált változatok között. Az első javítás a legkevésbé jelentős: az ötödik sorban az 1956-os kiadásban a „küzdök” szót „kérlek”-re javítja, de a későbbi kiadásokban megint „küzdök” szerepel. Nagyobb különbség az utolsó három sorban megejtett javítás, amely az egész couplet értelmét megváltoztatja. Az első kiadás jegyzete fel is hívja a figyelmet a Quarto-beli szöveg többféle kiegészítésére⁴⁵², és valóban: a különféle kiadások egymásnak homlokegyenest ellenkező

---

452 “Az angolban: That, all the world besides, methinks y’are dead, - (Tyler központozása szerint) – ez esetben a

módon értelmezik a szöveget: akár úgy, hogy a költő érzi holtnak a világot, akár úgy, hogy a világ az ifjút. Szabó Lőrinc 1921-es fordítása a következőképpen hangzik:

- Lásd nem bánt, hogy nem törődnek velem:?
elmémbe lelked annyira betölt,
hogy holtnak tetszik kívüled a föld!

Az 1948-as kiadásban aztán mégis a másik értelmezést fogadja el – ennek csak az a szépséghibája, hogy a kétnyelvű kiadás angol szövege nem ezt mondja (de mondjuk, például, a modern kiadások közül a Duncan-Jonesé igen: ”That all the world besides me thinks you’re dead”):

Mark how with my neglect I do dispense.
You are so strongly in my purpose bred,
That all the world besides methinks are dead. Nézd, közönyöm hogy terjed, végtelen:
Lelkem úgy fog, úgy őriz odabenn,
Hogy mindenki holtnak hisz kívülem.

A későbbi kiadások is ezt a változatot használják (az *Örök Barátaink* alapján), holott az utolsó autográf javítás, az, 1956-os, visszatér a korábbi értelmezéshez:

Nézd, közönyömet, hogy mentegetem:
mindig annyira csak rád gondolok,
hogy kívüled az egész föld halott.

CXX. A százhuszadik szonett második fordításában van egy kép, amelynek első változata magán hordozza az első értelmezés magabiztosságát:

hogy vétkem tán földre is sújtana,
hisz idegem nem érc és vert acél.

Ezt így magyarázza Szabó Lőrinc jegyzete: „Emlékszem jól, mily nagy volt az én fájdalom és mert nem vagyok vas-idegzetű ember, nekem is fáj, hogy ilyen túlzottan kínozlak”.⁴⁵³ Az első fordítás:

- nem vert acél s bronz az én idegem! -
most túlzásom terhétől görnyedek.

---

költő a világhoz fordul, és azt mondja: Te, egész-hátralevő világ, úgy gondolom: halott vagy. Mr. Wyndham és C. Stopes szerint a couplet nem fokozás a quatrains-ek után, a szokásos kiegészítéssel, hanem fokozás abban a reális értelemben, ahogy e szavak a Quarto-ban előfordulnak. Ebben az esetben a két sor jelentése ez: Te, kedvesem, annyira egybenőtél velem, hogy az egész-többi világ halottnak hisz. – A fordító az előbbi értelmezést fogadta el. V.ö. CIX. 13-14.” Shakespeare szonettjei (1921), 230 És ez nem is véletlen, hiszen mind George, mind pedig Györy és Szász ezen az állásponton van.
453 Shakespeare szonettjei (1921) 234

Az eredeti „nerve” szava azonban nem ezt jelenti, hanem azt, hogy „muscle” – ezt a fordító is felismeri (valószínűleg szerkesztői szóra), és ki is javítja a következő kiadásban (1956):

Hogy vétkem tán földre is sújtana,
Hisz az inam nem érc s nem vert acél.

CXXI. A százhuszonegyedik szonettnek van egy képe, amelynek nem könnyű megtalálni az eredetét, mert sem az eredetiben, sem a többi mintául használt fordításban nincs nyoma. A kép kis változtatással ugyanaz mindkét fordításban – most az elsőt idézem:

Vagyok aki vagyok! - S kik beletörték
nyíluk bünömbe: magukról ítélték;

Ez a jó és eredeti kép nem szerepel az eredetiben:
No, I am that I am, and they that level
At my abuses, reckon up their own,

A képnek én három forrását vélem felfedezni. Az első a CXX. szonett egyik képe, Ferenczi fordításában: “E szív nagy búsebe mi mély lehet” (“My deepest sense how true sorrow hits”) – ebből, és az angol “hits” szóból lesz Szabó Lőrincnél: “a bánat mily durva nyíl!”; a másik az erediben is meglevő “célozgatás” képe, amely ide is behozta az előző szonettből a “célzást” és a “nyilat”; a harmadik, de ez már valószínűtlenebb, George “gebogen” (“görbe”) szava a német fordítás következő sorában – a “Bogen” ugyanis “íj”-at jelent, és ez is ebben az asszociációs körben mozog.⁴⁵⁴

CXXV. A százhuszonötödik szonettben egy sort változtatott:

1948: szeme rajongott, zsebe szájalom

1956: szemén át tűnt el a koldus haszon

érdeemes itt az 1921-es fordítás egészen más változatát is idézni:

gyér nyereség, mit bámész vágya kap

Az angol sor sokrétű és nehéz, visszakapcsol nemcsak a korábbi szonettek pénzügyi hasonlataira, hanem a „szem általi evés”, a „festett lakoma”, a kincset nézegetni járó gazdag” és az „önmagát felemésztő tűz” képére is:

Pitiful thrivers in their gazing spent?

---

454 A sokadik lehetőség pedig az, hogy Babits sora: “csak nyilam szökhet rajta át: a vágy” kísérti Szabó Lőrincet.

“Pitiful 1) evoking pity, eliciting compassion; 2) contemptible, pathetic; ... thrivers 1) successes, prosperous people; 2) people who attempt success... in their gazing spent: used up on what they look on (with a plau play on “who spend all they have, waste all their substance, on externals, mere show”)”⁴⁵⁵ A magyar fordítás egyik változata sem adja vissza az értelmek összességét – még talán a legelső változat a legmegfelelőbb, bár az sem adja vissza azt, hogy “lose all, and more”.

CXXVI. A százhuszonhatodik szonettben egy sort változtatott (a részletes elemzést lásd a Szász-Ferenczy-hatás bemutatásának vonatkozó részénél):

1948: Ha a Természet (a nagy rom-király)

1956: Ha a Természet (romon nagy király!)

CXXXIII. A százharmincharmadik szonett harmadik sorának második változata nyelvtanilag javított ugyan a szövegen, de az első változat őszinte egyenességéhez képest egyre mesterkétebbé tette, egy letűnt stíluskorszak hideg, cirádás tükrévé (az érzelmi hőfok ilyen drasztikus lehűtésének személyes oka volt, de erről másutt már beszéltem):

1921: Elég volna, ha csak engem gyötörne:
barátom is rabság rabja legyen?

1948: Zord kínomon kívül legédesebb
barátom ...

1956: Engem zord kín sujt, de legédesebb...

CXXXIV. A százharmincnegyedik szonettben két helyen javít, a kilencedik és a tizennegyedik sorban – a szonett pénzügyi hasonlataival kínlódik meg:

1948: Szépséged biztos túszt akarod...
Ő teljes díj

1956: Szépséged biztos rabját akarod...
s teljes túszt ő...

A „túszt” szó választására az első kiadás jegyzete ad magyarázatot: „statute: security of a usurer, tehát „zálog”; mivel itt személyről van szó, a *túszt* felel meg a zálognak.”

CXL. A száznegyvenedik szonettben az ötödik sorban hajt végre apró, de annál jelentősebb változtatást, amely aztán a későbbi kiadásokban is így jelenik meg:

---

455 Booth 427

1948: Oktassam eszed?

1956: Oktasson eszed?

Az angol „If I might teach thee wit” inkább az előző megoldáshoz áll közelebb. Különösen azért furcsa a javítás, mert a szonett nem azzal indul, hogy a megszólítottnak kell a saját józan eszéhez fordulnia, hanem azzal, hogy „mert kínom megszólal, s a szó kimondja...” – és ez a tanítás, ez az oktatás következik aztán az ötödik sor után. A beszélő kiiktatása tehát hiba volt.

CXLI. A száznegyvenegyedik szonettben két stilisztikai javítást végez a hatodik és a tizenharmadik sorban. A tizenharmadik sorban a szórendet cseréli fel:

1948: Üdvnek csak annyiban érzem e bajt

1956: De annyiban üdvnek érzem e bajt

A hatodik sor javítása megérdemel egy apró kifejtést is:

1948: s a gyöngéd bőr, alsóbb gyönyöreid/ cinkosa

1956: s a zsenge bőr...

Érdekes egy pillanatra összevetni az 1921-es megoldással

tőled tapintás (alsóbb gyönyörök / büntársa)

Valahol a kettő közül nő ki a szonettben is emlegetett „látszat-ember”-ség másik, ezúttal petrarcai szonettje, Szabó Lőrinc: *A tapintáshoz* című verse 1935-ből – „és a vak húsnak te vagy a szeme” – szinte látható, ahogy a tapintásból bőr, a bőrből hús lesz. P. Dombi Erzsébet hívja fel a figyelmet arra, hogy a Baudealire-fordítások mennyire erősen közrejátszhattak Szabó Lőrinc szinesztézia-használatában⁴⁵⁶ – ehhez, éppen a száznegyvenegyedik szonett kapcsán érdemes hozzátenni, hogy a Shakespeare-szonettek egészének „érzéki lakomája” („sensual feast”) is hatott Szabó Lőrincre, amikor az „öt szellem, öt érzék” képzeleinek egybemosására keresett világirodalmi példaképeket. Erre éppen a saját, 1921-es jegyzete szolgált bizonyítékot; a huszonharmadik szonett kapcsán írja: „Szemmel is hall az okos szerelem: az érzékszervek fölcserélése tehát Shakespeare-nél is előfordul. A szem az látási-érzettel képes meghallani a

---

456 P. Dombi Erzsébet 196

néma (írott) betűk szavát.”⁴⁵⁷. Ez az odavetett (és előzmények nélküli) „tehát” tehát egy gondolatmenet része, amely szerint a fiatal fordító a parnasszista elvek évszázados előzményeit és igazolásait kereste ekkoriban.

CXLIII. A száznegyvenharmadik szonett Helikon-féle 1964-es és 1969-es kiadásának hetedik sorában (és csak ott, később nem jelenik meg) nyilván szerkesztői javítás a vessző betoldása: az üldözendő, és csöppet se bánja

CXLVII. A száznegyvenhetedik szonett nyolcadik sorában különös módon éppen az első fordítás megoldásához tért vissza (amely viszont az angolhoz áll közelebb):

1921: halál a vágy, mely eldob balsam-írt

1945: halálvágy az, mely a gyógyszert nem állja

1957: halál a vágy, mely a gyógyszert nem állja

Desire is death, which physic did except

CL. A százötvenedik szonettben három kiadásban találjuk meg ugyanazt az apró szerkesztői javítást: az 1962-es *Versek*-ben, az 1964-es Helikon-kiadásban és az 1984-es Európa-kiadásban a tizenegyedik sor eredeti, szerzői „óh”-ját egyszerű „ó”-ra cserélik (joggal: így a természetesebb), de már az 1979-es Helikon kiadás ismét az „óh”-t használja. Szerkesztői javítás az 1964-es kiadástól kezdve a kilencedik sorban a második vessző: „Ki tanít, hogy lángom szítsa, ami”.

CLII. A százötvenkettedik szonettben az ötödik és a tizedik sorban javít. Az ötödik sorban egyetlen szót javít:

1948: De vádoljam kettős eskütörésed?

1956: De vádoljam kettős esküszegésed?

A javítással az ismétlést akarja elkerülni, mégpedig azt, hogy ismételten felhívja a figyelmet erre a különös szószerkezetre. Az „eskütörés” kifejezést az angol „bed-wow broke” németben is megerősített („*brachts* du erst dein bett-gelübd”) tükörfordítása – az első változatban „Ágy-eskütörtél”. Az első fordítás jegyzete mosolyogtatóan gúnyos megjegyzést fűz a szöveghelyhez: „Mr. Tyler az in act kifejezésből lehetetlen következtetéseket von... teoriája érdekében. Mintha ilyen

---

457 Shakespeare szonettjei (1921) 175

„ágy-eskü” másképp is lehetne törni, mint ténylegesen.”⁴⁵⁸ A második fordításban aztán bele is fordítja ezt a ténylegességet: „tettleg törtél ágy-eskü”. Ezért javítja aztán az első sor „hitzegő”-je nyomán „esküszegés”-re a szót.

A második javítás szintén stilisztikai jellegű, de, amint már azt a javítás puszta ténye is jelzi (Szabó Lőrinc legtöbbször a már amúgy is problémás szöveghelyeket csiszolgatja), ennek a pontnak a megoldása sem a legszerencsésebb. Vessük össze az angolt és mindhárom megoldást:

Oaths of thy love, thy truth, thy constancy;

1921: esküdtem: mély, igaz s szilárd szived;

1948: eskük, hogy szeretsz, hű vagy, tiszta ember

1956: eskük, hogy szeretsz, hű vagy, igaz ember

Érdekes, hogy mintha a „truth” lefordításával éppen az első fordítás megoldásához fordul vissza; ám a szexualitás és a ragályos nőiség témakörében mozogva az „igaz ember” nem a legszerencsésebb kifejezés – és látható is, hogy a „s cáfoltattam, amit lát, a szememmel” sor rímkényszere szülte.

CLIII. A százötvenharmadik szonettben egy egészen apró javítást végzett: a második fordítás első változatában valószínűleg félreértette a „thither”-t, mert az „ide” szóval fordította; ezt javította ki aztán a harmadik és a tizenkettedik sorban:

1948: szívgyújtó fáklyát az itt zubogó
... idesiettem, bús, morgó beteg

1956: szívgyújtó fáklyát az ott zubogó
... odasiettem...

A javítás azonban nemcsak ezt a szonettet érinti: a következő, utolsó szonettben ugyanis már rímhelyzetbe kerül ugyanaz az „itt”:

... de úrnóm rabja, itt

és mivel ez a következő kiadásokban is változatlan marad, felvezetetlennek tűnik (hiszen a „came there for cure” mondatot az „itt” kivételével kihagyja a fordító).

CLIV. A százötvennegyedik szonett nyolcadik sorát írja át:

---

458 Shakespeare szonettjei (1921), 259

1948: a forró vágy alvó tábornokát

1956: a forró vágyak alvó hadnagyát

And so the general of hot desire

A változtatás egyik oka a többes szám igénye: a „légió szíven át” (ahogy a hatodik sor mondja) nem vágy, de „vágyak” gyúlnak; a másik ok a rím: a „szíven át – hadnagyát” jobb rím, mint a „szíven át – tábornokát”. A harmadik ok talán még logikusabb: talán Szabó Lőrinc, aki a „boy” kitételt az előző versben is „Gyerek”-nek fordította, túl fiatalnak találta „a szerelem kis istenét” a tábornoksághoz.

10 A két fordítás egymásra hatása

*dühe előtt a Szép hogy állna meg,
mely, mint szelíd virág, oly gyöngé-halk?*
(LXV. szonett, első fordítás)

*Ily dühvel hogyan birkózhatna meg
A szépség halk, szíromnyi ereje?*
(LXV. szonett, második fordítás)

A versfordítás kompromisszum. A visszatérő vagy hasonló szavakat, szerkezeteket még egy versen belül sem lehet mindig lefordítani – hát még százötvennégy versen keresztül. Minden fordításra jellemző az a tulajdonság, amit Tellér Gyula "fehér zaj"-nak nevez: "Az eredeti vers megmaradt elemeire ráakódó járulékos anyag olyanféleképpen torzítja az eredeti hatását, mint a beszédet a telefon bűgása, a rádió recsegése, a mindenfajta átviteli készülék saját belső zaja, az úgynevezett 'fehér zaj'⁴⁵⁹. Ez a járulékos anyag maga is áthallásokat, összefüggéseket hozhat létre, amik részben vagy egészen különböznek az eredetitől. A fordító feladata az lenne, hogy az *eredeti* összefüggésrendszerét észrevegye, "kihallja", és a fordításban megpróbálja visszaadni.

A fordításkritikus feladata azonban éppen ennek a "járulékos anyagnak", a "fehér zajnak" az érzékelése és tanulmányozása. Vizsgáljuk meg, mi lehet torzító hatással az eredeti műre - és ebből mennyi látszik meg Szabó Lőrinc fordításain.

Talán a legszembetűnőbb kérdéssel, a formával kezdeném. Szabó Lőrinc tiszteli a magyar hagyományt: fordítása formahű, betartja a szonett elsődleges formai követelményeit. Nemcsak az ötös- ötödféles jambushoz ragaszkodik, hanem a rímelés finomságaihoz is: csak azt a néhány szonettet fordítja nőrímekekkel, amelynek az eredetije is nőrímet használ (a szonettek túlnyomórészt hímrímmel élnek). Még olyan bravúrt is megcsillogtat, mint az angollal azonos szavak rímeltetése (például: "nyugaton - nyugalom" - "west - rest" a LXXIII. szonett mindkét

---

459Tellér Gyula, *A műfordítás ma* 211-212 o. Érdekes apróság, hogy nem Tellér Gyula az egyetlen, aki ilyen technikai kifejezést használ mondandója érzékletessé tételére. Ugyane könyv 237. oldalán Bart István a fordító fejét "fekete doboznak" nevezi, aminek csak az *input*-ját és *output*-ját ismerjük.

változatában⁴⁶⁰).

Érdekes viszont, hogy a fordítás második változatában két ízben is - szándékosan vagy véletlenül - elmulasztja a rímelést ott, ahol az első változatban szépen csengő, tiszta rímeket használt: a XV. szonettben kihagyott egy rímet az első négy sor első rímpárjában, a CIX. szonett 5-8 sora pedig egyáltalán nem rímel⁴⁶¹.

Az első fordításhoz képest a második sokkal töredezetebb, zökkenékenyebb; nagyon igaz, amit É. Kiss Katalin mond: a szonettek ritmusban-rímben kevésbé szabályosak, mint az angol, "bennük kevésbé üt át a versforma a versek szövetén; kevésbé érezzük az ötös, ötödféles jambusok lüktetését, a rímek összecsengését."⁴⁶²

Egyetlen - de meghatározó - ponton Szabó teljesen a maga nyugtalanul modern verseléséhez hasonította Shakespeare-t: az áthajlások szertelen alkalmazásában⁴⁶³. Már az első fordításban is találunk áthajlásokat, de meglehetősen keveset, és ezek sem akasztják meg a verssorok logikáját. A második fordításban azonban túlságosan sok az áthajlás, tönkretéve a reneszánsz verszenét. Az ilyen drasztikus áthajlások és rímek mint: "adóul a - otthona" vagy "által a - gondolat" sehogysem illenek azokba a szonettekbe, amelyekben a legtöbb áthajlásnak szerepe van az értelemadásban⁴⁶⁴. Szabó Lőrinc a grammatikai egységeket a saját verseiben is gyakran megbontotta áthajlásokkal (akár a névelőt is elválasztva a főnévtől - például a *Tücsökzenében*: "persze a - maga" "filozófia - engem a", de itt a páros rím élővé és izgalmassá teszi a ritmust); ám ha a szonetteket "jó magyar hangsúllyal hangosan olvassuk, legtöbbször semmiféle ritmust nem érzünk (...) A ritmus nem szabadabbá és változatosabbá lesz, hanem

---

460 Érdekesség: több efféle visszhang-szóval is találkozunk már az első fordításban is – ezeken a helyeken az angol szó hatására Szabó Lőrinc hasonló hangzású magyar szót választ: „sing” – „zeng” (VIII.) „poor” – „pór” (XXXVII) „pen” – „penna” (LXXVIII), de ezúttal a második fordításban (az elsőben nincs: „idegen elmék” áll helyette); “resty” – “rest” (C.) a második fordításban (az elsőben még nincs jelzője a Múzsának).

461Az első változat: "...szerelmem otthonában: mert az új/ út is, hű vándort, csak oda vezet,/ kellő időre, változatlanul;/ s szennyemre így magam hozok vizet." A második: "...szerelmem fészkeben; megyek, búcsúzom,/ s mint az utazó, megint megjövök,/ kellő időre, nem változva, s úgy, hogy/ feltjaimra magam hozok vizet."

462É. Kiss Katalin, 155

463É. Kiss Katalin találomra összevet tíz szonettet az eredetivel: huszonkilenc áthajlást talál ott, ahol az angolban csak tizenhárom van (de ezek közül egyik sem szakít meg fonetikai egységet. É. Kiss, 156

464Stephen Booth (*Shakespeare's sonnets*) hívja fel a figyelmet ennek a legszembevetőbb példájára: a XXXI. szonettben ("as interest of the dead, which now appear/ but things removed that hidden in thee lie") az áthajlás 'kísértetjárás' okoz: az olvasás folyamatában az olvasó először a "dead"-re vonatkoztatja az "appear"-t, csak azután áll be a végső jelentés, ahol az "appear" a "things"-re vonatkozik.

felborul."⁴⁶⁵

A kritikában az áthajlások emlegetése mellett a zeneietlenség a legfőbb vád Szabó Lőrinc második fordítása ellen: "Ahol a vers zenei fogantatású, ahol az eredeti költője elsősorban dallamban fogja fel a világot, ott Szabó Lőrinc nem hangolódik rá eléggé" - írja Rónay György⁴⁶⁶. Az ilyen hosszú és ritmikailag is egyenetlen szavak, mint például az "elközönségesedsz" (LXIX. szonett), az "elbizonytalanít" (CXV.), a "kétségbeesésem" (CXL), "kincsraktáradat" (VI-) vagy a "vesztegethetem" (LVII.) valóban megtörik a verset; az előbb emlegetett áthajlások ezt a hatást csak fokozzák. Az első fordításban jóval kevesebb a több tagból álló hosszú szó (néhány azért akad - "elégedetlenség", "elhomályosulhat", stb.) vagy bonyolult szókapcsolat; a sorok dallamosabban, könnyedebben csengenek. Egészében véve a második fordítás sem dallamtalan, bár meg sem közelíti az angol eredeti ritmikai-hangzásbeli egységét⁴⁶⁷.

"Szabó Lőrinc bizonyjára azért nem teremtette újjá Shakespeare szonettjeinek akusztikai szépségét, mert nem hallotta meg a szonettekben a zenét" - írja É. Kiss Katalin. Véleményem szerint meghallotta - hiszen saját versciklusa, a *Tücsökzene* írásakor egyik naplójegyzete pontosan arról tanúskodik, hogy milyen fontos volt a zeneiség versbeli megoldása: "hat órát dolgoztam egy ü betűs hangutánzáson, hogy maximális legyen, de indokolt is, tehát hogy ne legyen játék és komikus. Húszféleképp megcsináltam a verset (...) Ma reggel folytattam. Elvettem a lehetetlen részt, s újabb hat óra kínlódással megtaláltam, azt hiszem, a végső

465Mészöly Dezső, idézi É. Kiss, 156

466idézi É. Kiss Katalin, 154. A Nyugat-kritika többi része is tanulságos: (Rónay György: *Örök barátaink, Szabó Lőrinc kisebb műfordításai*, Magyar Csillag, 1942 1-6. szám, 152.: „Szabó Lőrinc hangja itt is élesebb (...) megint valami rezdülésnyi kis izgalom, - szövege hívebb, ám kopárabb” (Rónay, 152.) „Szabó Lőrincnél, hatalmas művét forgatva, nem egyszer érezzük annak hiányát, ami Tóth Árpádban a legerősebb: a muzikalitását. Olykor mintha nem akarná átadni magát az eredeti dallamának: formában úgyszólván mindig hű, de néha fukaron bánik a zenével: nyelve hajlékony, de nem mindig zeng, dalol, árad. Úgy tűnik, nem egyszer gyanakvó, keserűen fégyelmezett: számúzi azt, ami irracionális, megfélekez a zene mámorát, az ihlet dallamba csorduló édes vagy keserű kábulatát. Az álarcok mögül föl villan markáns vonásaival magának Szabó Lőrincnek az arca.” (Rónay, 153.) „Valéry-nál mindez tiszta zene; Szabó Lőrincnél gondolat és kép.” (Rónay 154) „Ahol a vers zenei fogantatású, ahol az eredeti költője elsősorban dallamban fogja föl a világot: ott Szabó Lőrinc nem hangolódik rá eléggé. Ahol viszont a gondolat emelkedik föl s az zeng aztán mind sodróbb áradással, ahol a zeneiség nem annyira a kifejezésből, hanem inkább a költői magatartás nemes pátozásából ömlik elő, ott szinte mindig tökéletes.” (Rónay, 155)

467A különbségre talán a legszemléletesebb példa a 12. szonett első sora, amely híresen zenei fogantatású az angol eredetiben ("When I do count the clock that tells the time"), dallamos, bár pontatlan az első fordításban ("Harangot hallva, mely órákra ver"), a második fordításban viszont teljesen eltűnik belőle a zene ("Számolva az óramondó időt").

egyensúlyt."⁴⁶⁸ Jól tudta tehát, hogy mit jelent a zene a versben – a forma apró rezzenésére is figyelő költő bizonyosan észrevette hát a szonettek zenéjét (az alliterációk közül sokat megtartott, és a hangszimbolikát is gyakran megpróbálta újjáteremteni). Arról lehet inkább szó, hogy - ahogy É. Kiss Katalin mondja - "elsősorban a versek intellektuális és képi tartalma ragadta meg."⁴⁶⁹

Nyilvánvaló, hogy a második legkézenfekvőbb oka a torzításnak (vagy különbözőségnek) az az ellentét, ami a nyelvek különbözősége és a magyar fordításhagyomány között feszül: "a sok apró szó miatt" (ahogy Szabó Lőrinc fogalmazott a már idézett Tóth Árpád-kritikájában) a magyar versben "a hely drága". Szabó Lőrinc helyeselte Tóth Árpád megoldását, a rövid magyar szavak alkalmazását ("ez a helyes, így kell eljárni"). Nem csoda hát, hogy mindkét fordításában garmadával találunk olyan egytagú szavakat, amelyek Tóth és Kosztolányi is szívesen használt (például a "bú" és a "bús" mindkettőben tízszer, a "dús" az elsőben kétszer, a másodikban nyolcszor, a "zord" az elsőben tizenegyszer, a másodikban nyolcszor, a "hú" először huszonháromszor, másodszor tizenötyszer, a "rút" pedig előbb tizenháromszor, később tízszer fordul elő⁴⁷⁰). Sajnos éppen a fordításokban elért népszerűségük miatt ezek a szavak nem kis mértékben devalválódtak⁴⁷¹ – ma már nincs költő, aki alapos ok nélkül használná őket akár versben, akár fordításban⁴⁷², hiszen erősen tapadnak a századvég és a Nyugat költői-fordítói hagyományához. Használatuk ma már régiesnek tűnik ugyan, de nem a reneszánsz régiségét idézik, hanem egy fordítói korszakét.⁴⁷³

A rövid szavak kényszere működött akkor is, amikor Szabó Lőrinc a szonettekben döntő

468Kabdebó (1974) 376

469É. Kiss, 158

470Adataimban továbbra is a szonettek angol és magyar számítógépes konkordanciájára támaszkodom.

471É. Kiss katalin is felhívja a figyelmet erre a jelenségre: "A szonettekben túlságosan sok a "kéj", a "báj", a "gyönyör", a "méz" "tavasz" metafora. Ezek a szavak egyrészt hivalkodóak, valamiféle elidegenítő, erőszakolt, nem természetes hangulati tartalom tapad hozzájuk, másrészt jelentéktelenek, hiszen a sok használatától kiüresedtek, elkoptak." É. Kiss, 144

472Bár maga Szabó Lőrinc, aki izig-vérig modern költő, a saját verseiben is (főleg a nem kis mértékben Shakespeare-hatásra írt *Tücsökzenében*) használt olyan szavakat, mint a zord, a tündér, a varázs, vagy az üdv.

473Van egy szempont, ahonnan nem biztos, hogy ez (mai szemmel, persze) ez szerencsétlen megoldás: a szonethagyomány szempontjából. Mivel nincs korabeli magyar szonett, amelyhez Szabó Lőrinc Shakespeare-t kapcsolhatná, inkább egy olyan kor (századvég, századelő, a modernség első hulláma) áramába kapcsolja bele nyelvileg, amikor a szonett ugyanúgy divatozott, mint Angliában, egy háromszáz évvel korábbi századvégen.

fontosságú, egyszerre kijelentő és megszólító "love" szót próbálta rövidebb szóval visszaadni. Megoldásában a "szív" szó mellett döntött: szótári vagy ragozott formában az első fordításban kilencven, a másodikban pedig nyolcvanhat szonettben él vele (ennek egy része a "szív" szó elsődleges jelentésében értendő, de az angolban a "heart" csak harminchat versben fordul elő). Hosszúsága ellenére a "szerelem" szót és ragozott/képzett formáját az első fordításban hatvanegy, a másodikban pedig hatvannyolc szonettbe sikerült becsempésznie, igaz, az angolban másfélszáznál is több versben - vagyis szinte kivétel nélkül mindenikben! - fordul elő a "love" és alakváltozatai (persze ezeknek egy részét kiváltja az első fordításban huszonhatszor, a másodikban pedig tizenhétszer feltűnő "kedves" és alakváltozatai, valamint a másodikban a négyszer előforduló "drágám" megszólítás).

A "szív" szó jobbik esetben régiességet (IV. szonett, első fordítás: "Magad kalmára vagy csak, balga szív"; CXVI. szonett, második fordítás: "sose írtam, s szív sosem szeretett" - "I never writ, nor no man ever loved"; vagy XCVI. szonett, második változat: "Nem, nem, ne tedd, mert szívem úgy szeret" - "But do not so; I love thee in such sort"), rosszabbik esetben mesterkéeltséget (első fordítás, LIX. szonett: "s eldobta vég-ajándokát szived", vagy a második fordításban a CXVII. szonett: "hogy édes szívedet nem emlegettem" - "Forgot upon your dearest love to call") kölcsönöz a szövegnek⁴⁷⁴. Hasonlóan jár a vers akkor is, ha olyan, erősen korhoz tapadó szavakat használ, mint a *kebel*, a *kecs*, a *becs*, a *morc*, a *mosolyg*, a *rózsa-ajk*, az *üdv*, a *juss*, a *báj*, a *kéj*;⁴⁷⁵ példaképpen csak az első fordítás elejéről idézek néhány régies szót, kifejezést: VIII. szonett: „ád”, IX.: „hasgatni”, „élten át”, XI.: „kegyessen”, XII. „sarlaját-sarjat ád”, XIV.: „balsors jó”, XVII. „sohse”, XVIII. „ád”, „néked”, „ah” XX: „csalfá”, XXI: „csacska száj”; XXV: „hívem el nem hagyom, s el ő se hágy”, XXX. „hasgat”, „balga kín”.

Azt gondolhatnánk, hogy a második fordításban az értettebb fordító kevesebb ilyen

---

474Ugyanez történik a szonettekben gyakran előforduló egytagú "sweet" szóval is, amit Szabó a rövidség kedvéért többször "méz"-nek fordít, olyan mesterkéltszókapcsolatokat teremtve, mint "méz-bimbaira" (XVIII. szonett) és "méz-tartalmadat" (XXXVIII. szonett)

475Nézzük például egyetlen szonett, mondjuk a XXXVIII.. ilyen jellegű szavait a második fordításból: juss, ősi, kincs, balsors, kín sújt, sors-vert, hitvány, glória, árny, üdv. Mintha a magyar nép zivataros századaiból lépne elő a szókincs.

idejétmúlt szót használ - a statisztikai összehasonlítás azonban nem ezt mutatja: a "báj" szó például az elsőben nem, a másodikban azonban négyszer fordul elő (alakváltozataiban viszont az elsőben van túlsúlyban), a "bús" és az "üdv" is a második fordításban fordul elő többször, akár csak a "jaj" vagy a "kéj". É. Kiss Katalin joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy bár „a magyar műfordítás-elmélet Szabó Lőrinc kései tolmácsolásában látja a műfordítói realizmus megtestesülését, s fordításai valóban igen gyakran példát adnak az eredeti műhöz való tökéletes, puritán hűségből, a szonettciklus egészének legszembetűnőbb Shakespeare-től idegen vonása mégis egy fajta túldíszítettség, túlfokozás.”⁴⁷⁶

Vannak olyan visszatérő szavak, amelyeket különösen kedvel a fordító. Ilyen például a "kincs", ami az első fordításban kilenc, a másodikban hat szonettben fordul elő, alakváltozataiban pedig az elsőben harminchat, a másodikban harmincegy versben bukkan fel (csak összehasonlításképpen: az angol a "treasure" szót mindössze nyolc ízben használja). Összetételekben is gyakran él vele: "kincsesház", "kincsgarmada", "kincstár" (első fordítás), "kincsraktár", "kincslajstrom", "kincszön" (második fordítás).

Ennek a szónak a térnyerése mutatja a legjobban, hogy Szabó Lőrinc milyen kevésbé következetes az angol azonos kifejezéseinek azonos szavakra fordításának terén. Néhány példa az első fordításból: "míg meg nem ölte önmagát e *kincs*" - "ere *it* be self-killed" (IV. szonett), "*kincs*" - "*wealth*" (XXIX. szonett), "a veszteség *kincs* lesz" - "all losses are *restored*" (XXX. szonett), „külsőd *kincse*” - „outward part” (XLVI. szonett); "ily *kincs ára* mennyi" - "thou knows't thy *estimate*" (LXXXVII. szonett); é a másodikból: "mikor, titkos *kincs*, egyszerre kitár" - "by new unfolding his imprisoned *pride*" (LII. szonett), "bened a *kincs*" - "thy dear *merit*" (CVIII. szonett), "*kincszönét*" - "all thy *sum of good*" (CIX. szonett), "*kincsem* tékozoltam" - "sold cheap what is *most dear*" (CX. szonett). A „kincs” szó (amellett, hogy természetesen az angolban is megvan a szerepe) magyarul valószínűleg szintén Babits hatását mutatja, főleg a fiatalkori *Sugár* című versét, amely feltehetőleg nagy hatással lehetett Szabó Lőrincire is („Ó

---

476 É. Kiss 144

kancsók kincse! drága kincs! / Kincsek kancsója! Csókedény!”); tényérésének másik oka viszont a kézenfekvő egyszótagúság.

A továbbiakban a két fordítás összehasonlításának legérdekesebb eseteit emelem ki:

X. A tizedik szonett coupletjének záróképében az első fordítás kertészeti hasonlatából nő ki a második fordítás egyértelmősége (olt-nemz), az angol szonett egészében viszont inkább az építészet körében mozog a hasonlat (roof, lodge – a “make thee another self” itt inkább házépítést jelent képileg):

Friss sarjat olts, szerelmemért - hadd éljen
örök szépség Benned vagy a Tiédben

Nemzz utódot, szívem is kér, -- hadd éljen
Szépséged tovább benned s a tiédben.

Make thee another self for love of me,
That beauty still may live in thine or thee.

XII. A tizenkettedik szonettben hetedik-nyolcadik sora az első fordításban egyértelmű, a második fordításban viszont némi képzavar keveredik bele. Az eredeti és az első fordítás:

And summer's green all girded up in sheaves
Borne on the bier with white and bristly beard:s kévébe kötve ravatalra hordják
a borzas-ősz szakállú nyári zöldet:

Bár az eredeti sorrend felborul, és előbbre kerül az ősz, mint a nyár, a kép logikus és érthető. A második fordításban (talán a rímkényszer miatt) felborul a képlogika, és szenvedő helyett cselekvő ige kerül a mondatba, ami igen zavaró (ráadásul nem a kéve a ravatal, hanem a taliga, amivel elszállítják):

S hogy hág kévék ravatalaira
A borzas-ősz szakállú nyári zöld, --

A részlet amúgy is nehezen fordítható, mert, sejtésem szerint, egy fontos Shakespeare-i gondolatot rejt a szavakból kihallható nyelvjáték: “born(e) on the bier”, vagyis “ravatalon született” – ezért írhatta Keats saját Shakespeare-szonettjeinek széljegyzeteképp éppen erre a szöveghelyre: “Is this to be borne? Hark ye!”⁴⁷⁷ – vesd össze a hasonló szöveghelyekkel, főképpen a “porból lettél, porrá leszel” – “ash to ash” hagyományára rímelő LXXIII. szonett soraival: “In

---

477 idézi Vendlér, 100

me thou seest the glowing of such fire, / That on the ashes of his youth doth lie, / As the death-bed, whereon it must expire, / *Consumed with that which it was nourished by.*” Az ifjúság tüze önmagába hull, magát emészti fel (“Feed’s thy light’s flame with self-substantial fuel”, ahogy az 1. szonett mondja). Ami táplál, fel is emészt (“Quod me nutrit, me destruit” ahogy a latin mondás tartja). Hogy mennyire hasonlítanak az emberek a növényekre, azt nemcsak a tizenkettedik szonett tárgyalt része mutatja, de a XV. szonett is, amely nem véletlenül végződik növénytani hasonlattal. A növény-ember hasonlat kifejtésében ismét megtaláljuk az élet-halál azonosságát is: “When I perceive that men as plants increase, / *Cheered and checked even by the self-same sky:* / Vaunt in their youthful sap, at height decrease, / And wear their brave state out of memory.” Az ifjú a “tartalmát”, vagyis a magját temeti “bimbójába”, tehát “sírja lett az öl”: “within thy own bud buriest thy content” (I.); “Making their tomb the womb wherein they grew” (LXXXVI). A sír méh, a méh sír, a növekedés hanyatlás, semmi sem új a mindig megújuló régi nap alatt: “As fast as you shalt wane, so fast thou grow’st”(XI.) és “who hast by waning grown” (CXXVI); “And die as fast as they see others grow” (XII), “If there be nothing new ... the second burden of a former child” (LIX.) “And time that gave doth now his give confound” (LX), “increasing store with loss and loss with store” (LXIII), “Robbing no old to dress his beauty new” (LXVIII); Minden visszahull magába, mint a hullámozás (a LX. és LXIII. szonettben); az idő felfalja fiait („Feeds on the rarities of nature's truth”, ahogy a LX. szonett mondja), ám a “ravatalra” hordott ősz növényben is ott van az újjászületés, a mag, tehát ha “ravatalra hordják”, ezzel biztosítják a továbbélését is. A magtalanul halónak azonban csak a versben van élete – a versben, amely újjáteremti, öröklétbe oltja, mint a növényeket: “I engraft you new” (XV.) és “His beauty shall in these black lines be seen, / And they shall live, and he in them still green.” (LXIII.) A szonettek fordítójának folyamatosan szem előtt kell tartania ezeket az összefüggéseket.

A tizenkettedik szonett esetében például a fiatal Szabó Lőrinc (aki nemsokára maga is “sarjával”, első gyermekével tett bizonyosságot erről) jobban megértette, vagy legalábbis jobban

kihangsúlyozta ezt a növényteni párhuzamot. George is “mag”-ot mond (“Same”) és Szász is (“ha sarjat haj”) – ennek sugallatára is írhatta Szabó Lőrinc:

meghal, - új hajtást látva nőni föl!
Nem tartja fel az Idő sarlaját,
dacolni véle, csak ki sarjat ad.

A második fordításban azonban éppen azáltal rugaszkodott el az angoltól, hogy ragaszkodott hozzá, és elvetette az első fordítás régiesebb megoldását:

S hal, oly gyorsan, ahogy mást nőni lát;
S csak gyermeked véd a kaszás Kor ellen,
Hogy dacolj vele, mikor elvisz innen.

And die as fast as they see others grow,
And nothing 'gainst Time's scythe can make defence
Save breed to brave him, when he takes thee hence.

XVI. A tizenhatodik szonettben éppen hogy az új változat lett a régiesebb és nyelvtanilag is döcögősebb:

Boldog óráknak járod ormait;
És sok még parlag kert, sok szűzi vágy
Megteremné élő virágaid,
Hűbb képeid, mint amit ecset ad:

Az első fordításban elegánsabb a retorika és a kép is szebb:

Boldog órák ormán áll ifjúságod;
s hány mag nem érte szűz kert - szűzi vágy! -
viselné áldva eleven virágod,
mely képnél jobban hasonlítna rád!

Bonyolítás tekintetében azonban a vers folytatása sem marad el az előzményektől:

így az élet rajzolná újra ezt
Az életet, melyet külszínre és
Belcső becsben föltárni ez (a Perc
Ónja s az én inas-tollam) kevés.

Érthető, hogy az itt következő első változatot át kellett írnia:

Az Élet rajza óvná életed,
mit Idő tolla s gyermek-ecsetem
- ó, lélek s test mily kincset rejteget! -
nem éltet másnak elég színesen.

de a második változat rossz áthajlásai rímei, de főként a rosszul elhelyezett közbevetés,

leginkább Babits *Vihar*-fordításainak könyvhöz tapadó erőltettségére emlékeztetnek, amelyeket Mészöly Dezső joggal kifogásolt.⁴⁷⁸ Első fordításához írt jegyzete tanulsága szerint Szabó Lőrinc alaposan megdolgozta ezt a képet, és nem is egészen értette meg: “Az élet rajza: (az angolban lines of live /sic!/: élet vonalai): nem a ráncokat jelenti, nem is a költő verssorait, hanem – ellentétben a “festett, mesterséges képmással – azt a rajzot, amelyet az ifjú szépségéről maga az élet (a születés) rajzol gyermekei arcára.”⁴⁷⁹ A záró-couplet viszont kárpótol a hibáért.

XXVII. A huszonhetedik szonett első fordítása az egyik legszebb a kötetben, de a második is igen jól sikerült - érdemes mindkettőt végig idézni, mert szépen demonstrálja a pontosság hangsúlyozását a muzikalitás rovására. A rímek áthelyezése az első szakasznak jót tesz, de a második szakaszban egyértelműen árt a versnek (tefeléd-vakoké) – itt Szabó Lőrinc az első változat emelkedett képét akarta kiküszöbölni (ez a „vakok-álmodta vak homály” George-
inspirálta kép: a következő strófa elején George álmodott látásról, „ertraumte Sehen” beszél):

Úttól megtörve térek ágyba – lágy
nyugtot minden tagom sóhajtva esd -
s új utazás zsong agyamban: - a vágy
új útra kél, ha lankadt már a test;

hiába köt a messziség, feléd
zarándokol a buzgó Gondolat;
hanyatló pillám, tágra nyíl setét,
vakok-álmodta, vak homály alatt:

de lelkem szeme, bűvös képzelet,
elhozza arcod, hogy az éjen át
drága Ékszer! te lengj ágyam felett
beragyogva a vén s vak éjszakát.

Testem nappal, éjjel lelkem nem alhat:
miattad s miattam nem lel nyugalmat.

478 “Volt ételünk, kevéske, friss vizünk, / mit Gonzalo, egy nápolyi nemes, / Könyörületből (öt tették a terv / Fő mesterévé) adott.” Idézi Mészöly, és így folytatja: “Itt megbicsaklott a nyelvem. A ‘könyörülwtből’ után ügyetlenül beszúrt zárójeles mondat megzavart. Nyelvtanilag bizonyára szabályos volt ez a közbevetés (olyan mester, mint Babits, nem követhetett el grammatikai hibát), de én homályosan megéreztem azt, amit mai eszemmel így fogalmaznék: a drámai nyelvnek *lélektani* törvényei is vannak.” Mészöly, 87

479 Shakespeare szonettjei (1921) 171 Különösen izgalmas ez a szövegrészlet azért, mert Szabó Lőrinc itt, saját angolságának és szonett-értelmezésének a védelmében, olyan nagyságokkal száll szembe, mint a többértelműséget hangsúlyozó Dowden. C Knox Pooler, aki Dowdent is idézi, első értelmezésében szintén egyértelmű: “the living lineaments or features of your children, contrasted with the painted lines of your counterfeit.” Pooler, 1918, 19. A modern értelmezők megegyeznek abban, hogy a kép többértelmű.

Kimerült utas, esem édes ágyba,
Minden tagom esdi a pihenőt;
De akkor a fejem kezd utazásba,
S lelkem gyötri, mikor a test kidőlt;
Mert akkor (innen, messziről) mohón
Indul zarándok agyam tefeléd,
Oly sötétbe meresztve roskadó
Pillámat, amilyen a vakoké:
Ha csak lelkem látomása ide
Nem hozza, üres szemeimbe, árnyad,
Mely, mint a rémteli éj ékszere,
Szép s új dísz ad vén s komor éjszakámnak.
Lásd, így nappal testem, éjjel szívem,
Miattad, s miattam, sose pihen.

XXIX. A huszonkilencedik szonett mindkét fordításban nagyon szép, látszik, hogy közel állt a fordító szívéhez. Mégis, a másodikban akad egy erőltetettnek tűnő sor:

s fő-kéjem öröme is szikra csak

With what I most enjoy contented least,

A sor itt túl sok invenciót használ, és a „fő-kéj” is, ezúttal kivételesen, fölöslegesen terheli túl erotikus utalással a szöveget. Az első változat egyszerű szépségével győz meg – bár a szonett retorikája itt nem olyan, mint az eredeti, mert egy sorral korábbra tolja át az ellentétet, amit az is hangsúlyoz, hogy a sor végén pont áll:

s ami enyém, annak nem örülök.

Az ezután következő 8.-12. sor csodálatos hasonlatát is érdemes összevetni a két fordításban és az eredetiben:

Yet in these thoughts my self almost despising,
Haply I think on thee, and then my state,
(Like to the lark at break of day arising
From sullen earth) sings hymns at heaven's gate,

Igy, magamat majdnem megvetve, elmém
ha Rád gondol, feledi sok baját
s - (mint hajnali pacsirta, égbe kelvén) -
dallal bezengi a menny kapuját:

Akkor, magam már-már megvetve, rád
Gondolok -- s lelkem (mint a hajnali
Pacsirta, mely a föld árnyain át
kitör) az ég kapuit zengeti;

A második fordítást nyugtalanabbá teszi a hármas áthajlás (az eredeti egyet, az első fordítás egyet sem használ), de a kép szépsége megmarad: a pacsirta már egy sorral előbb szárnyra kel, és lassúb, fokozatosabb szárnyalással emelkedik fel, de már nem a menny, csak az ég kapujába – itt az eredetiben is, a magyarban is hangulatfestő szerepe van az áthajlásnak.

A szonett utolsó két sorában az első fordítás érzett rá jobban a képre, ahol a „state” szót az angol alapján fordítva sikerült megtartania a szójátékot, a másodikban azonban a régies-himnikus „balsors” szó használatával csak a képet tartja meg:

For thy sweet love remembered such wealth brings,
That then I scorn to change my state with kings.

oly kincs emléked édes birtoka,
hogy királyságért se adnám oda.

Mert édes emléked is annyit ér,
Hogy balsorsom sem adnám trónokért.

XXXII. A harminckettedik szonettben van egy kép, amivel mind az első, mind a második fordításban megkínlódott, és talán még tovább is dolgozott volna rajta:

'Had my friend's Muse grown with this growing age,
A dearer birth than this his love had brought
To march in ranks of better equipage:

Az eredeti kép katonai: a “march” és az “equipage” is erre utal, de a kettős jelentés által a “ranks” szó “verssor” jelentésére is utal. Szabó Lőrinc azonban a “Múzsák csarnoka” képből indul ki az első fordításban (a “díszesebb csarnok” a “dearer birth” megfelelője), és a “követi a haladó időt” jól sikerült képében nincs benne a katonai hasonlat:

"Hogy díszesebb csarnokban lássuk őt,
Múzsád, - barátom! - többre vitte volna,
ha követi a haladó időt.

A második fordításban mintha az első hatás királyi-nemesi képe alakulna át – a „batár” nem katonai kép, és a költészethez sincs köze – ráadásul nem a mű, hanem a költő ül a batáron:

Ha a növä korrall nő a barátom,
Drágább kincset szült volna a szíve,
S feszíthetne most rangosabb batáron;

XXXIII. A harmincharmadik szonett királyi képét különösen nehéz fordítani az eredeti

zsúfoltsága miatt: a szonett, amely a hetedik szonetthez hasonlóan azzal játszik, hogy a “sun” szót csak minél később használja (és a nap szem-ember szem párhuzamot is ugyanígy használja), királyként ábrázolja a reggelt, aki először szemmel simogat, aztán arccal csókol, aztán alkímistaként (tehát kézzel, sugárral) aranyoz:

Full many a glorious morning have I seen,
Flatter the mountain tops with sovereign eye,
Kissing with golden face the meadows green;
Gilding pale streams with heavenly alchemy:

Az első fordítás rögtön kimondja a “nap” szót, ami még nehezebbé teszi a képet – nap “tűzi” a szemét – a szemtűzés hátborzongató képe kiváltható lett volna (“ormára tűzött szemével a nap”):

Sok büszke hajnalt láttam; a hegyek
ormára tűzte úr-szemét a Nap:
rőt ajka csókolt smaragd réteket,
arannyá bűvölt sápadt tavakat;

A második fordításban is ezzel a szemmel gyúlik meg a fordító baja: a „csókos úr-szem” így egybevonva kicsit merész – de kétségtelenül minden képet megtart az eredetiből, ami igazán bravúros mutatvány. Érdekes, hogy a „tűzés” most „tűz” formájában kísért az új változatban:

Dicső hajnalok csókos úr-szemét
Sok ormon láttam; zöld rét ragyogott
Tűz-arcától; s hogy mint égi vegyész
Sápadt folyókat bearanyozott;

XXXVIII. A harmincyolcadik szonettet érdemes volna teljes egészében összevetni – ha fordítás különlegessége, hogy mindkét változat igen emelkedett: az első fordítás hatása túlon túl erősnek bizonyult. Néhány párhuzam:

belém omolsz: túl szép vagy, isteni,
hogy minden rongy papírról Te beszélj!

Öntöd a versembe, túl istenit,
Semhogy felfogja minden buta lap?

Thine own sweet argument, too excellent,
For every vulgar paper to rehearse?

Vagy a tizenkettedik sor:

a dallal időtlen időkbe lengsz!
Örök kort, örök ütemet jelents.

Eternal numbers to outlive long date.

A zárósorpár a második fordításban három kissé keresett szót is felvonultat:

Ha kell daróc versem e kandi kornak,
Fáradjak én, -- neked tapsol a holnap.

If my slight muse do please these curious days,
The pain be mine, but thine shall be the praise.

Nemcsak a Múza személye marad ki belőle, de a „daróc”, a „kandi” és a „tapsol”

megváltoztatja az eredeti hangulatát is. Az első fordítás frappánsabb megoldása alakul át:

A kandi Ma ha kedveli e dalt:
fáradjak én s nyerd Te a diadalt!

A „daróc vers” a második fordításban nemcsak az első fordítás korábbi „rongy papír” összetételének sugallatára született, hanem George „schlichtes lied”-jének hatását is felismerhetjük – az összetétel azonban mégis leginkább Babits-hatásról árulkodik: *A jóság dala* című versének ugyanis az alcíme nem egyéb, mint „*Versek darócban*”.

XXXIX. A harminckilencedik szonettben a második fordítás a bonyolultabb és egyben invenciózusabb:

Merengeni, hosszan, szerelmesen,
(Ó, édes fátyol időn s agyamon!)

Az eredetnél ez jóval finomabb kép, de kifejezőbb is. Érdekes, hogy a betoldott „Ó” voltaképpen csak az első sorból elspórolt sóhajtás visszaadása máshol (így az eredetiben is, itt is két indulatszó van). Az első fordítás némileg tárgyyszerűbb:

hogyan közben álmaimat szöhetem
(gondot, időt ez gyönyörré cserél) –

To entertain the time with thoughts of love,
Which time and thoughts so sweetly doth deceive.

XLII A negyvenkettedik szonettben a fordítónak igen nehéz dolga van: nem elég, hogy a sor rövid, még bele kell csempésznie a személyes névmásokat is. Ráadásul az angol is, a reménytelenül bonyolult kapcsolatot érzékeltetve, reménytelenül összegubancolja a személyeket: thee – love’s (hers) – her – friend (you):

If I lose thee, my loss is my love's gain,
And losing her, my friend hath found that loss,
Both find each other, and I lose both twain,
And both for my sake lay on me this cross,
But here's the joy, my friend and I are one,
Sweet flattery, then she loves but me alone.

Az első fordítás némileg világosabb – a fordító még arra is vállalkozott, hogy „kijavítsa”, vagyis enyhítse az eredeti nyugtalanítóan hazug utolsó sorát⁴⁸⁰:

Kár ért s a kárt szerelmem nyeri meg;
őt vesztem s Te kapod, mit benne vesztek;
kettőt veszítetek: egymást nyeritek:
csak kedvemért raktok rám ily keresztet.
De jól van így: én Egy vagyok Veled -
s hizelg e szó: ő engem is szeret!

A második fordításban Szabó Lőrinc megjelöli a nemeket: a nő – őt – barátom – a lány; sőt még meg is tetézi a képet, kereskedelmi hasonlatok mellett, a sorsszerűség igézetében, kártya-hasonlatot csempész az asztalra (én úgy érzem, ász, hiszen a kép érzékletes, bár így kártyázás és kereszt kicsit közel van egymáshoz – s a „bús kék” sokat ront az összhatáson):

Elvesztlek? A nő kapja veszteségem.
Őt vesztettem? Barátom lelte meg!
Egymást nyerik, ha pusztul dupla tétem,
S ők értem rakják rám keresztemet:
De ez gyönyör: barátom velem egy;
Bús kék! a lány így csak engem szeret.

A vers fordítása ezúttal mind a két változatban igen jól sikerült.

XLIV. A negyvennegyedik szonett is igen szép mind a két fordításban, de az elsőben érdekesen ötvöződik a George-i („dumpfer stoff” – „nyers szövet”, „dem raum zum trotze” – „szembe a térrel”) és a Babits-i hatás („utamba meredt korlátok”, „távoli Thulé”). Az „irigy terek” jellegzetesen Szabó Lőrinc-i képe voltaképpen Ferenczitől származik („irigy távol”):

Ha szellem volna testem - nyers szövet -
irigy terek felén nem állanék:
szembe a térrel, utamba meredt
korlátokon túl Hozzád szállanék.
Állhatna lábam távoli Thulé

---

480 Én sem bírok ellenállni a kísértésnek, hogy ezt ne a – másik fejezetben tárgyalt – életrajzi körülményeknek tudjam be. Hiszen erősen rímel a Tanner Ilona szavaira, a hármaskötésről: "Lőrinc teljes kerítónői fegyverzettel buzgólkodott, pontosan beleesve ugyanabba a kelepcébe, amibe először én akadtam: ő is az én szerelmemet akarta fölhasználni, hogy eltörölhetetlenül Mihályhoz kapcsolódhasson." Téglás 39

A második fordítás nemcsak jobb, mert az első sor nem félreérthető (és elkerüli a későbbi képzavart, az elsőben ugyanis ezek szerint a test szöve van „Porból s Vízből” – a nagybetűk Omar Khajjam-hatásra mutatnak – később az angol alapján, kissé tapadva: „sár s víz keveréke”), hanem szebb is; a Thulé kimarad:

Ne volna testem nehéz hús, de szellem,
Nem bénítana irigy messzeség,
Mert, a teret legyőzve, mérhetetlen
Végekről rögtön hozzád szállanék.
Mindegy volna holléted távola,
S hogy a föld szélén állok: oly hamar

If the dull substance of my flesh were thought,
Injurious distance should not stop my way,
For then despite of space I would be brought,
From limits far remote, where thou dost stay,
No matter then although my foot did stand
Upon the farthest earth removed from thee,

XLV. Érdekes végigkövetni egy izgalmasan egyéni kép születését a negyvenötödik szonett harmadik-negyedik sorában. Az első fordítás:

ez lelkem, az a vágy, mely bennem ég:
közel-távol gyors szárnyuk száll s evez.

A “szárny” az “evez” rím szó miatt került be a versbe – Győrynél nem szerepel ilyesmi, de Ferenczinél van hasonló: “elrepül” – ez pedig az “övez”-re rímel, amely szó szerinti fordítása George “umgeben” szavának (“Umgeben beide dich wo ich auch bin”). Ebből a képből nő aztán ki a második változat, amely szép és kifejező, de képileg nem egészen ugyanazt fejezi ki:

Ez gondolatom, abban vágyam ég,
S e két itt-ott-szárny villámként suhog.

Az eredetiben a Sidneytől eredeztetett “present-absent” valóban egyszerre madár is, villám is, de képileg egyik sem: “absent from the poet; present with his friend; simultaneously present with the poet and absent from him”⁴⁸¹,

The first my thought, the other my desire,
These present-absent with swift motion slide.

XLVIII. A negyvennyolcadik szonett szépen példázza, hogyan alakítja át a fordító az első

---

481 Duncan-Jones, 45

változat szövegét a második változatban.

How careful was I when I took my way,
Each trifle under truest bars to thrust,
That to my use it might unused stay
From hands of falsehood, in sure wards of trust!
But thou, to whom my jewels trifles are,
Most worthy comfort, now my greatest grief,
Thou best of dearest, and mine only care,
Art left the prey of every vulgar thief.
Thee have I not locked up in any chest,
Save where thou art not, though I feel thou art,
Within the gentle closure of my breast,
From whence at pleasure thou mayst come and part,
And even thence thou wilt be stol'n I fear,
For truth proves thievish for a prize so dear.

A szonettben nagyon sok motívum összefut – párhuzamos sorok az angolban például: „thy shadow... like a jewel” (XXVII), „So it is the Time that keeps you as my chest, / Or as the wardrobe which the robe doth hide”; „where, alack, shall Time’s best jewel from Time’s chest lay hid?” (LXV.), a szívcsere szonettek vagy a XLV. szonett. Az ifjú mint ékszer vagy szép ruha – a szép ifjú kilététől függetlenül elég magunk elé idéznünk a reneszánsz főúri férfigportrék pompás kellékeit, hogy megértsük, a vizualitás bűvöletében élő fiatal Shakespeare⁴⁸² miért volt annyira érzékeny a divatra (és ezzel együtt persze saját alacsonyabb társadalmi pozíciójára). A wards-wardrobe-jewels-chest párhuzamot szonetteken át, sőt egészen a CXXVI. szonettig, igen nehéz érzékeltetni.

Szabó Lőrinc első fordításán még érezni Ferenczi („Te, ki mellett lim-lom bármi ékem, / Fő vigaszom s most legfőbb búm nekem”) és Szász Károly hatását („Mily gonddal óvtam, hogyha útra keltem, Hú zár alatt minden csekélyemet”, „Kinél szívemnek drágább gondja nincsen: / Minden silány tolvaj zsákmánya vagy. / Szekrény csupán téged nem zára el”):

Mily gonddal óvtam - útra kelve – hú
zárak alatt minden kis holmimat;
hasznom ne használja tolvaj-kezű
hamisság, - de védje biztos lakat!
De te, ki mellett lim-lom mind e kincs,
legfőbb vigasz! legfőbb kín vagy ma, mert
kinél szívemnek szentebb gondja nincs;

---

482 Szabó T. Anna: *“Festett lakoma”* Ikonológia és műértelmezés, 2002

minden silány tolvaj zsákmányul ejt.
Nem zártalak be más szekrénybe, mint
hol nem vagy, bár úgy érzem, ott lakol;
keblemnek gyöngéd rejtekébe, hol
ki- és bejárhatsz tetszésed szerint.
Félek, kilopnak innen is: ily ár
még a hűségből is tolvajt csinál.

Szabó Lőrinc az első sorban eggyel feljebb emelve rímhelyzetbe hozta Szász Károly „hű” szavát, és nehéz eldönteni, hogy jól vagy rosszul tette-e: jól tette, mert a „hű” szó valóban a vers kulcsszava (ahogy az utolsó sorból is kiderül), viszont az áthajlás, amely a második fordításban is megmaradt az első örökségként, meglehetősen mesterkéltté teszi a verset:

Mily gonddal zárta, útra kelve, hű
Reteszek alá minden holmimat:
Hasznom ne használja tolvajkezű
Hamisság, de védje biztos lakat!
De téged, aki legfőbb bánatom,
Egyetlen gondom, kincsem java vagy,
Vigasz, ki mellett a gyöngy szürke lom,
Rongy zsványok kezére hagytalak.
Semmi szekrénybe nem zártalak el,
Csak ahol nem vagy, bár úgy érzem, ott vagy,
Keblem gyöngéd rejtekébe, amely,
Hogy jöjj-menj, békén nyitódhat-csukódhat;
S félek, onnan is kilopnak: ily ár
Még a hűségből is tolvajt csinál.

Viszonylag keveset változtat a versen: „zár”-ból „retesz” lesz, „silány tolvajból” „rongy zsvány” (érdekes: a „vulgar” szót a XXXVIII. szonett első fordításában fordítja „rongy”-nak – „hogyminden rongy papírról te beszélsz” – talán Shakespeare-drámák fordításából vette, vagy csak a szó rövidsége vonzotta), és ami a legérdekesebb: a „lim-lom”-ból is megtartja a „lom”-ot, öntudatlanul, de ennek érdekében invencióra, betoldásra kényszerül.

LI. Az ötvenegyedik szonett utolsó két sorának a két fordításban eltér az értelmezése:

Lassan jött Tőled, - csupa dac belül -
Hozzád *futok*; csak hagyd rá: és repül!

Mínhogy tőled kelletlen baktatott csak,
Száguldok majd én feléd -- ő kocoghat.

A második értelmezés a valószínűbb az eredeti alapján:

Since from thee going, he went wilful-slow,

Towards thee I'll run, and give him leave to go.

Ám az angol kiadások jegyzetei is erősen megoszlanak ezen a ponton, mert több értelmezés is lehetséges, Stephen Booth például egyik leghosszabb, több oldalas jegyzetét szenteli ennek a szonettnek. Kerrigan szerint is több értelem lehetséges: „In his eager desire the poet will dash home even faster than the horse carrying him (and horses that go *wilful slow* are likely to be leaving their stables and inclined to retrace their tracks with corresponding speed). *Give him leave* suggests a distinctly dismissive 'give him permission' as well as an unreined freedom to gallop; to go playfully contrasted with from thee going in line 13 means 'to walk' as well as 'to move' (*desire* is so swift that it makes the horse's homeward gallop seem a plod”.⁴⁸³

LVI. Az ötvennegyedik szonettben szépen megfigyelhető a pontosítás, akár a szépség kárára is. Az első fordításban Szabó Lőrinc megsokallta az édességet, és a kép kárára „méz”-re cserélte az „édes”-t (ahogy más szonettekben már megtette):

s magába hal; míg az édes virág
édes halála szín-mézet lehell.

A második fordításban már a képhez, a párlathoz ragaszkodott (az első fordításban a „lehell” ellenére erősen jelen van a „rózsaméz” képzete, amely nem parfüm, hanem édesség):

S magába hal. Más az édes virág:
Édes párlatba hal át édesen:

Die to themselves. Sweet roses do not so,
Of their sweet deaths, are sweetest odours made:

Ugyanitt azonban majdnem változatlanul tartja meg az utolsó két sort (csak a kép miatt cseréli ki a „ha halni térsz” félsort „ha elhervadsz”-ra):

S így illatozik majd, gyönyörű gyermek,
Ha elhervadsz, dalomban hű szerelmed.

Az igazán gyönyörű két sor nem is a túl fiatal “gyermek” miatt igényelt volna változtatást (amely valószínűleg George “fiú” jelentésű “Knabe”-jából ered Shakespeare “youth”-jával szemben), hanem az eredeti fontos “truth” szava miatt, amely a második sortól kezdve a vers kulcsszava

---

483 Kerrigan 325-26

(Szabó Lőrincnél először: “nemes, igazi”) a “beauty, beauteous” szóval együtt (Szabó Lőrincnél: “szép”, majd “gyönyörű”). Amint az Helen Vendler pompás elemzéséből kiderül, ez a *Szonettek* egyik legösszetettebb, legnehezebb darabja, mert egyszerre állít és tagad, összefoglal és felvezet, és a szonetten belül is változik a jelentés: “truth can no longer be seen as an additive to beauty. Instead, it is the constitutive essence of the (real) rose, whose visual beauty is now shown to be (in philosophical terms) mere accident rather than substance, show, not essence. ... Truth, now, is definitively separate from the beauty of appearance, but not from a different, still aesthetic, gratification, that which is provided by a sweet (and lasting) odour. Shakespeare will not admit an unaesthetic “truth”; truth itself is always aesthetic.”⁴⁸⁴ A Szabó Lőrinc-féle “hű szerelmed” tehát leszűkíti a vers értelmezési körét az általános esztétikai tapasztalatról a személyes érzelemre. (Itt talán mégis, kivételesen, inkább Szász Károly értelmezésének volt igaza, bár a “lelked” inkább “lényeged” volna: “Így lelked is; ha bájad hervadott: / Dalom leszűri, mint az illatot!”)

And so of you, beauteous and lovely youth,
When that shall vade, by verse distills your truth.

LV. Az ötvenötödik szonettben két helyen is az első fordítás hatása érezhető. A nyolcadik sorban a George- („lebendigen ruf”) vagy Ferenczi-hatásra („élő hír”) készült a „living record” fordítása: „emléked él és élő hír marad” – ebből lesz a második fordításban: „emléked örök híradás marad”. (Az első fordítás jegyzete szerint: „Élő hír: nem halott emlékezés, hagyomány, hanem igazi, eleven élet”⁴⁸⁵).

A szonett talán legszebb sora angolul is, magyarul is a negyedik. Íme az eredeti és a két fordítás:

Than unswept stone, besmeared with sluttish time.

mint szennyes idő-marta vén kövek

Mint vénségmarta, mosatlan kövek.

Izgalmas látni, hogyan lesz a sor még jobb, még erősebb a szavak pusztá variálásával, és az

egyik szó távoli szinonímájával. A sor magyarul legalább olyan sugallatos, mint az első, holott a

⁴⁸⁴ Vendler, 265

⁴⁸⁵ Shakespeare szonettjei (1921) 192

„mosatlan” szó akár zavaró is lehetne, hiszen a sor szabadtéri síremléket sugall, azt pedig az eső is szabadon mossa – sőt, a maratáshoz folyadék kell: esőmosta, esőmarta kövek ezek; (az angol ellenben, legalábbis egyes értelmezők szerint, templomi kép: „The phrase makes good sense as the completion of you shall shine more bright: you makes stone a memorial statue over a tomb; unswept, and the notion of writing contents, suggests a stone set in a dirty church floor, its inscription obliterated by rushes and muddy feet.”)⁴⁸⁶

Összevetésként érdemes megnézni a három előző fordítást is (a „marás” képzelet talán George „leköpött” jelentésű „bespien” szavából ered):

George: Der schmutzige stein von ekler zeit bespien

Győry: Azokra az időtől szenny gyülemlék

Ferenczy: Mint barnult kő kortól mocskolva ád

De a legérdekesebb a tizenharmadik sor utóélete – íme az első és a második fordítás:

Míg újra kelt a Mennyei Zene:

Míg a harsonás angyal föl nem ébreszt

So, till the judgement that yourself arise

Az első fordításváltozat még a zene-imádó korszak terméke, a „judgement”-et is felmagasztosítja (a nagybetű, és az egész hangulat Fitzgerald-hatásról árulkodik); a második fordításban viszont már inkább a saját régi jegyzetének értelmében fordít: „Mennyei Zene: az Angyal trombitája: utolsó ítélet”⁴⁸⁷.

Ugyanebben a szonettben találunk egy rímkényszer-szülte szép, találékonyan találó képet:

„babérod üdezöld” (– a „Föld” rímre); angolul: „your praise shall still find room”.

LVI. Az ötvenhatodik szonettben viszonylag kevés változtatás esik, de a változtatás igen

érdekes. A szonett, amely a szem általi evés (festett lakoma) témáját folytatja⁴⁸⁸, és olyan

párhuzamokra ad alkalmat, mint a „thy edge should blunter be than appetite” – „for blunting the

486 Kerrigan 242

487 Shakespeare szonettjei (1921) 192

488 “Shakespeare költészetének meghatározó képe ez a "festett lakoma", a szem általi evés. Ahogy a kései nagytragédiákban az "oculus cordis" motívuma dominál, a versekben és a korai vígjátékokban magának a tényleges látásnak van szerepe - mégpedig az érzékiség felkeltésében. Amikor az érzékiség uralja a szereplőket, a szem mintha magával a bendővel lenne összekötve.” Szabó T. Anna: *Festett lakoma*, Ikonológia etc.

fine point of seldom pleasure” (LII; Szabó Lőrincnél még világosabb a párhuzam: „éled tompább, mint az éhség” – „hogy ne kopják a ritka gyönyör éle”). A negyedik-nyolcadik sor az eredetiben a szerelem töltekezéséről és elteléséről szól:

So love be thou, although to-day thou fill
Thy hungry eyes, even till they wink with fulness,
To-morrow see again, and do not kill
The spirit of love, with a perpetual dulness: Tégy így Te is! S bár szemed éhe ma
annyira betelt, hogy pillád lebágyad, -
nézz holnap újra: ne ölje meg a
szerelem lelkét örök tompaságod.

A második fordításban eltűnik a találó „betelt” kifejezés, de helyette ott a „tútelítettség”, amely nem a szót, hanem a jelentést fordítja, és az első változat „lebágyad” szavával szemben a gyomorra és szemre egyaránt használható „elnehezül” igét használja:

Tégy így te is; és ha éhes szemed
Ma gyönyörök el is nehezítették,
Holnap nézz újra: így nem öli meg
Szellemed az örök tútelítettség.

LXV. A hatvanötödik szonettben is végigkövethetjük egy gyönyörű, sűrű költői kép geneziséét.

Az első fordítás szecessziós finomkodással, és talán Szász hatására („A gyöngé szépség... Mely, mint virág, egy széltől meghajol”) így szól:

mely, mint szelíd virág, oly gyöngé-halk

A második fordításban a tömörítés csodájának vagyunk tanúi (és belekerül az „action” szó is):

A szépség halk, szíromnyi ereje?

LXVIII. A hatvannyolcadik szonett igen szép fordításának egy kiragadott része talán a legjobb példa arra, hogyan lett a ragyogóan tehetséges, de még gyakorlatlan fordítóból a sűrítés és a nyugodt pontosság mestere (az eredetit ezúttal nem is szükséges idézni):

mikor a holtak fűrtjeit a kéz
- sírok arany jogát! - nem nyírta le
új éltet élni új fön, csenevész
szépségét hogy *más* pótolja vele.

A második fordításban már nincs rímkényszer, alig van áthajlás, olyan remek szavakat használ, mint „gyapjazta”, és az eredeti összes ismétlését megtartja – aligha képzelhetnénk ennél

pontosabb és elegánsabb fordítást:

Mikor halottak arany fűtjeit,
Sírok jogát, kéz nem gyapjazta le,
Hogy második fön éljék második
Életüket, mint mások öröme.

LXXI. A hetvenegyedik szonett viszont azt demonstrálja, hogy hiába jobb a második fordítás, ha a zeneiség egy része kiszökött a szövegből. Az angolban a „Than you shall hear the surly sullen bell” a *Szonettek* egyik legzeneibb sora. Az elsőben Szabó Lőrinc nem fél felékíteni a képet, hogy kongjon-szóljon (sok „o”-val)⁴⁸⁹, a másodikban viszont, bár továbbra is a zeneiség igényével, de mégiscsak kopárabbá teszi:

Csak addig gyászolj - ha meghalok - értem,
míg a zord harang zokogó szavával
elzúgja, hogy távoztam s fölcseréltem
e rút földet rútabb férges lakával.

Hogyha meghalok, ne tovább, ne gyászolj,
Csak míg hallod a zord harang szavát,
Mely széthírleli, hogy e rút világból
Legrútabb férgek közé szöktem át;

LXXIII. Az első fordítás apró döccenőjéből eredeztethető a második fordítás egyik különös képzavara. A fordító ezúttal – ki tudja, miért – semmiképpen nem akarta az eredeti („death-bed”) vagy a többi fordító („totenbett”, „halottas ágyon”, „halálos ágy”) szavait követni, ehelyett a „ravatal” szót használja, amely már az első változatban sem jó ebben a formában, hiszen az eredetiben a halálos ágyon múlik ki, és a ravatal nem sír:

Mi bennem él, oly tűz parázsa ez,
mely ifjúsága hamván leng:sötét
ravatalon, hol gyászos sírja lesz:
az veszi el, mi adta életét!⁴⁹⁰

In me thou seest the glowing of such fire,
That on the ashes of his youth doth lie,
As the death-bed, whereon it must expire,
Consumed with that which it was nourished by.

489 Szabó Lőrinc költői tehetségét mutatja ez is, mert sem Szász („csak míg a gyászharang elhírlé”), sem Ferenczi („Csak a harang míg kong búsan, rekedten”) nem tudják ilyen érzékletesen visszaadni a képet, és George hangutánzási kísérlete is gyengébb („Als du die glocke hörst die gramlich-graus...”)

490 A jegyzetekben, tudományos alaposággal, meg is indokolja a szóválasztást: „Az élet égés, oxidatio: az én életem már olyan tűz, melynek lángja az elégett ifjúság hamván imbolyog. A tűz sötét ravatala: korom és hamu. Az veszi el, mi adta életét: a tűz és a gyúanyag együtt pusztulnak el az égésben.” Szabó 203

Gyanítom, hogy a rímkényszer vezetett ehhez a megoldáshoz – és ezt a csapdát a második fordításban sem tudta elkerülni. Különös, hogy éppen egy (szerintem legalábbis) találó és képszerű, bár nem Shakespeare-i, inkább szecessziós szó, a „lidérclik” okozza az elkerülhetetlen rímkényszert:

Bennem már csak az a kis láng lidérclik,
Mely ifjúsága hamván haldokol,
Mint ravatalon, amelyen kivégzik:
Amiből kelt, vissza abba omol.

A fordító kétszer rontja el a verset ugyanazon a ponton (egyszer a ravatal sír, másszor vesztőhely); mindkétszer elvakította a ragaszkodás egy egyéni szóválasztáshoz.

LXXVIII. Nagy eltérés van a hetvennyolcadik szonett zárócoupletjében is. Az első változat invenciónak tűnik (az általam vizsgált három fordítás-előzményben nem találtam nyomát), és megfelel a fiatal Szabó Lőrinc fény-központú világlátásának:

But thou art all my art, and dost advance
As high as learning, my rude ignorance. Minden művészetem! -: a fény úgy áld,
ahogy oszlatod bennem a homályt!

Az első kiadás jegyzeteiben így magyarázza ezt a képet: „Te, aki Múzsám és egész művészetem vagy, költői tehetségemnek oly mértékben veszed hasznát (úgy áld a belőle kiáradó fény), ahogy tökéletesedik ez a tehetség segítséged által.”⁴⁹¹ Kétségtelen, hogy nemigen lehet jegyzet nélkül megérteni. A második fordítás remek találattal vonja egybe a korábbi értelmezést („fény-homály”) és az eredeti „as high” szavából eredő „ég” képzetét („nehéz-ég”):

Míg nekem mim vagy? Művészetem álma,
Nehéz agyam égjáró tudománya.

LXXXII. A nyolcvankettedik szonett első sora a második fordításban az első fordítás öröksége. Az „ara” szó mai jelentése: „menyasszony, feleség” (ebben az értelemben használja a IX. szonettben is: „Mint árvult ara, gyászol a világ”). *A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára* szerint azonban: „A nyelvtörténeti adatok arra mutatnak, hogy a magyar szó eredetibb kelentése ’leánynak vagy asszonynak (fiatalabb?) férfitestvére’ – talán ebben a régi értelemben

---

491 Szabó 206

használja a szót Szabó Lőrinc is; de bármilyen nőies is az „úr-úrnök”, a nőnemű Múzsának mégis inkább férjeként szerepelhet (hiszen ekkor, akár a Shakespeare-drámákban, teljes lesz a nemi kavarodás, a szerepcsere és a megcsalás ördögi játéka: egy férfiköltő, aki egy szép ifjút szeret, féltékeny rá a nőnemű múzsa miatt – előrevetítve a Fekete Hölgy okozta zűrzavart -, de az ifjú éppen egy másik férfivel csalja meg annak nőnemű múzsája által; de az ifjú is nőies, a költő(k) is, hiszen a költés a Múzsa révén nőies foglalatosság, satöbbi).

Az első fordítás első sora:

Tudom, nem vagy múzsám arája. Olvasd

A jegyzet az „ara” szóban nem talál semmi kivetnivalót: „A költő tudja, hogy barátja nincs esküvel az ő múzsájához kötve... 1. sor. – Nem vagy múzsám arája: mert a megnősülésre biztató sorozat alapján és mert többre becsülte a költőt, mint a nőket, - esetleg azt lehetne hinni, hogy az ifjú a költő múzsájával kelt egybe”. A magyarázat kissé zavaros. A „married” szó, akárcsak George megoldása, a „vermählt”, egyaránt jelent „nöst” és „férjezetet” – de nem világos, hogy az „ara” szóval mit akart visszaadni a fordító. A második fordításban is ugyanez a kép marad meg, csak a nagybetűs Múzsa tovább hangsúlyozza annak női (?) voltát:

Úgy van, nem vagy Múzsám arája: olvasd

LXXXIII. A nyolcvanharmadik szonett 9-14. sorát azért érdemes összevetni, hogy lássuk, hogy néha a második fordításban tűnik el az elsőben még meglevő pontos kép:

This silence for my sin you did impute,
Which shall be most my glory being dumb,
For I impair not beauty being mute,
When others would give life, and bring a tomb.
There lives more life in one of your fair eyes,
Than both your poets can in praise devise.

Az eredetiben nagyon fontos a “sír” képe, amit a korábbi szonettekben is sokszor használt, de ezúttal azt állítja, hogy a többi költő verse, az övével ellentétben⁴⁹², sírt ad, nem életet. Az első fordítás szépen végigvezeti a képet:

E hallgatás, mit bűnként róssz reám,

492 Sőt, itt az ő hallgatásával ellentétben – bár, lehet, hogy ezt csak írásra érti, hisz, mint tudjuk: “O, let my books be then the eloquence / And dumb presagers of my speaking breast”.

e csönd csak diadalom hirdeti;
a Szépet nem rontotta néma szám:
más éltet akar és sírt ad neki
Egy szemedben is több s szebb élet él,
mint amit két költőd dala elér!

A fordító nem fél visszaadni, sőt igazán elegánsan adja vissza, a 13. sor erőltetett képét: „The bizarre hyperbolic isolating of *one of your fair eyes* (since nobody ever wrote an ode to the beloved’s left eye) suggests that ‘devised’ (i.e. ingeniously rhetorical) praise by any poet... will originate in a desire to shine technically, rather than to represent accurately.”⁴⁹³ A második fordításból kimarad ugyan a sír fontos képe, de egy olyan szép képpel gazdagítja a verset, amely inkább a fényes-tükrös-könnyű első fordításba illene. A „szemed fél ege” megemeli a képet, de ugyanakkor kérdésessé is teszi: nem „fél szemed egében”, hanem „szemed fél egében”:

Te bűnömül vetted, hogy nem beszélek,
Pedig épp e csönd lesz fő-glóriám,
Mert mások, éltetve, ölték a szépet,
Mikor én, tétlen, hallgattam csupán.
Több élet él szép szemed fél egében,
Mint amennyi két költőd énekében.

LXXXIV. A nyolcvannegyedik szonettben viszont a második fordítás a pontosabb. Az elsőben ugyanis feleslegesen mozog keresztény témakörben:

Másolja csak, mit az Úr írt beléd
s ne homályosítsa el a derút:

Let him but copy what in you is writ,
Not making worse what nature made so clear,

Az első fordítás 13. sorában a „glória” is szerepel – a második fordításban is szerepel ez a szó; itt viszont elegánsan oldja meg a fenti képet, és a „természet”-et is belecsempészi:

Másolja csak, mi beléd íratott,
S ne rontsa meg természetes derűd:

LXXXV. A pontosítás és ugyanakkor a költői összevonás példája a nyolcvanötödik szonett két zárósora – a második fordításban, bár a szóválasztás inkább a fordítót jellemzi, mint az eredetit, de sikerül megtartania az utolsó sor belső ellentétét:

Másban zengő, szép szavakat keress:

---

493 Vandler, 369

engem néma s hű lelke mért szeress!

Másnak, hogy kedveld, zengő szava érdem,
Nekem igaz, gondolathalk beszédem.

Then others, for the breath of words respect,
Me for my dumb thoughts, speaking in effect.

LXXXVI. A nyolcvanhatodik szonettben a “gondolathalk”-hoz hasonló találó szót lelünk:

“vitorlaröptű dala”. A remek összevonást, amely az elsőben még kötőjellel szerepel, nemcsak az angol ihlette, hanem a német (“Tat dies sein prächtig segelnd grosses lied”) és a Győry-féle magyar szöveg is (“Az ő dalának büszke szárnyalása”). A zárósort azonban teljesen átírta, de úgy, hogy az értelem mégis nagyjából ugyanaz maradt:

Tetszésed füzi sorba sorait;
ez lopja el dalom, ez betegít

Az értelmezés a jegyzetben is kétféle – de már nem az angolra, hanem a magyarra vonatkozik:

„Tetszésedtől kísérve írta verseit; vagy: tetszenek a versei és összegyűjtöd őket.”

A második fordítás egyértelműsít, és ennek érdekében az utolsó sorban egy majdnem-tautológiára is hajlandó:

Hogy verse oly visszhangot vert szívedben,
Az halkított, az némított el engem.

But when your countenance filled up his line,
Then lacked I matter, that enfeebled mine.

Az angol jegyzetírók ezen a ponton egyáltalán nem egyértelműek: van, aki szerint: „The young man’s countenance provided subject-matter for, and (like plaster filling cracks in a badly made wall) repaired deficiencies in the rival’s verse”⁴⁹⁴, más viszont azt mondja: „your countenance: your face; your favourable regard... resuming the sailing imagery... a favourable breath which ‘fills’ the sails of his project.”⁴⁹⁵

XC. A kilencvenedik szonett érdekessége, hogy mindkét fordításban igen szép, de az elsőben még érződik Szász Károly hatása („utó-csapást”, „bú utó-hada” mondja Szász), a másodikban viszont a „cinkos” a „hóhér” és a „hátvéd” szavak invenciójával a kép inkább Szabó Lőrincé

---

494 Kerrigan 283

495 Duncan-Jones, 283

lesz, mintsem Shakespeare-é.

Alázz meg! sorsom gúnyját sokszorozd:
de ne légy utócsapás, harca hunytán!
Ne hozz, ha búm csitul és szívem ép lesz,
a Gond utóhadával újra romlást;

Balsors cinkosa, fejem ma taposd,
S ne jövendő hóhéraim között:
Lebírt fájdalom hátvédje, az élre
Ne akkor törj, ha már győzöm a gyászt;

join with the spite of fortune, make me bow,
And do not drop in for an after-loss:
Ah do not, when my heart hath 'scaped this sorrow,
Come in the rearward of a conquered woe,

XCIV. A kilencvennegyik szonett második változata a fordítói merészséget tanúsítja, ahogy egy az eredetihez hasonlóan frappáns befejezés miatt invencióhoz folyamodik – és nem rontja el a képi egységet (a mézből tényleg lehet ecetet készíteni):

Édes mézet ecetté ront a kontár;
Rothadt lilium büdösebb a gyomnál.

Ráadásul így a saját fordításán belül teremti meg az összefüggéseket, az előző szonett ugyanis azzal a szókapcsolattal végződött, hogy “mézizű húség”. Az első változatban még jobban ragaszkodott az eredetihez, de kihagyta a tizenharmadik sorból a lényegét:

Az édes fanyar lesz; - rothadni hullván
liliom fojtóbb szagú, mint a burján!

For sweetest things turn sourest by their deeds,
Lilies that fester, smell far worse than weeds.

XCVII. A kilencvenhetedik szonett második fordításában lefaragja ugyan az első sorok szecessziós túldíszítettségét, költői szépséggel és szabadsággal oldva meg a feladatot:

Tél volt, rideg tél, Tőled távol élnem,
ki a futó év édes éke vagy!
Hogy fáztam-áztam vak, fekete éjben!
Köröttem zúz, december átka, fagy!

De komor tél volt tőled távol élnem,
Ki a futó év boldogsága vagy!
Hogy dideregtem, nappal is sötétben,
A vén December tar ege alatt!

Ugyanakkor, igen szerencsés módon, megtartja a zárósorok hasonlóan túldíszített, Tóth Árpados sorait, amelyek fordítása méltó az eredetihez:

ha dalol is, csak búsan; s a haló lomb
sápad, telet sejt, és borzongva bólong.

Vagy ha szól is, oly bús, hogy a haló lomb
Sápad, telet sejt és borzongva bólong

XXCIX. A kilencvenkilencedik szonettben egy szép költői kép születésének lehetünk tanúi:

1921:A rózsák tövisen szorongtak: *ez*

The roses fearfully on thorns did stand,

Ez az első fordítás még magán viseli George („Und manche rose bang am dorne stand” – „bang”: „félős, aggódó, szorongó”) és Ferenczi megoldását („A rózsák tüskén félve álltak ott”).

A második fordítás úgy oldja meg a zavaró áthajlás („*ez/ égő szégyen*”) elkerülését, hogy betold egy szót, amely még meggyőzőbbé teszi a képet, de voltaképp tautologikus:

A riadt rózsák tüskéken szorongtak,
Ez szégyenpír, az fehér réműlet:

CVI. A százhatodik szonettben a második fordítás sikerült gyengébben, és az első a pontosabb:

S rólad, te, előzetes látomás,
És mert csak sejtő szem idézhetett,
Dicsőítésed nem teljes varázs.

Dicséretük csak jóslat távoli
korban megsejtve s festve képedet,
s mert csak látnok-szem látott: zengeni
erejük gyöngé volt értékedet;

So all their praises are but prophecies
Of this our time, all you prefiguring,
And for they looked but with divining eyes,
They had not skill enough your worth to sing:

CIX. A százkilencedik szonett zárósorait érdemes egybevetni. Az első fordításban (talán George földies „Erdenball”-jának a hatására) a fordító még nem tekint túl a világ határain, és megkerüli a birtokos raggal ellátott, a magyarban népieskedőnek hangzó Rózsát:

Nélküled üres nekem a világ;
s mindenem Te vagy benne, szép virág!

A második versben nem fél a Vörösmarty- és a népdal-remineszcenciáktól:

Semmi nélküled e nagy egyetem,
Rózsám; s ha benne: te vagy mindenem.

For nothing this wide universe I call,
Save thou my rose, in it thou art my all.

CX. A pontosításra példa a száztizedik szonett. A második sor az első fordításban túldíszíti az eredeti képet „made myself a motley to the view” („fool in appearance; and since *motley* worn by fools was particoloured, there is also a suggestion of visible fickleness”⁴⁹⁶):

voltam bohós, sallangos, tarka-rút;

A „bohós” szót a második kiadásban is megtartja, pedig a jegyzetben (amit a szonettek nyomdába adása után írt), már azt írja: „*Voltam bohóc*: Lehet, hogy Shakespeare bohóc- vagy bolond-szerepet is játszott; de valószínűbb, hogy e szonett első hat sorában fölsorolt tévedések miatt ’játszotta a bolondot’”. Ennek értelmében másodszer így fordít:

Játszottam rongy bohóc-szerepemet,

Tanulságos az is, ahogy a korai fordítás egzaltációjából fegyelmezetten lefarag – a jelzőket elhagyja, a gyönyör (itt szexuális konnotációt keltő) emelkedettségét is elhagyja, a két felkiáltással együtt :

Mind messze már ... S most vedd, ami örök:
nem köszörülöm vágyam több hiú
próbára: Te örködsz szívem fölött,
rég, hű barát, isteni fiú!
Urunk után Te, legtisztább Öröm
fogadj kebledre, legfőbb Gyönyöröm!

Míndez múlt már. S örökre esküszöm:
Régi barátot próbálni soha
Étvágyam új próbákra nem üzöm,
Terád vágyom csak, szerelem ura.
Üdvözülj hát, Isten után egem,
Legtisztább, legszeretőbb kebleden.

CXIII. Ahogy a megelőző, száztizenkettedik szonett zárlatát is különbözőképpen egészítik ki a szerkesztők, a száztizenharmadik coupletje is kérdéses⁴⁹⁷. Szabó Lőrinc itt éppen Stefan George

---

496 Duncan-Jones, 330

497 Csak két példa: Kerrigan így egészíti ki: “My most true mind thus mak’th mine eye untrue”; Duncan-Jones szerint viszont: “My most true mind does maketh mine untrue”.

fordítása ellenében fogad el egy megoldást: George elfogadja az utolsó sor „eye” kiegészítését („Aug”), Szabó Lőrinc viszont enélkül a kiegészítés nélkül is képes értelmet adni a képnek – ahogy a jegyzete mondja: „Szellemem: lelkem, mely szememet helyettesíti (t.i. szemem lelkembe visszahult; 1. sor.), mindenütt téged mutat s ezáltal máshová is vezeti szerelmemet. Szóval a túlságos hűségtől vagyok hűtlen hozzád.” Nézzük a sor történetét:

1921: Veled telítve másra képtelen:

így tesz hűtlenné túl-hű szellemem.

Ez a két sor Győry Vilmos kissé egyenetlen fordítását simítja ki, teszi használhatóvá:

S így, telve veled, többre képtelen,
Lelkem, mely oly hű, lesz hűségtelen.

A második fordításban az előző fordítás két sorát teszi még szebbé:

Csordultig veled, többre képtelen:
így tesz hűtlenné túl-hű szellemem.

CXIV. A száztizennegyedik szonettben egy sor történetére érdemes leginkább odafigyelni. A nyolcadik sor angolul (a szemről van szó):

As fast as objects to his beams assemble.

Az első fordításban lefordította ugyan pontosan a képet, de jegyzetei tanúsága szerint nem volt tisztában azzal a reneszánsz optikai elmélettel, hogy a szemből sugár fakad: „mihelyt a tárgyak e bűvész (a szem) látkörébe jutnak”⁴⁹⁸:

mihelyt a tárgyak sugarát elérik?

A második fordításban egy jellegzetesen Szabó Lőrinc-i, egzisztencialista képpel oldja meg ugyanezt:

Ha fényét érik a lét tárgyai?

CXV. A száztizenötödik szonett második fordításában egy meglehetősen merész költői licenciát találunk, amely némileg képszerű ugyan, de meglehetősen kilóg a szonettből:

Mikor a férc is acél volt s a kétes
Holnapért megkoronáztam a mát?

---

498 Shakespeare (1921) 230

A “férc” szó talán a fordításban korábban előforduló “érc” szó miatt került bele a versbe (vagy az első fordításban használt “perc” igézetében). Az eredeti azonban sokkal fogalmibban gondolkodik:

When I was certain o'er uncertainty,
Crowning the present, doubting of the rest?

Ebben az esetben az első fordítás a könnyedebb, pontosabb és elegánsabb:

- Bizonytalanból biztos célba értem:
kétes a jövő, - koronát a percnak!

CXIX. A száztizenkilencedik szonettben három ponton érdemes összehasonlítani a két fordítást:

A második sor alkímista képének már megvolt az előzménye a desztilláló- és lombikversekben a legelső ciklusban, ennek a kifordítása ez a kép – de Szabó Lőrinc első fordítása ezt nem veszi észre: a sor erős, de a kép elvész:

gyilkos italt pokoli poharakban;
Distilled from limbecks foul as hell within,

A második fordításban megtartja a desztillálás képzetét, de ismét elveszti az oly fontos “lombik”-ot.

Belül pokolszenny csövek párlatát,

A hetedik-nyolcadik sor első fordítása nagyon kifejező:

Mi úzte szemem úzni tétova
útvesztőkön örült lázképeket?!

How have mine eyes out of their spheres been fitted
In the distraction of this madding fever!

A második fordítás is jó, de a “szemcsavarás” képe (bár az eredeti is ijesztő kép) kicsit talán sok:

Ez az örült láz milyen képtelen
Tévtakra csavarta szememet!

Az utolsó előtti sort pedig csak azért érdemes idézni, hogy lássuk, hogyan lesz egy szecessziós, lankadt sorból egy igazi naturalista kép:

Megtértem; s a sok balga bú után
So I return rebuked to my content,
Megtérek hát, bukva s elégedetten,

CXXIII. A százhuszonharmadik szonett tizenkettedik sora érdekesen különbözik a két fordításban: emelve-sújtva gyors kezed szerint - „Made more or less by thy continual haste”. Mint már azt korábban is tapasztalhattuk, Szabó Lőrincet némileg zavarta az idő ikonológiai megjelenítése. A “haste” inkább futásra vonatkozik, de az első fordításban “keze” van az Időnek, a következőben szárnya (ráadásul röptével sújt-emel): „S mindent folytonos röptöd sújt s emel.”

CXXIV. A százhuszonnegyedik szonett értelmezésében alapvető eltérés van az első és a második fordítás között. Az első kiadás jegyzete így magyarázza a verset és az értelmezést: “A költő barátja nincs alávetve az Udvar és az Állam változásainak. A fordító az első sorban előforduló “love”- szerelem szót nem in abstracto értelmezte, hanem in concreto; hiszen “szerelmem” annyit is jelent, hogy ’szerelmesem’. Ezáltal a szonett politikai képei is érthetőbbé válnak.”⁴⁹⁹. Szabó Lőrinc itt nem veszi észre, hogy a szonett szoros összefüggésben áll a száztizenhatodikkal, és voltaképpen ugyanazt a témát variálja. Jegyzetének hosszú, ad hominem érvelése egyedül a Southampton-teóriára alapozva magyarázza a verset – ez nem is lenne baj, ha a versben is a kétértelmű “szerelmem” szót használná, de ő megszólítást alkalmaz, ahogy jegyzetében is magyarázza: “A love fent említett felfogása, t.i.. hogy a költő nem saját érzelmét, hanem barátját szólítja meg, természetszerűleg magával hozta a 3. személy helyett a 2. személy használatát.” Ezt a választását (amiben, gyanúm szerint, a jegyzetek írásának idejére már kételkedni kezdett, ezért a folytonos magyarázkodás) később még egyszer megindokolja: “az Állam gondolata kövekezetesen végigvonul az egész szonetten s ez is a fordító értelmezését igazolja.” Az értelmezést valószínűleg az angol első két sora indította el, ahol gyerekekről és apákról van szó; azzal, hogy Szabó Lőrinc “Udvar”-nak fordította a “state”-et, meghatározta a megközelítést:

A sors, - ha csak az Udvar fia volnál -
korcs árvaként lesújthatna megint;
a kor kegye s a kor dühe szerint
virág lennél, ha ápol, s gyom, ha gyomlál.

A második fordítás már megváltoztatja az értelmezést: a „love” immár „szerelmem” – ez már

---

499 Shakespeare szonettje (1921) 237

valóban kétértelmű:

Ha szerelmem érdek gyermeke volna,
Apátlaníthatnák, Szerencse korcsát;
Perc kegyére s Perc dühére hajolna,
S gyom vagy virág: más intézné a sorsát.

A zárósorok értelmezése is eltér – de ez nem is csoda, mert az eredetit is: „Which die for goodness, who have lived for crime” többféleképpen értelmezik: “The fools of Time only espouse goodness when circumstances make it politic; after living lives of immoral pragmatism they repent on their deathbeds in the hope of getting to heaven; or they die as martyrs after committing criminal, perhaps terrorist acts; or they denounce their own crimes before dying, possibly on the scaffold”⁵⁰⁰

Szabó Lőrinc jegyzetében nem utal halálra, csak rendszerváltozásra, de értelmezése nem túl valószínű: “A közlemúlt politikusai a bűn-nek éltek, vagyis Erzsébet átkos uralmát támogatták, de a jó-ba belebuktak, vagyis Jakab alatt elestek a hivataluktól”⁵⁰¹, de a magyar fordítás, bár leegyszerűsíti az eredetit, frappáns és elegáns:

bűnnek éltek s a jóba belebuktak.

Ez a sor Győry („Kik bűnnek éltek s jóra térve buktak”) és Ferenczi („Kik bűnnek éltek s halnak mint a szentek”) módszerét követve logikusan felcseréli a sorrendet: előbb az élet, aztán a halál.

A második fordítás azonban az eredetihez hasonlóan megfordítja a sorrendet, és így nyugtalanítóan nehézé teszi (akár az eredeti), különösen a kötőszó miatt (ellentétet várnánk):

Ki jóért halt, s míg élt, bűn volt a gondja.

CXXV. A százhuszonötödik szonett tizenkettedik sorában van egy kifejezés, amely George németje (“doppelhingab”) alapján fordít “kettős cseré”-nek mindkét fordításban: “engem érted: ez a kettős csere”; “s kettős cserével érted engem ad”. A szókapcsolat logikailag zavaró; az eredeti “mutual rendering” kevésbé megtévesztő.

CXXVI. A százhuszonhatodik szonettben is van egy kifejezés, amely mindkét magyar

fordításban ismétlődik, de nem pontosan azt adja vissza, amit az eredeti mond: “Más fogy, Te

500 Kerrigan 348

501 Shakespeare szonettjei (1921) 238

nőssz”, “nőttél, más fogyott” – az eredeti “Who hast by waning grown” sokkal többet mond ennél, paradoxona azt ismétli kicsiben, amit a szonettek egésze sugall: ami fogy, nőni fog, a tenger földdé lesz, a föld tengerré, a természet ad és vesz, az idő vesz és visszaad, a gabona meghal és újra nő (ahogy azt számos párhuzam mutatja, de főleg a LXIV. szonett képe: “Increasing store with loss and loss with store”). Győry Vilmos Holdra utaló képe sokkal erősebben adja vissza ezt a paradoxont: “Ki a fogyás által nevelkedel”. Szabó Lőrinc költői gondolkodása nem a paradoxonokra, inkább az ellenétekre fogékony: a “dialogikus költői paradigma” (Kabdebó Lóránt) mestere örökös harcban áll önmagával és a világgal.⁵⁰² A Shakespeare-féle reneszánsz paradoxonban⁵⁰³ viszont, ha összebékülni nem is tud, de legalább szimbiózisban megfér egymással a Kettő és az Egy. Szabó Lőrinc fordítása mintha nem is erre a szonettre vonatkozna, hanem a tizenkettedik szonett képére utalna vissza, csak ellenkező előjellel: “And die as fast as they see others grow”, (“meghal, - új hajtást látva nőni föl!” az első fordításban, és “S hal, oly gyorsan, ahogy mást nőni lát”) – így is benne marad tehát a *Szonettek* kontextusában.

CXXXI. A százharmincegyedik szonettben a kissé gunyoros „groan” helyére a szentimentálisabb első fordításban „ezernyi könnyem ég” kerül – a második fordításban is „könnyek, sóhajok sírják” áll.

CXXXII. A százharminckettedik szonett első változatában (az eredeti egy kérdőjellel és egy felkiáltójellel szemben) öt felkiáltójel és egy kérdőjellel kombinált felkiáltójel áll. A szonett témája a szerelmi háromszög, és Szabó Lőrinc ezúttal személyes érintettsége okán (lásd a részleteket a vonatkozó fejezetben) ennyire feldúlt; a második fordításban már csak egy feéoloáltójel és két jámbor kérdőjel van.

CXXXVII. A százharminchetedik szonett zárósoraiban az eredetiben fontos szerepet kap a

---

502 Épp azért érdeklődött annyira a keleti filozófiák iránt, akik kimondható, tényszerű paradoxonokba zárták a lázongó ellentéteket: “Nevetve cáfolsz, hogy cáfolva hidd el,/ amin nevensz; / igaz egész csak ellentéteiddel / együtt lehetsz. // Egész életed leplez és leleplez,/ de odajut,/ odafut mégis, lassan, így, szivedhez /az Igaz Út.” (*Tao Te King*)

503 A témáról bővebben lásd Rosalie Colie izgalmas, részletes és gondolatébresztő könyvét a reneszánsz paradoxonokról (szó esik benne olyan Shakespeare-paradoxonokról is, mint “Nothing is/ but what is not” és “I am not what I am”): Rosalie L. Colie: *Paradoxia Epidemica: The Renaissance Tradition of Paradox*, 1966

“plague” szó, amely nemcsak a nő személyére utal, hanem arra is, hogy a nő esetleg nemi betegséget terjeszt (erre utal a későbbi szonettekben: “fever”, “disease”). Nehéz meghatározni azt is, hogy a tizenharmadik sor elvi igazságra vonatkozik-e, vagy az igaz asszonyokra:

In things right true my heart and eyes have erred,
And to this false plague are they now transferred.

Az első fordításban Szabó Lőrinc felismerte a kétértelműséget (a tizenharmadik sor mindkét módon értelmezhető), a tizennegyedik sorban pedig megtartja a “ragály” képét is:

Igazban tévedett szívem s szemem, -
ezért veri ragályos gyöttelelem.

A második fordításban, a realista-logikus érett Szabó Lőrinc szellemében egyértelműsít, és hiába szerepel a mondatban a betegség (“betege”), az eredeti képzet mégis szinte eltűnik belőle:

Szív s szem a legkülönbet vélte másnak,
Ezért betege most a torzításnak.

Ugyanebben a fordításból már korábban is eltűnt a sötét nőiség igézete az olyan szavak által, mint “fő-jó” (“best”) és “fő-hamisság” (“worst”), vagy a “pimasz” (az angolban nincs megfelelője) – ezek inkább férfiasan kemény képek, semmint nőiesek (vessük csak össze a második fordítás kopogós negyedik sorát: “S a fő-jó neki mégis fő-hamisság” az első fordítás boszorkányos megoldásával: “és áldást mégis átokból idéz”!)

CXXXIX. Izgalmas látni, hogy a *Szonettek* vége felé a második fordításban hogyan kezd egyre egységesebbnek látni Szabó Lőrinc Shakespeare képeit – olyannyira, hogy egyszer-egyszer még meg is tetézi őket. Ahogy a százharminchetedik szonettben mindvégig megtartja a tengerészeti hasonlatokat, úgy itt a hadászati hasonlatot teszi még képszerűbbé és konkrétabbá, akár a pontosság árán is. Az eredeti szonett a szemek és nyelvek gyilkos hatalmát emlegetve nem beszél konkrét fegyverekről, ahogy az első fordításváltozat sem; a másodikban azonban már „tőr” van és „páncél”:

ha a nyelved tőr, szemedet ne forgasd
...mert kacérul sebzél, ha rozoga
páncélomon át szívembe hasítász

CXXI. A százhuszonegyedik szonettnek van egy képe, amelynek nem könnyű megtalálni az

eredetét, mert sem az eredetiben, sem a többi mintául használt fordításban nincs nyoma. A kép kis változtatással ugyanaz mindkét fordításban – most az elsőt idézem:

Vagyok aki vagyok! - S kik beletörték
nyíluk bünőmbé: magukról ítélték;

Ez a jó és eredeti kép nem szerepel az eredetiben:

No, I am that I am, and they that level
At my abuses, reckon up their own,

A képnek én három forrását vélem felfedezni. Az első a CXX. szonett egyik képe, Ferenczi fordításában: “E szív nagy búsebe mi mély lehet” (“My deepest sense how true sorrow hits”) – ebből, és az angol “hits” szóból lesz Szabó Lőrincnél: “a bánat mily durva nyíl!”; a másik az erediben is meglevő “célozgatás” képe, amely ide is behozta az előző szonettből a “célzást” és a “nyilat”; a harmadik, de ez már valószínűtlenebb, George “gebogen” (“görbe”) szava a német fordítás következő sorában – a “Bogen” ugyanis “íj”-at jelent, és ez is ebben az asszociációs körben mozog. Ráadásul a tizenkettedik sorban is meghagyja az eredeti (már akkor is kopottnak számító) nyilazó képét is, és ettől a magyar szöveg kissé túlszűfolt lesz:

hogy haragja mást nyilazzon tele

CXL. A száznegyvenedik szonettben arra találunk példát, hogy a másodikban javítja magyaros hangzásúvá az első fordítás tapadását:

Be wise as thou art cruel, do not *press*
My tongue-tied patience with too much disdain:

Amily kegyetlen, oly bölcs légy: ne *nyomd*
túl nagy dühvel szótlan türelmemet

Okosan légy kegyetlen, s túlgörömba
Gúnnyal ne *síjtsd* néma türelmemet,

CXLI. Néhány szót megérdemel a száznegyvenegyedik szonett nyolcadik sorának összevetése is, mert szépen demonstrálja a fordító személyes tapasztalatainak és életkorának hatását a fordítás szövegére. Az első fordításban ugyanis a „to be invited ... to any sensual feast with thee alone” sort még a nők után futó kamasz sóvár hangján fordítja le:

... s érzés, orr s nyelv idege

titkos test-lakomát nem könyörög.

A betoldott „titkos” és „könyörög” szó különösen árulkodó a magát csúnyának tartó fiatal költő tollából – és az is, hogy a szükségesnek tartja megjegyzetelni, hogy „Test lakomát: sexualis (sic!) kielégülést”⁵⁰⁴. A befutott, felnőtt költő – aki még „les”, de akit már „hínak” – már nemcsak az angolhoz ragaszkodás miatt magabiztosabb:

... s orr és nyelv nem lesi, hogy
érzéki lakomára csak te hídd.

CXLII. A százötvenkettedik szonettben az első fordítás grammatikai nehézkessége öröklődik át a második fordításba is, sőt, voltaképpen még bonyolultab lesz. Az eredeti párhuzamos szerkezeteket használ, ehhez áll közel az első fordítás megoldása, amely egy inverzió árán, de megszabadul a fölösleges vonatkozó szerkezetek ballasztjától:

ki tört kevesebb esküt: te vagy én,
más ágya kincsét fosztva kamatától?
Joggal szeretlek, mint te akiket
szemmel úgy hívsz, mint téged üzlek én;
ültesd be nyiló részvétellel szíved
s száncsalomra lesz remény.
Ha bírní vágysz majd, mit most tilt szíved:
talán saját példád tagadja meg!

A jegyzet tanúsága szerint Szabó Lőrinc észrevette a jogi konnotációkat (bonds, revenue, rent), de fiatalos hevületében kissé nevetségesnek is találja a szonett rettentő körömfönt körülírásait: „Robb'd others' beds' revenues of their rents: arra mutat, hogy a nőnek házas férfiakkal is volt viszonya. – E kifejezés a házasságot mint törvényes ágyak kincsét, mint tőkét fogja fel; ebből a tőkéből, a házasok jogos, állandó szerelmi érintkezéséből a nő elrabolt egyes, apróbb részleteket, egyesüléseket, vagyis a kamatokat.” És hirtelen hozzáteszi: „Szóval házasságtörésről van szó.”⁵⁰⁵ Az utolsó két sor azonban nem érthető a fordításban, pedig a jegyzet tisztán és világosan fogalmaz (bár az eredeti inkább a részvételre vonatkozik): „Ha majd te fogsz valakit kívánni, ha majd te szeretnél legyőzni egy olyan hideg, elutasító szerelmet, mint a tied irántam -: talán ép arra való hivatkozással fogják megtagadni, hogy te se sajnáltál meg engemet.”⁵⁰⁶

504 Shakespeare szonettjei (1921) 252.

505 Shakespeare szonettjei (1921) 253

506 Shakespeare szonettjei (1921) 253

A második fordításban éppen az utolsó két sor világos és érthető, akár az előbb idézett jegyzet – korábban azonban, a hetedik-nyolcadik sorban, tán épp az első változat laza kihagyásait ellensúlyozandó, az érthetlenségig bonyolódik a kép („pecsét”, „élődsi”, „ágy-kincs”), és később is zavaró az utánvetett feltételes mód („ha nagy lesz”):

(A te ajkadról, mely...)
volt szívek hamis frigyein pecsét
S kamat-élődsi mások ágya-kincsén.
Legyen jogos úgy vágyom rád, ahogy
Vágyad, mint szemem téged, másokat les,
Ültess irgalmat a szívedbe, hogy
Irgalmat kapjon irgalmad, ha nagy lesz.
Kérhetsz még olyat, mit ma te nem adsz meg,
S akkor tán a saját példád tagad meg.

CXLIII. A száznegyvenharmadik szonettben már az első változatban is sok az áthajlás – azonban ennek a szonettnek kivételesen többletet is ad Szabó Lőrinc rendszeresen használt megoldása, hiszen az egész versen át tartó hasonlat éppen a megállás nélküli üldözésről szól, így a gazdasszony és gyermeke is sorról sorra szaladnak végig a versen. Érdekes az is, hogyan szabadul meg attól, hogy Győry-hatásra („csibiske”) megnevezze a „feathered creature”-t („egy csibéjét”), hiszen a szó egyszerre utal a házi szárnyasra és a tollakkal ékes kalpagú ifjakra, akiket a megszólított Fekete Hölgy – meglehetősen nevetségesen – üldöz. A második fordításban azonban kissé elveti a sulykot azzal a megoldással, hogy „mondd, hogy anyám vagy”, hiszen a „play the mother’s part” az eredetiben nem áll többől, mint a „kiss me, be kind” csókjaiból.

CLIII. A százötvenharmadik szonett utolsó két sorát érdemes összevetni. Az első változat még (némileg Szász fordításának a hatását mutatva) kihagyja Cupidót:

Hiába!... Fürdő, mely segítene,
egy van – hol a láng gyúlt –: úrnóm szeme!

Apró érdekesség, de érdemes megjegyezni, hogy a tizenharmadik sorba George fordításából került be a sóhajnyi szünetet jelző három pont:

Ich fand kein heil... das bad das für mich tauge

A második változatban a megoldás elegánsabb lesz, és igen költői: a „tűzkút” leleményével nemcsak még mitizáltabbá teszi a szöveget, de egyben össze is foglalja az egész verset, még az

angolnál is jobban, és egyben felvezeti a zárószonett coupletjét is:

De jaj: fürdő, mely engem hűtene,
Csak az új tűz kútja, úrnóm szeme.

But found no cure, the bath for my help lies,
Where Cupid got new fire; my mistress' eyes.

CLIV. A százötvennegyedik szonett, a második fordítás helyenként vaskosabb hangjának szellemében, a két zárószonett kétértelmű hangját is megtartja („brand torch. A standard piece of equipment for Cupid, representing passion. With an obvious phallic implication.”⁵⁰⁷):

... s lánykezével a legszebb
megragadta a tüzet...

Az első fordításban még az ártatlan „elrabolta a fáklyát” szerepelt – és nem is csoda, mert a jegyzet szerint Szabó Lőrinc számára ekkor a két zárószonett nem egyéb, mint „Két gáláns vers, igazi renaissance-stílusban.”⁵⁰⁸

Az utolsó hat sort összehasonlítva láthatjuk, hogy itt nem sokat javított – a „habjait – rabja itt” rímnek másodsorra sem bírt ellenállni, de mivel csak az előző szonettből derül ki, hogy a vers beszélője is a gyógyfürdőbe ment, ebből a versből a második fordításban zavaróan hiányzik a gyógyulás-keresés (bár azt nem csodálhatjuk, hogy Szabó Lőrinc meg sem próbálkozott a szerkezet visszaadásával: „Came *there* for cure, and *this* by *that* I prove”):

Aztán hideg forrásba dobta; - és
örök láng lepte annak habjait:
csodafürdő, betegnek üdülés
azóta vize ... Úrnóm rabja, itt
vagyok - enyhülést várva - intelemnek:
A vágy vizet gyújt, víz nem olt szerelmet!

Majd tüzet hűs forrásba dobta; és
Örök hév lepte annak habjait:
Csodafürdő, betegnek üdülés
Vize ma is; de, úrnóm rabja, itt
Én csak tovább gyötrődöm, intelemnek:
A vágy vizet fűt, víz nem hűt szerelmet.

Az „itt vagyok... intelemnek”-ből lett a különösen hangzó „gyötrődöm, intelemnek”: ez a

„gyötrődés” jellegzetesen Szabó Lőrinc-i szó és lélekállapot – és éppen ebből kiindulva

---

507 Kerrigan 387

508 Shakespeare szonettjei (1921), 259

lehetséges a szonettek továbbgondolása: az olvasó is „tovább gyötrődik”. Az eredeti, mintegy a bibliai *Énekek Éneke* parafrázisaképpen (magyarul, 8.6.-7.: „mert erős a szeretet, mint a halál, / kemény, mint a sír, a buzgó szerelem; / lángjai tűznek lángjai, az Úrnak lángjai. / Sok vizek el nem olthatnák e szeretetet: / a folyóvizek sem borithatnák azt el”) bizonyítékot szolgáltat, példát ad és lezár egy egész ciklust; ám az örökösen békétlen Szabó Lőrinc fordítása a szonettek folytatására készlet – mint ahogy Jékely Zoltán meg is írta „Tovább gyötrődöm...” címmel – a 155 szonettet.

11 Az asszociációk szabadsága: verselemzések

11.1 Bevezetés

Coleridge megvizsgálta a költőiség mibenlétét Shakespeare's *Venus and Adonis* és *The Rape Lucrece* című költeményében, és ennek alapján felállította a jó vers négy feltételét. Az első a hangzás gazdagsága: "delight and richness of sound"; a második a költői távolságtartás igénye (bár a leíró költeményekre vonatkozik ez, nem árt felidézni Babits sejtelmét a *Szonettekkel* kapcsolatban): "the choice of subjects very remote from the private interest and circumstances of the writer himself"⁵⁰⁹; a harmadik a mű képi egysége, a képek eredetisége: "proofs of original genius ... modified by a predominant passion"; a jó kép képes magába foglalni számtalan asszociációt: (they) "have the effect of reducing multitude to unity or succession to an instant"⁵¹⁰; a jó vers negyedik jellemzője pedig a mélység és az energia: "DEPTH, and ENERGY of THOUGHT"⁵¹¹. Coleridge megállapítja, hogy csak a drámákban egyenlítődnek ki az erőviszonyok az ihlet és az értelem között: "In Shakespeare's *poems* the creative power and the intellectual energy wrestle as in a war embrace"⁵¹².

A Shakespeare-szonettek, mint minden igazán jó vers, nem parafrázálhatók⁵¹³ (ezért is tűnik meglehetősen vakmerő vállalkozásnak az, ahogy Szabó Lőrinc az első fordítás jegyzeteiben egy-két mondatban minden szonettet összefoglal) – túl sok bennük a többértelműség, a nyelvi szövet nagyon sűrű. George Steiner javaslatát kell elfogadnunk tehát,

---

509The continuation of this quotation is also worth of interest: "At least I have found, that where the subject is taken immediately from the author's personal sensations and experiences, the excellence of a particular poem is but an equivocal mark, and often a fallacious pledge, of genuine poetic power." Coleridge in I.A.Richards ed.: *The Portable Coleridge*, 527

510I.A. Richards.529

511"No man was ever yet a great poet, without being at the same time a profound philosopher. For poetry is the blossom and the fragrant of all human knowledge, human thoughts, human passions, emotions, language." I. A. Richards.532

512I. A. Richards. 532

513 " Often Shakespeare's use of language is such that a reader can make no paraphrase that both follows the syntax of the lines and says what he knows the lines mean. One can almost always make a general paraphrase of a Shakespeare sonnet and give a satisfactory gloss for any particular word in it, but if one puts together a new sentence replacing Shakespeare's words with their glosses, one will often get a sentence that makes no sense at all." Booth, 145

aki a parafrázis és a szó szerinti fordítás helyett nem lineáris olvasatot, hanem „teljes hallgatást”, odaadó figyelmet kíván, hogy megértsük a jelentés totalitását.⁵¹⁴ A Shakespeare-sonettek olvasója és fordítója ilyen odaadó „hallgató”.

Szabó Lőrinc – aki George nyomán Shakespeare legszemélyesebb vallomásainak tekinti a sonetteket (ahogy a második fordítás kísérőszövegében írja: "Maga az élet vérzik bennük, a kulcs csakugyan a szívbe, egy óriási szív zakatoló titkaiba nyit ajtót"⁵¹⁵) – az 1948-as kiadáshoz írt előszóban Coleridge-éhez hasonló kritériumokat sorol fel: “páratlan gyönyörűségekkel szolgál a shakespeare-i sonettek mélységes emberi tartalma, páratlan gyönyörűségekkel e líra zenéje, a formáknak s mindenekelőtt a gondolatoknak, a szavak építkezésének és mozgásának az a belső muzsikája... Külső és belső zenének, képnek és gondolatnak, forma és tartalom egységének s egy sajátságosan leleplező s ugyanakkor nyílt stílusnak örök remekei ezek a *Sonettek*, akár gyermeknemzésre biztatnak, akár lelki és szellemi krízisekről vallanak, s kevés kivétellel valamennyit naggyá teszem mint a csillagokat, a belőlük áradó sugárzás, a fény, mely a végtelenségig tolja ki tényleges határaikat.”⁵¹⁶

Talán ebből a személyes hitel meggyőződéséből fakad Szabó Lőrinc észrevétele, mely szerint a sonettekben a tárgyyszerű kötöttség, "a csavart gondolatmenet nem engedi a költeményt túlságosan légiessé vagy képpé válni és eleve kizárja magából mindazt, ami a parnasszien szonett értelme és értéke."⁵¹⁷ Észreveszi tehát a sonettekben a tárgyiasságot, az intellektus működését, de az egyéniesség túlhangsúlyozása miatt nem veszi észre a konvenciót. A Shakespeare-sonettek képei és szóképei nagyon gyakran a kor jól bevált sablonjait használták (igaz, hogy sokszor ötletesen megcsavarva), egész sorok vesznek át (teljesen vagy részben)

514 "We learn to listen. (...) We discard the static or ready explanation, of scattered association, of personal commentary, in order *to listen totally*. (...) It is only when we apprehend the 'meaning of meaning', *the expressive totality* integral to a given set of verbal, syntactic, language-specific units, that we understand fully" George Steiner: *After Babel*, 376

515Szabó Lőrinc megfogalmazása szinte szó szerint megegyezik az általa biztonnal használt Prof. Gervinus-féle *Shakespeare-kommentárok* vonatkozó részével (az angol, 1903-as fordítást idézem): "we read the touching story of a full, feeling and warm heart..." - lásd még Wordsworth: "With this key Shakespeare unlock'd his heart". Ezen a ponton nem árt felidézni Babits választát erre (*Sonettek*): "ez nem költészet; de aranyművesség!/ s bár nem őszinte, nem komédiás." Ez, az újabb kritikai vélemények szerint, inkább érvényes a sonettekkel, mint 'a szív titkai'-felfogás.

516*Könyvek és emberek...*, 48

517Az első fordítás előszava, idézi É. Kiss Katalin, 57.

közmondásokat, rímei között rengeteg a konvencionális, szójátékai és utalásai között pedig egészen közönségesek is akadnak (ez szintén a kor konvencióján alapul, a szavak akkor ismert mellékjelentéseit használja fel).

A második fordítás idejére Szabó Lőrinc ismerte és fordította Shakespeare "lírikus versenytársait" (ahogy róluk írt esszéje nevezi őket). Mégis az a véleménye, hogy "szépségben, igazságban, és egyszerű bölcsességben milyen messze vagyunk Daniel, Drayton, Spencer, Sidney, Surrey és Ronsard szonettjeitől!" Szabó Lőrinc szerint "magának az életnek az anyaga tölti ki [Shakespeare] divatos konvencióit és bókjait".⁵¹⁸ A korabeli lírikusokról írt esszéjében mégis elismeri azt, hogy Shakespeare tanult tőlük, "hatásuk, modoruk alatt kezdte, akárhányszor kölcsön vette témáikat."⁵¹⁹

Szabó Lőrinc tehát – főképpen második fordításában – már nem elsősorban a maga korához - George-hez, a "parnasszien szonetthez" - méri Shakespeare szonettjeit, hanem megpróbálja őket a saját korukba visszahelyezni. A második fordítás kísérőszövegében arra szólítja fel az olvasót, hogy igyekezzen elfogadni "helyenként idegenszerűnek tetsző témáit és stílus-sajátságait, az orvosi, ügyvédi, vegyészeti vagy pénzügyi és egyéb hasonlatok és képek használatát".

Maga a fordító is igyekszik megtartani ezt a szakszókincset a magyar változatban. A "fordítói realizmus" (ahogy Kardos László nevezi a módszert) nagyszerűen visszaadja a vers elsődleges jelentését, szószerinti értelmét; de, pontosan azért, mert az észrevehető gondolati-logikai vázat követi, sokszor nem veszi észre a vers megfoghatatlanabb, kevésbé leírhatóbb mögöttes szerkezetét, a szavak egymásmellettiségének áthallásait, az egyes szavak asszociációs körét. Emiatt válhat a versből a gyengébben sikerült szonettekben vers helyett fordítás: a magyarban a fordító szigorú ellenőrzés alatt tartja a szavakat, nem engedi őket élni, lélegezni, dolgozni. A logika elnyomja az elme csapongását: értjük a verset, de nem érezzük át.⁵²⁰

518Előszó a '48-as kiadáshoz, Szabó Lőrinc: *A költészet dicsérete* 52

519Előszó 58

520Néha még a megértés is akadályokba ütközik. főképpen a túlságosan is precíz, a pontosságért néha a nyelvtani vagy logikai érthetőséget is feláldozó második fordításban. Jól példázza ennek a kijelentésnek az igazságát, hogy az 1962-es *Shakespeare: Versek* kiadásban megjelent szonettfordításhoz Stephanides Károlyné magyarázó jegyzeteket

Shakespeare képalkotását is Coleridge fogalmazta meg a legjobban, amikor azt mondja, hogy a verstest, akár valami kígyó, gyűrűzve mozog előre B-ből A-ba és C-ből B-be, állandóan villogtatva részeit és egészének erejét⁵²¹. Babits, Szabó Lőrinc mestere, 1910-ben más hasonlattal ugyan, de hasonlóan fogalmazta meg a jó költészet és fordítás elvét, az egymást kifejtő-támogató-megmozgató szavakat: „Szorosra fogni a kifejezés gyepelőjét, hogy a szavak egymásra támaszkodjanak s egymásnak szint adjanak és fényt”⁵²². Az asszociációknak is megvan tehát a maguk logikája. Ahhoz, hogy egy Shakespeare-i szonett elkezdjen élni magyarul, nem árt odafigyelni Kosztolányi megérzésére: "leghelyesebb őt [Shakespeare-t] nem is szóról szóra, hanem betűről betűre követni."⁵²³ (ez egybecseng Lator László tapasztalatával: "minél inkább azt fordítjuk, amit az idegen költő írt, annál jobb lesz a fordítás"⁵²⁴). Ez nyilván nem egyfajta gépies, lélekteklen másolást jelent, hanem azt, hogy a fordítónak meg kell értenie a kép logikáját, meg kell hallania a szavak beszédét. A szonettek fordításában nem hagyhatja figyelmen kívül azt sem, hogy egy-egy képnek egy vagy több párja is van az adott szonetten vagy szonetteken belül. Nézzünk néhány példát Szabó Lőrinc második fordításából (előrebocsátom: asszociációkról fogok beszélni, nem pedig nyelvészeti-poétikai elemzésről, de az általam használt szonettkiadások – főleg Stephen Booth és John Kerrigan munkái - megérzéseimet provokálják és alátámasztják).

11.2 A szavak termékeny csatája

Ha homlokod negyven tél ostroma

fűzött. A jegyzetek többségükben indokoltak és szükségesek.

521 "Shakespeare goes on creating, and evolving B. out of A., and C. out of B., and so on, just as a serpent moves, which makes a fulcrum of its own body, forever twisting and untwisting his own strength." idézi Kerrigan, 167

522 Babits: *Két fordítás*, Nyugat, 1910, 11 szám

523 idézi Szabó Ede: *Aműfordítás* 287. Egyebekben sem árt megfogadni Kosztolányi meglátásait, aki nemcsak a finom többértelműségeket és a nyelv önjátékát vette észre Shakespeare-fordításaiban is, de a nyelv – főként persze a drámai nyelv – súlyának magyar megfelelőjét is felleli, és figyelmezteti a fordítókat, hogy kerüljék a finomkodást: "Itt Shakespeare-re gondolok, aki kortársa volt panaszi Pázmány Péternek, az angol drámaíró hat évvel előbb született, mint ő. Hamlet első folió-kiadása pont akkor jelent meg, mikor a 32 éves magyar jezsuita első munkája, Magyar István sárvári prédikátornak szóló felelet. Csodálkozom, hogy e találkozást még nem vették észre, és hogy a Shakespeare-fordítók még nem hasznosították. A magyar Shakespeare-nek pázmányian bátor nyelven kell megszólalnia, a nyelvújítás finomkodó, selypegő betoldásai nélkül." Kosztolányi: *A magyar próza atyja*, Nyugat, 1920, 19-20 szám

524 Lator, *A műfordítás ma*, 546

s szépséged kertjét mély árkok ülik,
ifjúságod, e most csodált ruha,
nyítt rongy lesz, mely alig ér valamit:
s ha megkérdik, szépséged hova lett,
deli napjaid kincse hova halt,

így szól a második szonett második fordítása. A kép logikusnak tűnik, a mondanivaló érthető: "ha megöregszel, elmúlik a szépséged, és majd megkérdezik tőled, hol van". Az "ostrom", a "kert", a "ruha" és a "kincs" látszólag különálló metaforák, a hangsúly a logikai szerkezeten van: "Ha... - és (ha)... - akkor...- és ha...". Az angolból azonban kiderül, hogy többről van szó: egységes kép ez, de kétértelmű is ugyanakkor, és a két, sőt több értelem egymásbajátszása adja a hangulatát. Lássuk először az angol szöveget:

When forty winters shall besiege thy brow
And dig deep trenches in thy beauty's field,
Thy youth's proud livery, so gazed on now,
Will be a tattered weed of small worth held.
Then being asked where all thy beauty lies -
Where all the treasure of thy lusty days

A fő metafora a várostrom, ezt invokálja a "besiege" szó. Sáncokat várostromnál használtak ("deep trenches" és "beauty's field"). Az asszociációs körből hadd emeljek ki néhány lehetőséget: a "winter" egyszerre jelenthet téli várostromot, amely a fehér homlokba sötét árkokat ás (bár ez harcászatiilag, ha jól tudom, nem állja meg a helyét) és a tél (az öregség) ostromát a szépség ellen - utal az ősz hajra és a ráncokra is (télfehér haj, fehér homlok, fehér ráncok). A kép ugyanakkor konkrét is, egyszerűen negyven év elteltéről van szó. A "livery" ebben a harcászati kontextusban katonai egyenruhát jelent, metaforikusan az ifjúság "egyenruháját", amelyben büszkén, parancsolóan feszít a szép és magasrangú ifjú, saját várának: szépségének ura és parancsolója⁵²⁵. A várostrom, a szépség megudvarlása, megostromlása konvencionális kép volt az Erzsébetkori szerelmi lírában. Az ötödik sorban a "being asked" még az ostrom képéhez tartozhat: a szépség várát erőszakkal elfoglaló idő (negyven év) kikérdezi, kifaggatja (ahogy a foglyul ejtett várkapitányt szokás), hogy hova rejtette el kincsét (szépségét). Ezt az értelmezést támogatja az

---

525Erre gondolhat É. Kiss Katalin is, amikor ezt írja erről: "a 'ruha' szó nem ér fel az asszociációk sorát keltő 'proud livery'-vel." 126

egész versrészlet dinamikussága ('amikor megostromolják... - és ásnak... - akkorra már... - és akkor kikérdeznek...'). Az ostromlók ugyanakkor, esetleg, lehetnek az ifjú szerelmes hódolói, akik, mire megkapnák vágyuk tárgyát, az már nem az, aki volt.

Ugyanakkor egy másik értelmezés is belejátszik a versbe, ami szintén a kor konvencionális szerelmi lírájának tartozéka: a szerelem, mint kert. Erre utal egy másik jelentésben a "field", a "dig", a "tattered weed". A szonettekben nagyon sok a kertészeti metafora: a szépség rózsája (mindjárt az első szonettben), az oltás, a metszés művelete, az illatozó virágok, a tavasz képe - a szonettben emlegetett tél mindezt a viruló szépséget tönkretenné.

Mivel a harcászati metafora is többször előfordul a versben (*szerelmi ostrom* és *az idő ostroma* értelemben egyaránt), nehéz eldönteni, hogy a fordító melyik metaforát igyekezzon megtartani: a kertészetit vagy a katonait. Legjobb lenne persze mindkettőt. Szabó Lőrinc valószínűleg "kihallott" valamit ebből a kettős értelemről a második fordítás idején (az elsőben, valószínűleg a kép egysége érdekében, nincs szó ostromról, csak a szépség kertjéről, árokásáról, és a tavasz köntöséről). Egy mellérendelő mondat szerkezettel próbálja megoldani az első két sorban, hogy mind az "ostromot", mind pedig a "kertet" megtartsa, de így elsikkad a konkrét kép, a ráncos homlok képe, hiszen a tél így nem a homlokba ás ráncot (az angolban a "brow" ugyanazt jelöli, mint a "beauty's field"), hanem általában a "szépség kertjébe". A harmadik-negyedik sor - leszámítva azt, hogy az "szakadt ruhát" és "rossz gyomot" egyaránt jelentő "tattered weed"-el nem tud mit kezdeni - nagyon szép és pontos, és ráadásul izgalmas többértelműséget hoz a magyar szövegbe (a "nyütt rongy lesz" mindkét szava megnyitja a lehetőséget a képzelet előtt: azt vélhetnénk, hogy az ifjú maga lesz elhasznált rongyhoz hasonlatos⁵²⁶). Az ötödik és a hatodik sorban a fordító meg akarja tartani az eredeti minden

---

526 "ifjúságod .../ nyütt rongy lesz": a "nyütt" szóba én belehallom nemcsak az "tönkrehasznált" asszociációját, hanem auditív hatása miatt a "főreg" jelentésű "nyü" szót is - ez szépen rezonál a "rongy" szó képzetére: "erkölcsileg nulla", sőt, még durvábban: "ringyó". Ez a jelentés előrevetíti a későbbi szonettek keserű, ironikus, már-már megvető-fenyegető hangját; az angol szövegben is van, ha odafigyelünk rá, egyfajta "textual harrassment" (rokona és elődje ez Donne, de leginkább Marwell 'szerelmes' verseinek, csak itt a végkicsengés nem az, hogy a költő magának akarja a kedvesét, hanem csak, illendő módon, házasságra biztatja).

szavát, csakhogy nem az *eredeti* szavakat tartja meg: a "lusty" (tövében az igen erős "lust" szóval) nem azonos az enyhébb "deli"-vel, amely nem sugall semmit az eredeti érzékiségéből (megtartja viszont a vers katonai képzetkörét - "deli levante" értelemben). A "hova halt" szerencsétlen megoldását egyértelműen a rímkényszer szülte, de a sort amúgy is ki kellett tölteni egy igével (és a fordító Szabó Lőrincnek az "öl" és a "hal" egyébként kedvenc egytagú szavai közé tartozik).

Egészében véve ez a hat sor nem a legszerencsésebb megoldás, már csak azért sem, mert nyelvtanilag is túlterhelt: az első sorban nem lévén ige, az ifjú homlokát negyven tél ostroma "üli", de ugyanakkor a kertet is (ami ráadásul képletes kert) "ülik" az árkok; a hatodik sorban pedig az amúgy is képletes "deli napoknak" "kincse" van, ami nem eltűnik vagy elhal, hanem *valahova* hal ("kincse *hova* halt").

Javára szól Szabó Lőrincnek, hogy még mindig az ő fordítása a legpontosabb és legszebb (és ez az egész szonettciklusra igaz), hiszen a többi fordító (a Szász-Győry, Ferenczi, Justus és Keszthelyi-fordítást vettem össze vele) még kevésbé tudja kezelni ezt a bonyolult képet; csak az egyik értelmet tartják meg (vagy ha mindkettőt megpróbálják, mit Justus, akkor zavaros lesz a kép) és apróbb hozzátoldásokkal gyengítik a szöveget.

A hatvannegyedik szonettben is a katonai metafora egységébe zavarodik bele némileg a fordító. Az eredeti versben az idő mint fosztogató hadsereg vonul végig a világon, és az egész versen végigvonuló hadászati hasonlat szerint az egész világ hasonló ehhez a romboló erőhöz: a tenger, akár egy hadsereg, vad éhséggel támadja a partot, és felfalja, elpusztítja (akár a világot az idő):

When I have seen by Time's fell hand defaced
The rich-proud cost of outworn buried age,
When sometime lofty towers I see down-rased,
And brass eternal slave to mortal rage.
When I have seen the hungry ocean gain
Advantage on the kingdom of the shore,
And the firm soil win of the watery main,
Increasing store with loss, and loss with store.
When I have seen such interchange of state,

Or state it self confounded, to decay,
Ruin hath taught me thus to ruminare
That Time will come and take my love away.
This thought is as a death which cannot choose
But weep to have that which it fears to lose.

Az angol végig megtartja a katonai képet: „fell: savage, ruthless, destructive (conveys something of the sense of 'to fell': to cut down, kill)”⁵²⁷; „cost: ... costly things or objects”, a toronyrombolás már (a világítótorony képzetén át) átvezet a tenger képére, „eternal slave” és „mortal rage” szintén lehet katonai kép, a „kingdom” és a „state” szintén az országhódítás képzetét folytatja, akárcsak a „win”, a „loss”, a „store” és a „take away” zsákmányszerző kifejezése. A magyar szonett első fordításának indítása még szépen végigvezeti a pusztítás képét (a „piramis” Szabó Lőrinc leleménye):

Ha látom: az Idő zord keze múlt
világokat öl s kincseket temet;
hogy büszke piramisokat lesújt
s az örök-érc dühének rabja lett;

de aztán egyszerre csak elválik alany és tárgy: az idő vizes kezében fog a tenger által megevett föld:

ha látom, a tenger vad éhe hogy
eszi a parti országot s a kő
s a föld vizes kezében egyre fogy
- növe pusztul a lét s pusztulva nő –

Az igazán szép és nagyszabású kép nem az angolt, hanem a németet követi. George „fassen” („megragad, fog”) szavából lesz a „vizes kéz”, a „fogy” pedig George „entwenden” („oroz”) szavából is származhat, a nyolcadik sor képe pedig „a lét” betoldásával ugyan, de a német „fogyva nő és növe fogy” képét követi, kihagyva az angol „loss” és „store” konnotációit:

Sah ich das meer mit seinem gierigen mund
Ein stück vom königreich des ufers fassen
Und festen grund entwand den flutenmassen...
Schwund wird durch anwachs, anwachs wird durch schwund.

Az „ország” képze megmarad a magyarban, de nem válik uralkodóvá. A hadászati hasonlat lassanként parnasszista sóhajra vált át:

---

527 G. Blakemore Evans, 171

ha látom: minden-minden változik
és minden élet lassan haldokol:
a pusztulás látása megtanít:
jön az Idő s Téged is elrabol!
Halál szívemnek ez a gondolat:
fél, hogy elveszt, s előre megsirat!

A második fordítás végső változata keményebb és valamivel többértelműbb, ám a szonett középső részével ezúttal sem tud megbirkózni. Az eredetiben a víz hadai indulnak a part királysága ellen és viszont, hogy egymáson folytonos győzelmet arassanak és a veszteséggel gyarapodván gyarapodva veszítsenek (a víz a föld hiányával növekszik, a föld a víz hiányával). A magyarban a „parti királyságok” szerkezet megtévesztő, elvesz a hadászati-zsákmányszerzési kép, és a nyolcadik sor nyilván a rövidség miatt választott „rom” és „tár” szava már sem a vízre-földre, sem a hadseregre nem alkalmazható kép:

Látván az Idő, zord kéz, hogy töröl
S temet múlt kort s dús-büszke dísz, mely élt;
S dicső tornyokat néha hogy letör,
S hogy percnyi düh rabja az örök érc;
Látván, az éhes óceán hogy önt
Végig a parti királyságokon,
S szilárd föld hogy nyom vissza vízözönt,
Mert rommal nő a tár s tárral a rom;

A következő sorokban a hangzásban is hasonló, és értelmileg is találó „lét” szó váltja ki a „state” szót, de a „cseretünet” szó értelme nem világos, és hogy miért romlanak a cseretünetek, az még kevésbé érthető:

Látván a lét cseretüneteit,
Vagy magát a dúlt létet romlani,
Rájöttem, e sok roncs mire tanít:
Jön az Idő s szerelmem elviszi.
Fél-halál ez a gondolat, s a kincset
Siratja: hogy birtokol, de veszíthet!

A kilencedik és a tizedik sor a kivételesen szép Szász Károly-fordítás⁵²⁸ hatását mutatja – nem

---

528 Amelyet érdemes összehasonlításképpen egészében idézni, mert szép és találó, és sok helyen egészen kivételesen még jobb is, mint a Szabó Lőrincé: „Látván, a zord időtől eltíporva, / Hogy pusztul el, hogy vész a régi fény; / Zászlós torony hogy omlik néma porba / S érc s kő ledül rontó kezek dühén; / Látván, a tenger telhetetlen torka / Hogy harapdálja partja birtokát, / Majd meg a part tolúl be a habokra / S hol ez, hol az, egymásba csapnak át; / Látván, hogy minden alakot cserél, vesz, / A lét sem áll a semmiségnek ellen: / Bennem e sok rom bús eszméket éleszt, / Hogy jó idő, mely elviszi szerelmem’. / E gond halál! Csak sírnom kell e kincsen: / Mért birnom is, ha el kell hogy veszítsem!”

nehéz felismerni a „cseretünetek”, a „veszt” és a „lét” forrását:

Látván, hogy minden alakot cserél, vesz,
A lét sem áll a semmiségnek ellen

A hatvanadik szonettben a képi egység egyetlen ponton billen meg, de ott alaposan. Az eredeti vers a hullámok és a percek egymást követő mozgásától a „main” szó tengeri tágasságot is jelentő sugallatára a fény tágasságába vált át, és asztrológiai hasonlatokkal élve ábrázolja egy ember életútját: „This description of the child’s slow growth to ‘maturity’ is couched in terms of the sun (‘main of light’) rising, moving up to the meridian at noon (its ‘crown’), and setting, suffering ‘crooked eclipses’ as it declines into night (i.e. death)”⁵²⁹:

Nativity once in the main of light,
Crawls to maturity, wherewith being crowned,
Crooked eclipses 'gainst his glory fight,
And Time that gave, doth now his gift confound.

Szabó Lőrinc igen szép fordítása azonban nem tartja meg ezt a nap-hasonlatot, hanem növényteni hasonlattá alakítja. A második fordítást idézem, de az első képe ugyanaz:

Az élő mag fürdik a fényözönben
Nő, megérik, de alig volt dicső,
Sanda sötét tör glóriája ellen
S amit adott, megrontja az Idő:

A kép Szabó Lőrinc leleménye – valószínűleg az „érés”-t jelentő George-i „reife” és Szász Károly „érés felé csúszik” kifejezése ihlette. A szonett valóban kertészeti hasonlattal folytatódik, de csak a következő sorokban:

Time doth transfix the flourish set on youth,
And delves the parallels in beauty's brow,

Itt azonban Szabó Lőrinc már nem tartja meg a hervadás és a szántás képét:

Lemarja friss hamvadat, ifjúság,
S ráncokat vés a szépség homlokára,

Hasonló a helyzet a hatvanharmadik szonettel is, amelynek képei sok összefüggést mutatnak a hatvanadik szonett képeivel. A harmadik-negyedik sorban szintén a hervadás és a szántás képei érezhetők, és közvetlenül utána nap-hasonlat következik („king”), amit ismét a

---

529 G. Blakemore Evans, 168

tavaszi képek növénytani asszociációja követ:

When hours have drained his blood and filled his brow
With lines and wrinkles, when his youthful morn
Hath travelled on to age's steepy night,
And all those beauties whereof now he's king
Are vanishing, or vanished out of sight,
Stealing away the treasure of his spring:

Szabó Lőrinc fordításán nem érződik annyira ez a sokfelé villódzó képiség, leginkább a hasonlat dominál (a második fordítást idézem):

Ha vére szárad, s arcára kemény
Ránc-sort gyűjt sok év; ha friss reggele
Elérte már a Kor meredek éjét,
S mind a báj, amin ma uralkodik,
Tűnő vagy eltűnt pompa lesz, a szépség,
Tovalopva tavasza kincseit.

A növénytani allúzió hiánya aztán a következő sorokban okoz zavart:

Fegyverkezem e Kor ellen, kaszája
Élét csorbítva, hogy valamiképp
Szerelmem szép varázsát ki ne vágja
Az emlékből, ha már az életét,

A „kasza” az első fordításban még „kard” volt (George: „grimmes schwert”), így került bele a „fegyverkezés” szó (és persze a „fortify” is hasonlót jelent), ám a kép, ahogy a fegyver a kasza élet csorbítja, amint az „kivágja” a varázst az emlékből – zavaros és sok. Az eredeti sem egészen egyértelmű (az értelmezések a kritikusokat is megosztják) – ám én úgy érzem, hogy a „fortify” a „treasure”-re utal vissza, és az idő kése afféle „negatív oltókés”, amely legszebb virágjában vágja le a szépséget:

For such a time do I now fortify
Against confounding age's cruel knife,
That he shall never cut from memory
My sweet love's beauty, though my lover's life.

Az utolsó sorban mind az angolban, mind a magyarban benne van a növénytani értelem: „green” és „örökzöld”.

11.3 A szavak öröksége

A harmincadik szonettben nem a katonai, hanem a jogi hasonlatokkal birkózik a fordító. Először nézzük egyvégtében az angol szöveget:

When to the sessions of sweet silent thought
I summon up remembrance of things past,
I sigh the lack of many a thing I sought,
And with old woes new wail my dear time's waste:
Then can I drown an eye (unused to flow)
For precious friends hid in death's dateless night,
And weep afresh love's long since cancelled woe,
And moan th' expense of many a vanished sight.
Then can I grieve at grievances foregone,
And heavily from woe to woe tell o'er
The sad account of fore-bemoaned moan,
Which I new pay as if not paid before.
But if the while I think on thee (dear friend)
All losses are restored, and sorrows end.

A harmincadik szonett jól példázza azt, hogy a Szabó Lőrinc által kezdetben észre nem vett képi egység mennyire hiányzik a – bármilyen pontos – második fordításból is.

Az első fordítás jegyzetében csak ennyit ír: „A költő csalódásaira és sok kedves barát elvesztésére gondol. Begyógyult sebei újra fájni kezdenek ilyenkor, és szomorúságában csak az ifjú szerelme vigasztalja meg. 2. sor. – Törvénybe hívom: jogi kifejezés: magam elé citálok. 6. sor. – Időtlen éj – végtelen éj. 11-12. sor: - Shakespearenél gyakori tárgyyszerű kifejezés. – Sok elpanaszolt (elintézett) panaszt újra megfizetek (megszenvedek) mint már sokszor tettem⁵³⁰

Az angol jegyzetírók azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a szonett kezdősorai is tele vannak jogi, pénzügyi és bibliai kifejezésekkel: „Still in solitude, the poet takes stock of his past losses and failures, rendered in legal and financial metaphors, weeping for them afresh, until he thinks, consolingly, of his friend. 1. sessions: judicial proceedings or formal examination, with a play on the older meaning of 'session', 'the state or posture of being seated' (OED 1a) 2. summon up cause to appear as if in a judicial investigation; with a play on 'sum' (v.) : enumerate, call to financial account; remembrance... past Cf. Wisdom of Solomon (OT Apocrypha), 11.12, 'For double griefe came upon them, and a groaning for the remembrance of

⁵³⁰Shakespeare szonettjei (1921) 178

things past”⁵³¹

Mások arra hívják fel a figyelmet, hogy mik a vers kulcsszavai: „the atmosphere suggested by the language of the sonnet is that of an enquiry in a manorial court, presided over by Thought, the Lord of the Manor, or his Steward, into the condition of the estate, its losses and resources. Relevant words are: 'waste', 'dateless', 'cancell'd,' 'expense', 'vanish'd', 'tell o'er', 'account', 'pay', 'losses', 'restored'.”⁵³² Ehhez a hosszú listához még hozzá is tehetünk néhány hasonló kifejezést: „session”, „summon”, „lack”, „precious”, „dear”.

Természetes, hogy nem lehet az összes kifejezést visszaadni; Stefan George emelkedett fordítása sem adja vissza a kép egészét, Szász Károlynál szintén csak néhány szó utal az egységére (“bírt”, “tetézve”, “veszni”, “lefizetetlen”), és Ferenczinek is kevesebb a kulcsszava, bár ő nem fél megtartani a képet (“bírószéke”, “árát”, “jegyzem föl”, “számvetésem”, “leróttam”, “fizetem”, “veszték” (:vesztettem), “pótolva”); ehhez a nagyon nehéz szonethez, ha az eredetit teljes egészében meg akarta volna érteni, Szabó Lőrinc angoltudása még nem lett volna elegendő.

Első fordítása George és Szász nyomán inkább a bánatra és a sírás végigvonuló képére (“merengés”, “sóhaj”, “holt remény”, “nyögi régi kínom”, “,megkönnyezek”, “sírní”, “fáj”, “szívembe hasgat”, “kín”) alapozza a verset, mintsem a számvetésre (“törvénybe hívom”, “róva”, “számláit... fizetem”, “kincs”):

A merengés halk s édes ünnepén
ha a múlt árnyait törvénybe hívom:
ajkamra sóhajt csal sok holt remény
s idóm futását nyögi régi kínom:
megkönnyezek, bár ritkán sír szemem,
egy-egy barátot, kit időtlen éj fed;
és sírní kezd a megölt szerelem
és tünte fáj sok boldog szenvedélynek.
Gyógyult sebem újra szívembe hasgat
ilyenkor; s - kínra róva balga kint -
számláit sok elpanaszolt panasznak
- nem először! - fizetem újra mind.
De ha közben Rád gondolok, barátom,

---

531 Duncan-Jones 170

532 Ingram és Redpath, idézi Booth 181

a veszteség kincs lesz s a gond csak álom!

A magyar fordítás sokkal közelebb áll George szövegéhez, mint az eredetihez:

Wenn ich zu süßen stillen sinnens tag
Aufruf erinnrung der vergangenheit
Beseufze manch ein ding woran mir lag
Und altes weh neu weint um schwund der zeit

Dann fließt mein aud dem seltne träne jam
Um teure freunde fern in todesnacht,
Rinnt um der lang getilgten liebe gram,
Klagt um den ausfall viel verblichner pracht.

Dann schmerzen mich die schmerzen längst ertragen
Und schwer von weh zu wehe zähl ich her
Die trübe liste schon beklagter klagen
Und zahle sie wie nicht bezahlt vorher.

Doch denk ich, teurer freund, an dich dieweil,
Sind sorgen ferne und verluste heil.

Látható, hogy már az első sor is George értelmezését követi, így lesz a „Tag”-ból („nap”) „ünnepén” (és a „sinnen” is: elmélkedés, tünődés); a „törvénybe hívom” már az angol szöveget követi (mint ahogy erre a megjegyzetelés ténye is utal), nyilvánvaló tehát, hogy a fordító tanulmányozta az angol szöveget is, hiszen a szintén megjegyzetelt „időtlen éj” is az angol „dateless night” fordítása (az efféle pontosságokra ekkor még külön, büszkén felhívta a figyelmet az első fordítás jegyzeteiben); de a harmadik és a negyedik sor inkább tűnik George (szinte tükör-)fordításának, kicifrázva némi szecessziós emelkedettséggel („schwund der zeit”: az idő fogyását). A hetedik sorban megint látni George hatását: az eredeti „love’s... cancell’d woe” helyett a brutálisabb „megölt szerelem” áll: a két értelmű „tilgen” (1) *megszüntet, kiirt*; 2) *törleszt* szó jelentéséből – már csak az „öl” szóhoz való ekkori vonzódása miatt is – a brutálisabb megoldást választja, a nyolcadik sorban pedig némileg improvizálva követi George könnyedebb képét. A következő sorban ismét érzékletesen improvizál, és csak igen későn, a tizedik sorban kezdi felvezetni a pénzügyi-jogi képet (a „balga” kín talán George „zavaros, borús” jelentésű „trübe” szavából került a versbe), hogy aztán szépen továbbvezesse, hogy szinte észre se vegyük, hogy alig volt előzménye – hiszen a zárósorban a „kincs” és a „veszteség” is ebben a témakörben

mozog.

A második fordításban – szokatlan módon – nem közelebb kerül az angolhoz, hanem szinte-szinte még jobban eltávolodik tőle:

Ha a merengés édes ünnepén
Együtt ülök a múlt árnyaival,
Sóhajt bennem a sok vesztett remény
S elmúlok: sír újra a régi jaj:
És noha nem szoktam, megkönnyezem
Egy-egy barátom, kit időtlen éj fed,
S felzokog a rég-megölt szerelem
S köddé vált arcok fájnak, messzi képek,
És tűnt bánatok új bánata hasgat
S ahogy kín kínra feltámad megint,
Bús számláját sok panaszott panasznak,
Nem először, fizetem újra mind.
De ha közben eszembe jutsz, barátom,
Nincs veszteségem és a gyász csak álom.

Az egész szonett hangvétele inkább a korai Kosztolányira emlékeztet, mintsem az érett Szabó Lőrinc kemény pontosságára (bár ennyi sírás és sóhaj Shakespeare-től is szokatlan, ahogy be is vallja – ám ő a villódzó szavakkal játszva ellensúlyozza a könnyet). Szabó Lőrinc ezúttal nem gondolta újra a képet, hanem inkább csak sorról sorra átírja az első változatot. Az második sor még tovább könnyíti a képen: „összeülök” (eltűnik a számvetés), a negyedik sornak pedig csak sokadszori olvasásra derül ki az értelme: ’azt siratom újra, hogy elmúlok’. („*My dear time’s waste can be read either impersonally – ’the decay/ruin of my precious time, the best years of my life’*⁵³³. Vagy: „the expiry of time that was loved by him, or valuable to him” Duncan-Jones 170; sőt: „1) my costly, griveous and useless expediture of my precious time (or valuable opportunities); 2) the griveous consumption of my span of life; 3) the precious remnants of my lifetime; 3) time’s grivous destruction of things precious to me” Booth 182) – Szabó Lőrinc értelmezése személyesebb, mint az eredeti. (Ha az első fordítással összevetjük, látjuk azt, ami naplójából amúgy is tudható, hogy ebben az időben még a korábbinál is jobban foglalkoztatta az elmúlás⁵³⁴). Az is látszik, hogy az eredeti angolból dolgozik, mert a „woe-wail” párhuzamot

533 Kerrigan 212

534 Ha meghalnék vagy valami nagy baj érne, Kardos László rendezze a hagyatékomat, és Illyés Gyula. Ami nem kész, véglegesen megformált és jóváhagyott szöveg, azt meg kell semmisíteni! Sajnos van vagy kétezer elkezdett versem – úgy látszik, egészen emberfölötti arányban akartam én csinálni a dolgokat; legtöbbjük gyorsírásos

fordítja le. Bár az ötödik és hatodik sor csodálatosan természetes (mondhatni: megszenvedett), a következő sorok ismét a huszadik század eleji szentimentális lírát idézik: „köddé vált arcok fájnak, messzi képek” – itt is látszik, hogy az angolt követi: „vanished sight” – viszont most is kimaradnak a pénzügyi utalások, sőt, még egy sorral lejjebb kezdődik a számviteli metafora, amely még természetesebben simul bele a vers szövetébe, mint az előző fordítás esetében. A vers szép magyarul, de – az első fordítás hagyatékaképpen – éppen az egész szöveg izgalmasan szellemes mesterkéltsége illan el, amely felvezeti a következő szonett hasonló képeit.

A harmincegyedik szonett „explains how the losses of 30.14 are not so much 'made up for' as restored. The sonnet is intimately linked with its predecessor, in vocabulary (lack/lacking at 30.3 and 31.2 for example), imagery (interest and due 31.7 and 12, pick up the financial metaphors of 30) and the deployment of material...”⁵³⁵

Thy bosom is endeared with all hearts,
 Which I by lacking have supposed dead,
 And there reigns love and all love's loving parts,
 And all those friends which I thought buried.
 How many a holy and obsequious tear
 Hath dear religious love stol'n from mine eye,
 As interest of the dead, which now appear,
 But things removed that hidden in thee lie.
 Thou art the grave where buried love doth live,
 Hung with the trophies of my lovers gone,
 Who all their parts of me to thee did give,
 That due of many, now is thine alone.
 Their images I loved, I view in thee,
 And thou (all they) hast all the all of me.

Ezt a szonettet lényegesen könnyebbnek találhatta a fiatal fordító, mert a fordításán nem mutatható ki a George-szöveg hatása. Jegyzetében hangsúlyozza is a két szonett kapcsolatát, de nem beszél a kepi folytonosságról és arról, hogy a pénzügyi metaforáknak milyen kapcsolata van a kettőben: “E szonett a XXX. két utolsó sorát folytatja. A költő megtalálja barátjában mindazon kedveseket, akiknek elvesztése fölött panaszkodott” Szabó 178 Szabó Lőrinc azonban nem állja meg, hogy meg ne jegyezze, hogy a 9-10. sor “erőltetett, kusza metafora”. Az első fordítás szép firkatúra, amit nekem is nehéz volna megfejtenem; úgy ezeket, mint az esetleges megírási kísérleteket el kell égetni – semmit sem érnek, s úgyszólván sok mögöttem a befejezetlen. *Birákhöz és barátokhoz* 21 “Nélkülem halott, megfejthetetlen minden...” 21
 535 Kerrigan 213

és könnyed, olyan játékosságot is megenged, amit ha itt nem is, Shakespeare máshol gyakran használ (első sor). A két vers kapcsolata szavak szintjén is nyilvánvaló, bár a második sorban inkább valós halált idéz, míg az eredeti nem egyértelmű: a barátok csak elvesztek, de valósággal feltámadnak az ifjúban, aki szívüket őrzi:

Gazdag szíved: szívekkel drága szív;
holtak hittem s mind benned él tovább;
ott él a vágy s mind, akit vágyra hív,
s ott él a ok temetve-hitt barát.
Hány gyászos és szent könnyet áldozott
nekik szememből emlék s kegyelet, -
holtak adóját, kiknek változott
életét rejtve őrzi hű szíved.
Sír vagy, hol a vágy eltemetve él;
tűnt kedveseim képe vesz körül:
s mi övék volt belőlem, visszatér
Hozzád, s kincsük ma tiéd egyedül.
Csodált képük benned látja szemem
s tiéd - (övék tebenned) - mindenem.

“Ékít téged, mint koszorú a sírkövet” mondja a jegyzet a tizedik sor képéről. A megfogalmazás, amely nem láttatja az eredeti képet, mégis inkább a második fordítás hasonló, szintén szabadon fordított képeire hasonlít:

Mily lényeg formált, hogy oly árnytömeg,
millió ideggen kép vesz körül? (LIII. szonett)

What is your substance, whereof are you made,
That millions of strange shadows on you tend?
Villik rajzanak körül, száz lidérc,
Villik, szeszélyek, vágy, kéj, ezer álom. (CXXXV)

Whoever hath her wish, thou hast thy will,
And 'Will' to boot, and 'Will' in over-plus,

Bár a fordító megérti és szépen visszaadja a képet, az utolsó sor nem egészen azt jelenti, amit a jegyzet állít: ”Mivel te annyi vagy, mint ők mindannyian, egész valómmal rendelkezél.” A második változatban meg is változtatja a fordítást:

Szívedbe gyűlt, kincstárba, mind a szív,
Mit, vesztve, holtak hittem: egymagad
Őrzöd a szerelmet, s gyönyöreit,
És sírbaképzelt sok barátomat.
Szememből a szerelem álma hány
Szent gyász könnyet lopott, adóul, a
Sok halottnak, kit, ím, éltet s csupán

Messze múltba rejt szíved otthona!
Tűnt vágyaim éltető sírja vagy,
Volt kedveseim száz jele díszít,
Amim övék volt, most mind rád maradt;
A sokak kincse már csak a tiéd:
Benned látom szeretett arcukat,
És te (ők mind) mindenem ura vagy.

A fordító az első sorban elveti az első változat játékosságát, de így jobban felhívja a figyelmet fordítása kepi következetlenségeire. Az eredetiben a kép menete: “bosom... endeared” (“1)chest cavity;... 2) nearly a synonym for “self”⁵³⁶) – “buried” – “in thee lie” – “grave”. A magyarban megszűnik ez a második olvasásra már világos, már az első sortól jelenlevő sír- avagy kriptaképzet (a mellkas mint sír) – hiszen a szív “kincstár”, a benne fekvő tetszhalott szerelmeket pedig “szíved otthona” rejti. A halottak “éltető sírjának” igazán gyönyörű képe (amely engem némileg a “borne on the bier” képére emlékeztet a tizenötödik szonettből) csak a kilencedik sorban bukkan fel.

Szabó Lőrinc sokat kínlódik a tizenegyedik sor pénzügyi képével (a három publikált változat: “s mi övék volt belőlem, visszatér”, “kik mind rád hagyták tartozásomat”, “amim övék volt, most mind rád maradt). A képet már felvezette, (mondhatnánk: nem csalta el az “adót”), de a pontosság igénye miatt mindent beletett a sorba (még többet is: “szerelem álma”), és az egymásra torlódó (rémesen rímelő) áthajlások mutatják, hogy az áthajlások magyar mestere talán megsejtette, de megcsinálni nem tudta vagy nem akarta az áthajlás keltette szellemidézést, amely talán az egyetlen pont, ahol ilyen izgalmas jelentésadó szerepe van a szonettekben az áthajlásnak: “The occurrence of *appear* at the end of a line underscores and prolongs the temporary identity of the dead which now appear as a self-contained noun unit (see the Q punctuation). The apparitions breafly visible in the mind’s eye of the reader or listener vanish instantly as the apparently completed cause resumes in the next line...”⁵³⁷

---

536 Booth 182
537 Booth 184

11.4 A szonettek lakomája

Shakespeare szépségtől mámoros, erotikától átfűtött verseiben a látvány táplálja a vágyat, ám az igazán szépnek, akár egy festménynek, csak nézői lehetünk – és ezáltal a vágy örökké újjáéled. Ez a csömör nélküli gyönyör lehet az oka annak, hogy a *Szonettek* adoniszai szépségű ifjához, a XX. szonett tanúsága szerint, a versek beszélője nem is akar más érzéssel hozzáférni, mint a szemével. A vágy “úr-úrnojét”, akinek arcát “lánynak festette maga a Teremtés”, teste a nőkhöz köti, szépsége és szerelme azonban a versek beszélőjéhez. Shakespeare, aki elbeszélő költeményeiben kipróbálta már a frusztrált nő és a testiségétől megcsömörlött férfi szerepeit, most remek drámai érzéssel kettéválasztja a Fekete Hölgy képében megjelenő testi vágyat az Ifjú képében megjelenő szerelemtől. Will, a versek beszélője, egyszerre megcsömörlött és frusztrált: a szemet egyáltalán nem gyönyörködtető nő megelégti vágyát, a szépségében elérhetetlen, festményszerű ifjú azonban folyamatosan táplálja.

A látás szerepe a legnagyobb az érzékiség felkeltésében. Amikor azonban az érzékiség uralja a versbeli szereplőket, a szem mintha magával a bendővel lenne összekötve⁵³⁸. Nem véletlen a Tantalusz-hasonlat a *Vénusz és Adoniszban*: Vénusznak is csak a szeme lakik jól, hiszen szépség szemlélete, vagyis a gyönyör ígérete és a vágy beteljesíthetlensége egyszerre okozza és fokozza az istennő kínjait. A látás hiába lakomázik, az ízlelés hoppon marad – ám amikor mégis a testi megtapasztalás győz (mint a Fekete Hölgyhöz szóló szonettekben vagy a *Lucretia meggyalázásában*) a vágy szenvedésbe fordul – a test jóllakott, de a lélek elveszett.

A hetvenötödik szonettben is ennek a valóságos zabálásnak és a szem általi evésnek az ellentétét láthatjuk. A szöveg az evés képével indul, az étel és az élet hozza magával az ázó föld képzetét, majd átváltunk egy másik képre, amely voltaképpen az ötvenkettedik szonett képét, a kincsét nézegetni járó gazdag ember hasonlatát fejt ki – hiszen a szép ifjú látása nem testi evés, hanem lelki felüdülés („thoughts”), szem általi töltekezés. Az evés képzete a „feasting on your

---

538A magyarban is rengeteg metaforát találunk erre a jelenségre (a költemények fordítói, Weöres Sándor és Kálnoky László remekül ráéreztek erre). Néhány példa: “majd’ felfalja a szemével”, “legelteti a szemét”, “megrészegülni a látványtól”, “telítődni a szépséggel”, “habzsolni a szépséget”, “jóllakni a látvánnyal”, “táplálni a vágyat”, “túlcsorduló szépség” stb.

sight” kifejezéssel jön vissza (lásd az ötvenkettedik szonettben: „Therefore are feasts so solemn and so rare”), hogy aztán mindvégig kitarson: „starved”, „pine”, „surfeit”, „gluttoning”. A mohósághoz társított kapzsiságot a vallás két halálos bűne (“Szegény gazdag, koplal bőség ölén is,/ Degeszre lakhatik bár, falna mégis” - ahogy a *Lucretia meggyalázása* mondja⁵³⁹), de mivel itt soha nem elégülhet ki, hasonlatos a kiolthatatlan isteni szerelemhez (ezért is mondja a százötödik szonett, hogy „Let not my love be called idolatry”).

So are you to my thoughts as food to life,
Or as sweet-seasoned showers are to the ground;
And for the peace of you I hold such strife
As 'twixt a miser and his wealth is found.
Now proud as an enjoyer, and anon
Doubting the filching age will steal his treasure,
Now counting best to be with you alone,
Then bettered that the world may see my pleasure.
Sometime all full with feasting on your sight,
And by and by clean starved for a look,
Possessing or pursuing no delight
Save what is had, or must from you be took.
Thus do I pine and surfeit day by day,
Or gluttoning on all, or all away.

Szabó Lőrinc fordítása (most az elsőt idézem, de a második sem sokban tér el tőle) mint láttuk, George nyomán értelmezi a képet, és bár a magyar szonett költői ereje és szépsége valóban felülmúlhatatlan, a képi egységet nem tartja be olyan pontossággal, amint talán lehetne. Szabó Lőrinc ugyanis George nyomán valamelyest megfínomítja ezt a sokértelműen anyagias képet: az eredeti pénz-élvezetét és féktelen lakomázását („food”, „surfeit”, „feasting”) varázssá és részegséggé párolja le, a király-koldus ellentéttel pedig a zabálás-koplalás póriasabb ellentétét emeli meg:

Az vagy nekem, mi testnek a kenyér
s tavaszi zápor fűszere a földnek;
lelkem miattad örök harcban él,
mint a fősvény, kit kincse gondja öl meg:
csupa gyönyör s boldogság büszke elmém;
majd gond: az Idő elvisz, eltemet!

---

539 „Which having all, all could not satisfy; / But poorly rich, so wanteth in his store / That cloy'd with much, he pineth still for more.” (*The Rape of Lucrece* 94-97) „What he beheld, on that he firmly doted, / And in his will his wilful eye he tired.” (414-415) Viszont ha kielégül a vágy, csömör követi, akár a túlzott zabálást: „So surfeit-taking Tarquin fares this night./ His taste delicious, in digestion souring, / Devours his will that liv'd by foul devouring.” (697-700)

Csak az enyém légy! -: néha azt szeretném;
majd: A világ hadd lássa kincsemet!
Arcod varázsa csordultig betölt,
majd egy pillantásodért sorvadok;
nincs más, nem is akarok más gyönyört,
csak amit adsz s amit még várhatok.
Koldus-szegény királyi-gazdagon:
részeg vagyok és mindig szomjazom.

A magyar szonett erőssége a költői egység: Szabó Lőrinc máshol ugyan, de megtartja a képeket, és egybe is tartja őket: „fösvény”- „koldus”, „kincs”- „király”, „csordultig betölt”- „részeg”. Az eredeti képe ugyan elsősorban azt állítja, hogy a beszélő szeretne pillantást vetni „kincsére”, hogy felfalja a szemével, de a kis eltérést szinte észre sem lehet venni a szövegben – a „szomj” képe olyannyira beleivódott a magyar költészetbe (talán a híves patakra kívánckozó szarvaszoltára óta). A részegség azonban máshol éppen a testiséggel áll kapcsolatban Shakespeare-nél: „Az ittas Vágy kihányja, mit bevett” – „Drunken desire must vomit his receipt” (*The Rape of Lucrece* 703); a szem általi evés valóban további lakomákra csábít: „Amikor falánk szeme bezabált már,” – „But when his glutton eye so full hath fed”(399). Szabó Lőrinc George-től átvett megoldása akkor is telitalálat, ha kicsit megbiccenti a szonett képét. A száznegyvenhetedik szonettben ugyanis már megtartja az evés-betegség képzetet – itt már a testiségével kínálkozó és bajt (betegséget) hozó nő képének esetében (ezzel leválasztva őt a szomj-képzetet keltő ifjúról):

My love is as a fever longing still,
For that which longer nurseth the disease,
Feeding on that which doth preserve the ill,
Th' uncertain sickly appetite to please:
Vad láz szerelmem, mindig arra vágy,
mi árt neki, s csak új kórt szít vele;
habzsolja, mi a bajnak melegágy
s a beteg étvágy bágyadt ingere.

Lázragyúlt szívem folyton arra vágyik,
Amitől szenved, mindig betegebben;
Habzsolja kórja fenntartó csíráit,
Hogy bágyadt étvágyának hízelegjen.

A testi kielégülés azonban éhezteni a lelket, és csak a test (érzéki) éheztetésével elégülhet ki a lélek:

Why dost thou pine within and suffer dearth...

Shall worms inheritors of this excess
Eat up thy charge? is this thy body's end?
Then soul live thou upon thy servant's loss,
And let that pine to aggravate thy store;
Buy terms divine in selling hours of dross;
Within be fed, without be rich no more,
So shall thou feed on death, that feeds on men,
And death once dead, there's no more dying then.

Szabó Lőrinc igen szépen adja vissza a száznegyvenhatodik szonett zabálás-képzetét. Az eredeti itt megint a „pine”-„dearth” képpel játszik, azonban a fordító hibát követ el, amikor nem fordítja le a legelső felbukkanásában: itt remekül felvezethetné a képsort, már a „férges” előtt. Remek találat az első fordítás pontos „salak” szava, amely az eredetiben, az évés konnotációjában, voltaképp még durvább anyagra utal, és még annál is jobb a záró-couplet, amelyben a lelki zabálás mohósága hidegletlős képpel egészül ki:

Kínlódsz belül s az elfogyást se féled,
...Férges - e bőség örökösei -
egyék föl kincsed, ha tested kihűl?
Óh Lélek! szolgád számlájára élj
s új kincseket gyűjteni már ne törj;
salak-órákért égi kort cserélj:
belül lakj jól s ne kívül tündökölj!
Edd a Halált, ki embert enni jár, -
nincs pusztulás, ha meghalt a Halál!

A második fordítás szintén elkésik a kép felvezetésével, és, bár a „por-óra” jó megoldás, nem elég durva, a „hízz” szó pedig, bár magában igen jó, kevésbé frappáns képet vezet fel:

Mért kínlódsz ott bent, romlás rabjaként,
...Férges, e bőség örökösei,
Főleszik kincsed? Ez a testi vég?
Akkor hát, lélek, te használd ki őt,
A szolgádat, ne rontsd a készleted;
Por-órákon végy isteni időt;
Belül hízz, külsőd hitvány is lehet:
Hízz Halálon, aki embereken --
Haljon meg csak Ő, többé senki sem!

11.5 A szavak kémiája

Kérdés marad viszont, hogy vissza lehet-e adni az angol két-illetve többértelműségét, a majd'

minden szonett felszíne alatt ott rejtőző finom vagy durva érzékiséget (hiszen szerelmes versekről van szó). Kérdés marad ez, mivel nagyon érzékeny egyensúlyt bonthat meg a fordító, ha egyik vagy másik megoldás - a finomkodás vagy a durvaság - mellett dönt. A Shakespeare-szonettek legmodernebb, Booth-féle olvasata pontosan erre hívja fel a figyelmet: a szonettek rétegeit nem lehet egymástól elválasztani, szétfejtteni, hiszen ez a többlet, ami a versek máig ható sugárzását adja. Leginkább itt, és nem elsősorban a (gyakran triviális) mondanivalóban kell a költő Shakespeare nagyságát keresni. A verbális (de ugyanakkor - hangzásról lévén szó: zenei, és - képzettársításról lévén szó: gondolati) játék a Shakespeare-versek (és drámák) lelke, mozgatója, éltetője⁵⁴⁰.

Szabó Lőrinc maga is tisztában volt ezzel, ha nem is tudta maradéktalanul megvalósítani a Shakespeare-szonettek esetében: az első fordításban hiányos nyelvtudása miatt nem érezhetett rá a szavak kép- és fogalomteremtő erejére, a másodikban pedig, valószínű, hogy pontosan az első fordítás rögzült értelmezései miatt, nem mindenhol vette észre a képi-fogalmi többletet. Költő lévén, jól tudta, hogy a csoda, az alkímia titkos működése a verssé formálódó szöveg feltétele. Érdeemes hosszabban idézni, hogy mit mond erről, mert leírása pontos, érzékletes, és, ami több, szenvedélyes: "[fordítás közben] az értők előtt a mesterek legbensőbb titkai tárulnak fel, az alkotás legapróbb-proteuszibb mozdulatai leshetők el a szövegekből, ihletté változik az arisztotelészi formáló - nem a formalisztikus! - elv, vagyis magának a teremtésnek a menete vagy egy-egy mozzanata válik láthatóvá: szó-kémiai kísérletezés folyik, amelyből szerencsés esetekben minduntalan ki-kicsap a kép- és fogalomkapcsolások félig ellenőrzött, félig sugallatos menete során az érző realitásnak s a fogamzó életnek a lángja."⁵⁴¹

Szerencsétlenebb esetben azonban a "szó-kémiai kísérletezésben" a jelentés desztillálása során elvesz az eredeti értelem. Ami megmarad: tiszta, de egynemű anyag. Jó példa erre az

---

540Ez a többértelműség és sugárzó erő élteti Petőfi, Vörösmarty, de leginkább Arany Shakespeare-fordításait is: a szavaknak nemcsak teste van (tehát szépsége-rütsága, újsága-régisége), de van lelke is, visszhangja, zengése, rezonanciája. A nyelvi tömörségnek ez a foka tehát elérhető volt egyszer - talán ma is az lehet. Vas István tiszteletteljes irigységgel írja: "Mit könnyű fordítani? Hát Shakespeare-t. Vörösmartynak, Petőfinek, Aranyak." *A műfordítás ma*, 280.

541idézi Szabó Ede. 81.

ötödik szonett második fordítása, ami pontosan erről a lepárlásról beszél - íme az utolsó hat sor:

Ne lenne akkor üvegcsékbe fogva
a nyár párlata, folyékony fogoly,
a szépség s a hatása oda volna,
és emléke se maradna sehol.
De jöhet tél: szűrt virágnak csak a
színe hal el; él édes zamata.

A magyar vers, bár kissé szokatlan megfogalmazásban (a párlat és a leszűrés nem ugyanaz, és a "szűrt virág" eléggé szerencsétlen kép⁵⁴²), de a parfümkészítés folyamatáról beszél, arról, hogy a nyári virágok szépségét a belőlük készült illatszer idézi vissza (a "zamat" szó megnehezíti az értelmezést, mert elsősorban íz, nem pedig illat megjelölésére alkalmazzuk). Az angol azonban többet mond ennél:

Then, were not summer's distillation left,
A liquid prisoner pent in walls of glass,
Beauty's effect with beauty were bereft,
Nor it nor no remembrance what it was:
But flowers distill'd though they with winter meet,
Leese but their show; their substance still lives sweet.

Az utolsó két sor itt is elsősorban az illatszerre, a párlatra vonatkozik, de fogalmiságában egyszerre mozog a konkrét kép alatt és felett: a "More show than substance" mondat közmondás volt a reneszánszban, de ugyanakkor a sor (és talán maga a közmondás is) a platonikus-neoplatonikus filozófiát is visszhangozza, a több szonettben is használt "shadow-substance" ellentétpárt. Többről van itt szó tehát, mint egyszerű hasonlatról - inkább példázat ez, a látványról és a lényegről (ideáról, szubsztanciáról). Mivel fontos eleme ez a szonettek egészének (bár semmiképpen nem meeghatározója), feltétlenül meg kellene tartania a fordítónak ezt az értelmet (is). Szabó Lőrinc nem tartotta be a "show-substance", illetve a még fontosabb "shadow-substance" következetes fordításának a követelményét. Csak példaképpen idézek egy-egy sort

---

542Az utolsó két sor csak egy egészen apró változtatással került be az első fordításból (amiben a természetesebben hangzó "Jöhet a tél" áll a "De jöhet tél" helyett) - ám a "szűrés" az első változatban a szonett fő képsorának már korábban is része volt ("Ha a nyár párolt illatát leszűrve/ nem tartaná üvegfal híg rabúl"), a második változatban azonban nincs szó ilyenféle visszautalásról. Az első változat szebb, gördülékenyebb volt, a második pontosabb; kár viszont, hogy az érzékletes "üvegfal" képet a mesterkéltséggel "üvegcsé" váltotta fél. Az is megakasztja az olvasást, hogy az "oda volna" jelentése nem egészen világos feltételes módban. Nem lehetetlen viszont, hogy az első fordításba éppen a lepárlás hasonlatai miatt kerül be a „szűr” szó olyan helyekre, ahol az eredetiben nincs (a második fordításban ezeket a pontokat átírja mind): XCVIII. „csak visszfény voltak, rajtad szűrve át” CI.: „igazra színt önszíne szűr”

illetve sorpárt két szonettből (a saját kiemeléseimmel):

Whilst that this *shadow* doth such *substance* give -
mert ez, ha *árny* is, oly *mivoltot* ad (XXXVII. szonett)

Vagy:

What is your *substance*, whereof are you made,
That millions of strange *shadows* on you tend? -

Mily *lényeg* formált, hogy oly *árnytömeg*,
millió ideggen kép vesz körül? (LIII. szonett)

Maga a szépség persze nem kizárólagosan ilyen elvont értelemben (idea formájában) van jelen Shakespeare szonettjeiben. A légiesség, a finomság és a filozófia nagyon is földi dolgokban gyökeredzik. Az előbb idézett példázatos ötödik szonett társaságában, sőt, nyilvánvaló párjaként, ott van a hatodik vers, amely nem elvontan, de közvetlenül utal a szépség *átörökítésére*. A parfümkészítés parabolájából a nemzés metaforája lesz, a virágpároló vegyészetből az emberi, férfiúi "lényeg" "desztillálása" egy hasas, nőnemű üvegbe. Szabó Lőrinc az érthetlenségig szépíti, pusztá metaforává finomítja (desztillálja) a képet:

Ne hagyd hát hogy törölje nyarad a
Rongykezű tél, mielőtt szűrve vagy:
Édesíts egy fiolát, s míg tova
Nem tűnik, rakd át kincsraktáradat.

Then let not winter's ragged hand deface
In thee thy summer, ere thou be distill'd:
Make sweet some vial; treasure thou some place
With beauty's treasure, ere it be self-kill'd.

A "szűrés", a "fiola" és a "kincsraktár" (amit ráadásul "átraknak") így, együtt, szinte semmit nem jelent (az illatszert, lévén folyékony, nehezen tudjuk "kincsraktárként" elképzelni, nem is beszélve arról, hogy egy raktárt nem lehet átrakni, csak a tartalmát). Az egynemű, pontatlan igék is tönkrefinomítják az eredeti erős, sokjelentésű igéit (*deface*, *distilled*, *self-killed*). Ennek ellenére, nyilván megértjük, hogy miről van szó. Értjük, persze, hogy értjük, csak éppen semmit nem érzünk meg az eredeti vers erejéből, furcsa, szinte-szinte orvosi lombik-erotikájából.

11.6 A szonettek erotikája

Szabó Lőrinc, a magyar irodalom talán leghírhedtebb nőfalója és érzéki kalandora, alapjában véve mégis szemérmes ember lehetett. Izzóan intenzív, a szenvedélyt bátran ábrázoló szerelmes verseiben sem éppen szókimondó, mert számára a test csak a lélek eszköze; ezért finomít, szűrtikol, nemesít⁵⁴³, még a legerősebben fizikai leírásban is valami metafizikai távlat nyílik ("Vetkőzés! Csók! Isten árama: Te!" *Tücsökzene*, 296) Még naplóiból is az derül ki, hogy erős kispolgári kötelmeit, elméletben legalábbis, soha nem vetette le. Amikor az *Eratóba* segít fordítani, azt írja, hogy leforította Dehmel: *Venus Perversa* című versét Babits „erkölcstelen antológiája számára”⁵⁴⁴ később méltatlankodva fakad ki saját pénzszerzésének erkölcstelenségén: „Ma fordítottam egy verset a Verlaine Femmes című kötetéből. Iszonyú disznó-vers. Ezért adnak pénzt!”⁵⁴⁵ Feleségének pályája elején írja le egyik megszegyenülését: „Az *Újság*-hoz is felmentem, Elek Artúrhoz. Nem volt ott. Beszéltem egy segédszerkesztővel, így üdvözölt: Á, Szabó Lőrinc, a kitűnő műfordító és pornográf költő?! – képzelem, milyen jól éreztem magam.”⁵⁴⁶ A Verlaine-kötettől amúgy is igencsak ódzkodott, mint az Babitshoz írt leveléből kiderül.⁵⁴⁷ Arról, hogy ez az életmódját tekintve furcsa szemérem és szinte keletiesen kényúri szemlélet még élete végén sem múlt el, elég egyetlen mondatot idéznünk: „Azt hiszem, tartózkodó nőnek nem volna szabad elhinnie, hogy tisztességes dolog nyilvános közös fürdőbe járnia.”⁵⁴⁸

Erre a kis életrajzi kitérőre csak azért volt szükség, mert Shakespeare szemlélete

---

543 A korai kötetekből: “kíváncsi rózsabimbók nyíltak ki szerelmes nyoszolyánkon”, “fűtestek, gypsimaság, / tündérlány: búzavirág”, “élő aranyból s virágból szőtt remegő gyerekangyal”, “kis lilium, rám vársz hótiszta tavaszi ingben?” “vad ösztöneink tündér Kalibánja”, “virágtestű”, “virágzene... fény- és illatzene”, vagy a *Tücsökzenéből*: “mely tündéri burkoddá változott”, “te magad vagy a fény és sugárzás”, “szent összhang”, “ha tündére csak egymásnak két sóvár lélek” – a ‘varázs’ vágya mindvégig megmaradt benne; amikor Illyés Gyulával később szókimondási költői versenyt rendeztek, egyikük sem írt publikálhatatlan szöveget. A *Vers és Valóság* “Kiadatlan verssorozatának” bevezetéseként az emelkedettséget (akár az első fordítás jegyzeteiben emkegetett Shakespeare-féle “mélyre rejtett célzások” esetén) a titkolózásra, leplezésre vonatkoztatja (vesd össze: “e bűvös játék kéjünk leple, óh”): “Többnyire – a valóságban létező nőt leplezni kívánván – verseimben természeti tüneménynyé alakítottam át: tündérré, nimfává, Kalypszóvá, szirénné, sellővé, lidércé, sőt káprázattá, zenévé”. A *Tücsökzenében* azonban objektíven néz szembe saját érzéki ébredésének állomásaival.

544Bíró 508

545Bíró 520

546Kabdebó (1989) 57

547 Azt a Verlaine-verset, amelyiket a legutóbb fordítottam, és amit láttál is, átszűrtem, és most igen jól használható a maga helyén. Lőrinc úr (Révai-Lőrinc) ajánlatot tett a Femmes lefordítására, amibe először belementem, de később lemondtam, mert nem akart eleget fizetni. (...) De nem sajnálom, mert, ugye, itt elég sok meggondolnivaló van.” Kabdebó (1974) 104.

548 kommentár a *Vers és valóságban Az egész tó* című vershez (540)

(nemcsak a *Szonettekben*, de egész életművében) igencsak különbözik ettől a tizenkilencedik századból hagyományozott szeméremtől. A két- és sokértelműség nála a költőiség eleven eszköze, a pajzánság pedig nem tiltott, hanem egyenesen kívánatos, mint legfőbb teremtőerő – akárcsak a magyar reneszánsz virágénekekben vagy, mondjuk, Balassi, Rimay és Gyöngyösi (és később még Csokonai) verseiben. A megfelelően prúd századelei jegyzeteket tanulmányozó Szabó Lőrinc nem igazán akarta lefordítani a *Szonettek* legnyilvánvalóbban pajzán versét – hiszen sem szóban, sem írásban nem kedvelte a kétértelműséget: „Kétértelmű vagy durvább tréfát negyvenévi barátságunk ideje alatt nem hallottam tőle”⁵⁴⁹ írja régi barátjáné. Még az első fordítás jegyzetében is csak az enyhén erotikus (de nem trágár) jelentést ismerteti – természetesen a korabeli angol jegyzetek szellemében.

Először az eredeti szonettet idézem, teljes hosszában, hogy a magyar szonett kritikáját érthetővé tegyem⁵⁵⁰:

Whoever hath her wish, thou hast thy will,
And will to boot, and will in overplus;
More than enough am I that vex thee still,
To thy sweet will making addition thus.
Wilt thou, whose will is large and spacious,
Not once vouchsafe to hide my will in thine?
Shall will in others seem right gracious,
And in my will no fair acceptance shine?
The sea all water, yet receives rain still
And in abundance addeth to his store;
So thou, being rich in will, add to thy will
One will of mine, to make thy large will more.
Let no unkind, no fair beseechers kill;
Think all but one, and me in that one will.

Látható, hogy a szonett a "will" szóval játszik, de nemcsak két értelemben (Will, a költő, és "will" az akarat), ahogy azt első ránézésre hinnénk⁵⁵¹. Stephen Booth a valószínűsíthető

549Révész Ágnes emlékezése, Bíró 151

550A szonettet Stephen Booth olvasatában idézem. A *Quarto* a "will"-ek egy részét nagybetűvel írja. Booth, hogy a tipográfiára a reneszánsz olvasónál jóval érzékenyebb modern olvasót meg ne zavarja, csak egy (kisbetűs) formában tartotta meg a "will"-t; szándéka az, hogy a mai olvasó ugyanolyan többértelműnek tekintse a "will"-ek mindegyikét, mint, valószínűleg, a reneszánsz olvasó tette.

551"In these [last] four lines, the word-play becomes so intricate that one might easily loose the thread - unless one remembers that Shakespeare delights in investing a significant word not merely with two meanings but often with three and perhaps even, as in final Will, with four." Eric Partridge: *Shakespeare's Bawdy*, 218

reneszánsz olvasat alapján nem kevesebb, mint hat jelentést különböztet meg⁵⁵²: 1. "akarat, vágy" - több közmondás is használja ebben az értelemben: "A woman will have her will", "A wilful man must have his way", "He that will not when he may, when he will he shall have nay", "When there's a will, there's a way"⁵⁵³; 2. szándékot és jövőidejűséget kifejező segédige (ezzel az értelemmel Shakespeare elsősorban a 7. sorban játszik, ahol a szófaji megkülönböztetés adja meg az igazi értelmet: "Shall will"; 3. szexuális étvágy, bujaság (a szonettekben, a versekben és a drámákban is előfordul ebben az értelemben); 4. férfi nemi szerv (lásd például: *All's Well that Ends Well*: "this night he fleshes his will in the spoil of her honour"); 5. női nemi szerv (a szonettben "whose will is large and spacious", de vedd össze például *King Lear*: "O, indistinguished [i. e. limitless] space of a woman's will"; Booth számos shakespeare-i és korabeli példát idéz.⁵⁵⁴); 6. személynév: a *William* becéző alakja; ez lehet Shakespeare saját neve, de ráadásul lehet a szonettben megszólított nő többi szeretőjének (köztök esetleg a férjének is) a neve - a William gyakori név volt az Erzsébet-korban, ezért nem nehéz a "dark lady"-jelöltek körül Will nevű szeretőket találni. Stephen Booth itt egy újabb közmondásra is felhívja a figyelmet; nem kizárt, hogy ennyi és nem több az első két sorban levő utalás tárgya: "Will will have will though will woe win".

A szójáték sugárzásában a szonett mindegyik szava és képe telítődik erotikus mellékértelemmel. Az olyan, egyébként köznapi értelemben használt, gyakori szavak is, mint a "large" és a "no" különleges kétértelműségbe keverednek: előbukkan a "large" "szabados, bővérű" jelentése (lásd: "largess"), a "no" pedig (a "no fair beseechers kill" sorban) felszínre hozza a szóban rejtőző "nothing" jelentést (ez pedig Shakespeare-nél gyakran használatos

---

552Booth, 466-477

553A közmondásokat a *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs* 245. oldaláról idéztem; a többségük már a reneszánszban is használatos volt.

554 Vedd össze: „Thomas Laqueur 2002-ben magyarul is megjelent, *A testet öltött nem* című könyvében kifejti, hogy Erzsébet idejében tulajdonképpen csak egy nem volt: a férfi, és annak kevésbé tökéletes változata volt a nő. Biológiaiilag és orvosilag is úgy tudta a kor, hogy a nőknek ugyanolyan szerveik vannak, mint a férfiaknak, csak azok a testen belül helyezkednek el. Nem is voltak szavaik a női nemi szervekre, úgy kellett azokat kitalálni a XVIII. században, amikor fontossá vált biológiai magyarázatot találni a férfiak és nők eltérő státuszának magyarázatára.” Friedrich Judit: *Egy szoknya, egy nadrág: A nemek játéka az angol drámában*; túsarok, Magyar Narancs, XVI. évf. 2004.07.01

szexuális értelenben - ugyanazt jelenti, mint a "woman's will" legerősebb értelme). A képek pedig? A "hide my will in thine" a szójelentés ismeretében nem igényel különös magyarázatot. Tulajdonképpen ennek a kifejtése a tenger-hasonlat is - ravasz megszerkesztettsége csak közelebről nézve árulja el a benne rejlő durva célzást ("olyan vagy, mint a tenger, bővelkedsz a szeretőkben - akkor mit számítana még engem is bevenni közéjük?")⁵⁵⁵. Ráadásul az utolsó két sorban egy újabb közmondás rejtőzik, illetve több hasonló közmondásra utal: "One is as good as none", "One is none"⁵⁵⁶ - és ez nem pusztán matematikai paradoxon, de az előbbihez hasonló erős célzás.

Nincs és nem is lehet olyan magyar fordítás, amely ennek a bonyolult, ravasz, retorikusan trágár képletnek minden elemét visszaadhatná. Az angol sem nyilvánvalóan erotikus; olyannyira nem, hogy az irodalomtörténészek sokáig nem tudták, vagy nem akarták észrevenni a vers valódi tárgyát, témáját. A régi angol kiadások lábjegyzetei legfeljebb azt vallották be, hogy a "will" szónak köze van a szexuális vágyhoz is.⁵⁵⁷ Az újabb magyar kiadások és elemzések már sokkal nyíltabbak e tekintetben.⁵⁵⁸

Eldönthetetlen, hogy vajon a megfelelő jegyzetek hiányának, vagy Szabó Lőrinc tudatos választásának tudható be, hogy ezeket a szonetteket nem le, hanem félrefordította. Ezúttal a szójáték megtartását vélhette fontosabbnak a logikai-értelmi szerkezet visszaadása helyett; egy visszaadhatatlan szójátékhoz való makacs ragaszkodás azonban – ha minden mást háttérbe szorít – nem fordítói felelősségre, hanem inkább felelőtlenésre vall. A szójáték a fiatalkori fordítás

---

555"the actual syntax takes its purpose as already achieved - it says that she already does as the sea does; the slipperiness of the rhetorically calculated ellipsis results in a parody of the deviousness of an unscrupulous, unskillful, and unsuccessful would-be seducer." Booth, 468

556Booth, 469

557Lásd például Knox Pooler tudós jegyzeteit (Professor Dowden alapján, a *The Sonnets* Arden-féle kiadásából) - jó párhuzamokat von, de (szeméremből?) enyhíti az eredeti szókimondását, például ilyen kiegészítéseket használ: "mine [my heart] is as hungry as the sea" (*Twelfth Night*...), vagy "thy [love's] capacity Receiveth as the sea". Pooler, 130

558V.ö. például *Shakespeare - Verse*, 1962, Stephanides Károlyné jegyzete: "A szójáték a *will* szó hármas értelméből adódik: 1. *Will* az asszony férjének és ugyanakkor két szerelmesének a beceneve (egyikük a költő); 2. *will* akaratot, szándékot, és az Erzsébet-korban vágyat is jelent; 3. argot kifejezés a nemiszervre." (330-331. o.). A *Száz nagyon fontos vers* című kötetben, a CXXIX. szonetről írott értő elemzésében Géher István is felhívja a figyelmet Shakespeare intellektussal átitatott erotikájára és erotikával átitatott intellektusára: "A Shakespeare-szonettek sorozatában a trágár blaszfémia (135., 136.) és a spirituális meditáció (143., 144.) egymást váltogatja." (64.)

találmánya, ám Szabó Lőrinc (a fordítás hűségét elhanyagolva) a második változatban is megtartotta az első fordításban megoldani vélt "will"-."villi" szómegfeleltetést. Érdeemes összehasonlítani a két változatot:

Az első változat:

Villi a vágy, kis tündér, kis lidérc;
villi a lélek, villi a remény is.
Több, mint elég, - igaz; de mért ítélsz
halálra: villik közé vágyom én is!
Szíved villikkel áldott, - s villogó
vágyak közül kizárod *ezt* a villit?
Jóságosan fogadsz mást, - s csillogó
napod az én villimre sose nyílik?
A tenger - csupa víz - beveszi drága
kincseihez a harmatot s esőt:
tégy így Te is velem, villik világa, -
hadd légy villikkel még jobban beszótt.
A vágyakat így eldobni nem illik:
vedd mindet egynek s öleld benne Willyt!

A második változat:

Villik rajzanak körül, száz lidérc,
Villik, szeszélyek, vágy, kéj, ezer álom.
Ha túl nagy is az ostrom, mért ítélsz
Száműzetésre, ha körödbe vágyom?
Szíved villikkel áldott, s villogó
Seregükből kizárod ezt a villit,
Az én vágyamat? Fényed csillogó
Rajukból rám virágként sose nyílik?
A tenger, csupa víz, beveszi drága
Kincseihez a harmatot s esőt:
Fogadj be, villik, tündérek világa,
Fogadd be a megkésve érkezőt!
Kedveseidet kínozni nem illik:
Fogd mindet egybe, átölelve Willyd.

Az első változat meglehetősen erőltetettnek tűnik. A dallam az egyetlen, ami sodrást ad neki: a képek zavarosak ("villikkel beszótt", "csupa víz tenger", "kinyíló nap", "a tenger beveszi a harmatot"), a rímek pedig üresen csengenek-bonganak ("villogó-csillogó", "esőt-beszótt", "illik-Willyt"). A versben gyakorlatilag nincs egyetlen sor sem, ami képileg, értelmileg, vagy akár csak hangulatilag megfelelne az eredetinek.

A második fordítás készítésekor a szakmát már tökéletesen ismerő Szabó Lőrinc

kisimította a korai változat nyilvánvaló hibáit, enyhítette szertelenségeit. Szép magyar vers lett az eredmény - de ez sem nem fordítás: inkább átköltés. Az eredeti szonett jellemzői közül egyedül a szavak dallama és a szójáték maradt meg. Csak ebből a szempontból tartom elfogadhatónak É. Kiss Katalin állítását, miszerint a 135.-136. szonett fordítása "Szabó Lőrinc legnagyobb bravúrja" lenne. É. Kiss szerint a szójáték nélkül a szonettek "kipukkadt léggömbhöz hasonlóak". Ha így van, akkor Szabó Lőrinc fordítása egész csokor színes, "csillogó-villogó" léggömböt nyújt át az olvasónak.

"Igaz" - vallja be fenntartását É. Kiss Katalin - "a 'tündér' jelentésű 'villi' szó a magyar szonetteket jóval finomabbra, sőt finomkodóbbra hangolja, mint az 'akarat', 'vágy, szexuális étvágy' jelentésű 'will' az angol verseket, s így nagyrészt elvész Shakespeare mondatainak mulatságos erotikus mellékértelme is - de végül is nem kívánhatunk a fordítótól lehetetlent."⁵⁵⁹

Erről az álláspontról elemzi és magasztalja a következő (CXXXVI.) szonett "5.-6. sorának káprázatos tűzijátékát"⁵⁶⁰ az első fordításból:

Trillákra víg táncban csillogni tilt
illő szerénység..."

A fonetikai vizsgálat szempontjából valóban megállja a helyét, hogy Szabó Lőrinc "a madártrillákra emlékeztető *ill, il* hangkapcsolatot"⁵⁶¹ nagyszerűen visszaadja. Be kell látnunk azonban, hogy egyéb köze a versnek az eredetihez nincsen:

'Will' will fulfil the treasure of thy love,
Ay, fill it full with wills, and my will one.

Az előző szonettből tudjuk, hogy a "will"-nek hányféle jelentése lehet. A "fill" és a "fulfill" jelentését sem kell magyarázni a kontextus alapján. A "treasure" jelentéséről pedig Eric Partridge a következőket írja: "A woman's breasts, and, especially, her 'secret parts'⁵⁶²" Mi lett ebből a fordításban? "Trilla", "tánc", "illem". Még a második fordítás is óvatosan fogalmaz (bár

---

559É. Kiss Katalin., 70.

560É. Kiss, u.o.

561É. Kiss, u.o.

562Partridge, 205. o. Meggyőző az idézet is, amivel ezt a jelentést alátámasztja (*Measure for Measure*, II. IV. 96-98): "Either you must lay down the treasure of your body To this supposed [person], or else to let him [the brother condemned to death] suffer."

itt legalább a "kék" szó jelez valamit az eredeti értelemről) - a "játék", a "bűvös", az "áldás", a "kegy", de legfőképpen a rímkényszerből odabiggyesztett "óh" sikeresen "elleplezi" a "kéjt":

E bűvös játék kéjünk leple; óh,
Mily boldog áldás, mily tündéri kegy:

É. Kiss Katalin az eljárás igazolásaképpen Szabó Lőrincet idézi, aki az első fordítás jegyzetében a következőket írja: "Természetes, hogy a vers így is meglehetősen más, - hiszen egy új fogalmat kellett becsúsztatni, elfogadtatni és végigvezetni a szonetten, hogy a többi szójátékkal együtt annál jobban érvényesüljön, - de a konklúzió, a költemény hangja (sokszor képei is), architektúrája, szóval az összehatás a lehetőségig azonos az eredetivel."⁵⁶³

Az angol szonett alapos ismeretében nehéz egyetérteni ezzel a kijelentéssel. A "fordítói realizmus" mesterének tartott Szabó Lőrinc ez egyszer elszakadt az általa vallott szigorú elvektől. Igazat kell adnunk Stephanides Károlynénak - abban is, hogy a "két pajzán szonett szójátéka lefordíthatatlan", de abban is (amit már Szabó Lőrinc is hangsúlyozott), hogy "a fordítás a két lefordíthatatlan verset csak halvány utánköltésben tolmácsolhatja."⁵⁶⁴

Izgalmas látni ugyanakkor, hogyan vállalja mégis az erotikát Szabó Lőrinc a szonettciklus legvégén, a százötvenegyedik szonettben. Az eredeti vers témája maga a szexualitás: az első sorban felbukkanó gyermek-Ámor, a második sor szójátéka – „moral sense... sexual activity (con-science, 'knowing the con': the French word for cunt was often used bawdily in Elizabethan and Jacobean English)”⁵⁶⁵, és a hatodik sortól kezdődő képsor, amely (valószínűleg a Kerrigan által felvetett 'Penis erectus non habet conscientiam' közmondás hatására) a szellemidézés és az ostrom hasonlatán keresztül voltaképpen a férfi szerelmi szerszámának kényszerű rabságáról, küzdelméről és lankadásáról beszél („rising”, „fall”), anélkül azonban, hogy durván szókimondó lenne:

Love is too young to know what conscience is,
Yet who knows not conscience is born of love?
Then gentle cheater urge not my amiss,

⁵⁶³Shakespeare szonettjei, 1921. Idézi É. Kiss Katalin, 70

⁵⁶⁴Shakespeare-Verse, 330

⁵⁶⁵ Kerrigan, 383

Lest guilty of my faults thy sweet self prove.
For thou betraying me, I do betray
My nobler part to my gross body's treason,
My soul doth tell my body that he may
Triumph in love, flesh stays no farther reason,
But rising at thy name doth point out thee,
As his triumphant prize, proud of this pride,
He is contented thy poor drudge to be,
To stand in thy affairs, fall by thy side.
No want of conscience hold it that I call
Her love, for whose dear love I rise and fall.

A szonettben a többi vershez képes sok az erős áthajlás, és ez, valamint a test-lélek ellentét erősen rokonítja Szabó Lőrinc egyes verseivel. A szonett fordításának idején a fordító már túl volt élete első nagy szerelmi csalódásán (az őt Babitscsal megcsaló Tanner Ilonán), és talán ez is közrejátszott abban, hogy olyan keserűen tudatában volt a vers túlerotizált jelentésének⁵⁶⁶ – és éppen ez a csalódás az oka, hogy az előbbi versek értelmében nem a szonett közvetlen jelentésére koncentrált (ami nem a beszélő hűtlenségét hangsúlyozza: azt mondja, hogy a nő a beszélő testét csábítja hűtlenségre a lelke ellen), hanem a kölcsönös érzéki megcsalás tényére („megcsalsz és ez a bűn engem is hűtlenségre visz. Testem, vagyis érzékiségem csal meg csak és jobb részem, lelkem szenved meg érte. ... Jobb részem figyelmezteti testemet, hogy az iránta való szerelem legyen rajta az úr, de a test azért mindig kapható a hűtlenségre. ... Feléd: feléd, vagy arra, aki rád emlékeztet, nyílként száll. Hasonlóan kettős értelmű a 'veled' is.” mondja a jegyzet. A „kettős értelem” lehetősége csak itt, a fordítás vége felé, keserű személyes tapasztalatok árán kezd belopózni a fordításba – csak éppen, úgy tűnik, rossz helyen.)

Bűnét látni gyermek a szerelem;
mégis: nem vágyból lett a büntudat?
Kedves csalárd! ne vádolj, mert velem
együtt vádolja bűnöm szép magad!
Ha megcsalsz, bűnöd rám is visszahull:
áruló a test s jobb részem az ára;
int lelkem: a testen maradjon úr
a szerelem, - s a hús nem hajt szavára.
Nevedre fölgyúl; nyílként száll feléd,

566 Az első fordítás jegyzete szerint “E szonett homályosan kifejezett gondolatmenete a következő: Nem vádolhatsz azzal, hogy csupa érzékiség és hűtlenség vagyok, mert a szerelem gyermek és nem ismeri a büntudatot, a lelkiismeretet; azonkívül te vagy az oka hűtlenségemnek és minden bűnömnek, mert a te hűtlenséged keserített el annyira, hogy érzéki fölizgatottságában testem ily esztelenül vágyik rád és mindenre, ami rád emlékeztet. Nem mondhatod, hogy leliismeretlenség és bűn így szeretni azt, aki életem és halálom.” 258

győzelmi díj! - S veled díszítve fel
hogy rabod lehet, üdvének elég:
melletted áll, melletted bukik el.
Ne mondd bűnnek, ha azt mondom s tudom
kedvesnek, kiért élek s elbukom!

A „bűntudat” és a „csalárd” Győry fordításából ered, de az értelmezését nem követi: „Mert, mint te engem, úgy csábítom én / jobb részemet csaló érzékiségre” – Szabó Lőrinc fordításában az „áruló” a másokkal való megcsalásra vonatkozik a nő iránt érzett „szerelem” ellenében. Az eredetiben a „rising at thy name” az értelmezések szerint a szellemidézésből vett hasonlat („The stiffening penis is compared to a spirit conjured up by a magic word”⁵⁶⁷), de a kontextus miatt katonainak is értelmezhető (a vezér nevére felpezsdülő katonák képe), ám Szabó Lőrincnél, aki leveleiben, visszaemlékezéseiben több helyütt is megemlékezik az életében oly fontos névmágiáról, a „nevedre fölgyúl” a jegyzetek tanúsága szerint arra a fordítói értelmezésre vezethető vissza („aki rád emlékeztet”), miszerint a beszélő azonos nevű nővel csálná meg a Fekete Hölgycet⁵⁶⁸ (megkockáztatom: önéletrajzi tapasztalatok alapján).⁵⁶⁹ A „fölgyúl” szó Győry Vilmos „Nevedre lángol, érted hévvel ég” sorából származik (akárcsak a „hogyan lehet...”: „Rabod lehetni üdvem elég” mondja Győry), a „nyíl” képzelet pedig (a nyilvánvaló szimbólum-mivolt mellett) George „zielt auf dich siegpreis” megoldásából ered, a „veled díszítve fel” pedig nem a „triumphant prize” fordítása, hanem szintén George-hatás: a „geziert mit dieser zier” szójátékának a lefordítása (hiába a katonai hasonlat megtartása: a feldíszített nyíl, nem is beszélve a további konnotációkról, meglehetősen képzavar).

A második fordításban már a „Vénusz fia Amor” képet is megtartja a második sorban (George-nál is: „gewissen ist der liebe kind”). A megcsalás most már áttevődik a testre-lélekre:

itt már a nő csábítása nyomán nem őt, hanem saját magát árulja el a beszélő („for the lady to

567 Kerrigan 384

568 Ennek ellenére a 135.- 136. szonett esetében hiába írja azt a jegyzet, hogy “Szeresd a nevemet s ezzel már engem is szeretsz”: a Bevezetés hetyke magabiztossággal állítja, hogy “Az említett szonettek szavai, pontosan megvizsgálva, minden kétséget kizárólag mutatják, hogy csak a költő volt a fekete hölgy egyetlen Will nevű udvarlója és egyáltalán nincs bennük célzás más ily keresztnevére.” XXXII.

569 “Önmegértés a fordításban, nyelvtani modalitásváltással, Gottfried Benn: Mann und Frau gehn durch die Krebsbaracke, Szabó Lőrinc fordításában” című izgalmas tanulmányában Tolcsvai Nagy Gábor (A fordítás és intertextuális alakzatai, 239-255) nem követ el efféle életrajzi indiszkréciót, hanem pusztán a szöveg elemzése által mutatja ki Szabó Lőrinc hatását a szövegre és viszont – költői fantáziám azonban itt sajnos kissé mégis túllendült korlátain.

urge the poet's amiss... would be to betray him into betraying himself"⁵⁷⁰). A „nevedre, fölállva” (vesd össze George: „steigt bei deinem namen aus”) bátor megoldása éppen eléggé egyértelmű, és az előző szonettből áthagyományozott „dísz” itt még hasznára is válik a képnek („férfidísz”) – sőt, a nyíl képzete is megmarad, nem csak az angolban is jelenlevő „célba vesz” képben, hanem a remek „tette te ajzod” kifejezésben, amely biztosan a „nyíl” asszociációs mezejéből került a képbe. A szinte visszaadhatatlan „fall by thy side” („why we are lying side by side” Booth, 529), amely az első változatban még „melletted bukik el”, most – telitalálat! – a biblikus „veled bukik” kifejezésben találja meg a legjobb magyar fordítását. Kár, hogy az utolsó két sor, éppen az ismétlés miatt, és az angol személyes névmás szerencsétlen megoldása által, visszavesz ebből a tökéletességből:

Bűnét tudni gyermek a szerelem,
Bár -- nem fia a lelkiismeret?
Ne szidj hát, szép hamisság, mert velem
Együtt magad is bűnbe kevered:
Hísz példád nyomán csalom nemesebb
Részemmel durva testem árulásba;
Lelkem azt mondja húsomnak: Tied
A győzelem! s az, nevedre, fölállva
S eszt veszve célbavesz tégedet,
Győzelmi díj. Díszeddel kérkedik:
Elég neki, hogy rossz rabod lehet,
S tette te ajzod, s hogy veled bukik.
Így hát nem lelkiismerethiány,
Ha, ki ajz s buktat, szerelmem a lány.

12 Zárszó

A műfordításkritikus feladata hálátlan: szerepe szerint *advocatus diaboli*, érzékenyebb a hibákra, mint a tökéletes megoldásokra. Szabó Lőrinc szonettfordításainak többsége az *ideális fordító*, vagyis a kiváló költő tehetségére és műgondjára vall – bőven idézhetnénk a fordítói telitalálatokat a magyar *Szonettek*ből; a legjobbak valóban a tökéletességet kísértik, és immár nemcsak a fordításirodalomnak, hanem a magyar irodalomnak is alkotórészeivé, viszonyítási pontjaivá lettek. Az ördög ügyvédjének is el kell ismernie az igazságot: "A fordítás, a maga egészében, kiváló munka."⁵⁷¹

---

⁵⁷¹A mondat Szabó Lőrinc már idézett Tóth Árpád-kritikájából való.

Bibliográfia

- Alpers, Paul J. ed. *Elisabethan Poetry. Modern Essays in Criticism*, Oxford: University Press, 1967
- Babits, Mihály. *Esszék, tanulmányok*, Budapest: Szépirodalmi, 1978
- Babits, Mihály. *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, Budapest: Ferenczy, 1996
- Bart, István – Rákos, Sándor ed. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat, , 1981
- Baudelaire, Charles. *Versei*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1992
- Belia, György. *Babits Mihály tanulóévei*. Budapest: Szépirodalmi, 1983
- Bíró, Éva ed. *Az ígélet városa. Szabó Lőrinc Debrecen-élménye*. Debrecen: Debreceni Irodalmi Múzeum 2000
- Bókay, Antal – Vilcsek, Béla ed. *A modern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*, Budapest: Osiris, 1998
- Bókay, Antal. *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Osiris, Budapest, 1997
- Booth, Stephen ed. *Shakespeare's Sonnets*. New Haven and London: Yale University Press, 1977
- Booth, Stephen. *An Essay on Shakespeare's Sonnets*. New Haven and London: Yale University Press, 1969
- Bradbrook, M.C. *Shakespeare. The Poet in his World*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1978
- Brooks, Cleanth. *The Well Wrought Urn*. New York: Harcourt, Brace and World, (dátum nélkül)
- Buda, Attila. *Szabó Lőrinc. Életrajzi bevezető*. Budapest: Elektra Kiadóház, 2002
- Colie, Rosalie. *Paradoxia Epidemica*. New Jersey. Princeton UP, 1966
- Dávidházi, Péter. *"Isten másodszülöttje" A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest: Gondolat, 1989
- Dávidházi, Péter. *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége*. Budapest: Argumentum, 1994
- Dávidházi, Péter. *Per passivam resistentiam*. Budapest: Argumentum, 1998

- Domokos, Mátyás ed. *Homlokodtól fölfelé*. Budapest: Nap Kiadó, 2000
- Duncan-Jones, Katherine, ed. *Shakespeare's Sonnets. The Arden Shakespeare*, Thomas Nelson and Sons Limited, 1997
- É. Kiss, Katalin. *Shakespeare szonettjei Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975
- Edward, FitzGerald. *The Rubayát of Omar Khayyám*, First and Fifth Editions. New York: Dower Publications Inc, 1990
- Empson, William. *Seven Types of Ambiguity*. London: Penguin Books, 1995
- Evans, G. Blakemore ed. *The Sonnets*. The New Cambridge Shakespeare, Cambridge: Cambridge UP, 1996
- Fodor, András. *A hetvenes évek*, Budapest: Nap Kiadó 1996
- Gentzler, Edwin ed. *Contemporary Translation Theories*. Routledge, 1993
- George, Stefan. *Werke - Ausgabe in Zwei Banden*. Klett-Cotta, Stuttgart, 1984
- Giroux, Robert. *The Book Known as Q*. Vintage Books, 1983
- Kabdebó, Lóránd - Kulcsár Szabó Ernő, ed. *"de nem felelnek, úgy felelnek" A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992
- Kabdebó, Lóránd - Lengyel Tóth, Krisztina ed. *Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékesné Korzátai Erzsébet levelezése*. Budapest: Magvető 2000
- Kabdebó, Lóránd. *Harminchat év. Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1921-1944)*. Budapest: Magvető, 1989
- Kabdebó, Lóránd. *Szabó Lőrinc lázadó évtizede 1918-1928*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970
- Kabdebó, Lóránt - Menyhért, Anna ed. *Tanulmányok Szabó Lőrincről* Budapest: Anonymus 1997
- Kabdebó, Lóránt ed. *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése (1945-1957), Párhuzamosok*. Budapest: Magvető, 1993
- Kabdebó, Lóránt. *Szabó Lőrinc pályaképe*. Budapest: Osiris, 2001

- Kelevéz Ágnes. *A keletkező szöveg esztétikája. Genetikai közelítés Babits költészetéhez.*
Budapest: Argumentum, 1998
- Kemény, Aranka ed. *Szabó Lőrinc: Emlékezések és publicisztikai írások.* Budapest: Osiris, 2003
- Kerrigan, John, ed. *The Sonnets and A Lovers Lover's Complaint.* London: Penguin Books., 1995
- Kéry, László – Ország, László – Szenczi, Miklós ed. *Shakespeare-tanulmányok.* Budapest: Akadémiai, 1965
- Khajjam, Omar: *Rubáját.* Budapest: Magyar Helikon, 1965
- Knights, L. C.: *Some Shakespeare Themes.* London: Chatto and Windus, 1959
- Kókay, György – Oltványi, Ambrus – Varga, Kálmán ed. *Program és hivatás, Magyar folyóiratok programcikkeinek válogatott gyűjteménye.* Budapest: Gondolat, 1978
- Korompay H., János. *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései.* Budapest: Akadémiai, 1988
- Krieger, Murray. *A Window to Criticism* Princeton, New Jersey: Princeton UP. 1967
- Lee, Sidney. *A Life of William Shakespeare.* London: Smith, Elder and co. 1898
- Lipták. Gábor. *Nyitott kapu.* Budapest: Magvető 1982
- Lodge, David ed.: *20th Century Literary Criticism.* Longman, 1991
- Mahood, Molly. *Shakespeare's Wordplay.* London and New York: Methuen, , 1957
- Maller, Sándor – Ruttkay, Kálmán ed. *Magyar Shakespeare-tükör.* Budapest: Gondolat, 1984
- Martin, Philip. *Shakespeare's Sonnets. Self, Love and Art.* Cambridge: Univerity Press, 1972
- Montaigne: *Esszék.* Bukarest: Kriterion, 1983
- Muir, Kenneth. *The Singularity of Shakespeare and other Essays,* Liverpool: University Press, 1977
- Murry, John Middleton. *Shakespeare.* London: Jonathan Cape, 1948
- Nemes Nagy, Ágnes. *Szó és szótlanság.* Budapest: Magvető, 1964
- P. Dombi, Erzsébet. *Öt érzék ezer muzsikája,* Bukarest: Kriterion, 1947
- Partridge, Eric. *Shakespeare's Bawdy.* London: Routledge and Kegan Paul, 1968

- Pooler, C. Knox. ed. *The Works of Shakespeare. Sonnets*. London: Methuen and co., 1931
- Rába, György. *A szép hűtlenek*. Budapest: Akadémiai, 1969
- Rába, György. *Szabó Lőrinc*. Budapest: Akadémiai, 1972
- Richards, I. A. ed. *The Portable Coleridge*, London: Penguin Books, 1978
- Rowse, A. L. *Shakespeare the Man*. Paladin, 1976
- Savory, Theodor. *The Art of Translation*. Oxford: Alden Press, 1957
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Európa, 1984
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Genius, 1923
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Genius, 1921
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Helikon, 1984
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Ifjúsági, 1956
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Magyar Helikon, 1979
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei*. Budapest: Móra, 1957
- Shakespeare, William. *Shakespeare szonettjei. The Sonnets of William Shakespeare*. Budapest: Franklin, 1948.
- Shakespeare, William. *Shakspere sonettjeiből*. 87., 130., Ford. K... y (Szász Károly): *Divatcsarnok*, 1859. márc. 29.
- Shakespeare, William. *Shakspere vegyes költeményei*. Ford: Györy Vilmos, Szász Károly. Budapest, 1878
- Shakespeare, William. *Szonettek*, fordította Justus Pál, Budapest: Európa, 1989
- Shakespeare, William. *Szonettek. A szerelmes panasza*. Fordította Keszthelyi Zoltán, Budapest: Magvető 1959
- Shakespeare, William. *Versek*, Budapest: Európa, 1962
- Simpson, John ed.: *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs*, Oxford University Press, 1982
- Smith, D. Nichol. *Shakespeare criticism. A Selection (1623-1840)*, Oxford: University Press, 1954

- Steiner, George. *After Babel, Aspects of Language and Translation*. Oxford: Univerity Press, 1975
- Szabó, Ede. *A műfordítás*, Budapest: Gondolat, 1968
- Szabó, Lőrinc. *A költészet dicsérete*, Budapest: Szépirodalmi, 1967
- Szabó, Lőrinc. *Bírákhoz és barátokhoz. Napló és védőbeszédek*. (Kabdebó Lóránt ed.), Magvető, Budapest, 1990
- Szabó, Lőrinc. *Könyvek és emberek az életemben*. Budapest: Magvető, 1984
- Szabó, Lőrinc. *Örök barátaink*, Budapest
- Szabó, Lőrinc. *Vers és valóság (1.-2.)*, Budapest: Magvető, 1992
- Szász, Károly. *Shakspere kisebb költeményei. Székfoglaló*. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1869. 73-107
- Száz nagyon fontos vers*. Budapest: Lord Könyvkiadó, , 1996
- Téglás, János ed. “*most én vagyok hang helyetted...*”. *Török Sophie Babits Mihályról*. Budapest: Palatinus, 2000
- Téglás, János ed. “*itt a halk és komoly beszéd ideje*” – *Interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. Budapest: Pátria könyvek , 1993
- Tóth, Árpád. *Örök virágok*. Szabó Lőrinc előszavával. Budapest: Révai, 1942
- Tóth, Árpád. *Összes versei, versfordításai és novellái*, Budapest: Szépirodalmi,
- Valcsicsák, Dóra ed. *Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: Karinthyról*, Budapest: Noran, 2004
- Vargha, Ágnes. *Shakespeare-drámák magyarul*. Budapest: Akadémiai, 1991
- Vas, István. *Megközelítések*. Budapest: Szépirodalmi, 1969
- Vendler, Helen. *The Art of Shakespeare's Sonnets*, Harvard University Press, 1997
- Voit. Krisztina. *Tevan Andor levelesládájából*, Budapest: Gondolat, 1988
- Whitman, Walt. *The Complete Poems*, Harmondsworth: Penguin Books, 1979